

С. Рудько

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ”

Рудько Сергій Олексійович

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

навчально-методичний посібник з курсу

Острог
2012

УДК 327(4)

ББК 66

Р 83

Рецензенти:

Троян Сергій Станіславович — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і країнознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету;

Трофимович Володимир Васильович — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Палінчак Микола Михайлович — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедрою міжнародних відносин, декан факультету міжнародних відносин Ужгородського національного університету.

Рудько С.О.

Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період : навчально-методичний посібник із курсу / С. О. Рудько. — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. — 412 с.

Р 83

У посібнику аналізуються головні вектори зовнішньої політики країн Західної Європи в постбіполярний період. Розкриваються особливості їх зовнішньої політики щодо інших суб'єктів міжнародних відносин. Характеризується участь країн Західної Європи у провідних міжнародних організаціях та проблемні аспекти міжнародних відносин на західноєвропейському просторі.

Для студентів спеціальностей «Міжнародні відносини», «Країнознавство» та «Історія» вищих навчальних закладів.

© Рудько С. О., 2012

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2012

Serhii O. Rudko

**FOREIGN POLICY
OF WESTERN EUROPEAN
COUNTRIES
DURING POST-BIPOLAR
PERIOD**

Textbook for the Course

Ostroh
2012

Reviewers:

Serhii Troian — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of International Relations and Country Studies Faculty of Rivne Institute of Slavonic Studies of Kyiv Slavonic University

Volodymyr Trofymovych — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Mykola P. Kowalskyi History Faculty at the Ostroh Academy National University

Mykola Palinchak — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of International Relations Faculty, Dean of the International Relations Department of Uzhhorod National University

Rudko S. O. Foreign Policy of Western European Countries During Post-Bipolar Period : Textbook for the Course / S. O. Rudko. — Ostroh : Publishing House of Ostroh Academy National University, 2012. — 412 p.

The guide examines the main vectors of the foreign policy of Western European countries in the post-bipolar period. The features of their foreign policy regarding other international entities are exposed in this book. It characterises the role of Western European countries in functioning of the leading international organisations and describes problematic aspects of international relations in Western Europe.

This textbook is for university students of International Relations, Country Studies and History Departments

ВСТУП

Сучасна система міжнародних відносин є складною і багатогранною. Кожний регіон і кожна країна, зокрема, займають своє особливе місце у цій системі. Для кращого розуміння процесів, які відбуваються у світі, потрібне знання специфіки того чи іншого регіону. Тому важливе значення у підготовці студентів, які спеціалізуються за фахом «міжнародні відносини», має введення курсів та спецкурсів, що різнобічно ознайомили б їх із країнами Європи, зокрема Західної Європи.

Західна Європа — це умовний термін для групи країн у західній частині Європейського континенту, хоча це визначення залежить від контексту і має додаткове культурне і політичне значення. Перше визначення описує Західну Європу як географічну одиницю — цей регіон лежить на заході Європи. Інше визначення виникло під час «холодної війни» і використовувалось для визначення некомуністичних країн Європи, які перебували в союзних відносинах зі Сполученими Штатами Америки. З цією метою в 1948 році був створений Західний Європейський Союз, спільна угода про оборону серед країн Західної Європи під час «холодної війни». Країни Західної Європи після завершення Другої світової війни були вільні від радянської окупації (за винятком східної частини Австрії та східної Німеччини), стали переважно членами НАТО та Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), яке пізніше трансформувалось у Європейський Союз. Як результат, країни, що географічно розташовані в Центральній та Східній Європі, але не перебували під Радянським впливом, входили до Західної Європи. А така країна, як Східна Німеччина (хоча географічно і входила до Західної Європи), належала до Східної Європи.

Крім того, існує визначення поняття Західна Європа як регіону ООН. Підрозділ статистики Організації Об'єднаних Націй зараховує до складу Західної Європи такі дев'ять країн: Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, ФРН, Франція, Швейцарія.

В окремих випадках, як синонім поняттю «Західна Європа», вживають такі поняття, як:

- ✓ Захід (загальна назва країн, до яких належить не лише Західна Європа, а також США, Канада, Австралія, Нова Зеландія тощо; вживають також у критичному ключі, коли згадують про вплив Заходу в його історії імперіалізму і колоніалізму);

- ✓ Західний світ (тотожне поняттю Захід);

- ✓ Європа (виокремлюючи західноєвропейські держави від інших східноєвропейських держав і ставлячи їх на вищий щабель розвитку цивілізації).

Держави Західної Європи можна розділити за таким географічним принципом:

- ✓ країни Північної Європи (Скандинавські): Швеція, Норвегія, Данія, Ісландія і Фінляндія;

- ✓ країни Середньої Європи: Велика Британія, Ірландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, ФРН, Австрія, Швейцарія, Ліхтенштейн, Франція, Монако;

- ✓ країни Південної Європи: Іспанія, Португалія, Андорра, Італія, Мальта, Ватикан, Сан-Марино.

Поняття Скандинавські країни — це загальна назва країн, розташованих на Скандинавському півострові — Норвегія, Швеція, Данія, а також Фінляндія, Ісландія та Гренландія, що зумовлено спільною історією і мовами північної германської групи мов, якими говорять в Данії, Норвегії, Швеції, Ісландії.

Країни Бенілюксу — регіон Європи, створений у 1944 р., що включає в себе Європейські країни митно-економічного союзу: Бельгію, Нідерланди та Люксембург. Назва походить від перших складів назв країн-учасників союзу. У Європі цей союз називають Benelux.

Крім того, у посібнику будемо використовувати таке географічне поняття, як альпійські держави. Це умовна назва країн, більша частина території яких розміщена в Альпійських горах і які належать до країн Західної Європи (Австрія, Швейцарія, Ліхтенштейн).

До економічно розвинутих країн Європи належать Німеччина, Великобританія, Франція та Італія; до малих промислово розвинутих країн — Австрія, Бельгія, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Фінляндія, Данія, Люксембург, Ісландія; до середньорозвинутих — Іспанія, Португалія, Ірландія. Є також у Європі

країни-карлики — Ліхтенштейн, Андорра, Ватикан, Монако, Сан-Марино, кількість населення яких не перевищує 20-25 тис. чоловік кожна. Зважаючи на незначний вплив більшості цих країн на міжнародній арені, їх зовнішня політика не буде предметом розгляду в посібнику, за винятком Ліхтенштейну.

Майже всі країни Західної Європи — суверенні держави. Тільки Гібралтар колоніально залежний від Великобританії, а Андорра перебуває під протекторатом Франції та Іспанії. За формою правління трапляються республіки та монархії.

Усі країни Західної Європи є економічно-розвинутими державами з високими доходами, розвинутою демократією, змішаною економікою, яка поєднує досягнення вільного ринку з принципами «Держави загального достатку». Більшість країн цього регіону є членами НАТО і Європейського Союзу.

Економіко-географічне становище країн Західної Європи характеризується трьома головними рисами: відносною компактністю території; приморським розміщенням переважної більшості країн; наявністю широкого фронту сухопутних і морських кордонів із країнами Центральної Європи, що сприяє розвитку загальноєвропейського співробітництва.

Більш глибоке розуміння історичної відмінності Заходу і Сходу Європи можна отримати, досліджуючи феномен Західної цивілізації. Західна цивілізація або «Захід», «Західний світ», «Західна культура» — умовний термін, що може мати різне значення залежно від способу вживання такого терміна. Подекуди воно передбачає стандартні основи, пов'язані з цивілізацією і т. ін.

Початково поняття «Західна цивілізація» походить від поняття «Західна Європа», більш сучасне значення прив'язується до європейської цивілізації та її похідних у генеалогічному, лінгвістичному і філософському розумінні. Типово застосовується для назви тих суспільств і суспільних явищ, які походять від загальноєвропейської культури; наприклад, північноамериканські культури, австралійська, новозеландська також належать до Західної цивілізації.

Старогрецький поділ між народом Греції та «варварами» відмежовував культуру тих, хто розмовляв грецькою мовою, від іншомовних культур. Геродот вважав греко-перські війни у V ст. до н. е. конфліктом Європи та Азії. Тоді слово «схід» або «захід» не використовувалося жодним автором. Коли термін «Захід»

з'явився, його використовували, швидше, протиставляючи старогрецькій культурі.

Хоча Середземномор'я і було об'єднане римлянами, тут існував розрив між більш урбанізованими східними регіонами, де переважали греки, та сільськогосподарськими західними районами, де переважно розмовляли латиною. У 292 р. римський імператор Діоклетіан розділив імперію на дві частини, кожна з яких керувалася августом і цезарем; із V ст. римське право встановилось у західній частині, але важко просувалось у східній частині, де нова столиця була встановлена у 330 р. в Константинополі римським імператором Костянтином Великим і християнство стало державною релігією імперії.

Під час правління Карла Великого франки встановили імперію, яку було визнано Папою Римським Священною Римською Імперією. Церква в західній і центральній Європі керувалася Папою Римським і розкололася зі східним грекомовним патріархатом. Скандинавія, Німеччина, Британія та інші нехристиянські країни північного заходу були долучені до Західної церкви, тоді як Русь і більшість Східної Європи до Східної церкви.

Під час холодної війни виникли нові визначення кордонів світів. Земля була поділена на три світи. Перший світ складався з країн-членів НАТО та інших країн — не членів альянсу, які групувалися довкола США. Другий Світ — це був Східний блок у сфері впливу СРСР. Третій світ складався з країн, які залишалися поза цими блоками, наприклад, Індія, Югославія, певний час Китай.

Залишалися такі країни, як Швейцарія, Швеція, Ірландія, які не належали до жодної групи за таким визначенням і які обрали бути нейтральними. Фінляндія була, швидше, у радянській сфері впливу, але залишалася нейтральною. У 1995 р. Австрія знову стала незалежною республікою на умовах нейтралітету, але як країна, яка лежала на заході від «Залізної завіси» і перебувала у сфері впливу США. Туреччина ж була членом НАТО, але не розглядалася як частина Першого або Західного світу. Іспанія не приєднувалася до НАТО до 1982 р. і зробила це лише після смерті диктатора Франко. Тоді визначення «Західний світ» стало синонімом Першого світу, що включало згадані західноєвропейські країни, за винятком Туреччини.

Хоча термін «Західний світ» не має чіткого інтернаціонального визначення, не використовується в дипломатичних процеду-

рах, але все одно широко вживаний в інших сферах. Наприклад, в академічних статтях загалом термін використовують щодо тих часів і територій, які належать до Західної Римської імперії.

Існує етноцентрична компонента визначення «Західна цивілізація», сконцентрована довкола «західної культури». Британський письменник Редьярд Кіплінг написав про цей культурний контраст: «Схід є Схід, і Захід є Захід, і ніколи ці близнюки не зустрінуться». Для Сходу різниця між Східною Європою і Західною Європою менш значуща, наприклад, Росію на Сході можуть вважати «Заходом», позаяк це країна європейська і християнська.

У контексті європейської інтеграції зустрічаємо також поняття «Європейський дім». У наш час ця ідея переводиться у площину практичної політики, спрямованої на подолання не тільки воєнно-політичного, а й психологічного розколу Європи, відновлення і розвитку багатовікових духовних і матеріальних зв'язків народів Європи з урахуванням традицій гуманізму, поваги прав людини, демократії. Ідея Європейського дому передбачає Європу як єдиний політико-правовий і економічний простір, у якому існує союз держав із спільними інститутами, що мають підтримувати воєнну й екологічну безпеку і гарантувати високий рівень взаємодії в економічній, науковій і культурній галузях.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

Американці з Марсу, а європейці з Венери. З погляду філософії вони живуть на різних планетах.

Роберт Каган

Євросоюз — це не іноземна влада, яка захопила держави Європи. Європа — це не «вони», Європа — це «ми». Європа рухається, як і світ, у бік багатополярного економічного світу.

Жозе Мануель Баррозу

ЄС — економічний гігант, політичний карлик і військовий хробак.

Марк Ейскенс

§ 1. Загальна організаційна структура та основні напрямки діяльності загальноєвропейських організацій (Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейський Союз (ЄС)).

§ 2. Західноєвропейський Союз (ЗЄС).

§ 3. Спільна зовнішня політика та політики безпеки країн Західної Європи.

§ 4. Відносини між НАТО — ЗЄС та ЄС.

§ 1. Загальна організаційна структура та основні напрямки діяльності загальноєвропейських організацій (Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейський Союз (ЄС))

Рада Європи була заснована після промови Уїнстона Черчилля в Університеті Цюріху 19 вересня 1946 р. незабаром після завершення Другої світової війни, у котрій він закликав до створення «Сполучених Штатів Європи» на зразок Сполучених Штатів Америки. Рада була офіційно заснована 5 травня 1949 р. Лондонською угодою, підписаною десятьма країнами-засновниками (Бельгія, Ірландія, Нідерланди, Данія, Італія, Норвегія, Франція, Люксембург, Швеція, Велика Британія). Цей договір зараз відомий як Статут Ради Європи. Загальною метою Ради є підтримка основних принципів прав людини, плюралізму, демократії та верховенства права, а також зростання добробуту всіх громадян Європи.

До Ради Європи входять 47 країни. Рада складається з Комітету міністрів, у якому досягається згода щодо спільних дій урядів та Парламентської асамблеї з 291 члена, яка робить пропозиції щодо нової діяльності і загалом функціонує як парламентський форум. Деякі заходи Ради Європи відкриті і для країн, що не є її членами.

Рада уклала близько 165 міжурядових конвенцій та угод, серед яких основними є Конвенція з захисту прав людини та основних свобод; Європейська культурна конвенція та Європейська соціальна хартія. На саміті у Відні в 1993 р. Рада Європи підкреслила свій внесок у безпеку демократії в Європі.

Концепція безпеки демократії має два аспекти: по-перше, абсолютна вимога плюралістичної та парламентської демократії, неподільності та універсальності прав людини та верховенства права і спільної культурної спадщини, збагаченої різноманітністю як основних передумов безпеки; і, по-друге, серйозний наголос на європейській співпраці на ґрунті цих цінностей як на методі зміцнення довіри на всьому континенті, які допомагатимуть запобігати конфліктам і водночас знаходити вирішення спільних проблем.

Поширення безпеки демократії допомагає долати численні ризики для європейської безпеки. Окрім зменшення ризику по-

вернення до тоталітарного правління, вона забезпечує відповідь на серйозні масові порушення свобод і прав людини, до яких належить і дискримінація якоїсь частини населення; серйозні недоліки у забезпеченні верховенства права; агресивний націоналізм, расизм і нетерпимість, а також міжетнічне напруження і конфлікти; тероризм й організована злочинність; соціальна дезінтеграція, розшарування і напруження на місцевому і регіональному рівнях.

Рада Європи провела свій другий саміт у Страсбурзі 10-11 жовтня 1997 р., на якому прийняла План дій щодо основних завдань Ради на період до 50-ї річниці у травні 1999 р. і надалі. План дій стосується питань демократії та прав людини; соціальної єдності; безпеки громадян; демократичних цінностей і культурного різноманіття. 1 лютого 1998 р. набула чинності Рамкова конвенція Ради Європи із захисту національних меншин. Крім того, з 1 листопада 1998 р. набуло чинності рішення Ради про створення, згідно з умовами відповідного Протоколу до Європейської конвенції з прав людини, нового широкомасштабного Суду з прав людини.

У Плані дій також передбачено умови призначення Комісара Ради Європи з прав людини. Встановлено також процедуру моніторингу, спрямованого на контроль за виконанням зобов'язань, які взяті державами-учасниками. Конфіденційний, конструктивний і недискримінаційний діалог проходить як на урядовому рівні у Комітеті Міністрів, так і на парламентському в Парламентській асамблеї.

Значне збільшення кількості членів Ради Європи після закінчення холодної війни та досягнуте зростання числа конвенцій демонструють бажання урядів країн-учасниць створити структури співпраці, покликані уникати нових ліній розподілу на континенті і розбудовувати спільну європейську цивілізацію демократичних націй. Таким чином, зусилля Ради Європи в цих сферах доповнюють зусилля Північноатлантичного альянсу. Рада Європи намагається втілювати свій План дій через співпрацю з європейськими та іншими міжнародними організаціями, зокрема з Європейським Союзом і ОБСЄ.

Європейський Союз було створено на основі Римського договору, підписаного 25 березня 1957 р. Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Німеччиною та Францією. У 1973 р.

до цих країн приєдналися Данія, Ірландія та Великобританія, у 1981 р. — Греція, у 1986 р. — Іспанія та Португалія, а в 1995 р. — Австрія, Фінляндія та Швеція. Переговори про приєднання до ЄС успішно завершила Норвегія, проте під час загальнонаціонального референдуму 27-28 листопада 1994 р. 52,5% норвежців із тих, що взяли участь у референдумі, проголосували проти членства в Європейському Союзі. Після останнього розширення до ЄС вступили 2004 р. Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія, а в 2007 р. Болгарія та Румунія.

На засіданні Європейської ради, що відбулося 9-10 грудня 1991 р. в Маастрихті, глави держав і урядів Європейського співтовариства уклали договір про політичний, економічний і монетарний союз, які разом становлять Договір про Європейський Союз. Договір набув чинності 1 листопада 1993 р. після його ратифікації усіма сторонами.

15-16 червня 1997 р. глави держав та урядів країн членів ЄС ухвалили низку змін до Маастрихтського договору, які стосувалися майбутньої спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Роль Європейського Союзу в міжнародних відносинах виходить далеко за межі позицій та дій щодо Спільної зовнішньої політики та політики безпеки. ЄС — це ще й найбільший суб'єкт світової торгівлі. Він також є найбільшим фінансовим донором для країн, що розвиваються, та одним із найбільших — для Близького Сходу. Крім того, Європейський Союз надає найбільше коштів для фінансування міжнародних зусиль, спрямованих на створення умов для тривалого миру в колишній Югославії. Багато інших галузей політики, яку проводить Європейський Союз, такі як сільське господарство та рибальство, також мають важливий зовнішній вимір. Роль ЄС у зовнішніх відносинах ще більше посилиться після створення Європейського економічного і монетарного союзу та введення єдиної валюти.

Європейський Союз приділяє велику увагу забезпеченню відповідності Спільної зовнішньої політики та політики безпеки усім іншим аспектам політики ЄС, що мають зовнішній характер. Як Рада міністрів, так і Європейська комісія в межах своїх повноважень відповідають за сумісність загальної зовнішньої діяльності Союзу з цілями зовнішніх відносин, безпеки, економічної політики та політики розвитку.

Такий підхід визначав також розробку політики розширення Європейського Союзу, його стратегію стосовно країн-кандидатів із Центральної Європи на етапі підготовки до членства, відносини ЄС — Росія та відносини між Європейським Союзом і країнами Середземномор'я. Основу майбутнього європейсько-середземноморського партнерства, що охоплює як політичні, так і економічні відносини, було закладено на Барселонській конференції в листопаді 1995 р.

Політичні та економічні аспекти бралися до уваги і на саміті глав держав та урядів 15 європейських і 10 азіатських держав у Бангкоку в березні 1996 р., де було започатковано діалог ЄС—Азія. Під час останнього середньотермінового перегляду Конвенції Ломе між Європейським Союзом та країнами Африки, Карибського й Тихоокеанського басейнів, було зроблено більший наголос на політичних аспектах конвенції. ЄС також активно співпрацює з країнами Південної Америки. До того ж зі Сполученими Штатами Америки ЄС підтримує постійний діалог із політичних і економічних проблем, що стосуються спільних інтересів, та прямі переговори з питань торгівлі та інвестицій у контексті Генеральної угоди про тарифи і торгівлю та Плану дій ЄС — США.

Від початку конфлікту в колишній Югославії та розпаду Югославської Федерації Європейський Союз відіграє важливу роль у спробах відновити мир у цьому регіоні та спрямувати гуманітарну допомогу до громад, що постраждали від воєнного конфлікту. Лондонська конференція з питань Югославії, що відбулась у серпні 1992 р. під співголовуванням Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй та прем'єр-міністра Великобританії (на той час Голови Європейської ради), була для ЄС новою формою зовнішньополітичної діяльності. Це був перший приклад міжнародної акції, здійсненої спільно Європейським Союзом та Організацією Об'єднаних Націй. Нового дипломатичного представника Європи в Боснії посла Карлоса Уестендорпа (Іспанія) було призначено в травні 1997 р. після відставки його попередника Карла Більдта, колишнього прем'єр-міністра Швеції. Карлоса Уестендорпа влітку 1999 р. замінив Вольфганг Петріш, колишній посол Австрії та посланець Європейського Союзу в Белграді.

Європейський Союз базується на трьох «опорах»:

✓ Європейське співтовариство становить правову основу для формування політики спільного ринку, міжнародної торгівлі,

сприяння розвитку, монетарної політики, сільського господарства, рибальства, навколишнього середовища, регіонального розвитку, енергетики і т.д.;

- ✓ спільна зовнішня політика та політика безпеки (CFSP);
- ✓ юстиція і внутрішні справи, що включає співпрацю між країнами-членами ЄС у таких галузях, як цивільне та кримінальне право, імміграційна політика та надання притулку, прикордонний контроль, боротьба з торгівлею наркотиками, співпраця та обмін інформацією між поліціями.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ, англ. Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE) — до 1995 р. називалася Нарадою з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Її було започатковано як політичний консультативний орган, до якого ввійшли країни Європи, Центральної Азії та Північної Америки. У січні 1995 р. набула статусу міжнародної організації.

У процесі розвитку розпочатого 1972 р. процесу НБСЄ 1975 р. було укладено Гельсінський Заключний акт. Цей документ охоплює широке коло стандартів міжнародної поведінки та зобов'язань, що регулюють відносини між державами-учасниками, заходів зміцнення довіри між ними, особливо в політично-військовій сфері, поваги до прав людини і основних свобод, а також співпраці в економічній, культурній, технічній та науковій галузях.

Знаменною віхою в розвитку процесу НБСЄ став Стокгольмський документ 1986 р. про заходи зміцнення довіри й безпеки, положення якого були доповнені й розвинуті в документах, ухвалених у Відні в 1990 і 1992 рр. На Гельсінській зустрічі в липні 1992 р. країни-учасниці прийняли рішення заснувати у Відні Форум НБСЄ з питань співпраці в галузі безпеки (FSC), під егідою якого нині відбувається діалог з питань безпеки та переговори щодо контролю над озброєннями, роззброєння та зміцнення довіри й безпеки.

Упродовж двох наступних років у межах цього органу, який було введено в дію 22 вересня 1992 р., тривали переговори щодо пакету документів за мандатом, узгодженим у Гельсінці під назвою «Програма термінових заходів» з питань контролю над озброєннями, роззброєння та заходів щодо зміцнення довіри, безпеки та співробітництва і запобігання конфліктам.

У руслі Програми термінових дій ще два елементи були узгоджені в грудні 1994 р. напередодні саміту НБСЄ в Будапешті: нова редакція Віденського документа (Віденський документ-94), що об'єднала колишні Стокгольмський та Віденський документи й обіймала також тексти документів про Планування оборони та Контакти і співпрацю у військовій галузі, узгоджені 1993 р., а також документ про глобальний обмін військовою інформацією. Підсумковий документ саміту, який увібрав у себе нові Керівні принципи непоширення, став важливим кроком в узгодженні Кодексу поведінки з політично-військових аспектів безпеки, куди було включено нові суттєві зобов'язання щодо демократичного контролю над збройними силами та їх використання.

У руслі контролю над звичайними озброєннями під час відкриття саміту НБСЄ в Парижі 19 листопада 1990 р. 22 країни НАТО та тодішньої Організації Варшавського договору підписали далекосяжний Договір про звичайні збройні сили в Європі (ЗЗСЄ), який обмежує цю категорію сил у Європі від Атлантичного океану до Уральських гір. Договір набув чинності 9 листопада 1992 р. 10 липня 1992 р. в рамках Гельсінського саміту НБСЄ було підписано Заклучний акт Договору ЗЗСЄ — 1А, яким вводились обмеження щодо чисельності звичайних збройних сил та запроваджувались додаткові стабілізаційні заходи.

Головним форумом для регулярних політичних консультацій є Рада міністрів закордонних справ країн-учасниць НБСЄ, заснована Паризькою хартією для нової Європи, ухваленою 21 листопада 1990 р. главами держав і урядів тодішніх 34 країн-учасниць у рамках зустрічі у НБСЄ.

Відповідно до Хартії також було створено Комітет старших посадовців, відповідальний за розгляд поточних питань, підготовку засідань Ради та виконання ухвалених нею рішень, та три постійні органи НБСЄ: Секретаріат у Празі, який згодом увійшов до загального Секретаріату у Відні, Центр запобігання конфліктам у Відні та Бюро вільних виборів (Варшава), пізніше перейменоване на Бюро демократичних інститутів та прав людини.

19 червня 1991 р. в Берліні відбулося перше засідання Ради міністрів закордонних справ. Рада затвердила механізм консультацій та співпраці з надзвичайних ситуацій у межах діяльності НБСЄ.

9 липня 1992 р. на заключному засіданні у Гельсінкі глави держав та урядів країн-учасниць НБСЄ ухвалили Декларацію Гель-

сінського саміту «Проблеми доби змін». Декларація відображала досягнуту домовленість щодо подальшого зміцнення інститутів НБСЄ, запровадження посади Верховного комісара у справах національних меншин, створення структури раннього попередження, запобігання конфліктам та врегулювання кризових ситуацій, організації ознайомлювальних візитів та місій доповідачів.

14 грудня 1992 р. на засіданні Ради міністрів закордонних справ у Стокгольмі було ухвалено Конвенцію про примирення й арбітраж у рамках НБСЄ та вирішено заснувати посаду Генерального секретаря.

Першого грудня 1993 р. Рада міністрів закордонних справ на своєму засіданні в Римі схвалила ці організаційні зміни, у тому числі заснування у Відні двох нових структур — Постійного комітету, що став першим постійним органом НБСЄ для проведення політичних консультацій і ухвалення рішень, та єдиного загального Секретаріату.

Перейменування НБСЄ в Організацію з безпеки і співробітництва у Європі відбулося 1994 р. на саміті в Будапешті. Тут також було прийняте рішення про заміну Комітету старших посадовців Вищою радою, яка скликатиметься щонайменше двічі на рік, а також перед засіданнями Ради міністрів, та збиратиметься як Економічний форум; про створення Постійної ради (замість Постійного комітету), яка працюватиме у Відні як орган проведення регулярних політичних консультацій і ухвалення рішень; про розгляд виконання усіх зобов'язань НБСЄ на засіданнях, які мають відбуватися у Відні напередодні кожного саміту.

На Стамбульському саміті ОБСЄ в листопаді 1999 р., з метою посилення процесу політичних консультацій в межах ОБСЄ, було створено Підготовчий комітет під егідою Постійної ради ОБСЄ та Оперативний центр, що планує і забезпечує проведення конкретних операцій ОБСЄ.

Відповідно до Декларації Гельсінського саміту 1992 р., ОБСЄ розробила цілу низку механізмів відрядження офіційних місій та особистих представників Голови ОБСЄ для встановлення фактів, подання доповідей, здійснення моніторингу та посередницьких функцій згідно зі своїми повноваженнями щодо врегулювання кризових ситуацій та запобігання конфліктам.

2001 р. відбулася зустріч РМЗС у Бухаресті. Прийнято міністерську декларацію, план дій по боротьбі з тероризмом, доку-

мент про зміцнення ролі ОБСЄ як форуму для політичного діалогу, заяви з регіональних проблем (Грузія, Молдова, Нагірний Карабах, Південно-Східна Європа та Центральна Азія).

Третього липня 2009 р. — Парламентською асамблеєю ОБСЄ була прийнята резолюція «Про возз'єднання розділеної Європи: Заохочення прав людини і громадянських свобод в регіоні ОБСЄ у XXI столітті».

§ 2. Західноєвропейський Союз (ЗЄС)

Західноєвропейський союз (англ. Western European Union) — організація, створена на основі Брюссельського договору 1948 р. для співпраці в економічній, соціальній і культурній галузях та колективну самооборону, який підписали Бельгія, Великобританія, Люксембург, Нідерланди та Франція. Включає 28 країн із чотирма різними статусами: країни-члени, асоційовані члени, спостерігачі та асоційовані партнери. Усі держави Європейського Союзу мають статус країн-членів, крім Австрії, Данії, Фінляндії, Ірландії та Швеції, які належать до спостерігачів. Асоційовані члени — Ісландія, Норвегія, Польща, Туреччина, Угорщина та Чехія; асоційовані партнери — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія. ЗЄС має свою Раду та Секретаріат, які в січні 1993 р. були переведені з Лондона до Брюсселя, та розташовану в Парижі Парламентську асамблею.

Із підписанням Північноатлантичного договору в 1949 р. відповідальність за військові справи Організації Брюссельського договору, або Західного Союзу, перейшла до Північноатлантичного альянсу. За Паризькими домовленостями 1954 р. Федеративна Республіка Німеччина й Італія приєдналися до Брюссельського договору й організацію перейменували у Західноєвропейський Союз. Останній продовжує існування задля виконання умов і завдань, закладених у Паризьких домовленостях.

У 1984 р. діяльності Західноєвропейського Союзу було надано нового імпульсу з метою розвитку «власне європейської системи спільної оборони» на основі співпраці його членів у галузі безпеки і зміцнення європейської опори Північноатлантичного альянсу.

У серпні 1987 р., під час Ірано-Іракської війни, експерти Західноєвропейського Союзу зустрілись у Гаазі, щоб обговорити

спільні дії в Перській затоці для забезпечення свободи навігації по нафтових морських коридорах регіону, а в жовтні 1987 р. відбулась нова зустріч держав ЗЄС для координації їхньої військової присутності у Перській затоці у відповідь на здійснені у цьому регіоні напади на торговельні судна.

На засіданні Ради міністрів Західноєвропейського Союзу, що відбулось у жовтні 1987 р. в Гаазі, міністри закордонних справ і міністри оборони держав-членів ухвалили «Платформу щодо європейських інтересів безпеки», в якій заявили про свою рішучість зміцнити європейську опору НАТО і забезпечити інтегрованій Європі безпеку та належний оборонний потенціал. У цьому документі визначено відносини Західноєвропейського Союзу з НАТО та іншими організаціями, а також перспективи розширення ЗЄС та умови подальшого посилення його ролі як форуму для регулярного обговорення проблем, що постають перед Європою в галузі оборони й безпеки.

Після ратифікації Договору про приєднання, підписаного в листопаді 1988 р., Іспанія та Португалія стали членами Західноєвропейського Союзу в 1990 р., відповідно до ухвалених у 1987 р. рішень про сприяння процесу розширення ЗЄС. Наступний крок було зроблено в листопаді 1989 р., коли Рада ЗЄС вирішила заснувати в Парижі Інститут вивчення проблем безпеки з метою сприяння розвитку власне Європейської системи безпеки та оборони і втіленню в життя Гаазької платформи.

На засіданні Європейської ради, яке відбулося 9-10 грудня 1991 р. в Маастрихті, було ухвалено низку рішень щодо спільної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки Європейського Союзу. Своєю чергою держави-члени Західноєвропейського Союзу ухвалили рішення стосовно ролі ЗЄС і його відносин з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом.

19 червня 1992 р. міністри закордонних справ і міністри оборони держав-членів ЗЄС провели зустріч поблизу Бонна, присвячену подальшому зміцненню ролі ЗЄС, і ухвалили Петерсберзьку декларацію. Спираючись на ухвалені у Маастрихті рішення, Декларація накреслює головні напрями майбутнього розвитку Західноєвропейського Союзу. Держави ЗЄС заявили про свою готовність виділити свої військові контингенти з усього спектра звичайних збройних сил для виконання військових завдань під керівництвом ЗЄС. Ці завдання, відомі під назвою «Петерсберзь-

кі місії», включають гуманітарні та рятувальні операції, завдання з підтримки миру та застосування збройних сил для врегулювання кризових ситуацій, включно з миротворчими операціями. У Петерберзькій декларації члени ЗЄС зобов'язуються підтримувати заходи, здійснювані НБСЄ та Радою Безпеки ООН з метою запобігання конфліктам і підтримки миру.

Положення, ухвалені відповідно до Маастрихтського договору, були переглянуті на міжурядовій конференції 1996/97 р. На зустрічі міністрів країн ЗЄС у 1995 р. в Мадриді було ухвалено рішення щодо конкретного «внеску ЗЄС в роботу міжурядової конференції ЄС 1996 р.».

У результаті проведення в Амстердамі міжурядової конференції 16 та 17 червня 1997 р. глави держав та урядів країн ЄС внесли до Маастрихтського договору зміни, пов'язані з майбутньою спільною зовнішньою політикою та політикою Союзу в галузі безпеки, а також відносинами між ЄС та ЗЄС. Відтак Петерберзькі місії, сформульовані на червневому 1992 р. засіданні ЗЄС на рівні міністрів, були включені до Амстердамського договору.

Амстердамський договір передбачає, що ЗЄС є невід'ємним чинником у розвитку Європейського Союзу і надає останньому доступ до оперативних сил, головним чином у контексті Петерберзьких місій. ЗЄС має надавати підтримку ЄС у формулюванні оборонних аспектів спільної зовнішньої політики та політики безпеки; своєю чергою ЄС має сприяти зміцненню інституційних зв'язків із ЗЄС «з метою можливої інтеграції Західноєвропейського Союзу в ЄС, якщо таке рішення буде прийняте Європейською радою».

Із часу підписання Амстердамського договору та ухвалення Декларації ЗЄС від 22 липня 1997 р. були зроблені подальші кроки у розвитку відносин ЗЄС-ЄС. У вересні 1997 р. Рада ЗЄС запровадила заходи максимальної гармонізації шестимісячного головування на основі ротації між країнами-членами як у ЗЄС, так і в ЄС.

У 1996 р. Словенія стала десятим асоційованим партнером ЗЄС. Офіційно Греція приєдналась до ЗЄС у 1995 р. Ісландія, Норвегія та Туреччина, як члени НАТО, отримали статус асоційованих членів; Данія та Ірландія, як члени ЄС, стали спостерігачами. Після вступу до Європейського Союзу 1 січня 1995 р. та після закінчення відповідних парламентських процедур спостерігачами ЗЄС також стали Австрія, Фінляндія та Швеція. 23 березня

1999 р., після вступу до НАТО, Чеська Республіка, Угорщина та Польща стали асоційованими членами.

Цими рішеннями була створена гнучка система з трьома різними рівнями членства та партнерства плюс статус спостерігача:

- ✓ члени (усі члени ЗЄС є водночас членами НАТО та ЄС);
- ✓ асоційовані члени (члени НАТО, але не члени ЄС);
- ✓ асоційовані партнери (не є членами ні НАТО, ні ЄС);
- ✓ спостерігачі (члени ЄС, але не НАТО. Данія також вибрала для себе статус спостерігача).

У листопаді 2000 р. Рада міністрів безпеки Західноєвропейського союзу ухвалила рішення про поступове розформування цієї організації та передавання її повноважень відповідним структурам і агентствам ЄС. Першого січня 2002 р. до Європейського Союзу відійшли такі установи Західноєвропейського союзу, як Інститут безпеки та супутниковий центр Європейського Союзу. Головна функція, що залишилась у Західноєвропейського союзу — колективна безпека, її передавання Європейському Союзові поки що відкладене.

У березні 2010 року було оголошено про плани припинення діяльності Західноєвропейського Союзу до 2011 р. 30 червня 2011 р. ЗЄС офіційно припинив існування.

§ 3. Спільна зовнішня політика та політики безпеки країн Західної Європи

З кінця XX — поч. XXI ст. у формуванні системи європейської безпеки виявилися три ключові тенденції: формування системи європейської безпеки на базі НАТО, формування суто європейської безпеки на основі Європейського Союзу, конвергенція — об'єднання функцій ЄС та НАТО у формуванні європейської безпеки.

Північноатлантичний Альянс прагне створити міцний мирний порядок в Європі як політичними, так і воєнними засобами. Ця тенденція залишається основною для політики НАТО у сфері безпеки. Причому можливостей досягнення цілей блоку через політичні засоби сьогодні стало більше, ніж будь-коли.

Наступною передумовою формування системи європейської безпеки на основі НАТО є погіршення загальноєвропейської і загальносвітової ситуації, спричиненої ескалацією міжнародного тероризму.

У результаті інтенсивного пошуку нового формату взаємовідносин усередині НАТО та ЄС формується послідовна і спрямована тенденція, яка полягає у зміні пріоритетів, головним з яких стає боротьба з міжнародним тероризмом. Разом з тим остання фаза розширення НАТО спричинює низку викликів, пов'язаних із відносно незначним економічним і військовим потенціалом нових країн-членів порівняно з так званими «старими» державами-учасницями.

Однією з передумов, що об'єктивно стимулює збереження певного рівня трансатлантичної єдності, є історично обумовлена недовіра Росії до європейців, яка ще більше посилилася після приєднання до НАТО нових країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ). Крім того, представники цих країн вбачають небезпеку в тому, що ймовірне дублювання функцій у сфері безпеки структурами ЄС негативно вплине на ефективність Альянсу, який розглядався країнами «нової Європи» як гарант стабільності та територіальної недоторканості.

Сучасні виклики безпеці вимагають всеосяжних підходів, у яких військова та цивільна складові мають бути скоординованими. Тому в цьому аспекті стратегічне партнерство між НАТО та ЄС має безумовну пріоритетність.

На підставі цього можна визначити тенденцію до формування системи європейської безпеки на ресурсній та здебільшого фінансовій базі НАТО. Вони (ресурсна та фінансова бази) разом з відповідною інфраструктурою передаватимуться у розпорядження європейського командування, яке може перебувати навіть поза рамками Альянсу. А це в свою чергу диктує необхідність налагодження гнучкого механізму цієї передачі.

Інституційними передумовами формування системи європейської безпеки на основі Європейського Союзу стали саміти ЄС (Саміт ЄС у Санта-Марія-да-Фейра (19-20 червня 2000 р.), Саміт ЄС в Лаакені (14-15 грудня 2001 р.), Саміт ЄС у Севільї (21-22 червня 2002 р.). Рішення та домовленості, прийняті на цих самітах, стали ключовими чинниками формування суто європейської системи безпеки. Вони заклали фундамент для подальшого розвитку та становлення системи європейської безпеки.

Не менш важливою передумовою в рамках формування системи європейської безпеки стало підписання Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р. Порівняно з попередніми договорами політиці у сфері безпеки та оборони відведено в ньому значне міс-

це. Завданнями Лісабонського договору є зробити Європейський Союз: ефективнішим, демократичнішим, прозорішим і зрозумілішим для громадян, сильнішим на міжнародній арені, безпечнішим.

Лісабонський договір ставить за мету створити посаду високого представника із закордонних справ і політики безпеки, яка об'єднає у собі колишню посаду члена Європейської комісії з іноземних відносин і посаду високого представника з питань закордонних справ і політики безпеки, а також обов'язки голови з питань Спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Створення посади високого представника із закордонних справ і політики безпеки викликано необхідністю забезпечити спадкоємність і єдність зовнішньої діяльності Союзу.

Однією з найважливіших передумов формування системи європейської безпеки стали терористичні атаки 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку. Вони змусили весь світ і Європу зокрема серйозно поставитися до питань безпеки. Після терактів у Мадриді (2004 р.) та Лондоні (2005 р.) ЄС прискорив розбудову системи європейської безпеки із залученням сучасних видів озброєнь для протистояння агресії ззовні.

Наступною передумовою стало прийняття з 2004 р. до 2007 р. до ЄС нових членів. Прийняття нових членів має розширити та зміцнити систему європейської безпеки, але через різний економічний рівень нових країн цей процес може виявитися досить тривалим.

Однією з головних тенденцій у формуванні системи європейської безпеки на основі ЄС стала миротворча складова Спільної політики Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони (СЄПБО). Основну увагу Європейський Союз зосереджує на питаннях, що стосуються прийняття рішень та парламентського контролю (на рівні Європейського парламенту та на національному рівні) за проведенням різного роду операцій у рамках СЄПБО.

Також важливою складовою безпекової та оборонної політики є плани додати до неї військову складову, що має здійснюватися через:

- ✓ формування інтервенційних військ ЄС;
- ✓ формування різних багатонаціональних частин і з'єднань;
- ✓ розвиток європейської індустрії виробників озброєнь;
- ✓ формування так званих «Battle Groups» (Бойових груп).

Формальною передумовою формування системи європейської безпеки на основі конвергенції стало встановлення відносин між Європейським Союзом та НАТО. Робочі відносини між Європейським Союзом та НАТО мають вирішальне значення для успішного регулювання кризових ситуацій. Обидві організації встановили офіційні стосунки у січні 2001 р., але справжній прорив стався 16 грудня 2002 р. у зв'язку з прийняттям Декларації ЄС-НАТО про Спільну європейську політику у сфері безпеки і оборони (СЄПБО).

Домовленості, закріплені у спільному документі ЄС та НАТО «Берлін-плюс», дали змогу Європейському Союзу разом з НАТО почати розбудову системи європейської безпеки. Основна теза домовленостей полягає в узгодженні питань сумісності акцій ЄПБО і НАТО та усуненні можливого дублювання у використанні ресурсів. Окремо було обумовлено призначення представника ЄС на посаду заступника командувача військами НАТО на континенті, він також керує операціями, здійснюваними в рамках ЄС.

Важливою тенденцією в рамках відносин ЄС—НАТО є посилення конкурентної боротьби за домінування у системі безпеки на теренах Європи між ЄС та НАТО.

На сьогодні дуже актуальним для ЄС є так зване «питання трьох «Д»», сформульоване М.Олбрайт — це дублювання функцій і структур, дезінтеграція безпекових і політичних зв'язків та дискримінація держав-членів НАТО, які не є членами ЄС, у межах європейської безпекової та оборонної політики. Ці три «Д» можна визначити як тенденції формування системи європейської безпеки на спільній основі ЄС та НАТО.

Ще однією тенденцією формування такої системи безпеки є посилення інституційної та оперативної співпраці ЄС — НАТО. З початку 2001 р. НАТО та ЄС проводять багаторівневі регулярні спільні зустрічі, зокрема на рівні міністрів закордонних справ і голів штабів.

Не менш важливою тенденцією, яка впливає на формування системи європейської безпеки, стали постбіполярні трансформаційні процеси всередині самого Альянсу, що тривають досі.

Актуальною тенденцією для ЄС та НАТО сьогодні є узгодження повноважень ЄС — НАТО. Це узгодження у середньостроковій перспективі найдоцільніше здійснювати не так за географічним, як за функціональним принципом.

Негативною тенденцією в рамках реалізації концепції конвергенції слід вважати посилення розбіжностей між США та ЄС. Під трансатлантичними розбіжностями слід розуміти «розбіжності з політикою США, а не НАТО», — зауважує дослідник Європейського інституту з питань безпеки при ЄС Дж.-І.Гайн.

Суперечності між США та Європою характеризуються не антагонізмом цінностей (як це було між США та СРСР), а такими стратегічними суперечностями, як погляди на міжнародну систему та роль міжнародних інституцій у ній.

§ 4. Відносини між НАТО — ЗЄС та ЄС

Динаміка міжнародних процесів у Європі багато в чому повному висвічує роль тих або інших структур, які залучені у процес формування адекватної сьогоднішнім реаліям системи європейської безпеки. Події останніх років, зокрема, наочно показали, що НАТО залишається одною із впливових міжнародних військово-політичних організацій.

Необхідно мати на увазі, що процес внутрішньої і зовнішньої адаптації НАТО до нової обстановки у сфері безпеки і стабільності протікає не без проблем і нерідко досить суперечливо.

Однією із серйозних проблем для НАТО залишається його істотна незбалансованість, нерівнозначність американської та європейської «опор» Альянсу. Незважаючи на публічні заяви про рівноправність країн-членів НАТО, реально в Альянсі домінують Сполучені Штати. Найбільш яскраво це виражено у військовій організації НАТО. Військова складова Атлантичного альянсу базується, головним чином, на військовому потенціалі США. Посаду Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі завжди займає американський генерал, причому одночасно він є командувачем збройних сил США в Європі. Як командувач американських сил в Європі він підкоряється винятково політичному і військовому керівництву США і зона його відповідальності ширша в географічному плані, ніж зона його відповідальності як ВГК ОВС НАТО в Європі. Перша включає, зокрема, значну частину Східної Африки і Близького Сходу. Ця сфера діяльності командувача американських сил в Європі не підпадає під будь-який багатонаціональний політичний і військовий контроль з боку НАТО.

НАТО – Західноєвропейський Союз. Відносини між НАТО та ЗЄС беруть свій початок із моменту їх виникнення. ЗЄС, який започаткував свою діяльність у 1948 р., мав на увазі не тільки економічні, а й суттєво воєнні питання. Але з виникненням у 1949 р. НАТО вона перебрала на себе відповідальність за усі питання оборони і безпеки в Європі, а ЗЄС на довгі роки значився лише на папері.

Світові події другої половини 80-х років – початку 90-х рр. XX століття стимулювали європейські держави до проведення більш активної самостійної політики у сфері національної безпеки. З цього часу починає активізуватись діяльність ЗЄС і його стосунки з НАТО. У цих стосунках можна визначити декілька етапів.

Перший етап починається з ірано-іракської війни. У серпні 1987 р. експерти ЗЄС зустрілись у Гаазі, щоб обговорити спільні дії в Перській затоці для забезпечення свободи навігації на нафтових морських коридорах регіону, а в жовтні 1987 р. відбулась нова зустріч держав Західноєвропейського Союзу для координації їх військової присутності у Перській затоці.

У Гаазі була ухвалена «Платформа щодо європейських інтересів безпеки», в якій міністри закордонних справ і міністри оборони держав-членів ЗЄС заявили про свою рішучість зміцнити європейську опору НАТО і забезпечити інтегрований оборонний потенціал. У цьому документі визначено відносини Західноєвропейського Союзу з НАТО та іншими організаціями, умови подальшого посилення його ролі як форуму для регулярного обговорення проблем, що постають перед Європою в галузі оборони й безпеки. Наступний крок було зроблено в листопаді 1989 р., коли Рада ЗЄС вирішила заснувати в Парижі Інститут вивчення проблем безпеки з метою сприяння розвитку власне Європейської системи безпеки та оборони і втілення в життя Гаазької платформи.

На початку 1990-х р. стала очевидною потреба збалансувати відносини між Європою і Північною Америкою та забезпечити більшу частину відповідальності європейських членів Альянсу за власну безпеку.

Другий етап відносин між НАТО та ЗЄС починається з Римського саміту НАТО у 1991 р., який визначив, що питанням безпеки у Європі не може займатись лише одна певна організація, і запропонував схему інституцій, що взаємно підсилюють одна одну.

Важливий крок у налагоджуванні відносин між НАТО та ЗЄС був зроблений на засіданні Європейської ради 9-10 грудня 1991 р. в Маастрихті, де було ухвалено низку рішень щодо спільної зовнішньої політики в галузі безпеки. Держави-члени ЗЄС ухвалили рішення стосовно ролі Західноєвропейського Союзу та його відносин із Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом. На Маастрихтські рішення схвально відгукнулася Північноатлантична рада на своєму засіданні на рівні міністрів у грудні 1991 р.

Співпраця між Західноєвропейським Союзом і НАТО сприяла поживленню діяльності ЗЄС і поступово набувала більш інтенсивного та регулярного характеру. 21 травня 1992 р. Рада Західноєвропейського Союзу вперше провела у штаб-квартирі НАТО спільне організаційне засідання з Північноатлантичною радою. Зараз Генеральний секретар ЗЄС регулярно відвідує засідання ПАР на рівні міністрів.

Третій етап пов'язаний з практичною реалізацією домовленостей і утворення воєнної компоненти ЗЄС. Декларація країн-членів ЗЄС, вироблена в Петербурзі в 1992 р., передбачала посилення операційної ролі ЗЄС шляхом утворення інституту планування, проведення зустрічей начальників штабів, співробітництва в галузі матеріально-технічного забезпечення, транспорту, навчання, стратегічної розвідки, виробництва озброєння та утворення спільних військових формувань. Згідно з Петербурзькою декларацією з 1 жовтня 1992 р. був створений орган військового планування, що розмістився в Брюсселі. Була утворена також постійна Рада ЗЄС із послів держав-членів. Був розпочатий процес формування військових підрозділів, що підпорядковувались ЗЄС.

Таким чином, ми бачимо, що на початку і в середині 90-х років головними гравцями на європейському просторі у військовій галузі були НАТО і ЗЄС. Але вже в середині 90-х років розпочався процес активізації діяльності Європейського Союзу на шляху зближення ЗЄС та ЄС у галузі європейської безпеки.

Четвертий етап розвитку відносин між НАТО та ЗЄС розпочався з Вашингтонського саміту 1999 р., де обговорювався розвиток Європейської системи безпеки і оборони в межах НАТО як один із найважливіших напрямів діяльності Альянсу. Серед питань були: засоби розвитку ефективного механізму спільних консультацій, розвиток співпраці й прозорості відносин між Європей-

ським Союзом і Альянсом на основі принципів, визначених НАТО і ЗЄС; участь європейських членів Альянсу (які не є членами ЄС); практичні механізми забезпечення доступу ЄС до ресурсів НАТО.

Асамблея ЗЄС 15 березня 1999 р. схвалила план дій «Час для оборони», яка містить пропозицію передати Єврораді повноваження ЗЄС у сфері прийняття рішень і командування, наділивши її реальними військовими можливостями; розробити графік поетапної інтеграції ЗЄС у ЄС; створити спільну європейську оборону в рамках ЄС і зміцнити його зв'язки з НАТО. Кельнська сесія Євроради (3-4 червня 1999 р.), яка відбулась у найгостріший момент косовської кризи, прийняла рішення, що відкрили практичний етап інтеграції ЗЄС у ЄС.

Виконуючи домовленості Гельсінського саміту Європейського Союзу, Рада ЄС 14 лютого 2000 р. прийняла рішення про формування тимчасових органів, які відповідають за проведення політики у сфері безпеки й оборони.

Міланська Рада ЗЄС (листопад 2000 р.) прийняла остаточне рішення щодо передачі більшості повноважень і оперативного потенціалу ЄС. У подальшому передбачалось припинення діяльності ЗЄС як оперативної організації, але збереження Союзу як інституту. Скорочення функцій і структур ЗЄС відбулося у 2001 р. Передбачено також припинення діяльності Військового штабу ЗЄС, суттєве скорочення штату Секретаріату ЗЄС, скасування системи постійних консультацій ЗЄС із ЄС та НАТО.

НАТО — Європейський Союз. В останні роки Європейський Союз почав формувати загальні підходи до забезпечення безпеки й оборони. Ще в Маастрихтському договорі 1998 р. були зафіксовані положення щодо організації спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Наприкінці 90-х років XX ст. у рамках СЗПБ були сформульовані пріоритети спільної європейської політики безпеки й оборони.

Надзвичайно важливу роль у становленні військової складової ЄС мала зміна позиції Великобританії щодо оборонного компонента ЄС. Фактично з кінця 1940-х рр. Великобританія вважала, що якщо Європа продемонструє серйозні можливості самостійно вирішувати проблеми безпеки, то це приведе до того, що Сполучені Штати повернуться до політики «ізоляціонізму», і це в підсумку підірве НАТО. У той же час Франція та інші країни давно дотримувалися іншого підходу: поява кредитоспроможної

європейської складової в питаннях безпеки консолідує Атлантичний альянс, робить його більш збалансованим.

Прийняті в рамках ЄС рішення свідчили про те, що на європейському континенті складається нова ситуація, пов'язана з перетворенням ЄС у реальну діючу особу в сфері безпеки й оборони, і що подібний розвиток подій може викликати деяку девальвацію НАТО, відому «деатлантизацію» європейської безпеки.

Сполучені Штати не без занепокоєння сприймали намір європейців створити відносно автономну структуру безпеки в Європі, що була б позбавлена американського домінування і вирішального голосу США. Вашингтон був стривожений спробою ЄС у відомій мірі відокремити військовий потенціал своїх країн від потенціалу НАТО.

У 1999-2002 роках відносини між НАТО і ЄС одержали подальший розвиток завдяки прийнятим цими організаціями рішенням: погоджені механізми консультацій і співробітництва, НАТО і ЄС регулярно проводять спільні засідання, у тому числі на рівні своїх міністрів іноземних справ, підписана Угода НАТО і ЄС про інформаційну безпеку (березень 2003 р.), ця угода — результат переговорів між НАТО і ЄС про те, як захищати секретну інформацію.

Разом з іншими досягнутими домовленостями Угода між НАТО і ЄС про інформаційну безпеку сприяє загальному розвитку стратегічного партнерства НАТО і ЄС щодо врегулювання криз і запобігання конфліктів. Ефективні робочі відносини між Європейським Союзом та НАТО мають вирішальне значення для успішного врегулювання кризових ситуацій.

На Празькому саміті у листопаді 2002 р. було підписано угоду щодо доступу до можливостей НАТО, що відкрило нову фазу в розвитку Спільної Європейської оборонної політики і політики безпеки. Ця угода була включена до Декларації про європейську оборонну політику і політику безпеки, підписану НАТО і ЄС 16 грудня 2002 р. Вона заклала основу для співробітництва між двома організаціями у сфері запобігання і врегулювання конфліктів. Декларація викладає політичні принципи співробітництва ЄС — НАТО і дає ЄС доступ до можливостей НАТО в плануванні своїх власних військових операцій.

Із того часу ЄС та НАТО провели переговори та прийняли пакет документів, відомий під назвою «Берлін-плюс». Термін

«Берлін-плюс» пояснюється тим, що саме у Берліні, у 1996 році, відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн Альянсу, на якій було вирішено створити власне Європейську систему безпеки та оборони і забезпечити можливість надання ресурсів НАТО у розпорядження ЄС.

Із 19 до 25 листопада 2003 р. ЄС і НАТО провели перше спільне навчання з кризового менеджменту, яке регламентувалася низкою існуючих домовленостей щодо проведення консультацій і співробітництва між ЄС і НАТО під час криз, а також інших елементів угод «Берлін-Плюс». Це навчання мало на меті дослідити, яким чином ЄС здійснює планування операцій під своєю егідою із залученням сил і засобів НАТО на стратегічному політико-військовому рівні.

На Стамбульському саміті (28-29 червня 2004 р.) підкреслювалося, що змінюється характер залучення НАТО у Боснії та Герцеговині. До кінця 2004 р. дев'ятирічну миротворчу місію Альянсу буде припинено. 15 липня 2004 р. Генеральний секретар НАТО та Верховний представник ЄС відвідали Сараєво, де обговорили передачу місії НАТО під управління ЄС з Верховним представником світової спільноти у Боснії та Герцеговині, командувачем СФОР та членами потрійного президентства.

Співпраця між НАТО і Європейським Союзом розвивається і в інших напрямках, зокрема, в галузі боротьби проти тероризму. Після терористичних нападів 11 вересня прямі контакти між двома організаціями посилились, наприклад, Генеральний секретар НАТО взяв участь в обговоренні міжнародної ситуації після нападів, яке відбулося на засіданні Ради ЄС із загальних питань 12 вересня.

Хоча характер нових загроз, з якими нині зіткнулися країни-члени Альянсу, та способи реагування на них змінюються, основоположне підґрунтя Альянсу залишилося незмінним з часу його заснування. НАТО становить політико-військовий механізм трансатлантичної співпраці в інтересах подолання загроз безпеці. Альянс об'єднав Європу та Північну Америку, а у своїй щоденній діяльності враховує національні інтереси багатьох країн. До того ж сама роль НАТО змінюється — від захисного щита, що колись забезпечував колективну оборону країн-членів, до гаранта безпеки у найширшому розумінні. Саме Альянс почав не лише бути втіленням системи цінностей, таких як демократія та повага до

прав людини, але й став виразником спільних інтересів своїх країн-членів.

У той час фундаментальна позитивна логіка свідчить про те, що Європі необхідні власні військові варіанти, щоб вона не була приречена вирішувати власні завдання щодо забезпечення безпеки під американським командуванням. Європа повинна мати можливість у повному обсязі розвивати свою здатність до врегулювання криз, що, насамперед, базуються на людських якостях миротворців і їх здатності співробітничати з іншими при вирішенні важких завдань стримування, умиротворення і відновлення.

* * *

Геополітичний поділ сучасного світу значною мірою залежатиме від інтеграційних процесів, які зумовлюють виникнення нових наднаціональних утворень. Найбільш яскравий приклад цих процесів — Європейський Союз. Вагомим чинником міжнародної політики може також стати (принаймні у відповідності з задумом організаторів) Єдиний економічний простір.

Європейський Союз, без сумніву, можна вважати найбільш успішним проектом регіональної інтеграції у світі. Утім, це далеко не перша спроба західних європейців утворити щось подібне, однак реально матеріалізувати свої наміри вони змогли лише після розпаду Радянського Союзу, коли перестала існувати загроза зі сходу, Німеччина стала об'єднаною і єдиною державою, а потреба в американській ядерній парасольці практично зникла.

На сьогодні, після майже двадцяти років існування, можна вже говорити про певні підсумки діяльності ЄС. Варто сказати, що ця міжнародна структура стала практичним (і досить-таки успішним) втіленням багатовікової (мабуть, ще від Карла Великого й Оттона III) тяги європейців до зближення та інтеграції зусиль. На тлі непростих процесів, які нині відбуваються у світі, це дає підстави європейцям до певної міри спокійно готуватися до викликів нового часу.

Незважаючи на всі виклики і суперечності, об'єднана Європа демонструє бажання до більш тісної інтеграції, роблячи при цьому послідовні кроки. Сьогодні Європейський Союз поряд із США, Китаєм і Росією є одним із цільних гравців світової політики. Проте час з'ясує, наскільки ґрунтовно підготувалися євро-

пейці до випробувань ХХІ ст. Геополітичний поділ світу двадцять першого століття значною мірою залежатиме від інтеграційних процесів, які зумовлюють виникнення нових наднаціональних утворень.

Контрольні запитання

1. *У чому суть Маастрихтського договору?*
2. *Яка головна мета діяльності ОБСЄ?*
3. *Чому припинив існування Західноєвропейський Союз?*
4. *У чому суть документа «Берлін-плюс»?*
5. *Які функції виконує Рада Європи?*

РОЗДІЛ 2.

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

*Велика Британія втратила Імперію,
але ще не знайшла нової ролі.*

Дін Ачесон

*Британська політика існує для того,
щоб захищати та просувати британські
інтереси.*

Дуглас Херд

*У Великобританії немає більш близького
друга і союзника, ніж Сполучені Штати,
і підтвердженням цього є глибока
прихильність до особливих взаємин між
нашими двома країнами, а це має важливе
значення для безпеки та процвітання
наших держав і всього світу.*

Девід Камерон

§ 1. Зміцнення зовнішньополітичних позицій у 1980-х – 90-х рр.

§ 2. Еволюція «особливих відносин» зі США.

§ 3. Місце та роль Великої Британії у НАТО.

§ 4. Великобританія в європейських інтеграційних процесах.

§ 5. Відносини з Францією.

§ 6. Відносини з ФРН.

§ 7. Велика Британія і держави Співдружності.

§ 8. Політика «нового реалізму» Д.Кемерона.

§ 1. Зміцнення зовнішньополітичних позицій у 1980-х — 90-х рр.

Період 1980-х років ознаменувався зміцненням позицій Великобританії на міжнародній арені, відновленням її впливу в світі. Під керівництвом М.Тетчер Британія домоглася значних успіхів: вона знову стала відігравати провідну роль у світовій політиці і багато в чому визначати хід міжнародних подій у такій найважливішій сфері, як взаємини Схід-Захід.

Остаточний перехід Британії з розряду «світових держав» у «провідні держави другого рангу» відбувся в 50-60-і роки. Водночас визнання британським керівництвом цієї нової ролі в міжнародних відносинах не означало повної відмови від колишніх глобальних амбіцій. Це особливо чітко проявилось при Тетчер, яка продемонструвала завидну завзятість у зовнішньополітичній сфері, коли йшлося про захист і просування британських національних інтересів. Велике значення мала Фолклендська війна 1982 р., успіх у якій — на противагу Суецькій авантюрі 1956 р. — відіграв важливу роль у позбавленні британців постімперського комплексу неповноцінності в зовнішній політиці. Тетчер змогла відродити почуття національної гордості, вміло використавши його в ході передвиборчих кампаній 1983 і 1987 рр.

У 80-ті роки Великобританія займала особливе місце у формуванні ключових аспектів взаємовідносин у біполярному світі, взявши на себе роль координатора та провідника узгодженої політики Заходу щодо Радянського Союзу. При консерваторах Великобританія продовжувала відігравати важливу роль військової держави. Прихильність до силової політики знайшла відображення у підтримці багатьох акцій Вашингтона, у частковому відновленні військової присутності «на схід від Суеца» (у районі Перської затоки, у водах якої відновили патрулювання британські військові кораблі).

Проте з часом твердість і безкомпромісність М.Тетчер, особливо в європейських справах, стали суперечити поглядам її найближчого оточення, яке мало інше уявлення про участь Британії в процесах європейської інтеграції. Саме колеги, стурбовані зростаючим у країні невдоволенням економічною політикою уряду, посиленням ізоляції Великобританії в ЄЕС, змусили прем'єр-міністра піти у відставку. На виборах нового лідера партії у лис-

топаді 1990 р. перемогу здобув Джон Мейджор, кандидатуру якого підтримала Тетчер. Під його керівництвом консерватори в 1992 р. у четвертий раз поспіль прийшли до влади.

Загалом наступні кілька років з внутрішньоекономічної точки зору були сприятливими для Британії. Незважаючи на це, загальні вибори 1997 р. закінчилися для торі нищівною поразкою. Однією з причин різкого падіння популярності правлячої партії були невдачі на зовнішньому фронті: вимушений вихід Великобританії з Європейського механізму обмінних курсів, важкий процес ратифікації Маастрихтського договору в британському парламенті поглибили суперечності і в партії; «коров'яча криза» серйозно відбилася на відносинах з іншими країнами Європейського союзу. Різке розмежування на євроскептиків і євроентузістів, непримиренна боротьба між ними навіть у ході передвиборної кампанії серйозно послабили позиції консерваторів. Помітно еволюціонували погляди і самого Мейджора, який перетворився до кінця свого правління з євроентузіаста в поміркованого євроскептика.

У той же час саме в 90-ті роки активізувалася британська політика в Азії. Лондон став «головними воротами» для потоку японських інвестицій в ЄС. У червні 1997 р. Велика Британія розлучилася з одним з останніх уламків своєї імперії — Гонконгом, що перейшов під суверенітет Китаю. Однак на Близькому Сході роль Британії у врегулюванні арабо-ізраїльського конфлікту залишилася мінімальною.

Відбулося «друге відкриття» Великобританією Латинської Америки. На відміну від попереднього десятиліття, коли Лондон не знайшов для себе більш підходящого союзника в регіоні, ніж режим Піночета, тепер рівень відносин із різними країнами збільшився, істотно збільшився потік британських інвестицій, зріс товарообіг, відбулася нормалізація англо-аргентинських відносин.

Із приходом до влади в травні 1997 р. лейбористів британська зовнішня політика зазнала помітних змін. Характерною її рисою стала відкритість, що виразилося, зокрема, в розширеному доступі в Інтернеті до зовнішньополітичних документів.

Виступаючи в Економічному клубі в Чикаго в квітні 1999 р., Блер проголосив нову «доктрину міжнародного співтовариства», засновану на прискореній глобалізації світової економіки, політики і сфери безпеки, висунувши ідею модернізації міжнародного права і системи міжнародних інститутів з метою підвищення «етичної

складової» міжнародних відносин. Лондон демонстрував намір продовжувати курс на всебічне використання процесу глобалізації для забезпечення Великобританії провідного місця у світі.

Актуальним критерієм зовнішньої політики, з подачі міністра закордонних справ Робіна Кука, стала її «етичність» з акцентом на захист прав людини. Лейбористи прагнули активно взаємодіяти в цій галузі з іншими країнами, передусім зі своїми партнерами по ЄС і НАТО. Визнаючи ООН головною опорою сучасного світового порядку, «нові лейбористи» вважають, що назріла необхідність перебудови структур міжнародної безпеки відповідно до нових викликів, що вимагає перегляду процедури і процесу прийняття рішень в ООН, зокрема в Раді Безпеки. Була висунута теза про «новий інтернаціоналізм», з точки зору якого принцип невтручання у внутрішні справи інших держав перед обличчям геноциду, кризових ситуацій у гуманітарній сфері, інших проявів «загрози міжнародному миру та безпеки» застарів. У таких випадках Британія готова діяти, не чекаючи санкції РБ, що було наочно продемонстровано в період війни НАТО проти Югославії. Жоден західний лідер не зміг підвести під дії НАТО настільки переконливу виправдальну базу, як це зробив Блер.

Робін Кук у своїй програмній промові заявив: «Національні інтереси не повинні бути втиснуті у вузькі рамки «реалполітик»¹. Пізніше у виступах Кука і Блера британська зовнішньополітична доктрина була також з'єднана з концепцією «третього шляху». На сферу зовнішньої політики була перенесена тема прав і обов'язків, яка голосно звучала в лейбористів при проведенні ними соціально-економічних реформ. Зокрема, стало вважатися, що якщо Британія є одним із провідних експортерів зброї, то вона повинна відповідально підходити до того, у чиї руки вона потрапляє.

Проте етична тема у зовнішній політиці країни не протрималася і року. Незважаючи на конфлікти у Східному Тиморі і Курдистані, які супроводжувалися масовими порушеннями прав лю-

¹ Реальна політика (нім. Realpolitik) — вид державного політичного курсу, який був уведений і здійснювався Бісмарком та був названий за аналогією до поняття, запропонованого Людвігом фон Рохом (1853). Сутність такого курсу — відмова від використання будь-якої ідеології як основи державного курсу. Така політика виходить насамперед із практичних міркувань, а не ідеологічних чи моралі.

дини, Великобританія продовжувала постачати військову техніку Туреччині та Індонезії, а також Колумбії і Саудівській Аравії. Британський бронетранспортер «Альвіс» використовувався керівництвом Індонезії на чолі з президентом Б.Хабібі при розгоні антиурядових демонстрацій. У Східному Тиморі в аналогічних ситуаціях застосовувалися британські БТР «Сарацин» і «Саладін». Слід згадати і про те, що в 1997 р. Британія вийшла на третє місце у світі за експортом звичайних озброєнь.

У вересні 1999 р., коли в Джакарті відбувалися масові сутички із силами правопорядку, що спричинили людські жертви, Індонезії були продані британські винищувачі «Хоук». Справа ускладнювалася тим, що за тиждень до відправлення літаків в Індонезію ООН наклала ембарго на поставки військової техніки в цю країну. Британський уряд заявив на свій захист, що контракти, підписані ще при консерваторах, не підпадають під дію ембарго. Кук, зі свого боку, стверджував, що уряд не постачає до Індонезії зброї, яка може бути використана для придушення демократії. Але факт залишається фактом: на кінець 1999 р. лише близько 3% заявок на продаж зброї Індонезії були відхилені британським керівництвом.

«Етична зовнішня політика» не витримала випробування і в іншому регіоні. У 1997 р. в західно-африканській державі Сьєрра-Леоне стався військовий переворот, у результаті якого був скинутий законно обраний президент А. Кабба. Великобританія виступила на його підтримку, хоча і проти застосування військової сили у внутрішньополітичному врегулюванні. Лондон відіграв провідну роль у прийнятті резолюції ООН, яка вводила ембарго на постачання зброї всім сторонам конфлікту. Однак, як з'ясувалося пізніше, британська компанія «Сендлайн» продовжувала продавати озброєння для А. Кабба, а кілька британських урядових чиновників середньої ланки знали про це. Завдяки тому, що допомога «Сендлайн» привела до відновлення в правах законної влади Сьєрра-Леоне, скандал був зам'ятий, але репутація «етичної зовнішньої політики» постраждала.

У відносинах із Китаєм Велика Британія перетворюється на одну з провідних країн світу, Лондону також довелося маневрувати на межі між засудженням порушень прав людини і підтримкою стратегічного діалогу. Не обтяжене «важким минулим» — серйозними розбіжностями попереднього консервативного

кабінету з Китаєм через Гонконг, — уряд лейбористів прагнув до нормалізації і поліпшення відносин із КНР в усіх сферах. Поставивши завдання інтегрувати Китай у міжнародну систему, що, як вважали в Лондоні, буде сприяти поліпшенню ситуації з правами людини, уряд Блера підтримав кандидатуру Пекіна на вступ до СОТ. Що ж до правової проблематики, наприклад, питань дотримання прав людини в Тибеті, то її обговорення було перенесено на більш низький рівень — консультації між зовнішньополітичними відомствами.

Зіткнувшись із труднощами у стикуванні етики та національних інтересів, уряд усе рідше звертався до цієї теми. Спроба повернутися до неї була зроблена у зв'язку з косівською кризою. Кук і Блер багаторазово підкреслювали, що сила проти Белграда застосовувалася для захисту людських ідеалів. Однак розуміння «етичного» змінилося. Лейбористи більше не претендували на принципову відмінність своєї зовнішньої політики від зовнішньої політики інших західних країн. Цінності, на яких вона ґрунтувалася, стали розуміти як цінності «західної цивілізації». Суперечливість характеру та наслідків війни проти Югославії, пізніші епізоди, пов'язані з рішенням відмовитися від екстрадиції колишнього чилійського диктатора А. Піночета в Іспанію, сумнівність мотивів британського керівництва в його діях в іракській кризі остаточно «поховали» проект «етичної зовнішньої політики».

Уряд лейбористів розробив цілу низку зовнішньополітичних документів, зокрема Білі книги «Британські міжнародні пріоритети — стратегія для МЗС» (2003), «Перспективи в Євросоюзі 2005» (2005), «Активна дипломатія в мінливому світі. Міжнародні пріоритети Сполученого Королівства» (2006), документи про боротьбу уряду з бідністю в країнах, що розвиваються, випускав щорічні доповіді з прав людини.

У Білій книзі 2003 р., розробленій Форін-офіс за участю інших міністерств і відомств, висвітлені напрями і пріоритети зовнішньополітичної діяльності Великобританії на найближчі п'ять-десять років, а також проаналізовано основні чинники, що впливають на британську політику і ситуацію у світі загалом. Виділені активне членство в Євросоюзі і продовження лінії на зближення з Францією, Німеччиною і НАТО. Підкреслено, що Великобританія розраховує зіграти роль «мостобудівника» у відносинах між США й об'єднаною Європою.

Володіючи такими «атрибутами державності», як місце постійного члена Ради Безпеки ООН, членство в Європейському союзі, НАТО, Співдружності, «Великій вісімці», ядерному клубі, спираючись на особливі, привілейовані відносини зі Сполученими Штатами і потужний економічний потенціал, Великобританія належить до тих небагатьох країн, які на початку XXI ст. продовжують зберігати свій вплив у глобальному масштабі, дотримуючись давньої традиції причетності до найважливіших міжнародних подій.

Застосування сили в обмеженому масштабі розглядалося і консерваторами, і лейбористами як козир у дипломатичній грі. Великобританія зіграла важливу роль у здійсненні миротворчих операцій, у тому числі в Боснії, Руанді, Анголі, у створенні Сил швидкого розгортання НАТО. Вона є ключовою країною у створенні Європейських сил швидкого реагування. Британські військові підрозділи на сьогодні розкидані по всьому світу. Вони присутні у 80 країнах, включаючи Беліз, Боснію, Бруней, Німеччину, Косово, Гібралтар, Кенію, Ірак, Афганістан, Сьєрра-Леоне, острови Дієго-Гарсія, Кіпр, Фолкленди. У глобальному масштабі продовжує діяти британський флот, направляючи бойові кораблі в Перську затоку, Карибське море, Південну Атлантику, на Далекий Схід і в Адріатику. Все це свідчить про намір Великобританії відігравати важливу геостратегічну роль у XXI ст.

§ 2. Еволюція «особливих відносин» зі США

Протягом 80-х років неодноразово складалося враження, що Великобританія віддає перевагу Сполученим Штатам. Підтримка американської доктрини неоглобалізму, демонстрація при кожному зручному випадку, особливо в моменти загострення міжнародної обстановки, своєї лояльності до заокеанського партнера вбачалися вигідними для британського керівництва. Керівники Великобританії завжди вважали одним з своїх головних завдань добиватися за допомогою «особливих відносин» певного впливу на зовнішню політику США. Безумовно, ступінь впливу Лондона на американську зовнішньополітичну стратегію дуже обмежений. Реально йшлося про можливість давати поради заокеанському партнерові, який може прислухатися до них або ж їх проігнорувати.

Прагнення бути найближчим союзником США не означало, що Великобританію не турбував спрощений підхід американської адміністрації до міжнародних справ, схильність до односторонніх дій. Проте плюси, на думку Лондона, набагато переважували мінуси. Такий курс дозволив Британії отримати великомасштабну допомогу США у Фолклендському конфлікті, забезпечити модернізацію власних ядерних сил. Тетчер вдалося в ряді випадків, в умовах відсутності єдиної позиції Пентагону і Держдепартаменту, вплинути на рішення американського президента. Зокрема, в 1984 р. було підписано Кемп-Девідську угоду, яка поставила програму «зоряних воєн» у певні рамки. Саме за допомогою М.Тетчер Держдепартаменту вдалося наполягти на тому, щоб Білий дім не переривав діалог із СРСР з питання контролю над озброєннями, а також відмовився від намірів вимагати негайної сплати боргу Польщею західним країнам після введення там воєнного стану.

Зв'язував політичні амбіції і статус Великобританії в Європі та світі. Тетчер гостро реагувала на радянсько-американську домовленість в 1986 р. в Рейк'явіку про ліквідацію в 10-річний термін стратегічних наступальних озброєнь. Будучи прийнятим, таке рішення поставило б під удар програму модернізації британських ядерних сил шляхом закупівлі в США ракетних систем «Трайдент», та й саму стратегію стримування. На переговорах із Рейганом, що відбулися невдовзі після Рейк'явіка, Тетчер вдалося переконати його відмовитися від наміру ліквідувати СНО, домогтися твердих гарантій доведення до кінця програми модернізації британських ядерних сил, а також врахування інтересів Великобританії на радянсько-американських переговорах.

Незважаючи на потужну протидію ірландського лобі в США, британському прем'єру також вдалося схилити Рейгана на свій бік щодо шляхів врегулювання становища в Північній Ірландії. Після тримісячних переговорів у червні 1985 р. було підписано вигідну для Лондона англо-американську угоду про екстрадицію осіб, підозрюваних в організації актів насильства. Американський президент обіцяв сприяти британській стороні в припиненні поставок зброї Ірландської республіканської армії зі США.

В царині взаємовідносин Схід-Захід та відносин з Радянським Союзом Вашингтон дозволив Великобританії взяти на себе роль лідера в англо-американському тандемі.

Одні суперечності між Лондоном і Вашингтоном впливали з об'єктивної невідповідності їх позицій, інші — із зіткнення конкретних інтересів. У першій половині 80-х років ці суперечності вилилися у відкриті розбіжності з низки питань. Найбільше роздратування британської сторони викликали односторонні дії США, що наочно виявилось у зв'язку зі збройною інтервенцією в жовтні 1983 р. проти Гренади, члена Співдружності. Ця акція, яка поставила під удар престиж Великобританії серед членів Співдружності, викликала напруженість в англо-американських відносинах. У зв'язку з подіями навколо Гренади в Британії заговорили про необхідність проведення більш самостійної і незалежної від США зовнішньої політики. Разом з тим, висловлюючи жаль з приводу односторонніх дій США, Тетчер не забувала повторювати, що англо-американські розбіжності носять «сімейний характер». Акція США щодо Гренади, з'явившись яскравим прикладом асиметрії «особливих відносин», порушила питання про ефективність механізму англо-американських консультацій.

Британська сторона не раз робила спроби підключити інших членів НАТО до того, щоб спонукати США враховувати інтереси Європи. Лондон активізував процес зовнішньополітичної координації в рамках ЄЕС для більш успішного відстоювання інтересів європейців з питань, що викликають розбіжності зі Сполученими Штатами. Так, на переговорах Тетчер із президентом Франції Франсуа Міттераном, що відбулися в Лондоні в жовтні 1986 р., було висловлено спільну думку про неприпустимість знищення ядерної зброї в Європі.

Незважаючи на «особливі відносини», 80-і роки виявили серйозні розбіжності між Великобританією і США, включаючи валютно-фінансову політику, торгово-економічні відносини з Радянським Союзом, ситуацію на Близькому Сході. У цих питаннях Лондон, як правило, опинявся на боці Західної Європи. Влітку 1982 р. він не пішов на поступки США у зв'язку із запровадженням ними ембарго на поставки обладнання для будівництва газопроводу Сибір — Західна Європа. Тетчер не побажала заради США жертвувати інтересами британських компаній. У результаті жорсткої позиції британського уряду та інших країн — членів ЄЕС Вашингтон був змушений відмовитися від ембарго.

Прихід у 1988 р. до влади у Вашингтоні адміністрації Дж. Буша позначився на відносинах між двома країнами: вони втра-

тили колишню довірливість. На західноєвропейському напрямку на перше місце у відносинах зі США стала висуватися Німеччина. Британська сторона зіткнулася з «наполегливими спробами списати англійців і замінити їх німцями».

Незважаючи на це, Великобританія продовжувала демонструвати союзницьку вірність Сполученим Штатам. Вона цілком підтримала американське вторгнення в Панаму в грудні 1989 р. Після нападу Іраку на Кувейт у серпні 1990 р. Британія була єдиною із західноєвропейських країн, яка беззастережно підтримала рішення США розгорнути війська в Саудівській Аравії і всі наступні кроки в цьому напрямку. Війна в Перській затоці надала Лондону можливість оживити «особливі відносини».

Британія підтримувала зовнішньополітичний курс американської адміністрації, головними аспектами якого залишалися забезпечення глобального лідерства Сполучених Штатів в економічній та військовій галузях, задіяність у стабілізації міжнародних відносин, селективне втручання у розв'язання регіональних конфліктів, збереження військової присутності за кордоном для стримування потенційних агресорів (Іран, Ірак, Північна Корея). Основні цілі Лондона у сфері оборони полягали у захисті й забезпеченні безпеки території власної держави, що проголошувалося і раніше, у запобіганні й протидії серйозним конфліктам, які могли загрожувати безпеці країн НАТО, у забезпеченні загальних інтересів безпеки підтриманням стабільності через миротворчу діяльність.

Курс на всебічне зміцнення «особливих відносин» був продовжений Джоном Мейджором, який активно підключився до підготовки війни в Затоці. За традицією англо-американські відносини отримували новий імпульс у моменти виникнення міжнародних криз і військових конфліктів. Саме в цих ситуаціях підтверджувалася особлива близькість партнерів, і ставало очевидним, що інші країни не здатні надати США рівень підтримки, який можна порівняти з британським. Лондон був сповнений рішучості розділити зі своїм заокеанським партнером тягар глобальної відповідальності.

У ході війни в Затоці в січні 1991 р. Британія і США тісно координували дії своїх дипломатичних відомств для здійснення тиску на союзників по НАТО, ЄС і ЗЄС, спонукаючи їх до активнішої участі в багатосторонній коаліції. Великобританія негативно по-

ставилася до ідеї проведення переговорів ЄС з Іраком без участі США до спроб Франції вжити самостійні кроки з врегулювання конфлікту. Жорстка позиція Лондона у врегулюванні кризи була вагомою підтримкою Сполученим Штатам і впливала на союзників у «потрібному напрямку».

Військовий внесок Великобританії у війну в Затоці був найбільш істотним серед найбільших країн Заходу після США. Саме британські збройні сили стали основним бойовим партнером Вашингтона при проведенні військової операції «Буря в пустелі». Британські сили були повністю інтегровані з американськими і діяли під їх керівництвом.

Після закінчення військових дій інтенсивність англо-американських контактів продовжувала залишатися на високому рівні. Однак черговий період розквіту в англо-американських відносинах незабаром закінчився. Погіршення англо-американських відносин до середини 90-х років певною мірою було пов'язане з персональним чинником — психологічною несумісністю демократа Б.Клінтона, який став президентом США в 1992 р., і консерватора Дж.Мейджора. Частку провини за погіршення відносин ніс сам британський прем'єр: бажаючи перемоги Буша на президентських виборах, Лондон відійшов від традиційного в таких випадках нейтралітету і відверто симпатизував республіканцям. Стало також відомо про те, що на прохання Буша в архівах британського Міністерства внутрішніх справ вівся пошук відомостей, що ганьблять Клінтона і які відносяться до періоду його навчання в Оксфорді в 1968-1969 рр.

Зі свого боку Велика Британія болісно реагувала на деякі висловлювання Клінтона як в ході президентської кампанії, так і після неї. Зокрема, він засудив застосування сили Лондоном в Ольстері. З роздратуванням була зустрінута ідея нової адміністрації про реорганізацію Ради Безпеки ООН, не узгоджена з британцями. Із тривогою були зустрінуті повідомлення про «список пріоритетних країн», складений Вашингтоном наприкінці правління Буша. У ньому перераховувалися країни, що мали «важливе значення» для США: Німеччина, Франція, Великобританія, Китай, Японія, Росія, Мексика, Ізраїль, Канада, Ірак, при цьому відносини з Великобританією ніяк не виділялись. Сам термін «особливі відносини» вже практично не вживався офіційною владою по той бік океану, навіть у британському посольстві у Вашингтоні. Про

нього згадували лише перед телевізійними камерами на галявині біля Білого дому, коли приймали чергового високого гостя з Великобританії.

Велику напруженість в англо-американські відносини внесла боснійська криза. Багато видатних консерваторів негативно поставилися до бажання США відігравати активну роль у її розв'язанні. Сам Мейджор був налаштований більш помірковано, але вважав, що США повинні діяти в рамках широкої міжнародної коаліції. Під тиском Вашингтона Британія поступово втягувалася у врегулювання боснійського конфлікту.

У ході боснійської кризи наочно проявився конфлікт між Вашингтоном і його європейськими партнерами — Лондоном і Парижем. Останні протидіяли зняттю ембарго на поставки зброї боснійським мусульманам, а також виступали проти бомбових ударів по позиціях боснійських сербів. Саме Великобританія зіграла «головну організуючу роль у недопущенні зняття ембарго». Вона протистояла прагненню США провести через Раду Безпеки відповідну резолюцію, пригрозивши застосувати право вето.

Великобританію обурювало зневажливе ставлення Вашингтона до британських інтересів, явне прагнення США до нав'язування Лондону свого графіка рішення північноірландського конфлікту. Політика Клінтона в питанні Ольстера диктувалася не стільки передвиборними міркуваннями в ході кампаній 1992 і 1996 рр., скільки прагненням президента США утвердитися в ролі міжнародного миротворця. Заради цього, а також в ім'я успіху своєї внутрішньополітичної програми, американська сторона готова була йти на погіршення відносин із британськими консерваторами. Разом з тим необхідно визнати, що втручання Вашингтона у врегулювання конфлікту зіграло свою позитивну роль, змусивши Лондон діяти більш активно.

Негативно на розвитку англо-американських відносин у 90-ті роки позначилися інші події. Так, у Лондоні болісно реагували на рішення Вашингтона у зв'язку із закінченням холодної війни значно скоротити американську військову присутність у Європі. Вашингтон не поцікавився думкою свого найближчого партнера щодо силової акції проти Багдада в червні 1993 р. — бомбардування штаб-квартири розвідувального відомства Іраку.

Із приходом до влади в травні 1997 р. лейбористів англо-американські відносини отримали новий імпульс. Уряд Т. Блера під-

твердив їх першорядну значущість для британської зовнішньої політики. Між Т. Блером і Б. Клінтоном із моменту їх першої зустрічі в квітні 1996 р. встановилися дружні стосунки. Взаємні особисті симпатії ґрунтувались на спільності політичних поглядів, прихильності політиці «нового центру». Б. Клінтон першим із американських президентів був удостоєний високої честі бути присутнім на засіданні британського кабінету. Тісні стосунки встановилися і між командами обох керівників. Т. Блер надав суттєву моральну підтримку Президентові США в ході скандалу з Монікою Левінські.

У своєму прагненні повернути відносинам зі Сполученими Штатами колишній рівень, уряд лейбористів зробив ставку на посилення взаємодії з Вашингтоном у військовій царині. Так, було підтримано рішення США про бомбардування Афганістану і Судану в серпні 1998 р. Влітку 1997 р. була проведена спільна з американцями операція, яка виходила за рамки мандата «сил зі стабілізації» в Боснії, коли ще до прийняття відповідного рішення НАТО були заарештовані особи, звинувачені Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії у військових злочинах. Великобританія відразу ж підтримала рішення США про застосування сили щодо Іраку в грудні 1998 р., взявши активну участь у військовій операції «Лис пустелі». Бомбові удари по Іраку завдавалися Великобританією і США також у червні і серпні 2000 р.; у лютому 2001 р. Вашингтон і Лондон зайняли жорстку позицію в Раді Безпеки з питання про зняття з Іраку економічних санкцій.

Уряд Т. Блера також діяв в унісон з адміністрацією Б. Клінтона у широкомасштабних військових акціях НАТО проти Югославії, які, незважаючи на відсутність рішення ООН, почалися 24 березня 1999 р. (криза в Косово). Серед європейських партнерів США Велика Британія займала найактивнішу позицію в питанні подолання цієї кризи за допомогою зброї. У заходах проти Югославії провідна роль та відповідальність за підготовку і проведення операцій НАТО були покладені на Лондон. Рішуча позиція британського уряду визначалася двома важливими чинниками — «особливими відносинами» зі Сполученими Штатами, які традиційно зумовлюють підтримку глобальних ініціатив американського союзника, і проголошеною лейбористами після приходу до влади так званою етичною зовнішньою політикою. Остання передбачає непримиренне ставлення до політичних режимів, які пригноблю-

ють демократію і порушують права людини. Саме таким, на погляд британського керівництва, був режим Слободана Мілошевича в Югославії.

Серцевиною англо-американського партнерства було співробітництво у військовій сфері, насамперед ядерній, а також у сфері розвідки. Ядерне партнерство Великобританії і США можна назвати унікальним, враховуючи високий рівень інтеграції та оперативної взаємодії. Своєрідною платою за згоду Вашингтона надати допомогу в модернізації британських «сил стримування» була готовність Великобританії цілком підтримувати заходи США, спрямовані на посилення ядерного потенціалу НАТО, наприклад, розміщення ракет середньої дальності в Західній Європі.

«Святая святых» «особливих відносин» — співробітництво в галузі розвідки, що характеризувалося безпрецедентно високим рівнем довіри між партнерами. Після Другої світової війни США, Британія, Канада, Австралія і Нова Зеландія підписали таємну угоду про передавання одна одній розвідувальної інформації, внаслідок чого почалася розбудова всесвітньої мережі підслуховування, що функціонує і тепер, завданням якої було і залишається пеленгування і селекціонування за ключовими термінами важливої інформації, а також сповіщення про неї відповідних розвідувальних структур. У США — це Агентство Національної Безпеки, у Британії — Штаб-квартира урядового зв'язку, яка значною мірою субсидується АНБ. Інформація, отримана за допомогою супутників, передається на відповідні бази і центри зв'язку, де опрацьовується спеціальними комп'ютерними системами. Представники розвідок двох країн мають винятковий доступ до відповідних установ один одного. США використовували вигоди географічного положення Великобританії для розміщення на її території значного апарату стратегічної розвідки (12 наземних станцій спостереження, створених Пентагоном для використання в глобальному масштабі).

Лондону вдалося показати, що англо-американські стосунки залишаються «особливими» і при адміністрації Дж. Буша, яка, своєю чергою, на це погодилася. За традицією Т. Блер був першим європейським прем'єр-міністром, який зробив візит новому президентові. Коли на початку лютого 2001 р. міністр закордонних справ Великої Британії Р. Кук перший з іноземних міністрів побував у Вашингтоні з офіційним візитом, у ході якого вів пе-

реговори з держсекретарем К. Пауеллом, останній заявив, що США і Британія користуються унікальним партнерством, побудованим на спільних цінностях та інтересах і зміцненим усім, через що пройшли обидві країни разом упродовж багатьох років.

Перший рік президентства Дж. Буша став чи не найскладнішим в історії Сполучених Штатів Америки. Терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні 11 вересня 2001 р. кинули безпрецедентний виклик американській адміністрації. Дж. Буш поставив вимогу афганському режиму «Талібан» видати владі Сполучених Штатів Америки всіх лідерів організації «Аль-Каїда», відповідальної за теракти 11 вересня, які переховуються в Афганістані. У відповідь на відмову «Талібану» 7 жовтня 2001 р. об'єднані збройні сили США і Великої Британії почали бомбардування території Афганістану, що знайшло схвалення з боку Канади, Австралії, Франції, Німеччини та інших країн. Під час афганської війни Британія надавала Сполученим Штатам не лише військову допомогу, а й дипломатичну підтримку. Т. Блер проводив активну роз'яснювальну роботу стосовно діяльності міжнародної коаліції в Афганістані серед країн третього світу. Особливо важливи були його візити на Близький Схід, зокрема до Сирії, правлячі кола якої вороже ставилися до політики США.

Після війни в Афганістані впливові кола у Вашингтоні на чолі з віце-президентом Д. Чейні із радником з питань національної безпеки К. Райс легітимною метою подальшої антитерористичної кампанії визначили насамперед Ірак, у чому їх беззастережно підтримала Велика Британія. Систематичне порушення Багдадом санкцій ООН, накладених на країну після війни у Перській затоці, а також періодичні обстріли іракськими протиповітряними установками патрульних літаків США і Великої Британії, що здійснювали контроль повітряного простору в заборонених для іракської авіації зонах, давали Вашингтону підстави розглядати Ірак як загрозу міжнародній безпеці. Остаточний план дій щодо Іраку лідери США і Великої Британії узгодили 31 січня 2003 р. на зустрічі у Вашингтоні.

У ніч на 20 березня 2003 р. США і Велика Британія (без санкцій ООН) почали військові операції проти Іраку, хоча підозри Вашингтона у тому, що Багдад розробляє зброю масового знищення, так і не підтвердилися. Війна не була тривалою з огляду на неспівмірність військових потенціалів обох сторін, а також тому,

що іракський народ загалом не виступив на підтримку свого керівництва — його ставлення до правлячого режиму не спонукало до боротьби проти іноземного втручання. Дев'ятого квітня війська союзників увійшли в Багдад, і до середини місяця бойові дії завершилися. Режим Хусейна було повалено, а його самого заарештовано у середині грудня.

Таким чином, Сполучені Штати Америки вдруге у ХХІ ст. досягли своєї першочергової мети за допомогою військової сили і за допомогою вірного союзника — Великої Британії. У цьому контексті варто звернути увагу на нову властивість англо-американських «особливих відносин» не лише як відносин між обома державами, а, насамперед, як історично обумовленої об'єктивної величини, що підсвідомо зближує Вашингтон і Лондон, спрямовує їхню зовнішню політику у спільне русло.

Крім військового співробітництва, Британію пов'язують з Америкою спільні погляди на економічний розвиток, прихильність ідеалам вільного ринку. Відомо, що існують фундаментальні відмінності між американською моделлю капіталізму та її рейнською або галльською альтернативою. Ще в 1980-ті роки Британія зробила вибір на користь англосаксонського варіанту, який передбачає мінімальне втручання держави в економіку. Більше половини британського експорту припадає на неєвропейські країни. Вона є найбільш значним іноземним інвестором в економіку Сполучених Штатів.

Якщо Вашингтон наполягатиме на тому, щоб Британія відмовилася від подальшої інтеграції та не сприяла розвитку європейських військових ініціатив, швидше за все, вона підкориться. Америка ніколи не соромилася говорити своїм союзникам, чого вона очікує від особливих відносин. Свого часу вона переконала їх приєднатися до європейського проекту, щоб мати можливість контролювати те, що відбувається в Старому Світі. Зараз, коли ЄС набрав чинності і багато експертів говорять про можливість європейського виклику Сполученим Штатам, напевно, було б вигідніше видалити Англію з Європи.

За словами англійського історика Пола Кеннеді, «американська еліта ніколи не поділяла почуття близькості, властивого британцям». Американських лідерів, у першу чергу, цікавить думка електорату, і Британія насправді робить мінімальний вплив на прийняття політичних рішень у США.

Із приходом у 2007 р. до влади прем'єр-міністра Г. Брауна особливі відносини зазнали значних змін. Так зокрема Дж. Буш був обурений виводом англійських військ у 2009 р. з іракського міста Басра. Він навіть сказав про те, що «віднині Англія більше не кращий друг» для США. У тому, що «любов пройшла», головна вина Г. Брауна. На відміну від свого попередника Т. Блера, він практично не погоджував із Вашингтоном зовнішньополітичну лінію Сполученого Королівства.

Справжнє замішання як в істеблішменті Великобританії, так і в десятках країн світу справило перше велике закордонне турне нового 43-річного глави уряду Сполученого Королівства Девіда Кемерона. Він відвідав США, а потім Туреччину та Індію.

Прибувши 19 липня зі своїм першим офіційним візитом до Вашингтона як глава уряду, Д. Кемерон протягом двох наступних днів намагався встановити новий формат партнерства між двома країнами. Заявивши, що особливі, союзницькі відносини зі Сполученими Штатами є «незмінною константою» і «наріжним каменем» британської зовнішньої політики, прем'єр, разом з тим, підкреслив, що Лондон є «союзником, а не лакеєм». В останній день перебування за океаном Кемерон пішов ще далі, заявивши, що «у спілці США-Великобританія остання є молодшим партнером». Поряд із визнанням справжнього характеру відносин між двома країнами британський прем'єр зробив тим самим заявку на майбутні обмеження в підтримці Лондоном дій Вашингтона.

1 липня 2010 р. з першою великою промовою в якості глави форін офісу виступив Вільям Хейг, виклавши нову національну зовнішньополітичну концепцію Сполученого Королівства. Він заявив, що Великобританія буде активна «в Європі і в цілому в світі». Відзначивши, що особливі відносини з США залишаються основою британської зовнішньої політики, він, разом з тим, пояснив, що «час, коли Лондон приймав усі свої зовнішньополітичні рішення з оглядкою на їх наслідки для зв'язків з Вашингтоном — минули». При цьому міністр дав зрозуміти, що відмова від лейбористського курсу попередніх 13 років не буде революційним, розвиток буде мати «еволюційний характер».

Разом з тим, незважаючи на коливання в англо-американському співробітництві, Великобританія завжди прагнула зберегти «особливі відносини» зі США. Лондон добре розуміє, що навряд чи зможе самотійно, без допомоги Америки, забезпечити свої

інтереси в регіонах за межами Європи. Британія може «вдарити сильніше своїх від можливостей», тільки діючи в складі коаліції держав, очолюваних США. Вашингтон також усвідомлює, що, на відміну від Великобританії і якоюсь мірою від Франції, інші європейські союзники США не в змозі на сьогодні відстоювати свої глобальні інтереси. Партнерство з Лондоном має чимале значення і для Вашингтона. Вибудовуючи відносини з ЄС, Сполучені Штати завжди можуть розраховувати на розуміння своїх інтересів Великобританією. У цьому сенсі претензії Лондона на роль «мостобудівника» у трансатлантичних відносинах досі не позбавлені підстави. Сучасний світ дуже швидко змінюється, він здатний до кардинальних перетворень і перерозподілу балансу сил та цінностей. У такій ситуації вагомою запорукою збереження статусу лідера на міжнародній арені для Сполучених Штатів є їхній вірний союзник — Велика Британія. «Особливі відносини» Вашингтона і Лондона зберігають певний запас міцності.

§ 3. Місце та роль Великої Британії у НАТО

Ставка на Північноатлантичний альянс характеризує зовнішньополітичну діяльність Лондона вже десятки років. Будучи однією з країн-засновниць блоку, Великобританія сприймає НАТО як один з інструментів гарантованого захисту власної незалежності та територіальної цілісності. Міністерство оборони не втомлюється повторювати про прихильність положень оборонної політики Великобританії коаліційній стратегії і концепціям НАТО щодо характеру воєн, напрямків будівництва та застосування збройних сил, організації і способам ведення військових дій. Ця позиція має практичне підтвердження. Наприклад, одним із найбільших збройних формувань блоку залишається об'єднаний армійський корпус швидкого реагування НАТО. Цей корпус планується використовувати на Північно-Західному, Європейському та Центральноєвропейському театрах військових дій. Від Великобританії у складі корпусу постійно знаходяться дві дивізії: 1-а бронетанкова (три бригади), дислокована в Німеччині, і 3-я механізована (три бригади), дислокована на території Британії. Також від Великобританії в корпус входить аеромобільна бригада. Загальна чисельність британських сил у складі корпусу досягає 55 тис. чоловік.

Слід зазначити, що етапи розвитку оборонної стратегії Великобританії досить точно збігаються з еволюцією стратегічних концепцій НАТО, ініціатором яких було американське керівництво. У цьому ряду не стала винятком і Стратегічна оборонна програма (СОП). У 1999 р. приймається нова концепція Північноатлантичного альянсу, яка, по суті, дозволила його силам діяти за межами старих зон відповідальності. Британське військово-політичне керівництво негайно відреагувало на це «експедиційною стратегією» і «стратегією висунутої оборони», які фактично повторювали за задумом американський варіант. Територія краю Косово в 1999 р. стала практичним плацдармом для обкатки теоретичних викладок стратегів із Вашингтона і Лондона. Симптоматично, що в самий розпал агресії Блер дуже негативно відреагував на слабкі можливості британської армії (як, втім, і інших європейських членів НАТО, які брали участь в «гуманітарній інтервенції» проти Бєлґрада) з перекидання і розгортання сил на театрі військових дій. Аналітиками відзначалися систематичні збої в матеріально-технічному забезпеченні угруповання і зрослий рівень небойових втрат.

Події 11 вересня 2001 р. підштовхнули оборонне відомство до редагування СОП — появи так званого нового розділу. У ньому був заявлений «багатошаровий» підхід до протистояння асиметричним загрозам міжнародного тероризму. У цей же час були скориговані і плани Пентагону для боротьби з тероризмом. Висадка спочатку американських, потім і британських військ в Афганістані, що почалася в жовтні того ж року, була в основному підтримана населенням Великобританії і справді відповідала завданням забезпечення національної безпеки на той момент. Був знайдений розумний баланс між залученістю Великобританії у світові справи і захистом власної території. Однак невдовзі цей баланс виявився зруйнований другою війною в Перській затоці. Відзначимо ще одну обставину. Будучи основним провідником курсу США всередині НАТО, Великобританія, проте, протягом 1990-х рр. прагнула зберегти баланс взаємовигідних відносин із європейськими партнерами по блоку. Цей баланс був також порушений відправкою британських сил в Ірак.

Політична верхівка помилково зробила ставку на те, що підтримка США в іракській кризі дозволить Великобританії зберегти статус держави, що динамічно розвивається (в цьому випадку особливо у військово-технічному плані). Однак ця позиція

виправдала б себе тільки в тому випадку, якщо б військові дії розвивалися за сценарієм, підготовленим у Вашингтоні: швидке введення коаліційних військ — вирішення завдання — швидке виведення. Насправді все вийшло інакше. Американсько-британські сили увійшли на територію Іраку суворо за «розкладом», а далі операція забуксувала. Поставлені завдання вирішені не були. Принцип, на якому будувалася концепція «експедиційних сил», не спрацював. Діючи під диктовку США, британське керівництво загнало себе в глухий кут. Відверта невдача негативно вплинула на престиж держави. З великими труднощами зароблена Блером репутація політика загальноєвропейського масштабу виявилася підірваною. До того ж дії Великобританії йшли врозріз із принципами проголошеної нею ж «оборонної дипломатії», адже дипломатичні шляхи вирішення суперечностей між Заходом та Іраком були далеко не вичерпані.

Прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон запевнив президента США Барака Обаму в тому, що Сполучене Королівство продовжить виконувати свої зобов'язання, пов'язані з членством цієї країни в НАТО, незважаючи на прийдешнє скорочення військових витрат. Про те, що Лондон розраховує і далі відігравати важливу роль у діяльності Північноатлантичного альянсу, розповів і міністр оборони Вільям Хейг. Він зазначив, що Великобританія залишиться «важливим гравцем» усередині НАТО, зможе підтримувати на належному рівні свої ядерні засоби стримування, розвідслужби і збройні сили.

Сполучене Королівство має одну з найсильніших, технологічно просунутих і сучасних армій у світі. Згідно з даними Міністерства оборони Великобританії, королівство стоїть на другому місці з військових витрат у світі. Чисельність британських збройних сил становить близько 180 тис. чоловік. Армія Великобританії зіграла важливу роль при веденні бойових дій союзників в Іраку в 2003 р. Зокрема, вона забезпечила взяття великого портового міста Басра і встановлення контролю над південним сходом Іраку.

Війни в Перській затоці в 1991 і 2003 рр., конфлікти на території колишньої Югославії, події 11 вересня 2001 р. в США, операції в Афганістані — усе це підтверджує той факт, що керівництво Великобританії вважає НАТО наріжним каменем у фундаменті не тільки трансатлантичної, але й загальносвітової безпеки. У Лон-

доні вважають, що підтримка лінії США в НАТО і збереження за собою ролі «моста» між Сполученими Штатами та європейськими союзниками по блоку призводить до посилення позицій Великобританії в альянсі.

§ 4. Великобританія в європейських інтеграційних процесах

Особливістю зовнішньої політики Великобританії довгий час було прохолодне ставлення до проблем європейської інтеграції. Значний час країна залишалась осторонь від інтеграційних процесів у Європі. Таке ставлення до європейської інтеграції було обумовлене тим, що її зовнішня політика післявоєнного часу базувалась на теорії трьох кіл У. Черчилля, який вважав, що опорою зовнішньої політики країни повинні бути: по-перше, «особливі відносини з США», по-друге, лідерство в межах Британського співтовариства, по-третє, — це європейський напрям.

Але вже у 60-ті роки стало зрозуміло, що Великобританія втрачає свої економічні позиції, знаходячись ззовні процесу економічної інтеграції Європи. Але зроблена у цей період спроба включитися у такий процес не дала результатів. Вступ Лондона до спільного ринку блокувала Франція. Лише у 1972 р. Великобританія стала повноправним учасником європейського інтеграційного процесу. На думку більшості дослідників англійської зовнішньої політики, це означало початок нового якісного етапу в її розвитку. Аналіз участі Великобританії у процесах розвитку європейської інтеграції у 70-х — початку 90-х років переконливо свідчить про те, що цей напрям зовнішньої політики країни не розглядався як пріоритетний. Особливо це яскраво проявилось із приходом у 1979 р. консерваторів на чолі з М.Тетчер. Реформувавши та модернізувавши внутрішню політику, лідер консерваторів практично не змінила позицію щодо європейської інтеграції. М.Тетчер демонструвала глибоку упередженість у плані співтовариства.

Британська позиція значною мірою пояснювалася тим, що історично Великобританія ніколи не вважала себе виключно європейською країною, вона, як зауважив одного разу Черчилль, «була з Європою, але не частиною Європи». Як зазначає колишній глава Форін-офіс Френсіс Пім, спільність мови та куль-

тури, спогади про Другу світову війну також сприяли орієнтації британців, особливо старшого покоління, на Сполучені Штатів, а не на Західну Європу. Англійці продовжували говорити: «Британія і Європа». Після багатьох років членства в ЄЕС вони, як і раніше, відчували себе аутсайдерами. Великобританія сприймала Європу, швидше, «розумом, ніж серцем», розглядаючи ЄС як «малопривабливий, але необхідний майданчик для британської політики».

У першій половині 80-х років британська сторона свідомо гальмувала просунення економічної інтеграції до тих пір, доки перебудована Тетчер британська промисловість не змогла на рівних конкурувати із західноєвропейськими партнерами. Вона прагнула незважаючи ні на що, не допустити посилення наднаціональних структур у співтоваристві. Але всупереч цьому, вона підписала у 1985 р. «Єдиний Європейський акт», що відкрив шлях до створення не тільки Єдиного європейського ринку, але й політичного та валютного союзу. Наприкінці 80-х років роздратування з приводу шляхів розвитку економіки та політичної інтеграції, що йшли у розрізі з її баченням, призвели до відкритої суперечки між нею та партнерами по співтовариству. Вона виступила категорично проти посилення ролі наднаціональних структур, проти інтеграції політичної, соціальної, воєнної.

Зміна в листопаді 1990 р. прем'єр-міністра Великобританії була зустрінута в європейських столицях із полегшенням, оскільки в останні роки правління Тетчер відносини Британії з партнерами по ЄС зайшли в глухий кут. Очікувалося, що Мейджор буде діяти більш гнучко і конструктивно. У березні 1991 р. на зустрічі з канцлером Гельмутом Колем британський прем'єр зробив відому заяву про намір Великобританії «бути в самому серці Європи», що контрастувало з позицією його попередниці. Однак, як з'ясувалося невдовзі, відмовляючись від антиєвропейської риторики, Лондон зовсім не збирався міняти свою позицію щодо європейського федералізму, а лише мав намір бути в центрі дебатів про майбутнє Європи.

У лютому 1992 р. Великобританія підписала Маастрихтський договір, зберігши за собою особливий статус. Мейджор вважав це своїм найважливішим досягненням на посаді прем'єр-міністра. У результаті запеклої боротьби Лондона слово «федеральний» з тексту договору вилучили. Незважаючи на тиск з боку партнерів,

Великобританія, яка не бажала збільшувати соціальні витрати у своїй економіці, також не підписала Соціальну хартію. Проте Мейджору довелося погодитися з тим, проти чого категорично заперечувала Тетчер — створення у перспективі валютного і політичного союзу, зміцнення Європарламенту та Європейського суду і розширення голосування кваліфікованою більшістю. Сам Мейджор був надзвичайно гордий з досягнутого результату.

За час перебування в ЄС Британія глибоко інтегрувалася в його структури. Економічні переваги членства Британії в ЄС мало хто піддавав сумніву. У той же час у багатьох викликали побоювання перспективи просування інтеграції в інших сферах. Визначальний вплив на британську політику в ЄС після 1992 р. справляв розкол у Консервативній партії.

У керівництва консерваторів було розуміння того, що Великобританія може домогтися забезпечення своїх інтересів і впливу в світі, тільки діючи спільно з європейськими партнерами, і що її значення як партнера Сполучених Штатів різко зростає в очах Вашингтона, якщо вона знаходиться «в серці Європи», а не на її периферії. Політика Мейджора в ЄС була більш гнучкою, ніж політика його попередниці.

Разом з тим добре організованим євроскептикам вдалося схилити більшість у Консервативній партії на свій бік. У цій тривалій і запеклій боротьбі Мейджор зазнав невдачі. Відносини торі з ЄС як у 80-ті, так і в 90-ті роки незмінно заходили в тупик, усе більше ізолюючи Великобританію в цій організації.

У 80-ті роки відбулася зміна позиції Лейбористської партії і профспілок щодо ЄЕС. Протидія Тетчер процесам інтеграції змусила лейбористів по-новому поглянути на Співтовариство, особливо на його соціальний вимір. Наступ консерваторів на права тред-юніонів підштовхнув їх до об'єднання зусиль із профспілками на континенті. Приєднання до Соціальної хартії ЄС повернуло б їм багато позиції, утрачених за роки тетчеризму, наприклад, змусило б підприємців підкоритися загальноєвропейським нормам трудових відносин.

У березні 1996 р. Великобританія зайняла жорстку позицію на Міжурядовій конференції з перегляду інституційних основ Євросоюзу, виступивши за посилення економічної конкурентоспроможності ЄС та його подальше розширення, за реформу сільськогосподарської політики. Британія знову виступила проти

розширення сфери застосування принципу кваліфікованої більшості, а також проти розширення повноважень Європарламенту.

Послідовною була позиція Великобританії з питання спільної зовнішньої політики та безпеки. У цій сфері Лондон завжди прагнув відігравати провідну роль. Криза в Перській затоці, події в Югославії показали нездатність ЄС до ефективних дій, підкресливши необхідність удосконалення взаємодії членів ЄС у цій галузі. У той же час Великобританія вважала, що загальна зовнішня політика не може замінити національну, і наполягала на збереженні міждержавного характеру такого співробітництва з опорою на принцип однаковості.

Таким чином, у період правління консерваторів роль Великобританії у розвитку інтеграційних процесів відповідала тим можливостям, якими володіла країна, щоби більше, з ряду аспектів інтеграції її позиція була якщо не перешкодою, то гальмом у розвитку європейської інтеграції. Наміри бути «в самому серці Європи» були покладені під сукно. Дії уряду Дж. Мейджора «втратили свою спрямованість» через відсутність чітких уявлень про місце Великої Британії у світі і засобах забезпечення національних інтересів.

Якісним поворотом позиції Британії до європейської інтеграції стає 1997 р., коли до влади приходять «нові лейбористи» на чолі з Т.Блером. Саме лейбористи розвернули свою країну в сторону Європейської інтеграції, що здебільшого і забезпечило їм перемогу. Політика уряду Т.Блера щодо ЄС була розкрита у програмному документі лейбористської партії, де говорилося про необхідність повернутися обличчям до Європи і зробити європейську політику пріоритетним напрямком зовнішньої політики. Ці програмні обіцянки посилити свою присутність у Європі, активно включитися у процеси європейської інтеграції були зі схваленням зустрінуті тими фінансовими та промисловими колами Великобританії, які орієнтувались на Європу. Політика Т.Блера щодо ЄС повністю відповідає характеристиці сутності «третього шляху», що був сформульований у свій час колишнім міністром торгівлі та промисловості в кабінеті Т.Блера: «Це практична, прагматична політика, яка слугує національним інтересам».

Однією з найбільш складних проблем для лейбористів стало ставлення до економічного і валютного союзу. Висловивши твердий намір приєднатися до єврозони, уряд в подальшому не раз

переносив терміни проведення референдуму з цього питання. У результаті він не був проведений ні в перший, ні в другий строк перебування Лейбористської партії при владі. Не сталося цього і після третьої перемоги лейбористів у 2005 р. З точки зору Міністерства фінансів головна причина неучасті в тому, що до цих пір не склалися сприятливі економічні умови для такого кроку. Інша причина полягає в тому, що всі опитування громадської думки свідчили про явне переважання в країні євроскептичних настроїв.

У Лондоні добре розуміли, що неучасть у ЄВС виключало реалізацію поставленої Блером мети — повернути Британії лідерство в Євросоюзі. У той же час не можна було не рахуватися з настроями в суспільстві. У 1999 р. після переходу більшості країн ЄС на євро уряд лейбористів усе ж розгорнув пропагандистську кампанію на користь приєднання. У жовтні на чолі з Блером та за участю відомих політиків, що представляють провідні партії, було створено міжпартійне об'єднання «Великобританія в Європі». Однак помітно похитнути позиції євроскептиків йому не вдалося.

У міру наближення парламентських виборів 2001 р. протистояння двох провідних партій загострювалося: лейбористи звинувачували торі в тому, що вони штовхають країну до виходу з ЄС, а консерватори стверджували, що правляча партія допомагає створенню європейської наддержави. Перебільшенням грішили обидві сторони. Насправді прихильників виходу Великобританії з ЄС у Консервативній партії була меншість.

Щоб переломити громадську думку на користь Євросоюзу, Блер вирішив діяти не безпосередньо, а через форуми ЄС, сподіваючись переконати інші країни в необхідності реформування Союзу. За активної участі Великобританії на Лісабонському саміті ЄС 2000 р. була прийнята нова стратегія Союзу на найближче десятиліття — амбітна програма модернізації, яка передбачає створення європейського простору інновацій, побудова «інформаційного суспільства», відкритого для всіх громадян, координацію макроекономічної політики, завершення створення єдиного внутрішнього ринку і ряд інших заходів.

Істотним відходом від позиції попереднього консервативного уряду стала ініціатива Лондона з питання військового виміру Євросоюзу. Гостро потребуючи підкріплення своїх домагань на роль лідера в умовах переходу більшості країн ЄС на єдину валюту, Блер виступив із пропозицією про формування оборон-

ної складової в Євросоюзі. Лондон також висловив готовність вступити в Єврокорпус. У результаті зробленого на Великобританію тиску з боку США слово «армія» в дискусіях на цю тему було замінено на «європейські сили швидкого реагування». Таким чином, виступивши ініціатором створення європейських сил швидкого реагування, Великобританія звела їх компетенцію до гуманітарних і миротворчих функцій. Британська сторона домоглася виключення слова «армія» із заяви про колективну оборону Європи, прийнятої у Німечці. У наступні роки Лондон гальмував процес створення «європейської оборонної ідентичності» через побоювання підірвати роль НАТО. Тільки після тристоронньої зустрічі президента Франції, канцлера Німеччини і британського прем'єра восени 2003 р. та половинчастої згоди британської сторони на створення власних військових сил і структур ЄС став можливий перехід до практичної фази проекту.

Крім цього, пріоритетними для Лондона були питання розширення Євросоюзу, проведення реформи механізму прийняття рішень у Раді з метою збереження за країнами «Великої четвірки» контролю над процесом прийняття рішень у розширенні Євросоюзу, збереження за собою права вето в сфері оподаткування, соціального забезпечення, оборони, прикордонного контролю.

Протягом багатьох років у Великобританії реєструвався найнижчий показник явки на виборах до Європарламенту серед членів Євросоюзу. Своєрідний антирекорд був установлений на виборах 1999 р., коли до урн для голосування прийшло лише 24% виборців (у середньому по ЄС — 49,4). Британські члени Європарламенту не відігравали помітної ролі в національних і внутрішньопартійних справах. Призначення британського політика до органів ЄЕС / ЄС було в 70-80-ті роки на відміну від практики у ФРН чи Франції не просуванням по службі, а, радше, посиленням.

На виборах до Європарламенту в 1999 р., які вперше проводилися за пропорційною системою голосування, консерватори завдали відчутної поразки лейбористам. Наступні вибори в 2004 р., на яких британська квота в результаті процесу розширення ЄС знизилася з 87 до 78 мандатів, знову принесли перемогу консерваторам:

Великобританія взяла участь у підготовці проекту європейської Конституції, яка повинна була ознаменувати перехід Євро-

союзу на новий щабель розвитку з урахуванням приєднання до нього 10 країн. Передбачалося реформування наявних та створення нових наднаціональних інститутів. Аналогічно до підготовки Єдиного європейського акту Лондон не відчував особливого ентузіазму з приводу розробки цього документа. На початковому етапі роботи Європейського конвенту для Британії було характерне прагнення принизити значення цієї події в історії Європи — підкреслювалася думка, що Конвент є всього лише дискусійним форумом, пропозиції якого не є остаточними і потребуватимуть подальшого детального обговорення та доопрацювання на міжурядовій конференції.

У процесі роботи Конвенту в період з лютого 2002-го до червня 2003 р. представники лейбористського уряду жорстко відстоювали британські інтереси. Так, Великобританія заперечувала проти будь-якої згадки терміна «федеративний» у тексті Конституції, аж до погрози застосування вето на міжурядовій конференції, а також проти терміна «Сполучені Штати Європи». Лондон виступив за реформування інститутів ЄС, у першу чергу — за посилення Ради, з метою перерозподілити повноваження на користь національних урядів. Не отримавши підтримки своєї ідеї замінити ротаційну систему на систему «командного президентства» в ЄС, Великобританія запропонувала, щоб на пост президента Союзу строком на п'ять років обирався один із колишніх глав урядів. Існувала думка, що ця пропозиція повинна була в майбутньому забезпечити пост президента ЄС для самого Блера.

Спільно з Францією Британія відкинула пропозицію Німеччини про суміщення посад президентів Ради та Комісії в одній особі. Прагнучи не допустити посилення європейських інститутів, Лондон запропонував скоротити чисельність Єврокомісії. Також не отримала підтримки ідея британської сторони про створення спеціального органу, що складався з представників різних країн, для експертної оцінки різних пропозицій і доцільності їх здійснення.

Великобританія виступила проти єдиної зовнішньої політики і політики у сфері безпеки, провівши відмінність між загальною політикою, яку вона підтримувала, і єдиною. Справді, розкол з іракського питання наочно продемонстрував, що єдина зовнішня політика ЄС залишається справою майбутнього. Лондон негативно поставився до франко-німецької пропозиції створити пост європейського міністра закордонних справ. Замість цього він за-

пропонував іншу назву — європейський представник з питань зовнішньої політики.

У процесі роботи над проектом Конституції Лондону вдалося уникнути ізоляції. З деяких питань Британія блокувалася з Іспанією, Італією, Німеччиною, Францією. У ряді випадків Великобританії вдалося залучити на свій бік учасників із числа кандидатів у члени Євросоюзу. Тим самим виправдовувалися розрахунки загальмувати процеси поглиблення інтеграції з допомогою розширення Союзу. Навколо Великобританії почала складатися група країн, що віддавали перевагу трансатлантичним зв'язкам: Чехія, Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Словенія, Словаччина, Прибалтійські держави. В результаті Лондон знайшов спосіб відігравати роль центрального гравця на найважливіших переговорах у ЄС, вдавшись до тактики блокування з різними партнерами. Остаточний, узгоджений країнами-членами проект європейської Конституції виявився цілком прийнятним для Лондона.

Після негативних результатів голосування по Євроконституції у Франції та Нідерландах навесні 2005 р. британське керівництво отримало можливість уникнути неминучої поразки на аналогічному референдумі, запланованому на весну 2006 р. Скориставшись ситуацією, глава Форін-офісу Джек Стро оголосив у червні в Палаті громад про заморожування планів з проведення плебіситу, і уряд відкликав відповідний законопроект, внесений раніше до парламенту. Відхилення Конституції двома країнами-засновниками ЄС несподівано надало Тоні Блеру шанс взяти ініціативу в Євросоюзі в свої руки і запропонувати іншу концепцію об'єднаної Європи — не політичного об'єднання, а єдиного економічного простору. Крім того, з 1 липня 2005 р. Британія вступила в права країни-голови. Проте головування Великобританії було затьмарене серйозною кризою у відносинах із Францією, що вибухнув улітку 2005 р. на брюссельському саміті ЄС. Париж і Берлін, а також керівники ЄС поклали головну відповідальність за провал саміту на Лондон.

У 2005 р. на грудневому саміті ЄС в Брюсселі, коли головування Великобританії в Євросоюзі підходило до кінця, вона виявилася з питання про новий бюджет організації в переважній меншості, маючи підтримку лише від Мальти. Т. Блеру довелося піти на серйозні поступки і погодитися на збільшення бюджету Союзу та британського внеску на 1,5 млрд євро щорічно і збереження в незмінному вигляді європейської сільськогосподарської

політики аж до 2013 р. Щоб зберегти обличчя, Блер представив скорочення «британського чека» як «добровільну» британську пожертву на програму розширення ЄС. Завершити головування «на високій ноті» не вдалося ще й тому, що, будучи зацікавленою стороною, Лондон виявився нездатним вести переговори в Брюсселі з нейтральних позицій. Постраждав і неформальний союз між Великобританією й новими членами ЄС, що склався в ході роботи над проектом Конституції.

Наступник Т. Блера Г. Браун, в цілому, зберігав послідовність зовнішньополітичного курсу Великобританії. Прем'єр-міністр був глибоко переконаний, що ЄС потребує кардинального реформування і Великобританія повинна брати у цьому активну участь, у той же час, в умовах провалу лейбористів на виборах у місцеві органи влади, у ході яких вони отримали третій результат, Г. Браун був змушений зважати на суспільну думку Британії, де «євроскептицизм» за останні роки посилювався. Зважаючи на це, лейбористи, маючи більшість у Палаті Общин, проголосували проти винесення на загальнонаціональний референдум Лісабонського договору, незважаючи на вимоги опозиції. Г. Браун закликав також своїх колег по ЄС продовжити ратифікацію цієї угоди всупереч тому, що вона була провалена на референдумі в Ірландії. Г. Браун здійснив низку кроків, які сприяли формуванню єдиної зовнішньої та оборонної політики ЄС. Політика наступника Т. Блера продовжила курс, спрямований на посилення впливу Великобританії у ЄС та здійснення трансформації цієї структури у формі, що найбільш повно відображає Британські інтереси.

Із поверненням до влади консерваторів у 2009 р. Євросоюз і далі зберігає ключове значення для Великої Британії. Як зазначив міністр закордонних справ Сполученого Королівства Вільям Хейг, дипломатичні зусилля Лондона будуть зосереджені на зміцненні свого впливу в усіх основних структурах організації за рахунок збільшення числа британських співробітників у Єврокомісії та інших підрозділах ЄС.

Таким чином, роль Британії у європейській інтеграції була різною на окремих етапах. Від неприйняття та ролі пасивного спостерігача, а інколи і гальма, до прагнення відігравати у ЄС провідну роль, здійснювати безпосередній вплив на майбутнє Єдиної Європи та на побудову цього майбутнього у чіткій відповідності до інтересів Великобританії.

§ 5. Відносини з Францією

Особливе значення для Великобританії на європейському напрямі мали відносини з найближчими партнерами по Євросоюзу — Францією та Німеччиною, при цьому англо-німецькі відносини в багатьох сферах були тіснішими, ніж англо-французькі, які містилися в собідух історичного суперництва.

Прихід до влади у Франції в 1981 р. соціалістів сприяв поліпшенню англо-французьких відносин. У ході офіційного візиту президента Франції Франсуа Міттерана до Великобританії у вересні 1981 р. було вирішено відродити старий проект будівництва тунелю під Ла-Маншем, а в 1985 р. відповідна угода була підписана. Франція була першою країною, яка запропонувала британцям свою допомогу під час Фолклендського конфлікту.

У 90-і роки в ході боснійського конфлікту Великобританія тісно взаємодіяла з Францією в рамках «контактної групи» п'яти держав щодо колишньої Югославії, були створені англо-французькі об'єднані сили швидкого реагування в Боснії, підтримувався постійний контакт із Єлисейським палацом. Обидві країни займали єдину позицію щодо планів Сполучених Штатів у справі боснійського врегулювання. Рішучий англо-французький дипломатичний наступ на США в питанні недопущення зняття ембарго на постачання зброї мусульманам закінчився перемогою Лондона і Парижа.

У той же час стосовно деяких великих проблем європейської і міжнародної політики Великобританія і Франція діаметрально розходилися. Так, Париж не вважав, що європейські та американські інтереси обов'язково повинні збігатися у сфері взаємин Схід — Захід, Північ — Південь і за межами сфери дії НАТО. Великобританія ж, навпаки, підтримувала точку зору Вашингтона про нероздільність інтересів Заходу. Виявилися глибокі розбіжності в питанні поглиблення інтеграційних процесів, які свідчили про те, що Лондон і Париж по-різному підходили до майбутнього Європи.

Не бажаючи посилення ваги Німеччини в ЄС (що сталося б у разі прийняття країн ЦСЄ, що мали давні історичні зв'язки з Берліном), а також скорочення виплат із бюджету на підтримку свого аграрного сектора, Франція також розходилася з Лондоном з проблеми розширення Союзу, виступивши за ухвалення лише невеликої групи країн, тоді як Великобританія готова була зна-

чно збільшити цей список. Крім того, Лондон вважав розширення Союзу зручним приводом для реформи європейської сільсько-господарської політики, що, своєю чергою, викликало роздратування Парижа. Існували розбіжності щодо політики ЄС у галузі оборони (на противагу Великобританії Франція просувала ідею перетворення ЗЄС у військову опору Євросоюзу), з проблеми Іраку (Франція не підтримала прагнення Великобританії і США вирішити проблему силовим шляхом), а також з інших питань. Разом з тим боснійський конфлікт продемонстрував, що на відміну від Німеччини, яка не побажала взяти участь у миротворчих силах, саме Франція не тільки «бажає», а й «здатна» діяти, і з цієї точки зору вона була найбільш підходящим (поряд із США) військовим партнером Лондона.

Періоди відносної стабільності та співробітництва в англо-французьких відносинах змінювалися погано прихованим протиборством у виборі шляхів розвитку європейської інтеграції, у ставленні до силових дій США і Великобританії на Близькому Сході (бомбардування Лівії, розрив дипломатичних відносин із Сирією), у зв'язку з кризою навколо Іраку і боротьбою за ринки озброєнь.

Англо-французьким відносинам була притаманна взаємна підозрілість: Париж підозрював Лондон у прагненні підірвати французьку європейську політику, в той час як Лондон вважав, що Франція наполегливо й успішно блокує британські інтереси. Незважаючи на часті заяви високопоставлених осіб про досягнення взаєморозуміння, а також встановлення хороших робочих відносин на урядовому рівні, в англо-французьких відносинах завжди присутній певний рівень напруженості і навіть суперництва, яке набувало форми змагання за прихильність Німеччини.

У 90-і роки відносини з Францією помітно активізувалися. Влітку 1992 р. її відвідала королева Єлизавета. У травні 1994 р. британська королева і президент Міттеран офіційно відкрили тунель під Ла-Маншем. Разом з тим сам хід церемонії відкриття, манера висвітлення цієї події у засобах масової інформації свідчили про збереження розбіжностей між двома країнами. Так, якщо Ф. Міттеран у своєму виступі підкреслив, що відкриття тунелю буде сприяти посиленню Європейського союзу, то королева зовсім не згадала Європу. У Франції ця подія була новиною номер один, а у Великобританії вона ніяк не виділялася на загальному інформаційному фоні.

Перемога Ширака на виборах президента Франції в травні 1995 р. була з ентузіазмом зустрінута Лондоном. Англо-французькі відносини, як сказав один зі співробітників апарату Мейджора, «розвивалися з реактивною швидкістю». Мабуть, у Лондона були серйозні розрахунки на те, що з часом франко-британська вісь у ЄС зможе замінити франко-німецьку. Важливою складовою відносин Лондона і Парижа стала співпраця у військовій галузі. Проводилися спільні навчання всіх родів військ. Істотне зближення позицій двох країн під час боснійської кризи дозволило Франції висунутися на роль головного європейського військового партнера Великої Британії. Яскравим прикладом зближення країн стало рішення Ширака перевести французьку армію на добровільний принцип формування за британським зразком для підвищення її боєздатності. Подібний реверанс у бік Лондона ще зовсім недавно було важко собі уявити.

Великобританія і Франція брали участь у багатьох спільних військових проектах. Розвивалося англо-французьке співробітництво в ядерній сфері, включаючи обмін інформацією, питання стратегічного планування, а також військових поставок. Воно розглядалося Лондоном як фактор стримування федералістських устремлінь Німеччини, обмеження її зростаючого впливу в Європі, особливо у світлі об'єднання. У 1992 р. за пропозицією президента Ф. Міттерана про спільну розробку ядерної доктрини була створена англо-французька Комісія з розробки ядерної політики і доктрини. Її мета полягала в координації підходів двох країн до стримування, протиракетної оборони, ядерної доктрини, нерозповсюдження ядерної зброї.

Близькість Великої Британії і Франції в цій сфері визначила реакцію першої на звістку про відновлення французами ядерних випробувань у 1995 р. На відміну від країн, що засудили дії Парижа, Великобританія зайняла лояльну позицію. Це підтверджувало курс Лондона на заміну франко-німецької осі франко-британською. Берлін також підтримував рішення Парижа, проте німецька громадська думка і преса були налаштовані критично.

Т. Блер продовжив курс на поліпшення відносин з Францією. Серія англо-французьких самітів сприяла подальшому зближенню обох країн. Було врегульовано питання про боротьбу з незаконною імміграцією через протоку Ла-Манш. Восени 2002 р. Лондон домігся закриття на території Франції табору для біжен-

ців на півночі країни, що знаходився в безпосередній близькості від тунелю під протокою (через нього біженці проникали на Британські острови), і навіть виділив кошти на зміцнення заходів безпеки у французькій частині тунелю.

У грудні 1998 р. в Сент-Мало сторони виступили з безпрецедентною ініціативою в галузі створення «європейської оборонної ідентичності», а також домовилися про координацію політики в Африці. Демонстрацією прагнення покінчити з традиційним суперництвом стала спільна ознайомча поїздка керівників зовнішньополітичних відомств обох країн у Гану та Кот-д'Івуар у березні 1999 р. У сфері європейського будівництва і Т. Блер, і Ж. Ширак на противагу наднаціональної концепції, якої дотримувався Г. Шредер, виступали за посилення ролі національних урядів і парламентів. У ході свого візиту в Лондон французький президент визнав, що його уявлення про кінцеву мету розвитку Євросоюзу (зокрема, про роль і компетенції національних держав) ближче до британської позиції, а не до німецької.

Іракський криза 2002 – 2003 рр., а потім криза ЄС в 2005 р., викликана провалом процесу ратифікації Євроконституції і суперечностями щодо «британського чека», знову розвели Париж і Лондон в різні боки. Результатом помітного охолодження англо-французьких відносин восени 2002 р. (наслідок домовленості, досягнутої Парижем і Берліном за спиною Лондона, про стабілізацію витрат ЄС на сільське господарство з 2007 р. на рівні 42 млрд євро) стало навіть скасування двостороннього саміту. Гострі розбіжності в питаннях реформи аграрної політики та збільшення британського внеску до бюджету Союзу, що виникли між керівниками обох країн у 2005 р., супроводжувалися з обох сторін традиційними звинуваченнями на адресу один одного. Святування в 2004 р. сторіччя англо-французької Антанти ознаменувалися четвертим за рахунком державним візитом королеви Єлизавети до Франції, на деякий час приглушивши гостроту історичного суперництва двох країн.

§ 6. Відносини з ФРН

До кінця 90-х років Німеччина перетворилася на найбільшого економічного партнера Великобританії (10,8% британського експорту; на Францію ж доводиться 9,2%). Серед країн ЄС вона

була найбільшим у Західній Європі споживачем британської нафти й основним реципієнтом британських капіталів. Прихід до влади в жовтні 1982 р. Гельмута Коля сприяв поліпшенню відносин між двома країнами. Бонн надав дипломатичну й економічну підтримку Лондону у Фолклендській війні. Проходили активні консультації з валютних і макроекономічних питань. Великобританія і ФРН взаємодіяли в рамках Європейської програмної групи в НАТО, в царині оборони і розвідки, здійснювали ряд важливих військових проєктів.

У певному сенсі англо-німецькі зустрічі на вищому рівні в 80-і роки нагадували франко-німецький діалог. Однак ці саміти все ж не були такими регулярними, як франко-німецькі. Хоча інфраструктура для тісного партнерства була створена, двосторонні відносини не набули статусу «особливих». Англо-німецькі консультації в основному обмежувалися обміном думками, але не відрізнялися розробкою узгодженого політичного курсу і висуненням спільних ініціатив.

Об'єднання Німеччини в 1990 р. дещо підвищило підозрілість частини британського істеблішменту до амбіцій Бонна. У бесіді з німецьким послом навесні 1990 р. М. Тетчер, звертаючись до тематики Другої світової війни, висловила переконання, що пройде не менше 40 років, перш ніж британці «пробачать німцям».

Об'єднання Німеччини порушило відносну рівновагу між трьома провідними європейськими державами, поставивши під удар завойовані Лондоном позиції. Заявлене адміністрацією Буша партнерство з Німеччиною загрожувало відсунути Великобританію на другорядне місце у взаєминах Європа — США. М. Тетчер вважала Німеччину дестабілізуючою силою на континенті.

М. Тетчер не приховувала своїх заперечень з приводу темпів об'єднання, яке вона називала поглинанням, і це не могло не призвести до ускладнень у відносинах двох країн. Головним аргументом Лондона на користь уповільнення об'єднання була необхідність перепочинку для планування нових політичних структур в Європі, які могли б надійно контролювати нову Німеччину. М. Тетчер наполягала на врегулюванні за формулою «4 плюс 2» (держави — переможниці у Другій світовій війні плюс обидві німецькі держави). Висунута спочатку Лондоном формула «4 плюс 0» (вирішення питання об'єднання Німеччини виключно державами-переможницями) була рішуче відхилена США.

У 90-і роки економічна взаємозалежність Великобританії та Німеччини помітно зросла. Великобританія перетворилася на четвертий за значенням ринок Німеччини. Берлін став одним із головних інвесторів на Британських островах. Після приходу на пост прем'єр-міністра Дж. Мейджора почав налагоджувати відносини з Німеччиною, які на деякий час стали центральними в політичній стратегії Лондона в ЄС. В активі Дж. Мейджора — встановлення хороших особистих відносин із канцлером Г. Колем, що допомогло Британії домогтися особливого статусу серед країн, які підписали Маастрихтський договір.

Проте «медовий місяць» в англо-німецьких відносинах швидко закінчився: «чорний вересень» 1992 р. і вихід Великобританії з Європейського механізму обмінних курсів, провину за що Лондон поклав на Бундесбанк, повернули їх до колишнього стану. Крім того, об'єднання Німеччини і коректування політики Вашингтона не залишили надій на те, що Лондону вдасться контролювати німців. Британська сторона вважала, що Берлін ігнорує інтереси своїх європейських партнерів, що виразилося, наприклад, у поспішному визнанні Словенії та Хорватії.

Лондон і Берлін займали відмінні позиції з більшості питань євробудівництва. Прихильність Великобританії щодо збереження національного суверенітету вступала в пряму суперечність з наміром Німеччини позбутися від старої концепції національних держав. Сторони займали протилежні позиції в питанні переходу до загальної політики в галузі оборони. Берлін виступав за перетворення ЗЄС в оборонний компонент Євросоюзу, у той час як Лондон наполягав на збереженні незалежного статусу цієї організації. У 1991 р. німецька сторона була також проти призначення представника Великобританії на пост головнокомандувача Об'єданого корпусу швидкого реагування НАТО. Двоїстість позиції Британії полягала в тому, що, з одного боку, вона відчувала побоювання з приводу зростання могутності об'єднаної Німеччини, з іншого — була стурбована її небажанням змінити традиційну військову доктрину і зробити можливим відправлення німецьких солдатів у зони військових дій, наприклад, у Перську затоку, а згодом — і до Боснії. Що стосується Німеччини, то для неї, безумовно, більш важливими були відносини з Францією та США. Лондон постійно змагався з Берліном за право відігравати роль головного європейського партнера США; до того ж йому доводи-

лося докладати певні зусилля, Німеччині ж ця роль дісталася по праву найсильнішої в економічному відношенні держави Європи.

У той же час між Великобританією і Німеччиною був значний збіг поглядів на розширення Євросоюзу і НАТО, зміцнення трансатлантичних відносин, структурне оновлення економіки для вирішення проблеми безробіття, посилення фінансового контролю за євробюрократією. Активно розвивалися військові зв'язки як в рамках НАТО, так і на двосторонній основі.

Т. Блер продовжив курс на вибудовування відносин із Берліном, рівноцінним франко-німецьким. Навесні 1999 р. британський прем'єр-міністр і канцлер Німеччини Герхард Шредер виступили зі спільною Декларацією «Європа: третій шлях / новий центр», що проголосила відхід від активного державного регулювання економіки.

Великобританія насторожено поставилася до пропозиції про посилення ядерного компонента у військовій стратегії ЄС, спрямованого на підтримку і закріплення провідної ролі Німеччини і Франції в Євросоюзі. Не міг влаштувати Лондон і план радикальної реорганізації Євросоюзу, запропонований Г. Шредером у квітні 2001 р. і спрямований на створення європейської федерації. Спостерігалось англо-німецьке суперництво за вплив на африканському континенті та інших регіонах світу.

До охолодження відносин між Великобританією і Німеччиною привели серйозні розбіжності щодо Іраку. Франція та Німеччина виявили неприйняття односторонніх дій США в даному питанні. На цьому тлі відбулося зміцнення франко-німецької осі. Небажаний для британської сторони розкол у НАТО та ЄС змусив Лондон, який прагнув відновити рівновагу між трансатлантичним та європейським напрямком своєї політики, активізувати зусилля з налагодження відносин із Берліном і Парижем.

У сформованій ситуації Блер зробив спробу перетворити франко-німецький тандем у тріумвірат, запропонувавши своїм партнерам спільну роботу над конкретними питаннями в рамках «трійки». У вересні 2003 р. відбувся тристоронній саміт у Берліні, у ході якого була досягнута принципова домовленість про формат майбутніх керівних структур для військових операцій ЄС. Певним результатом сформованої практики попередніх обговорень у рамках «трійки» можна вважати досягнення навесні 2004 р. компромісу з питання прийняття європейської Консти-

туції, яка зробила можливим узгодження її тексту, а потім — у жовтні — і підписання. Створення тріумвірату всередині ЄС викликало протести з боку інших країн-членів Євросоюзу, особливо Італії, Іспанії, Польщі, що побоювалися диктату з їхнього боку.

І все ж для своїх найближчих колег у Євросоюзі Великобританія залишалася «важливим, але не ключовим партнером». Виступаючи на прес-конференції після лютневого саміту «трійки», Ширак дав зрозуміти Блеру, що створення відносин, рівноцінних франко-німецьким, не вийде.

§ 7. Велика Британія і держави Співдружності

Створення Співдружності Націй розпочалося багато років тому, коли Британська Імперія почала процес деколонізації для створення незалежних держав із колишніх британських колоній. Співдружність — унікальна добровільна асоціація 54 держав, членство Фіджі з 2009 р. призупинено. У переважній більшості це колишні британські колонії і домініони, за винятком Мозамбіку, колишня колонія Португалії та Руанди, колишня колонія Німеччини і Бельгії. Штаб-квартири Секретаріату і багатьох неурядових асоціацій та інститутів Співдружності знаходяться в Лондоні. Головою організації, що об'єднує розвинені країни, є королева Єлизавета.

Гнучка структура Співдружності — регулярні зустрічі глав держав і урядів, їх дорадчий характер, прийняття рішень на основі консенсусу, а також відсутність формальних домовленостей і зобов'язань між учасниками — дозволяла Великобританії, яка займала ключові позиції в економіці більшості країн асоціації і відігравала важливу роль у наданні державної допомоги, використовувати її механізм у своїх інтересах. Разом з тим і країнам Співдружності вдавалося в цілому ряді випадків впливати на британську зовнішню політику. Лондон не вважав себе зв'язаним рішеннями конференцій, але зовсім не враховувати точку зору більшості членів організації, особливо якщо вони виступали єдиним фронтом, як це було щодо санкцій проти расистської ПАР, не міг.

Роль Співдружності в британській зовнішньополітичній стратегії з роками змінювалася, то зменшуючись, то збільшуючись. Розчарування М. Тетчер у цій організації пояснювалося підвищенням, з її точки зору, інтересом Співдружності до врегулювання

становища на півдні Африки на умовах, що не відповідали вимогам британських консерваторів. Лондону доводилося постійно маневрувати, відстоюючи свою позицію. Тетчер розглядала Співдружність лише як корисну структуру для ведення переговорів. Поряд з цим, незважаючи на тимчасове зменшення ролі Співдружності в британській зовнішній політиці в 80-і роки, Лондон підходив до нього як до істотного фактору зміцнення свого становища в системі міжнародних відносин. Як відзначали аналітики, Великобританія відігравала більш важливу роль, ніж Німеччина, на засіданнях МВФ тому, що канцлер казначейства попередньо проводив консультації з міністрами фінансів країн-членів Співдружності.

Серйозна проблема, яка загрожувала розколом організації, виникла через ситуацію в Південній Родезії в 60-70-х роках і Південній Африці в 80-90-х. Щоб не допустити розпаду Співдружності, в існуванні якої Великобританія була зацікавлена, Лондон йшов на компроміси. Уряд Тетчер ознаменував свій прихід до влади в 1979 р. врегулюванням родезійської проблеми, що було безперечним досягненням консерваторів. У 80-і роки знову виникла загроза розколу Співдружності у зв'язку з проблемою введення санкцій проти режиму Преторії. Низка країн, наприклад Нігерія, пригрозив увести санкції без згоди Великобританії і навіть проти неї самої. Замбія пригрозила вийти із Співдружності, а Зімбабве запропонувала виключити з організації Великобританію.

Британський капітал в 80-і роки продовжував займати ключові позиції в економіці більшості країн — членів Співдружності. На цю організацію доводилося дві п'яті прямих британських інвестицій. Разом з тим у результаті переорієнтації на Західну Європу частка Співдружності в британському торговому обороті зменшилася до 20%. І все ж для більшості його членів Британія залишалася основним торговельним партнером, і Лондон був зацікавив у збереженні цих традиційних зв'язків.

У питанні надання допомоги країнам третього світу для консерваторів було характерне її жорстке поєднання з реалізацією спільних завдань британської зовнішньої політики. Лондон влітку 1990 р. оголосив, що розміри допомоги державам, що розвиваються, будуть залежати від їх просування до демократії.

У 1997 р. з приходом до влади лейбористів роль Співдружності для Великобританії значно зросла. Уряд Т. Блера заявив,

що африканський напрям у британській зовнішній політиці недооцінювався, і почав виправляти становище. Зміни були пов'язані з наміром Блера перетворити Великобританію на ключового гравця у світовій політиці, і з цієї точки зору організація, що об'єднує країни всіх регіонів і континентів світу, — суттєвий чинник у підкріпленні британських амбіцій. Лейбористський уряд прагнув зміцнити позиції у Співдружності шляхом посилення самої організації, яка під впливом Лондона на початку XXI ст. встала на шлях реформування, набуваючи форму політичного та економічного блоку з усіма необхідними для цього атрибутами.

Намір надати Великобританії образ країни, яка відіграє ключову роль у вирішенні таких актуальних транснаціональних проблем, як охорона навколишнього середовища, нерозповсюдження ядерної зброї, боротьба з бідністю, епідемією СНІДу, наркотрафіком, тероризмом та ін., проявився у значному зростанні британської допомоги країнам третього світу, перш за все на африканському напрямку, а також в Азії. У той же час британська державна допомога залишалася однією з найбільш ефективних інструментів впливу на політику організації в цілому, а також окремих країн-членів. Лондон реалізує програми охорони здоров'я і освіти, проведення економічних і військових реформ, підтримує регіональні і субрегіональні механізми запобігання конфліктам, захисту прав людини, боротьби з корупцією.

Великобританія при Т. Блері зіграла ключову роль у списанні боргів найбіднішим країнам Співдружності. Восени 1997 р. британський уряд заявив про намір списати борги на суму 132 млн. ф. ст. Він виступив із відповідною ініціативою, підкріпленою поетапним планом дій у рамках «великої вісімки». Великобританія стала єдиною країною, готовою відмовитися від усіх двосторонніх боргів найбідніших країн і почала проводити цей план у життя. Головним регіональним пріоритетом для Лондона стала Африка. За пропозицією Блера, висловленою в 2001 р. на саміті «Великої вісімки» в Генуї, була розроблена програма надання допомоги Африці. Вона була прийнята на наступному саміті «вісімки» 2002 р. Британський внесок у вирішення африканських проблем, особливо в питанні боргів, найпомітніший: близько третини суми, що підлягає списанню. Зобов'язання Лондона щодо африканських країн були підтверджені Блером у ході його великого турне по країнах континенту в лютому 2002 р. Великобританія прагнула

координувати свою африканську політику, виробляти спільні підходи з партнерами по ЄС, особливо Францією, а також США. Лондон активно брав участь у програмах МВФ і Світового банку, Організації африканської єдності, Організації економічного співробітництва країн Західної Африки та ін.

Питання надання допомоги Африці були в центрі уваги «вісімки» в ході головування Лондона в другій половині 2005 р. Широко розрекламований Блером план щодо нарощування зусиль, спрямованих на боротьбу з бідністю у світі, і перш за все в Африці («План Маршалла для Африки»), був неоднозначно зустрінутий Вашингтоном, який не бажав йти на суттєве збільшення допомоги.

Африканська політика Великобританії значною мірою спиралася на тісні зв'язки з провідними країнами Чорної Африки — Кенією, Нігерією, Угандою та іншими, які перебували в значній залежності від британського капіталу, фінансової та технічної допомоги. Великобританія прагнула поєднувати особливі зв'язки з ПАР щодо підтримання діалогу з африканськими членами Співдружності, намагаючись переконати їх у своїй щирій зацікавленості у ліквідації системи апартеїду. У 1995 р. Лондону вдалося розширити традиційні сфери впливу і залучити до Співдружності Мозамбік і Камерун.

Другим після ПАР найбільшим ринком в Африці для Великобританії є Нігерія. Лондон зіграв помітну роль у відновленні демократії в Нігерії після серії державних переворотів 80-90-х років. Уряд Блера активно співпрацював з Нігерією в рамках програм із захисту прав людини та надання фінансової допомоги. У 2000 р. було оголошено про готовність списати частину боргу країни за умови проведення економічної та військової реформ і боротьби з корупцією. У 2003 р. з державним візитом Нігерію відвідала королева Єлизавета.

Великобританія активно брала участь у програмах ООН з відновлення миру і демократії в Сьєрра-Леоне після військового перевороту 1997 р. Лондон зіграв головну роль у прийнятті резолюції ООН про запровадження ембарго на постачання зброї в країну. Восени 2003 р. для приборкання повстанців у Сьєрра-Леоне було направлено британські війська. У 2002 р. після проведення в країні президентських виборів активно розвиваються двосторонні політичні контакти. Великобританія надала Сьєрра-

Леоне істотну фінансову допомогу, посприяла у створенні і технічному оснащенні її органів правопорядку.

У 80-і роки на одне з перших місць у списку регіональних пріоритетів Лондона висунулась Азія. Зростання інтересу до цього регіону був пов'язаний із вражаючими економічними успіхами Японії та членів ASEAN². Британія знову повернулась обличчям до Азії, переглянувши стару імперську модель і перенісши акцент у своїй політиці з колишніх колоніальних партнерів на нові індустріальні країни. Значно підвищився рівень політичного діалогу з державами регіону.

Традиційні відносини з Індією часом мали напружений характер через розбіжності з таких питань, як боротьба проти колоніалізму і расизму, система апартеїду, становище на Близькому Сході, розрядка, небажання Лондона припинити діяльність екстремістських угруповань сикхів на території Великобританії. Крім того, Індія була для Лондона менш привабливим партнером, ніж нові індустріальні країни. Незважаючи на це, важливе місце у відносинах з Індією займало військове співробітництво.

При лейбористах інтерес до азійських країн Співдружності ще більше зріс. Великобританія активізувала відносини з Індією, швидкий розвиток якої — запорука її перетворення в одну з провідних держав світу. Великобританія — другий за значимістю торговий партнер Індії. Зовнішньоторговельний баланс між цими державами становить 5 млрд дол. З'являються все нові і нові спільні англо-індійські інститути, наприклад, Англо-індійська об'єднана робоча група для боротьби з тероризмом.

Індуси поступово позбавляються від постколоніального синдрому у відносинах із колишньою метрополією. Британське минуле в сучасній Індії вже сприймається позитивно. Звичайно, англо-індійському зближенню сприяє не тільки ностальгія за колоніальним минулим. Істотний вплив на цей процес справляє також існування величезної індійської діаспори у Великобританії.

² Асоціації держав Південно-Східної Азії (англ. Association of Southeast Asian Nations, ASEAN, ACEAN) — це геополітична та економічна міжнародна організація, до якої входять 10 країн, розташованих у Південно-Східній Азії. Організація була створена 8 серпня 1967 року Філіппінами, Малайзією, Індонезією, Сінгапуром і Таїландом, які прийняли Бангкокську декларацію. Пізніше до них приєдналися Бруней, Камбоджа, Лаос, М'янма та В'єтнам.

Це приблизно півтора мільйона індусів, серед яких чимало представників еліти.

Вони зберігають зв'язки з Індією і намагаються переконати своїх співгромадян у тому, що Британія є для їхньої держави незамінним союзником і «старшим братом». Цілком природно, що зростання ролі Індії в міжнародних інститутах зіграло б на руку Великобританії, оскільки, швидше за все, індуси б прислухалися до думки своєї колишньої метрополії з більшості питань. Тому в декларації, підписаній у Нью-Делі в 2002 р., Великобританія зобов'язується зробити все від неї залежне, щоб забезпечити Індії постійне місце в Раді Безпеки ООН.

До 1999 р., коли в Пакистані відбувся військовий переворот, динамічно розвивалися й англо-пакистанські відносини. Великобританія була другим після США найбільшим іноземним інвестором в економіку Пакистану. Незважаючи на тимчасове заморожування англо-пакистанських відносин у зв'язку з переворотом і призупинення членства Пакистану в Співдружності, на початку ХХІ ст. спостерігався стабільний ріст британських інвестицій у Пакистан, а також двостороннього (у тому числі військового) співробітництва. Відносини з Пакистаном стали поліпшуватися після подій 11 вересня 2001 р. у США в зв'язку з рішенням президента Мушарафа підтримати антитерористичну коаліцію. Постійно зростає британська економічна, фінансова та технічна допомога Пакистану. У той же час необхідно відзначити, що проведені Індією і Пакистаном у травні 1998 р. випробування ядерної зброї чітко позначили межі впливу Великобританії на ці країни.

Важливими економічними та політичними партнерами Великобританії є також Австралія і Нова Зеландія, у яких Лондон займає значні позиції як інвестора. Відносини з цими колишніми домініонами, що відіграють важливу роль у Співдружності, розвивалися непросто. При лейбористах англо-австралійські відносини активізувалися. Значно збільшився британський експорт до Австралії. Великобританія стала другим після США найбільшим інвестором в австралійську економіку. Зріс рівень міжнародного співробітництва, а також співпраці між академічними, науковими і військовими колами. Проводяться спільні військові навчання, триває тісна співпраця у сфері розвідки.

Серйозними проблемами в Співдружності на початку ХХІ ст. стали події на Фіджі. Прийняті Великобританією проти влади

країни заходи, що включають скасування державної допомоги, заморожування двосторонніх зв'язків і проведення через Співдружність пропозиції про призупинення членства Фіджі в цій організації, сприяли врегулюванню кризи, проведення виборів і відновлення членства Фіджі наприкінці 2001 р.

На початку XXI ст. загострилася ситуація в Зімбабве. Лондон прагнув утримати Зімбабве у своїй орбіті, враховуючи, що по запасам корисних копалин (золото, нікель, залізна руда, азбест, мідь) вона поступається тільки ПАР. Великобританія нарощувала фінансову, а також військову допомогу Зімбабве, хоча в питанні введення економічних санкцій проти Преторії сторони займали прямо протилежні позиції.

Події останніх років у Зімбабве призвели до нових суперечностей у Співдружності між «білими» країнами — Великобританією, Австралією і Новою Зеландією, які вимагали покарати режим Мугабє за порушення прав людини, і «чорними» — більшістю африканських країн, які вважали дії Лондона «відгомонами колоніалізму». Після президентських виборів в країні у березні 2002 р., підсумки яких не були визнані Лондоном, уряд Т. Блера прийняв низку заходів: було введено ембарго на поставки озброєнь, скорочена допомога, відкликані військові радники. Санкції були підтримані Європейським союзом. У той же час продовжувала надаватись гуманітарна допомога.

Навесні 2002 р. Зімбабве була тимчасово виключена зі Співдружності. У грудні 2003 р. її відсторонення від участі в роботі вищих органів організації було продовжено. Охарактеризувавши це рішення як неприйнятне, влада Зімбабве, своєю чергою, оголосила про вихід країни зі Співдружності. За останні 10 років зафіксовано кілька випадків призупинення членства в Співдружності нелегітимних режимів, які прийшли до влади в результаті військових переворотів — Нігерія (1995 р.), Пакистан (1999 р.), Фіджі (2000 р.).

Лондон підтримував традиційні історичні зв'язки зі своїми колишніми колоніями в Карибському басейні. Визнаючи панування США в регіоні, життєво важливому з точки зору стратегічних інтересів Заходу, Великобританія в 80-ті роки поступово втрачала позиції в цьому регіоні на користь Вашингтону. Торгово-економічні зв'язки з країнами Карибського басейну не були значними, британські військові зобов'язання обмежувалися захистом Белі-

зу від Гватемали, що має до цієї країни територіальні претензії. Результатом такої пасивної позиції стала інтервенція США проти Гренади в 1983 р., яка була дуже болісно сприйнята Лондоном. Свідченням прагнення Великобританії відновити втрачені позиції в регіоні стала поїздка у 1985 р. королеви Єлизавети до колишніх британських колоній у Карибському басейні, а нині країн Співдружності.

У 1999 р. в Нассау, Багамські острови, був заснований британсько-карибський форум, що проводиться кожні два роки у Великобританії та країнах Карибського басейну. Він дав старт декільком програмам, серед яких — створення Загальнокарибського департаменту внутрішніх інвестицій. На сьогодні Лондон підтримує тісні зв'язки з країнами регіону, яким надається фінансова допомога, у тому числі для боротьби з наркотрафіком та епідеміями. Щоб допомогти бідним країнам регіону подолати проблеми, пов'язані з їх зовнішньою заборгованістю, уряд Блера списав частину боргу Гайани і Ямайки.

§ 8. Політика «нового реалізму» Д. Кемерона

Справжнє замішання як в істеблішменті Великобританії, так і в десятках країн світу справило перше велике закордонне турне нового глави уряду Сполученого Королівства Девіда Кемерона. Він відвідав США, а потім Туреччину та Індію.

У кожній з цих країн Кемерон зробив по одній яскравій публічній заяві, що розглядаються місцевими аналітиками як сигнал про крутий поворот у зовнішній політиці Великобританії. Суть змін полягає в тому, що Лондон все швидше виходить з орбіти повного і беззастережного підпорядкування Вашингтону і поспішає навздогін за країнами БРІК³ та іншими державами з новими ринками, що швидко розвиваються. При цьому Девід Кемерон, що відрізняється прагматизмом і відсутністю ідеологічних догм, своїм головним завданням бачить захист національних інтересів Великобританії, у першу чергу, торгово-економічних, у нових умовах глобального світу. У Лондоні зміни зовнішньополітичного курсу вже назвали «Новим реалізмом».

Прибувши 19 липня зі своїм першим офіційним візитом до Вашингтона як глава уряду, Д.Кемерон протягом двох наступних

³ Бразилія, Росія, Індія, Китай.

днів намагався встановити новий формат партнерства між двома країнами. Заявивши, що особливі, союзницькі відносини зі Сполученими Штатами є «незмінною константою» і «наріжним каменем» британської зовнішньої політики, прем'єр разом з тим підкреслив, що Лондон є «союзником, а не лакеєм». В останній день перебування за океаном Д. Кемерон пішов ще далі, заявивши, що «у спілці США-Великобританія остання є молодшим партнером». Поряд із визнанням справжнього характеру відносин між двома країнами британський прем'єр зробив тим самим заявку на майбутні обмеження в підтримці Лондоном дій Вашингтона.

Цю характеристику прем'єр найнесподіванішим чином підтвердив у ході візиту до Туреччини. Виступаючи там, він незмінно заявляв, що «Анкара якомога швидше повинна стати членом Євросоюзу, і Великобританія зробить для цього все».

Проте найбільший резонанс викликала зроблена в Анкарі заява Д. Кемерона на адресу Ізраїлю, чиї колись хороші відносини з Туреччиною останнім часом помітно погіршилися. Несподівано для всіх британський прем'єр назвав сектор Газа «тюремним табором». Одночасно він закликав уряд Ізраїлю не перешкоджати доставці гуманітарних вантажів на палестинську територію. Як зазначала британська радіокомпанія Бі-бі-сі, несподівано жорсткими заявами на адресу Ізраїлю Д. Кемерон дав зрозуміти, що відтепер Великобританія готова більш прихильно дослухатися до позиції Туреччини і мусульманських країн за близькосхідної проблеми. Відреагував на зауваження президент Ізраїлю Шимон Перес. «Ставлення Лондона до євреїв стане новою великою проблемою для Ізраїлю», — підкреслив Перес. «В Англії мусульманський електорат досягає декількох мільйонів, і для багатьох парламентаріїв саме в них полягає питання: бути чи не бути обраним», — зауважив ізраїльський президент. При цьому він додав, що в Англії «завжди існували глибокі проарабські настрої і негативне ставлення до Ізраїлю».

З Анкари прем'єр вилетів до Індії, де політологів чекали найбільші сюрпризи з його боку. Д. Кемерон не приховував, що завданням його поїздки є спроба здійснити різкий поворот зовнішньої політики Лондона в бік Делі і встановити між двома столицями справжнє стратегічне партнерство. Виступаючи в Бангалорі, глава британського уряду заявив, що Пакистан повинен припинити «експорт тероризму» та відмовитися від співпраці з

терористами. Висловлювання Кемерона і його відмова взяти свої слова назад викликали широкі протести в Пакистані.

Д. Кемерон вважає, що нинішню війну в Афганістані неможливо виграти. Кемерон без зайвого шуму змінив курс щодо Афганістану, відмовившись від завдання перемогти у війні, на те, яким чином з неї краще вийти. Глава уряду заявив, що виведення британських військ з Афганістану почнеться 2011 р. і завершиться в 2014 році.

Завдання посилення міжнародного впливу Великобританії за рахунок активізації діяльності британської дипломатії проголосив як основне на майбутні роки міністр закордонних справ Сполученого Королівства Вільям Хейг. Він виступив у Лондоні 1 липня 2010 р. з першою великою промовою як глава британського МЗС, виклавши нову національну зовнішньополітичну концепцію.

«Наша зовнішня політика потребує змін», — підкреслив В. Хейг. Великобританія буде активна «в Європі і загалом у світі». Відзначивши, що особливі відносини із США залишаються основою британської зовнішньої політики, він разом з тим пояснив, що «час, коли Лондон приймав усі свої зовнішньополітичні рішення з оглядкою на їх наслідки для зв'язків із Вашингтоном — минули». При цьому міністр дав зрозуміти, що відмова від лейбористського курсу попередніх 13 років не буде революційним, розвиток буде мати «еволюційний характер».

Євросоюз також збереже ключове значення для Великої Британії. Дипломатичні зусилля Лондона будуть зосереджені на зростанні свого впливу в усіх основних структурах організації за рахунок збільшення числа британських співробітників у Єврокомісії та інших підрозділах ЄС.

Головні зміни відбудуться в підході Сполученого Королівства до політики щодо країн, які швидко розвиваються. При цьому В. Хейг особливо виділив Індію, Бразилію, ПАР, Китай, Чилі. Він назвав «безладним» підхід Великобританії в минуле десятиліття до вибудовування відносин з цілою групою держав в Азії, Латинській Америці та на Середньому Сході, які зараз переживають швидке економічне зростання, що супроводжується зростанням їх міжнародного політичного впливу.

На думку міністра, у найближчі 20 років Великобританію чекають як нові кризи, так і нові можливості для посилення своїх позицій на міжнародній арені. Поставлено мету консолідації та

координації дій усіх міністерств та відомств у питаннях, що стосуються зовнішньої політики Великобританії. Створення нового урядового органу в рамках державного апарату Великобританії — Ради національної безпеки (РНБ) — забезпечить «проникнення» зовнішньої політики в усі урядові структури країни, зазначив В. Хейг. Зовнішня політика повинна, на думку нового уряду Великобританії, допомогти вирішити головну проблему найближчих кількох років — домогтися швидкої стабілізації державних витрат, скорочення поточного бюджетного дефіциту і державного боргу. Для цього Лондон намагається встановити відносини нового стратегічного партнерства зі швидко зростаючими економічними державами.

Сильними сторонами сьогоденної Великобританії Хейг називає «досвідчений і шанований у світі дипломатичний корпус, постійне місце Ради Безпеки ООН, єдиний або схожий підходи провідних політичних партій королівства до низки ключових міжнародних проблем, особливі за свою близькість відносини з США, ключова роль у справах Євросоюзу, історичні зв'язки з численними народами за межами Північної Америки та Європи, формалізовані в організації Співдружності, а також помітний вплив як глобальної світової торгової держави». «До цього слід додати англійську мову як феномен сучасного світу», — сказав міністр. «Величезною перевагою» Великобританії є також її збройні сили, які розглядаються скрізь як «одні з кращих у світі». «У результаті ми маємо ситуацію, коли Сполучене Королівство має у своєму розпорядженні більш значний вплив у світі, ніж це можна припустити, виходячи з нинішньої чисельності населення країни», — зазначив міністр.

На його думку, ці можливості «надають Лондону впевненість у тому, що країна здатна зайняти впливові позиції за тими напрямками, які будуть обрані». Однак при цьому новий уряд, судячи з усього, розуміє, що ситуація розвивається не на користь традиційного стилю англійської зовнішньої політики і консервативного погляду на зовнішній світ.

Новий уряд Великобританії також передбачає подальший перерозподіл сил у результаті економічного зміцнення таких країн, як Китай, Індія і Бразилія. У Форін-офісі розуміють, що з «Китаєм Великобританія запізнилася». У зв'язку з цим зараз у центрі уваги опинилася Індія. Як відзначають в інформованих лондон-

ських колах, усі сили британської дипломатії кинуті зараз на те, щоб домогтися створення нової бази у двосторонніх відносинах. Особливі відносини з Індією, на думку В. Хейга і його найближчого оточення, здатні забезпечити Сполученому Королівству нові ринки збуту, а також посилити темпи зростання в ключових для британської економіки секторах. Тим не менш, поки ще не очевидно, що в Делі зацікавлені в стратегічному союзі з Лондоном. Поява нових гігантів буде супроводжуватися поступальним скороченням впливу Євросоюзу.

Глава Форін-офісу впевнений, що без активної участі Росії неможливо вирішувати цілу серію складних міжнародних проблем, і в першу чергу завдання нерозповсюдження ядерної зброї. При цьому Лондон виходить з того, що національним інтересам Росії також вигідним є поліпшення відносин зі Сполученим Королівством.

При цьому міністр навів чотири причини змін у світі. Економічна міць і можливості зміщуються у бік Сходу і Півдня, нових держав — Бразилії, Індії, Китаю. Друга особливість полягає в тому, що коло країн, які беруть участь у виробленні міжнародних рішень, стало ширшим. Якщо раніше цим займалася «велика вісімка», то тепер дискусії ведуться в рамках «двадцятки». Третя зміна полягає в тому, що завдання захисту безпеки Великобританії стало більш складним у результаті появи нових загроз. Четверта зміна — змінилася природа міжнародних конфліктів.

Контрольні запитання

1. *Чому відбулось зміцнення позицій Великобританії на міжнародній арені у 1980-х рр.?*
2. *Яка різниця між англійським і американським підходом до «особливих відносин»?*
3. *Які стратегічні цілі переслідує Велика Британія в Європейському Союзі?*
4. *Які головні пріоритети зовнішньої політики Т.Блера?*
5. *У чому суть «нового реалізму» Д.Кемерона?*

РОЗДІЛ 3.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІРЛАНДІЇ

Ірландія — країна, де неминуче ніяк не відбудеться, проте постійно трапляється неочікуване.

Дж.П. Магафі

§ 1. Головні напрямки зовнішньої політики Ірландської Республіки.

§ 2. Зміни соціально-економічного становища Ірландії наприк. XX — на поч. XXI ст.

§ 3. Сприяння Ірландської Республіки процесам європейської інтеграції.

§ 4. Мирний процес у Північній Ірландії на сучасному етапі.

§ 1. Головні напрямки зовнішньої політики Ірландської Республіки

Республіку Ірландію можна вважати відносно молодого — її незалежності не набереться й сотні років. За цей досить невеликий за історичними мірками проміжок часу невеликий та небагатий на ресурси державі вдалося не тільки зберегти й зміцнити свій суверенітет і забезпечити безпеку (уникнувши втягування в Другу світову й Холодну війни), але й стати своєрідним «геоекономічним дивом». І це при тому, що тривалий час — більше ніж півстоліття! — Ірландія була ледь не найбіднішою європейською країною — т.зв. «економічно хворою людиною Європи».

Зовнішня політика Ірландії диктується розмірами, економічним потенціалом цієї країни і її впливовістю в Європейському союзі. Країна підтримує дипломатичні відносини з 172 державами. Має 75 дипломатичних і консульських представництв за кордо-

ном, у т.ч. 57 посольств, 7 представництв при міжнародних організаціях і 11 генконсульств, а також представництва у Східному Тиморі, Палестині та Сьєрра-Леоне.

Зовнішньополітичний курс Ірландії формується відповідно до принципів традиційного нейтралітету, базується на таких елементах, як активна участь в ООН, Європейському союзі, а також підтримка «особливих» відносин із США і Великобританією. Крім того, Ірландія є членом таких організацій, як ОБСЄ, Рада Європи, ОЕСР та ін.. Одним із найважливіших векторів зовнішньої політики є також північноірландський мирний процес.

Ірландський нейтралітет історично обумовлений боротьбою, що не припиняється проти Великобританії. Так, в ірландській конституції до недавніх пір йшлося про суверенітет республіки над усім островом, а це опосередковано означало територіальні претензії до Північного Королівства, що володіло Північною Ірландією. І лише референдум 1998 р. виключив із Конституції домагання на те, що Північна Ірландія є частиною ірландської території. Але в основі ірландського нейтралітету лежало припущення про те, що Великобританія не побажає силою повертати під свою корону країну, з якою як колонією стільки «намучилася», а від інших недругів країна захищена географічним розміщенням.

У грудні 1955 р., після зняття вето СРСР, Ірландія стала членом ООН. Відводячи цій організації провідну роль у справі будівництва справедливого світопорядку в сучасну епоху, країна бере активну участь у роботі з ядерного роззброєння, врегулювання регіональних конфліктів, допомоги країнам, що розвиваються, і захисту прав людини, а також щодо реформування ООН, включаючи Раду Безпеки. У 2001-2002 рр. була непостійним членом РБ ООН.

Ірландія традиційно активна в питаннях миротворчої діяльності. З 1958 р. більше 50 тис. ірландських миротворців узяли участь в операціях із підтримання миру в складі «блакитних касок» ООН. Зараз близько 800 ірландських військовослужбовців несуть службу за кордоном. Дублін бере участь в ряді миротворчих операцій відповідно до мандату ООН, найбільш великі контингенти ірландських військових перебувають у складі миротворчих місій ЄС в Чаді і ЦАР і багатонаціональних сил в Косово.

У рамках ЄС, куди країна вступила в 1973 р., Ірландія прагне проводити активну політику, за максимумом використовуючи для

себе різні, в т.ч. фінансові, переваги членства в цій організації. У першій половині 2004 р. Ірландія успішно провела головування в Євросоюзі, головною подією якого стало приєднання 10 нових членів ЄС. У 2007 р. ірландська мова отримала статус офіційної робочої мови Співтовариства. У ході проведеного в червні 2008 р. національного референдуму з питання про підтримку Лісабонського договору про реформу ЄС більшість виборців (53,4%) проголосували «проти» його прийняття. Проте через рік, у жовтні 2009 р., на повторному референдумі «за» проголосувало 67% і договір було ратифіковано. У загальноєвропейських справах основними завданнями для Ірландії є просування і захист ірландських інтересів у Європейському Союзі.

Приділяючи велику увагу питанню захисту прав людини, Ірландія тісно співпрацює з міжнародними правозахисними організаціями, Радою з прав людини та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (з 1997 до 2002 рр. цей пост обіймала колишній президент Ірландії Мері Робінсон). Дублін традиційно підтримує введення жорстких санкцій проти держав, які грубо порушують права людини.

Важливим напрямком ірландської зовнішньої політики залишається сприяння розвитку найбідніших країн, переважно африканського континенту. Темпи зростання обсягів ірландських програм допомоги — одні з найвищих у світі. Ірландія займає 6-е місце в світі за цим показником.

На перший план у сучасній зовнішній політиці Ірландії висуваються північноірландські проблеми. Так, відновлення роботи північноірландської Асамблеї, що відбулося в 2007 р., стало подією року для острова. Взагалі ж, ключовим у мирному процесі є повна реалізація Угод Страстної П'ятниці, підписаних 1998 р., та підтримка чинних інститутів, співробітництва, взаємної згоди і поваги між двома традиціями острова. Можна відзначити, що в певному сенсі цей напрямок не зовсім можна вважати зовнішньополітичним, оскільки розвиває зв'язки між двома частинами цілого.

Північноірландський мирний процес, згідно з домовленостями сторін, у 2008 р. вступив у свою завершальну стадію. У Дубліні, проте, розуміють, що в реальності ще належить пройти довгий і важкий шлях до остаточного перемир'я двох громад Північної Ірландії. Як показали події 2008 р., суперечності сторін, що вхо-

дять в уряд Ольстера, все ще заважають стабільній роботі органів влади провінції, і для їх остаточного подолання знадобиться час.

В Ірландії, як і раніше, приділяють велику увагу питанням використання отриманого в ході північноірландського врегулювання досвіду для розв'язання кризових ситуацій у «гарячих точках» світу. Із 2007 р. в МЗС Ірландії функціонує підрозділ з врегулювання конфліктів, утворена група послів із особливих доручень з широкими повноваженнями (Roving Ambassadors).

§ 2. Зміни соціально-економічного становища Ірландії наприк. XX — на поч. XXI ст.

1990-ті рр. проходять в Ірландії під знаком створення Європейського Союзу і роздумів про природу і майбутнє Єдиної Європи. Ще при вступі до Єдиного ринку економісти дружно пророкували Ірландії усілякі лиха. Але саме ця країна зуміла максимально використати всі переваги участі в інтеграції і стала прикладом єдиного за останню чверть століття «економічного дива» в Європі. Ірландія почала свій економічний стрибок через 15 років після вступу в ЄС. У 1988 і 1989 рр. в Ірландії спостерігався найвищий серед розвинених країн Європи та Північної Америки показник приросту продукції обробної промисловості.

Ірландія отримала з бюджету ЄЕС близько 400 млн. ірландських фунтів для розвитку районів, що межують з Північною Ірландією. Але найголовніше полягало в тому, що Ірландія отримала доступ до 380 млн. споживачів у країнах ЄС і змогла найкращим чином скористатися цією можливістю. найбільш вражаючим є нове місце Ірландії в графі «виробництво ВВП на душу населення». У 2002 р. вона вийшла на 2-е місце, услід за Люксембургом, із показником у 122,5%. Як і для Великобританії з Данією, для Ірландії був уведений чотирирічний перехідний період до загального митного тарифу ЄЕС у торгівлі з третіми країнами і повного скасування мит у торгівлі промисловими товарами з партнерами по спільноті. Процес пройшов без ускладнень. У той же час проходив процес зменшення залежності від Великобританії.

У 1999 році зростання ірландської економіки становило 7% (найвищий у Європі). Давні й серйозні зв'язки із США втілилися в американських капіталовкладеннях в економіку Ірландії. На самий кінець XX століття в Республіці були представлені понад 430

американських компаній (у Північній Ірландії — 51), при цьому майже всі — у сфері високих технологій.

За свої економічні досягнення і видатні серед європейських країн показники розвитку в 1998 році Республіка отримує найменування «Кельтського тигра». Рівень життя Ірландії значно зріс, і в цілому життя тут серйозно змінилося в порівнянні з попередніми періодами. Усе ж, незважаючи на досягнуті успіхи, в 2004 році Ірландія була четвертою в списку найбільших країн-отримувачів із бюджету ЄС, давали про себе знати старі схеми розподілу допомоги всередині Союзу.

Ірландія є унікальна держава, яка до кінця двадцятого століття являла собою аграрну країну, а за короткий час зуміла стати «силіконовою долиною Європи», перейшла відразу в постіндустріальну епоху, в царину high-tech.

Власне ірландське економічне диво почалося в 1994 році. Процвітання Ірландії стало можливим багато в чому завдяки експансії США, які сконцентрували в Республіці значну частину своєї ІТ-індустрії. Економіка Ірландії виявилася сильно прив'язана до міжнародної торгівлі, зокрема до експорту в США комп'ютерів і фармацевтичної продукції. Імпорт становив 43 млрд доларів, при цьому 50% йшло з країн ЄС і 50% із США. Безробіття становило близько 4%. Ірландія мала усі переваги, щоб стати європейським лідером у виробництві продукції, пов'язаної з високими технологіями.

Після 2003 р. Ірландія перестала отримувати кошти зі структурних фондів ЄС, ті гроші, які вважалися багатьма економістами як каталізатор економічного зростання Республіки. Однак країна зберегла допомогу Спільної сільськогосподарської політики.

Тривала інтеграція ставила перед Республікою нові завдання. На референдумі вирішується питання про введення євро. Вже 2 травня 1998 р. сесія Європейської ради проголосила Ірландію в числі країн першої групи учасників валютного союзу, 1 січня 1999 р. одинадцять країн перейшли на євро в безготівкових розрахунках, а 1 січня 2002 року готівкові євро надійшли в обіг.

На початку XXI століття почався певний спад у темпах розвитку Ірландії. Сьогодні Ірландія вважається однією з найсильніших країн-членів ЄС. Однак це не заважає ірландцям продовжувати розраховувати на фінансову допомогу з боку Союзу. Очікується, що в період 2007-2013 років Ірландія отримає близько 12 млрд євро як допомогу через фонди ЄС.

Дослідниками зазначається, що зростання доходів і добробуту Республіки багато в чому, як і раніше, пов'язане із залежністю від зовнішніх ринків і ТНК, при тому що кількість зайнятих на сучасних підприємствах ТНК невелика. Відповідно, очевидне виникнення жорсткої залежності від коливань макроекономічних показників, що робить економіку досить вразливою.

Економічне процвітання значно змінило інші сфери життя країни. Велике число зайнятих у сфері обслуговування, серйозні субсидії та інше дали можливість для розвитку туристичної галузі. За минулий час значно змінився образ Ірландії в очах іноземців.

Іншою важливою статтею доходів ірландських стала популяризація кельтську спадщини та розвиток туризму, ірландської музики, яка змогла стати продуктом експорту. Культурний компонент національного процвітання часто недооцінюється, і дуже даремно. Ірландці зробили ставку на розвиток цього роду бізнесу, і сьогодні елементи традиційних ірландських танців чи музики міцно асоціюються з самою Ірландією, і, відповідно, працюють на збільшення туристичної привабливості країни. Це, своєю чергою, приносить додатковий прибуток. У питаннях розвитку туризму ірландці почали також залучати до Республіки людей, які мають ірландське походження, перш за все американців.

Одним із найбільш складних для Ірландії питань у рамках інтеграційних процесів завжди було політичне співробітництво, особливо співробітництво у сфері безпеки, оскільки конституція країни прямо забороняє будь-яке обмеження прав ірландського уряду в галузі зовнішньої політики. Політика нейтралітету та неучасті в будь-яких військово-політичних альянсах глибоко вкоренилася в суспільній свідомості та політичній культурі ірландців. Тому, починаючи з референдуму 1972 р., обговорення цього аспекту інтеграції проходило з великими труднощами. Обґрунтовуючи доцільність ратифікації Маастрихтського договору, ірландський уряд робив наголос на тому, що загальна зовнішня політика і політика безпеки будується на виключно міжурядовій основі, причому в Договорі прямо говориться про те, що він не ставить під сумнів особливий характер політики безпеки та оборони деяких держав-членів.

Виступаючи за зміцнення політичної єдності Європи, Ірландія разом з тим відмовляється брати участь у військовій інтеграції ЄС. Центральним аргументом є те, що політика в галузі оборони визначається очолюваним США блоком НАТО, тоді як Ірландія як

умову її підключення до спільних військових зусиль виступає за їх суто європейський характер. В цілому уряд виходить з того, що в майбутньому при вирішенні питання про виведення американських ядерних сил з Європи Ірландія візьме на себе зобов'язання щодо участі в оборонній політиці на континенті.

Тим не менш, у практичних питаннях спостерігалася певна еволюція. Республіка, зокрема, взяла статус спостерігача в Західно-європейському союзі і стала регулярно брати участь у засіданнях його керівних органів. Крім того, при створенні Єврокорпусу Ірландія направила до його складу тисячі осіб.

Ірландія підтримувала ідею комунітаризації політики імміграції, видачі віз та надання притулку. Однак з огляду на своє географічне та політичне становище вона була змушена скористатися винятком і не брати участь у відповідних розділах Договору. Справа в тому, що Великобританія вирішила зберегти національний контроль на своїх кордонах. Це поставило Ірландію перед вибором. Вона могла або зберегти свободу руху людей у рамках «спільної зони подорожей» із Великобританією, або пожертвувати цією свободою і приєднатися до «шенгенської» зони. З урахуванням своєї специфіки, зокрема проблеми Північної Ірландії, Дублін обрав перший варіант. Особливе становище Ірландії та Великобританії в галузі вільного пересування людей було зафіксовано у двох спеціальних протоколах до Амстердамського договору. Втім, хоча поки і не йдеться про повне входження цих країн до Шенгенської угоди, вони зберігають можливість приєднатися до неї в будь-який час. Для цього буде необхідно подати відповідну заявку в Раді Європейського Союзу.

Після розширення ЄС першого травня 2004 року багато хто очікував погіршення економічних показників. Страхі громадян об'єднаної Європи були пов'язані і з можливим припливом емігрантів, із скороченням фінансової допомоги «старим» членам ЄС, переведенням потоку інвестицій в нові країни з більш динамічною економікою. У 2005 році, коли в Ірландії працювало всього лише 75 тисяч емігрантів з нових країн ЄС, загальний ефект характеризувався як позитивний.

Під час головування Ірландської Республіки був узгоджений проект Конституції Європейського Союзу, а також проект фінансування ЄС на 2007-2013 рр. Конституція не була прийнята у Франції та Нідерландах на всенародних референдумах. У 2008

році сама Ірландія знову загальмувала процес інтеграції. Утім, у самій же Ірландії висловлювалися думки, що подібні проблеми є цілющими і допоможуть подолати деякі проблеми у сфері відсутності зв'язку між громадянами ЄС та рішеннями, які приймаються в бюрократичному центрі.

Однак для Ірландії все це не є трагедією, оскільки після закінчення свого головування в ЄС вона за рейтингом «якості життя», зайняла найвище місце вперше за час складання таких списків. На думку укладачів індексу, в Ірландії найкращий набір із найбільш бажаних факторів — низьке безробіття, високий рівень політичної свободи, стабільне сімейне життя. Це показово. Сімейні цінності завжди були в Ірландії на високому місці, завдяки католицькій вірі. Ірландці взагалі відрізняються більшою релігійністю, ніж інша Європа. З цієї причини народжуваність у Республіці перевищує смертність, і острову поки не загрожує старіння. Якраз завдяки цьому робоча імміграція до Ірландії не настільки небезпечна для країни. Тут приїжджим набагато складніше знайти роботу.

Тим часом йде неухильне пропорційне зростання іммігрантів на Британських островах, як, утім, і майже у всіх країнах Європейського Союзу. Йдеться про майбутніх громадян ЄС, які поповнять місцевий ринок робочої сили, який відчуває все більшу потребу через старіння населення. Але водночас, збільшуються потоки нелегальних іммігрантів, які завдають багато проблем.

Згідно зі статистичними дослідженнями, 53% жителів Ірландії вважають, що їхнє життя в ЄС стало кращим за останній час (найкращий показник у Європейському Союзі). Також на наступні п'ять років 50 відсотків опитаних в Ірландії очікують поліпшення становища, що зрозуміло, оскільки для Ірландії ЄС — мотор економічного добробуту.

Однією з особливостей, що виділяють Ірландію з країн Західної Європи, є ставлення до сімейного законодавства і того, що дослідники відносять до розряду прав жінок. Розлучення, законодавчо дозволені лише у 1995 році, і до цього дня залишаються досить складною і довготривалою справою. У Республіці донині заборонені аборти. З цього питання лібералізація Республіки явно не відповідає поширеним в ЄС нормам. Подібне консервативне ставлення до проблем сім'ї є відображенням релігійності, однак натрапляє на досить серйозну критику.

Отже, як можна бачити, в період участі в європейських інтеграційних процесах Ірландія розвивалася все більш швидкими темпами, і якщо на початку 1990-х її стан оцінювався вкрай невисоко, то до кінця цього десятиліття ірландська економіка мала неймовірні результати, показавши найбільший динамізм розвитку в Європі. Фактично, ставши більш незалежною від Великобританії, Ірландія потрапила в серйозну залежність від США і ЄС. Разом з економікою в Республіці активно розвиваються туристичні сфери бізнесу, що сприяє культурній ірландській експансії по всьому світу.

Позиція Ірландії щодо спільних зусиль у галузі військового будівництва диктується принципами неприєднання і прагненням зберігати нейтралітет, і є обережною. Хоча Ірландія бере участь у низці миротворчих операцій. Неможливість приєднатися до шенгенських угод впливає з небажання розривати налагоджену співпрацю з Великобританією, що сприяє збереженню тісного взаємозв'язку Британських островів.

§ 3. Сприяння Ірландської Республіки процесам європейської інтеграції

Головуючи в ЄС у першій половині 1990 р., Ірландія вітала ідею скликання другої міжурядової конференції, присвяченій інституційній реформі. 28 квітня 1990 р. в Дубліні відбувся надзвичайний саміт. На спеціальній сесії Європейської ради був вироблений загальний підхід ЄС до проблеми об'єднання Німеччини й уточнення пропозиції щодо консолідації політичного союзу. 25-26 червня 1990 відбувся другий Дублінський саміт Європейської ради, на якому було погоджено час відкриття міжурядових конференцій в Римі.

Питання про подальші перспективи Євросоюзу порушувалося неодноразово. Наприклад, у 2000 р. міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер пропонував обмірковувати питання про можливість укладення якогось нового основоположного договору. Того разу Ірландія повела себе обережно, не висловлюючи однозначної підтримки, але й не заперечуючи ідею повністю.

У 2001 р. Ірландія ледь не стала серйозною перешкодою на шляху продовження європейської інтеграції, коли її громадяни

відкинули Ніццький договір⁴, але й уряд Ірландії і Європейська Комісія та ірландські активісти, що підтримували Договір, підписаний у Ніцці, доклали чималих зусиль, щоб переконати громадян Республіки в необхідності проголосувати за ухвалення договору на референдумі.

На саміті ЄС 21 червня 2002 р. прем'єр Ірландії Берті Ахерн заручився гарантіями, що ратифікація Ірландією Ніццького договору на повторному референдумі не завдасть шкоди ірландському нейтралітету.

Коаліція зелених, Шинн Фейн та інших агітували за повторне голосування проти Ніццького договору. Їхніми головними аргументами було те, що розширення створить двошвидкісну Європу, призведе до маргіналізації інтересів Ірландії і загрожуватиме ірландській політиці нейтралітету.

На початок головування Ірландії в 2004 р. перед ЄС стояло кілька серйозних питань. Основними були, безумовно, питання про конституцію і фінальна стадія чергового розширення Союзу.

У другій половині 2003 р. під головуванням Італії були скликані міжурядові конференції, від яких очікувалося ухвалення конституції. У цьому сенсі вони зазнали краху. Зокрема, Ірландію, поряд з іншими малими країнами і країнами-кандидатами, не влаштовувало зменшення чисельності Єврокомісії та обмеження права вето, а отже, неминуче відсторонення Ірландської Республіки від прийняття важливих рішень. Утім, трохи пізніше був досягнутий компроміс щодо членства в Комісії (було обумовлено, що всі 25 країн матимуть свого представника в Брюсселі). Однак проблема розподілу голосів у Раді міністрів ЄС виявилася нездоланою.

Приступаючи до роботи як голова Євросоюзу, прем'єр-міністр Ірландської Республіки Б.Ахерн розповів у виступі на конференції, присвяченій пріоритетам головування, про те, якими хоче бачити Ірландія основні напрями цієї діяльності. Перш за все, було зазначено, що найбільш вражаючою подією в найближчо-

⁴ Ніццький договір — змінює окремі положення Договору про Європейський Союз, Договору про заснування Європейської Спільноти та деяких пов'язаних з ними законодавчих актів. Ухвалили в грудні 2000 року на засіданні Європейської Ради в Ніцці; підписали 26 лютого 2001 року. Ніццький договір є результатом роботи міжурядової конференції, що відкрилася у лютому 2000 року, і завданням якої було підготувати європейські інституції до розширення.

му майбутньому є саме розширення. Найважливішою метою ірландського головування було оголошено економічний розвиток ЄС, надання нового імпульсу Лісабонському процесу. У списку пріоритетів стійкий розвиток і зростання зайнятості. В одному з інтерв'ю сам Б. Ахерн вказав специфічні кроки, які пропонувала Ірландія для реалізації Лісабонського договору. А саме: проведення широких структурних реформ для досягнення стійкого зростання і створення у всій Європі більшого числа робочих місць; фокусування порядку денного Європейської Ради на невеликій кількості ключових питань, забезпечення стійкого зростання шляхом постійного розширення інвестицій у людський капітал; підтримання високої конкурентоспроможності, щоб забезпечити і зберігати в ЄС високий рівень зайнятості; вдосконалення внутрішнього ринку, особливо у сфері послуг, для усунення бар'єрів на шляху розширення ділової активності. Ірландія поряд із Великобританією, Люксембургом і Нідерландами висунула ініціативу: зробити це коло питань пріоритетним на період 2004-2005 рр. Далі, у доповіді, була декларована важливість забезпечення безпеки в Союзі як від зовнішніх, так і від внутрішніх кримінальних загроз. Традиційний нейтралітет виявився суміщений із планами створення ефективної системи протидії загрозам миру та безпеки, які представлені тероризмом і розповсюдженням зброї масового знищення і, у зв'язку з цим, зробити внесок у реформу ООН. Заявлялося про прихильність ЄС того, щоб підтримувати ідею ефективної багатосторонньої системи, в центрі якої повинна знаходитися сильна ООН. Б.Ахерн також зауважив, що «в період головування ми особливо зосередимося на створення в державах, що примикають до нових кордонів Союзу, зони політичної стабільності та економічного зростання». Відносини ЄС і США оголошені «важливим елементом політики трикутника сил». Разом з іншим сторонами — «твердої прихильності ООН та ефективної єдиної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС». З приводу реформи ООН і ролі, яку міг би відіграти Європейський Союз у цій реформі, ірландський міністр закордонних справ Брайан Коуен сказав так: «Існує необхідність, особливо після розбіжностей, викликаних ставленням до іракської проблеми, в демонстрації того, що міжнародна система колективної безпеки працює. Як країна-голова, ми хочемо всією силою Європейського Союзу підтримати зусилля генерального секретаря ООН Кофі Аннана, який праг-

не зробити спільні дії більш ефективними. Європейці стають усе більш готовими взяти на себе глобальну відповідальність. Головним елементом європейської стратегії безпеки служить заснований на правилах міжнародний порядок, у центрі якого — ООН. У період головування набуде чинності підписана у вересні минулого року Спільна декларація про співпрацю у галузі управління кризами. Йде робота над створенням сил швидкого реагування ЄС, які зможуть стати ефективним знаряддям у руках ООН, як це продемонструвала операція «Артемід»⁵. ЄС також буде продовжувати підтримувати роботу створеної генсеком ООН Групи високопоставлених експертів з питань загроз, викликів і змін, яка має виробити рекомендації щодо більш результативних спільних дій. Ми, як країна-голова, будемо координувати здійснення внеску Союзу в цю роботу».

Одним із важливих напрямків зовнішньополітичної діяльності ЄС є трансатлантичне співробітництво. Далі Б. Коуен нагадав, що хоча деякі розбіжності «ускладнили відносини, важливо пам'ятати, що в багатьох сферах ми плідно співпрацюємо». Стратегічна мета ірландського головування, за словами міністра закордонних справ, полягала в тому, щоб відновити стабільність у цих відносинах. Економічно ЄС і США — найважливіші партнери один для одного з найбільшим у світі обсягом двосторонньої торгівлі. У них найзначніші у світі двосторонні інвестиційні відносини в сумі з торгівлею досягають 2 трильйони євро. Частка кожного з партнерів у загальному обсязі торгівлі іншого доходить до 25%. Важливо відзначити також, що компанії ЄС і США вкладають в економіки один одного значно більше, ніж у будь-яку країну світу. Будучи найбільшими гравцями світової торгівлі, вони приречені політично і економічно співпрацювати як на двосторонньому рівні, так і в рамках СОТ. Можливості прийняття до ЄС Болгарії та Румунії приймається офіційною Ірландією позитивно. З приводу Туреччини Б. Коуен відгукнувся стримано, але зазначив, що схвалює прогрес, якого за останні два роки Туреччина добилася в проведенні правозахисних реформ. Найважливішим елементом, здатним вплинути в грудні на рішення Європейської Ради, стане те, наскільки ефективно ці законодавчі реформи будуть проводитися в життя на всіх рівнях влади.

⁵ Миротворча операція в Конго.

Офіційні особи Ірландії показали себе цілком зацікавленими в подальшому продовженні європейської інтеграції. Для виконання намічених планів керівництво республіки пропонувало свої власні ідеї і прагнуло до просування своїх інтересів.

Республіка неодноразово виступала проти проектів, які надмірно зазіхали на незалежність держав-членів ЄС. Так, коли в 2004 р., після мадридських терактів, Австрія запропонувала створити єдину європейську спецслужбу з боротьби з терором, головуюча в ЄС Ірландія поспішила нагадати про вже наявний такий орган — Європол, робота в рамках якого регламентована міждержавними угодами і по суті якраз і виконує всі ті функції.

В іншому ж випадку, в 2005 р. Ірландія, разом з низкою держав (Великобританією, Францією і Швецією), виступила з ініціативою директиви ЄС про зберігання даних електронного листування і телефонних переговорів з метою боротьби з тероризмом. Утім, директива прийнята не була.

Під керівництвом Ірландії був призначений новий Голова Європейської Комісії — Жозе Мануель Дуран Баррозу. На міжурядовій конференції 18-го червня було досягнуто згоди по Конституції. Четвертого жовтня 2004 р. в Римі відкрилися дебати в рамках нової міжурядової конференції. Глави держав та урядів заявили у спільній декларації, що нова Конституція ЄС стане «життєво важливим кроком» до того, щоб Європа стала більш «згуртованою, прозорою і демократичною». Серед країн-членів ЄС, а також кандидатів, які незабаром повинні були вступити в Союз, з'явилися значні розбіжності щодо запланованих угод. Так сама Ірландія при дебатах по Конституції ЄС заявила про себе, як про одного з ревнителів християнських цінностей (маючи підтримку Бельгії, Іспанії, Італії, Мальти).

Ірландія, яка головувала в Раді ЄС у першій половині 2004 р., представила пакет компромісних рішень, який і був прийнятий. У результаті, 18 червня 2004 р. глави держав і урядів уже 25 країн-членів схвалили на саміті в Брюсселі проект документа. Згідно із запропонованою Дубліном схемою, рішення приймалися, якщо за них проголосує 55% країн-членів, населення яких становить 65% від загальної чисельності населення ЄС. Нова модель була вигідна великим і малим країнам ЄС на шкоду таким «середнім» державам, як Іспанія та Польща (а також Португалія, Угорщина, Бельгія, Греція). Для блокування рішення, прийнятого кваліфіко-

ваною більшістю, необхідно, щоб за це висловилися чотири держави, що представляють, щонайменше, 15% усього населення ЄС. Крім того, Дублін запропонував (а Брюссельський саміт прийняв) рішення зберегти до 2014 р. у складі Єврокомісії по одному комісару від кожної держави-члена ЄС, а тільки потім скоротити їх число до 18. Мінімальна кількість депутатів у Європарламенті від кожної з країн було збільшено до шести.

У період ірландського управління почалася початкова фаза переговорів про майбутнє фінансування Союзу з 2007 по 2013 рік. Був досягнутий прогрес в установі Європейського агентства з управління кордонами, важливою мірою у боротьбі з нелегальною імміграцією.

Загалом очевидно, що політична самоідентифікація уряду Ірландії схиляється на користь загальноєвропейського представництва і серйозного нівелювання національних інтересів. Разом з тим, при такому підході поставлені перед Європою питання все ще залишаються невирішеними.

Офіційні кола Ірландії, орієнтуючись на подальшу серйозну участь у роботі ЄС, особливо підкреслюють, що Союз — це сім'я демократичних європейських країн, спільнота працюючих для мирного та благополучного розвитку.

У зв'язку з необхідністю донесення сенсу діяльності Євросоюзу в рамках проекту «Європейського взаємозв'язку» ірландський уряд надає громадянам країни можливість зрозуміти особливості роботи європейських інституцій. Підкреслюється значна роль ЄС в економічному стрибку країни і підготовки до викликів сучасного світу. Таким чином, членство в ЄС для політики ірландського уряду є центральним зовнішньополітичним орієнтиром. Більше того, для Ірландії Союз постає як наріжний камінь політичної та економічної стабільності в Європі. Відповідно, держава прагне розвивати позитивні сторони членства. До їх числа належать: доступ до єдиного ринку, що включає 460 мільйонів чоловік. За оцінками, до 700 тисяч робочих місць було створено в Ірландії за час членства в ЄС, значно зросли іноземні інвестиції. Членство в Союзі допомогло розвитку соціального і культурного життя країни. Крім того, кожен громадянин Ірландії має можливість вільно подорожувати по всьому Союзу.

За програмою допомоги Ірландії було виділено 9,3 мільярда євро тільки за період 2000-2006 рр. і більше 17 млрд євро з 1973 р.,

що дозволило зменшити диспропорції у рівні розвитку регіонів об'єднаної Європи, роль Ірландії в світі справді зросла, що не можна не помітити. Це очевидно хоча б уже тому, що одна ця країна змогла заблокувати прийняття найважливішого документа на рівні цілого континентального співтовариства. За цей факт говорить і включеність держави завдяки членству в розв'язання міжнародних проблем, її залученість у світові економічні, виробничі процеси і так далі.

За час інтеграції до єдиної Європи Ірландія значною мірою використовувала можливості для розвитку, надані їй Євросоюзом. Однак, незважаючи на те, що Республіка є активним прихильником подальшої інтеграції, вона все ж залишається за межами низки угод. Це положення дещо не влаштовує відповідальних осіб Республіки, тому що завдяки позиціям деяких країн у ЄС почалися розмови про доцільність «двошвидкісної Європи» і створення якогось ядра тяжіння, центру, який буде більш інтегрованим, ніж периферія. Ірландія ж різко протестує проти цього, оскільки це може погано позначитися на економічному становищі Ірландської Республіки. Також, після включення до складу Союзу нових держав зростає конкуренція між малими країнами за отримання економічної допомоги.

Ірландія завжди була серед тих держав, які найбільш активно виступали за подальший розвиток інтеграції та посилення інтеграційних інститутів. Але вона з підозрою ставилася до будь-яких ініціатив, які, на думку Ірландії, могли призвести до встановлення «директорату» великих держав.

§ 4. Мирний процес у Північній Ірландії на сучасному етапі

Штучний за своєю природою поділ Ірландії 1921 р. з самого початку містив у собі конфліктогенний елемент міждержавного характеру, оскільки безпосередньо зачіпав інтереси Ірландії, яка вважала Північну Ірландію територією, приналежною до споконвічно ірландських земель, що й було задекларовано в Конституції Республіки Ірландія 1937 р. Із появою руху за громадянські права католиків і подальшим погіршенням політичної ситуації в Північній Ірландії наприкінці 60-х років Республіка Ірландія виявляла дедалі більший інтерес до ольстерських подій.

Першою спробою з боку Великої Британії залучити Ірландію до врегулювання ольстерської проблеми стала Саннінгдейльська зустріч 1973 р. й однойменна угода, підписана на ній. Головним досягненням сторін стала можливість реалізації ірландського аспекту ольстерської проблеми у формі спільних міжурядових органів, що було свідченням пом'якшення позиції британського уряду щодо участі Республіки Ірландія у північноірландських подіях, з одного боку, та готовність останньої відтермінувати втілення у життя ідеї об'єднання своєї країни в історичних межах — з іншого. Однак саннінгдейльські домовленості не набули чинності через потужний страйк представників протестантської громади.

У першій половині 80-х р. XX ст. між двома урядами відбулася низка зустрічей на найвищому рівні, на яких розглядалися північноірландські проблеми. Підписанням Англо-ірландського договору в Хіллсборо 15 листопада 1985 (з ірландської сторони — Гарольд Фіцджеральд, з британської — Маргарет Тетчер) було визначено, що возз'єднання Ірландії має відбутися тоді і тільки тоді, коли цього побажало б більшість населення Північної Ірландії. Угода була в цілому направлена на врегулювання конфлікту, однак в цей період не вдалося відновити роботу місцевого парламенту, і було продовжено пряме правління з Лондона.

До влади в Ірландії прийшло нове покоління лідерів, яке виросло вже не в обстановці боротьби за незалежність і для якого розповідь про Великий голод⁶ стали легендою минулого століття. Ознаками епохи стали розколи в політичних партіях. Яскравий тому приклад — Тимчасова Шин Фейн і Офіційна Шин Фейн, що стала партією робітників у 1977 р. Прогресивні демократи відкололися від Фіанна Фейл у 1985 р.

У 1994 р. ІРА оголосила про припинення вогню (між британським урядом і ІРА велися секретні переговори). На підписання угод Страсної П'ятниці чинився серйозний вплив британським і ірландським урядами. Свою роль зіграв у врегулюванні станови-

⁶ Стався в Ірландії в 1845-1849 рр. Голод був викликаний деструктивною економічною політикою Великобританії і спровокований епідемією картопляного патогенного мікроорганізму *Phytophthora infestans*, що викликає фітофтороз. У результаті голоду загинуло від 500 тис. до 1,5 млн. осіб. Значно збільшилася еміграція (з 1846 по 1851 виїхали 1,5 млн. чол.). У результаті, в 1841-1851 рр. населення Ірландії скоротилося на 30%.

ща в Північній Ірландії і Б.Клінтон. У ході передвиборної кампанії він залучив голоси ірландської громади, пообіцявши втрутитися у вирішення питання. У питанні видачі американської візи Джеррі Адамсу, лідеру партії Шин Фейн, на Клінтона чинили тиск такі постаті, як сенатори Е. Кеннеді, Д. Мойніхен, 40 членів конгресу, сенатор К. Додд, американський посол у Дубліні Дж. Кеннеді-Сміт (сестра покійного президента США), керівництво Ради національної безпеки, а також організації збирали кошти на потреби Шинн Фейн — «Допомога для Північної Ірландії», «Ірландська національна партійна рада», «Друзі Ірландії», «Американці за новий ірландський порядок денний», іншими словами, найпотужніше ірландське лобі склалося в Сполучених Штатах.

На початку 1994 р. Дж. Адамс відвідав США і в ході візиту дав зрозуміти, що ІРА готова відмовитися від насильницьких дій. У серпні 1994 р. ІРА оголосила про одностороннє припинення вогню. Встановлення перемир'я було віднесено американською стороною і на свій рахунок.

Ще 15 грудня 1993 р. побачила світ «Спільна декларація миру» прем'єр-міністрів Великої Британії Дж. Мейджора та Республіки Ірландія Альберта Рейнольдса, або Даунінгстрітська декларація, яка проголошувала, що населення Північної Ірландії має визначити: залишити провінцію у складі Сполученого Королівства чи приєднати до незалежної Ірландії. На запрошення Великої Британії ірландський уряд брав участь у багатосторонньому переговорному процесі, наслідком якого стало підписання Угоди Страсної П'ятниці, а згодом, після проведеного в країні референдуму, відмовився від територіальних претензій на північно-східну частину Ольстера, що усунуло головну суперечність між двома урядами.

Навесні 1995 р. Б. Клінтон скасував заборону на збір коштів у США на потреби Шинн Фейн. Клінтон першим з американських президентів побував у Північній Ірландії, відвідавши наприкінці листопада 1995 р. Белфаст і Деррі, а також Лондон і Дублін, після чого Дж. Мейджор і Джон Брутон (глава ірландського коаліційного уряду) в листопаді 1995 р. підписали рамковий документ щодо Північної Ірландії і заявили про створення міжнародної комісії із роззброєння на чолі з колишнім американським сенатором Дж. Мітчеллом. Популярність Б. Клінтона росла і серед політичних діячів Північної Ірландії. До того ж, адміністрація Б. Клінтона прагнула сприяти врегулюванню, у тому числі за до-

помогою обіцянок фінансової та економічної допомоги Північній Ірландії. І хоча сама допомога американського уряду була не така вже велика, Б. Клінтон, усе ж, сприяв збільшенню приватних капіталовкладень. Очевидно, можна говорити про те, що вашингтонські ініціативи серйозно сприяли прискоренню мирного процесу в Ольстері. У 1998 р. за участі американської сторони — колишнього сенатора Дж. Мітчелла було підписано Угоди Страсної П'ятниці.

Перша публічна зустріч представників Шин Фейн і британського уряду відбулася в грудні 1994 р. Між цією датою у березні 1995 р. відбулося ще п'ять зустрічей між чиновниками уряду і лідерами Шин Фейн. Останні вимагали звільнення ув'язнених бойовиків, переведення їх до Північної Ірландії, повернення армії в казарми і початок міжпартійних переговорів, а також вимагали загального роззброєння, заявляючи, що ІРА не збирається роззброюватися поодиночі. У лютому 1995 р. британський та ірландський прем'єр-міністри заявили про нові спільні пропозиції з політичного врегулювання в Північній Ірландії. Серед пропозицій були вибори нової північноірландської Асамблеї, створення органу, що складається з членів такої асамблеї і представників ірландського парламенту, спільні ініціативи британського й ірландського урядів для забезпечення захисту основних громадянських, політичних, соціальних і культурних прав.

Хоча Шин Фейн дала позитивну відповідь на ці спільні пропозиції, британський уряд наполягав на негайному роззброєнні ІРА. Питання про роззброєння ІРА залишалося головною перешкодою на шляху політичного діалогу між ірландськими націоналістами і британським урядом. У березні та квітні 1995 р. з Північної Ірландії були виведені перші контингенти британських збройних сил.

Тим часом у Британії пройшли загальні вибори, на яких перемогли лейбористи на чолі з Т. Блером. У збірці його програмних виступів і заяв ірландська політика характеризується винятковим, спеціально підкресленим прагматизмом, навмисним звільненням від всякого ідеологічного чи просто теоретичного контексту. На цей раз у британський парламент пройшли і лідери Шин Фейн — Джеррі Адамс і Мартін МакГіннес⁷. У липні 1997 р. Дж. Адамс,

⁷ Проте вони так і не взяли участі в законотворчому процесі, тому що не склали присягу Її Величності.

президент Шин Фейн, зумів переконати лідерів ІРА припинити насильство, і наприкінці серпня його партія була запрошена брати участь у багатосторонніх переговорах про мир. У результаті з переговорів вийшли дві протестантські юніоністські партії.

У січні 1998 р. в Лондоні почалися переговори, однак, тільки в березні була організована спільна робота. Та 10 квітня 1998 р. були досягнуті угоди, підписані представниками всіх партій, що брали участь у переговорах. Ці угоди отримали назву «Домовленостей Страсної П'ятниці». Основні пункти були такими:

- Створення північноірландської Асамблеї з законодавчими та виконавчими повноваженнями, у тому числі в галузі фінансів, охорони здоров'я та освіти.

- Формування Виконавчого комітету для виконання функцій уряду Північної Ірландії, у який повинні були увійти представники католицької та протестантської громад.

- Створення міністерства міжірландської ради «Північ-Південь» для налагодження співпраці між Північною Ірландією та Ірландською Республікою, координації дій з питань, що становлять взаємний інтерес для Ірландії і Ольстера.

- Внесення спеціальних поправок до Конституції Ірландії щодо територіальних претензій на Північну Ірландію і в британський Конституційний Акт щодо Північної Ірландії, який обмежував повноваження органів місцевого самоврядування в провінції.

- Роззброєння воєнізованих угруповань Північної Ірландії протягом найближчих двох років після проведення референдуму.

- Реформа Ольстером поліції.

- Звільнення ув'язнених північноірландців із британських в'язниць протягом двох років за умови роззброєння воєнізованих угруповань. Тобто Північна Ірландія залишалася у складі Великобританії, а Ірландська Республіка відмовлялася від територіальних претензій у регіоні.

За цю угоду на референдумі на всьому острові проголосувала переважна більшість населення: 94,39% в Ірландській Республіці і 71,12% у Північній Ірландії. Через місяць, 25 червня, відбулися вибори в Асамблею.

Діалог відбувався і був очевидний. Чого варте було одне лише припинення вогню. У всьому цьому значну роль відіграло ініціювання мирних переговорів Джоном Хьюмом (лідером Соціал-демократичної лейбористської партії (СДПЛ)). Він і Девід Трімбл

(лідер Ольстерських юніоністів) отримали Нобелівську премію миру за 1998 р., чим були відзначені їхні особливі заслуги в мирному процесі на острові.

Другого грудня 1999 р. було сформовано коаліційний уряд, куди увійшли члени Ольстерської юніоністської партії, СДЛП і Шин Фейн. Першим главою уряду став Девід Трімбл. Але далі цього справа не пішла. Протестанти були проти того, щоб лідери Шин Фейн розділили з ними владу, до тих пір, поки не почнеться реальне роззброєння католицьких бойовиків. Затримка у виконанні цієї вимоги призвела до чергової кризи.

Католики наполягали на виконанні умов Угод Страсної П'ятниці, де записано, що представники католицької громади повинні увійти до складу уряду. Створений уряд виявився недієздатним, і все ж спроби відтворити самоврядування велися безперервно. Незважаючи на те, що Т.Блер висловлював сумніви в можливості вирішення північноірландського питання «в принципі», вищими представниками Ірландської Республіки підтверджувалося прагнення до виконання Угод Страсної П'ятниці. Підкреслювалося, що ІРА склала зброю і немає видимих причин для продовження протистояння. Більше того, вказувалося, що політична нестабільність вкрай заважає розвитку торгівлі повсюдно на острові. Одночасно висловлювалися думки про можливість скасування Асамблеї та пошуку інших шляхів вирішення проблеми, якщо криза не буде подолана.

Утім, вибори в Асамблею проводилися за графіком, незважаючи на те, що вона фактично не функціонувала. У 2007 р. вибори дали такі результати: Демократична юніоністська партія зайняла тридцять шість місць, Шин Фейн — двадцять вісім, Партії Ольстерських юніоністів дісталось вісімнадцять, Соціал-демократичній лейбористській партії — шістнадцять, Партії альянсу сім, Зелені увійшли в парламент лише з одним депутатом.

Хоча сьогодні для Ірландії не є нагальною необхідністю возз'єднання острова, тим не менш, ця проблема може бути використана як інструмент впливу у відносинах із Сполученим Королівством Великобританії і Північної Ірландії.

Коли Ірландія була розділена в 1921 р., в Ольстері протестантів нараховувалося 65%, католиків тільки 35%. Зараз ситуація змінилася: 55% протестантів, католиків уже 45%. За умов зростання числа католиків, міжнародного тиску на уряди й угрупован-

ня, які ще недавно перебували поза законом, економічної зацікавленості у мирі протестантської більшості залишається вкрай мало можливостей далі затягувати гостру фазу протистояння.

Північна Ірландія розвивалася в особливих умовах постійної напруги і періодичних загострень та хвиль насильства. Для лейбористів у початковий період кризи був характерний універсалістський підхід, заснований на безумовній корисності модернізації та пов'язаних з нею перетворень для будь-якої економіки, для будь-якого соціуму. Регіональні програми та інші документи, реалізація яких передбачала глибоке вторгнення в життя провінції, не були співвіднесені з її суспільною та політичною специфікою і не містили навіть згадки про різноманіття аспектів релігійно-політичного розколу. Відрив передбачуваних нововведень від соціально-політичного контексту характерний для всієї англійської регіональної політики тих років. У католицькій громаді зазначені реформи, поряд з іншими факторами, багато в чому змінили традиційну поведінку католицького населення. Воно починає проявляти сучасні риси — готовність і прагнення до участі в громадянських акціях, гнучкість у політичних поглядах, організованість, прихильність до конституційних форм дії.

Повільно, але все ж відбувався процес роззброєння, який був підкріплений принесенням ІРА в середині 2002 р. вибачень за загибель невинних людей: «Процес вирішення конфлікту вимагає так само визнання втрати та смутку, що зазнає протилежна сторона. Ми хочемо взяти на себе відповідальність стосовно до постраждалих». З боку прихильників британського правління в Ольстері такі вибачення було зроблено ще на початку перемир'я в 1994 р.

За час, який минув із підписання Угод Страсної П'ятниці, політичні кризи відбувалися одна за іншою. Діяльність північноірландської Асамблеї припинялася і замінювалася прямим правлінням із Лондона чотири рази. Останній раз це було у жовтні 2002 р., коли стався великий скандал із звинуваченнями Шин Фейн у шпигунстві на користь ІРА.

У березні 2003 р. британський та ірландський прем'єри провели переговори, покликані врятувати процес політичного врегулювання. Був вироблений проект спільної декларації.

Копітка робота дала відчутні результати. Укладений у жовтні 2006 р. «Договір Сент-Ендрюс» дозволив просунутися демокра-

тичному процесу. Ключові політичні гравці на північноірландському полі визнали свою готовність працювати разом. І після проведення 7 березня виборів до парламенту Північної Ірландії 8 травня відновив роботу уряд провінції. Новий уряд очолив протестант Ян Пейзлі, його заступником став католик Мартін МакГіннесс. Криза на проблемній британській території на сьогодні виглядає подоланою. Робота парламенту в Північній Ірландії була відновлена 8 травня 2007 р.

* * *

Можна констатувати, що серед основних напрямків зовнішньої політики Ірландії виділяється напрямок співпраці з Європейським Союзом та пошук шляхів розвитку цього наднаціонального об'єднання. Іншими важливими напрямками є трансатлантичний і напрямок взаємодії в рамках Британських островів. За час участі в європейських інтеграційних процесах Ірландська Республіка значно модернізувалася, всередині ірландського суспільства докорінно змінилося ставлення до ряду найважливіших зовнішньо-внутрішньополітичних питань. Ці зміни сприяють подальшому розвитку Ірландії як постіндустріального суспільства.

В цілому можна відзначити, що Ірландія характеризується на сьогодні як стабільний, що динамічно розвивається, регіон, який володіє серйозним потенціалом розвитку. Той факт, що Республіка відрізняється з позитивного боку від інших розвинених країн Європи, може свідчити, що в країні ще не склався повною мірою той тип суспільства, який характерний для Західної Європи. Модернізація відбулася в Ірландській Республіці не зовсім звичайним шляхом, що дало можливість появи унікального суспільства.

Безсумнівно, що зовнішня політика Ірландії не може характеризуватися як повністю самостійна. Залежність від ЄС є досить серйозною, хоча й не завжди настільки вже обтяжливою для Республіки. І все ж зіткнення традицій європейської демократії і брюссельської бюрократії часто показують нездатність чиновників вирішити найбільш актуальні питання і відповісти на виклики сучасності.

Контрольні запитання

1. *У чому суть нейтралітету Ірландії?*
2. *Які головні цілі участі Ірландії в ЄС?*
3. *Яка роль США у вирішенні ірландського питання?*
4. *Чому Ірландію називають «Кельтським тигром»?*
5. *Які головні тези Угод Страсної П'ятниці?*

РОЗДІЛ 4.

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ

*Усі французи були, є або будуть гол-
лістами.*

Шарль де Голль

§ 1. Розпад біполярної системи та зовнішня політика Ф.Міттерана.

§ 2. Еволюція зовнішньополітичного курсу Франції в постбіполярний період.

§ 3. Франція в процесах європейської інтеграції.

§ 4. Франко-німецькі відносини як стрижень європейської безпеки і співробітництва.

§ 5. Еволюція відносин Франції і НАТО.

§ 6. Середземноморський вектор у політиці Франції.

§ 7. Франція і країни Африки та Південно-Східної Азії.

§ 1. Розпад біполярної системи та зовнішня політика Ф. Міттерана

Для французької дипломатії 1989 — 1995 рр. виявилися періодом інерційним, реактивним, у тому сенсі, що вона була змушена реагувати на стрімкі геополітичні зміни, а не ініціювати їх, зберігаючи прихильність системі, що йшла у минуле і яку сама ж закликала міняти. На початку нового президентського терміну Ф. Міттерана мало хто міг припустити, яким буде масштаб змін.

Менш ніж через рік після обрання президентом на другий термін перед Ф. Міттераном несподівано виникли принципово нові проблеми міжнародного характеру. Перш за все, це було об'єднання Німеччини, яке справило величезний вплив на європейське будівництво, у якому Франція прагнула відігравати

провідну роль. Розпад СРСР спричинив за собою корінні зміни відносин між Сходом і Заходом, у яких Франція також відводила собі особливе місце. Нарешті, конфлікт у Перській затоці у зв'язку із захопленням Кувейту Іраком виявив претензії США на одноосібне світове лідерство, ускладнивши політику Франції стосовно арабських держав, яка, поряд з особливими відносинами з африканськими державами, становила одну з основних підвалин французької дипломатії поза Європою.

Масштаби несприятливих наслідків цих подій для Міжнародних позицій Франції тоді здавалися настільки значними, що колишній радник президента США З. Бжезінський влітку 1990 р. в інтерв'ю газеті «Фігаро» назвав Францію поряд з СРСР двома головними переможеними в результаті закінчення «холодної війни», у той час як США та Німеччина здавалися йому головними переможцями.

Міттеран був упевнений в тому, що Франція знайде вплив у світі тільки через сильну єдину Європу. Завдяки їй Франція могла б протистояти глобалізації по-американськи. Але насамперед слід забезпечити збереження головної ролі країни в європейському будівництві. Тому природно, що в низці подій, які сприяли краху Ялтинсько-потсдамської системи, Францію найбільш сильно торкнулося об'єднання Німеччини. Якісний стрибок європейської інтеграції від ЄЕС до Європейського союзу багато в чому був наслідком конструктивної і швидкої реакції Ф. Міттерана на це об'єднання, що загрожувало докорінній зміні співвідношення сил в Європі на користь Німеччини за рахунок падіння французького політичного впливу.

Політика Ф. Міттерана починаючи з 1989 р. була покликана попередити або знизити міжнародні ризики, породжені кардинальними змінами у Центральній та Східній Європі: об'єднанням Німеччини, розпадом соціалістичного табору і великих багатонаціональних держав — СРСР і Югославії. Мотиви цієї політики диктувалися прагненням зміцнити міжнародний вплив країни, зберігши європейську стабільність.

Проблемою номер один у той період для Ф. Міттерана стало об'єднання Німеччини. Її зростаючий вплив у Східній Європі загрожував змістити на схід центр європейської рівноваги. Вплив, яким колись так дорожила Франція в цьому регіоні, було підірвано розширенням економічного, а почасти й політичного впливу ФРН на Сході.

Очевидно, що Ф. Міттеран не був зацікавлений у швидкому об'єднанні. Він належав до покоління, якому не були чужі «антинімецькі страхи». Проте інтереси франко-німецького співробітництва в європейському будівництві та особисті довірливі відносини з Г. Колем не дозволяли йому відкрито протиставитися цьому процесові. Тому французька дипломатія прагнула якщо не завадити йому, то хоча б загальмувати.

У період розпаду блокової системи Ф. Міттеран прагнув використати дипломатичні можливості Парижа для досягнення мети — збереження європейської стабільності та міжнародних позицій Франції. Головною, але далеко не безумовною величиною в дипломатичному арсеналі країни була європейська інтеграція. Звідси — нерозривний зв'язок німецької та європейської політики Ф. Міттерана.

Як сам Ф. Міттеран, так і пізніше його спадкоємці наполегливо заперечували, що французький президент міг бути противником цього процесу. Воскресіння антинімецьких страхів не належать до вербального арсеналу французьких правлячих кіл, особливо соціалістів. По-перше, це суперечило б постійно декларованому усіма президентами П'ятої республіки прагненню подолати розкол Європи і Німеччини мирним і демократичним шляхом. По-друге, це загрожувало б досягненням франко-західнонімецького партнерства в європейському будівництві, в тому числі планам поглиблення інтеграції шляхом створення економічного і валютного союзу та введення єдиної європейської валюти. На цьому напрямку франко-німецький тандем відігравав провідну роль.

У той же час дипломатичні кроки Ф. Міттерана не залишали сумнівів у тому, що він мав позитивну «стратегію супроводу». Франція повинна була зумовити об'єднання рядом важливих гарантій, що стосуються, по-перше, європейської стабільності, а по-друге, поступального поглиблення європейської інтеграції. Ще в травні 1990 р., виступаючи перед Радою міністрів, президент попередив: «Те, що німці хочуть об'єднатися, абсолютно логічно і нормально. Треба, щоб ми враховували це непереможне прагнення в нашій дипломатії».

Після листопада 1989 р. у зв'язку з німецьким об'єднанням і демократизацією в країнах Східної Європи трьома основними напрямками французької зовнішньої політики стали забезпечення європейської стабільності (підтвердження кордонів по Оде-

ру-Нейсе і відмови Німеччини від ядерної зброї); поглиблення європейської інтеграції, в першу чергу франко-німецькі ініціативи щодо реалізації Європейського валютного союзу; сприяння процесу демократизації та економічної лібералізації в країнах Східної Європи.

Щоб посилити міжнародний тиск на ФРН, Ф. Міттеран прийняв у березні 1990 р. керівника Польщі генерала В. Ярузельського і запевнив його у своїй підтримці з питання про гарантії кордонів. Навесні 1990 р. Г. Коль нарешті погодився підтвердити їх недоторканність. Прийняття цього рішення відбувалося на тлі наростаючих заворушень у НДР, падіння східнонімецької марки та оголошення про валютний союз НДР і ФРН на базі західнонімецької марки. В Оттаві 13 лютого 1990 р. було підтверджено скликання міжнародної конференції щодо німецького об'єднання з участю представників від чотирьох держав-переможниць (СРСР, США, Великобританії і Франції) та обох Німеччин.

У рамках домовленостей про конференції міністрів закордонних справ за формулою 4 + 2, або, як вважав за краще Коль, 2 + 4, з травня по вересень 1990 р. відбулося чотири зустрічі, на яких Францію представляв Р. Дюма. Сімнадцятого червня був підписаний німецько-польський договір про добросусідство і співробітництво. На третій зустрічі в Парижі (17 липня 1990 р.) ФРН юридично підтвердила непорушність кордонів по Одеру-Нейсе. Коль погодився на цей крок 25 квітня після вільних виборів у НДР. На останній зустрічі в Москві 12 вересня 1990 р. був підписаний договір про остаточне врегулювання німецького питання. Третього жовтня 1990 р. Німеччина була офіційно об'єднана.

Після цього в центрі уваги французького уряду виявилися питання європейської безпеки. Чотирнадцятого лютого 1990 Ф. Міттеран заявив, що вважає «дивним і недовговічним» існування в єдиній Німеччині військ НАТО і Варшавського договору. У липні 1990 р. Франція оголосила про повне виведення своїх військ із території ФРН. Це рішення було оприлюднене одночасно із самітом НАТО в Лондоні, на якому йшлося про посилення «європейської ідентичності» оборони альянсу в регіоні.

У нових умовах стрижнем дипломатії Ф. Міттерана став курс на поглиблення європейської інтеграції в тісній співпраці з ФРН. Французька дипломатія прагнула відвернути ФРН від пангерманської ідеї на користь європеїзму.

Хоча Ф. Міттерану не вдалося поставити німецьке об'єднання під міжнародний політичний контроль, він справді зміг поєднувати його з лінією на форсоване європейське будівництво. У рамках «політики супроводу» французький президент отримав згоду Г. Коля на те, щоб ініціювати разом із Францією новий якісний прорив у справі європейської інтеграції — введення єдиної європейської валюти і перехід від економічного об'єднання до політичного союзу. Можна стверджувати, що для французької дипломатії Маастрихтський договір був реакцією на об'єднання Німеччини. Його укладання і реалізація стали головним зовнішньополітичним успіхом Франції першої половини 90-х років. Позначений у договорі курс на створення єдиної європейської зовнішньої та оборонної політики компенсував зростаючий вплив Німеччини, а запровадження європейської валюти допомогло обмежити гегемонію німецької марки.

Крім відмінності зовнішньополітичних пріоритетів, між Францією і Німеччиною не було повної згоди в питаннях європейського будівництва. Франція була більше зацікавлена у форсуванні створення економічного і валютного союзу, а ФРН ратувала за прискорення політичного об'єднання, щоб відстрочити постановку питання про єдину європейську валюту. «Соціальна Європа» Міттерана не цікавила канцлера ФРН, чії позиції всередині країни залежали від міцності коаліції з лібералами. У той же час Ф. Міттеран стримано ставився до надмірного федералізму в європейському будівництві, відчуваючи характерне для французів занепокоєння за долю національного суверенітету.

Поворот Ф. Міттерана до форсованого політичного об'єднання країн ЄЕС відбувся під прямим впливом німецьких подій. Один із додатків такого об'єднання — спільна зовнішня політика та політика безпеки стала надалі однією із головних вимог Франції. Посилення питомої ваги Німеччини мало збільшити потенціал об'єднаної Європи, замість того щоб дестабілізувати її.

27 квітня 1990 р. на сесії Ради в Дубліні ЄЕС прийняв ці пропозиції і вирішив перетворитися до кінця 1992 р. в «політичний союз». Переговори з цих питань велися протягом 1991 р. і закінчилися в грудні проектом Договору, підписаного всіма членами Спільноти в Маастрихті 7 лютого 1992 р. Його справедливо називають витвором Ф. Міттерана і Г. Коля.

На шляху ратифікації Маастрихтського договору у Франції виник ряд проблем. У Національних зборах розгорнулася полеміка навколо внесення до тексту договору поправок, що затягували ратифікацію. Президент хотів, щоб його європейське творіння отримало схвалення нації, і звернувся до практики референдумів. На референдумі 20 вересня 1992 тільки 51% французів висловились за ратифікацію Маастрихтського договору.

Ініціативи Ф. Міттерана мали не тільки національний, а й більш широкий глобальний вимір. Важливим напрямком «політики супроводу» стала низка французьких ініціатив, покликаних знизити ризик міжнародних етнічних і соціальних конфліктів, породжений катастрофою Ялтинсько-Потсдамської структури і розпадом соціалістичної системи на сході Європи. Дипломатія Ф. Міттерана прагнула створити правові рамки для інтеграції колишніх країн соціалістичного табору у світове співтовариство в умовах стабільності. Франція висунула ряд ініціатив, спрямованих на те, щоб запобігти загрозі економічної та політичної дестабілізації в регіоні Центрально-Східної Європи. Головним у цьому контексті було питання про взаємовідносини між стабільними, благополучними країнами ЄЕС та іншою континентальною Європою, яка переживає процеси бурхливої трансформації.

У вересні 1990 р., виступаючи перед чехословацьким парламентом під час свого візиту до Праги, Ф. Міттеран проголосив 1989 р. початком «нової ери для Європи». Проте неправильно вважати, що лише об'єднання Німеччини і падіння комуністичних режимів змусили Міттерана проявити запізнаний інтерес до Східної Європи. Візити в ці країни були заплановані до його переобрання на другий термін і повинні були стати підтвердженням нового східноєвропейського курсу президента. Але стрімкі зміни в цьому регіоні наповнили таку політику новим змістом.

Східноєвропейське турне Ф. Міттерана проходило в обстановці, коли ще не було до кінця зрозуміло, яким шляхом і наскільки швидко піде демократизація у Східній Європі. В СРСР він відправився в листопаді 1988 р., у Празі був двічі: перший раз — у грудні 1988 р., ще в соціалістичній Чехословаччині, а в друге — після «оксамитової» революції у вересні 1990 р. Міттеран відвідав також у січні 1989 р. Болгарію, потім у червні Польщу. У січні 1990 р. французький президент був в Угорщині, а в квітні 1991 р. — в Румунії після падіння режиму Н. Чаушеску. Французький

президент тоді мав звичай у ході офіційних візитів влаштовувати в посольстві Франції сніданки, під час яких він міг зустрітися з дисидентами і представниками опозиції.

Візит Ф. Міттерана у грудні 1989 р. до НДР, також запланований раніше, розглядався особібно — у контексті німецького об'єднання. Критики президента вважали цей візит демонстрацією підтримки керівництва НДР.

У 1989 р. Ф. Міттеран був упевнений, що постсоціалістичні країни не зможуть швидко увійти в ЄЕС без небезпеки для себе в економічному плані і без ризику самим підірвати бюджет та інститути ЄЕС. Ф. Міттеран запропонував, не чекаючи, поки всі країни Європи виявляться на одному рівні розвитку, включити їх, так само поважаючи гідність кожної, в «конфедерацію» політичного і юридичного характеру, де вони зможуть обговорювати питання, що представляють спільний інтерес. У проєкті Європейської конфедерації Ф. Міттеран бачив єдиний спосіб стабілізувати ситуацію в перехідну ЦСЄ — в сенсі відносин між колишніми соціалістичними країнами і в сенсі відносин Європейських співтовариств із новими демократіями.

У листопаді 1990 р. Париж приймав представників 34 країн — членів НБСЄ. За ініціативою Франції вони підписали «Паризьку хартію для нової Європи». Вона містила демократичні та ліберальні принципи, які повинні були стати спільними для всіх країн континенту. Французька дипломатія вважала її підписання своїм великим успіхом.

Позиція Ф. Міттерана щодо розпаду Югославії виділяється, з одного боку, його прихильністю збереження статус-кво за частиною кордонів як застави європейської безпеки, а з іншого — зовнішньополітичними традиціями Франції. Французька політична еліта завжди була прихильницею принципу єдиної і неподільної держави. Зберігаючи вірність цим принципам, Франція відмовилася підписувати Європейську хартію про захист регіональних мов (1992) у зв'язку з рамковою угодою з національних меншин, що доповнив Європейську конвенцію з прав людини після подій 1989-1990 рр.

На початку 1990 р. Ф. Міттеран виступив проти розпаду Югославії, вважаючи його ознакою повернення в далеке минуле, до «Європи племен». Він підтримував прагнення Сербії утримати федерацію від розпаду, оскільки бачив у ній оплот стабільності

в Балканському регіоні Ця позиція викликала на президента вогонь критики як усередині, так і поза Францією.

З літа 1991 р. Югославська проблема вийшла в центр уваги світової спільноти. Міттеран вважав, що якщо неможливо зберегти федерацію, то слід обмежити процес дроблення і прагнути уникнути будь-якого загострення ситуації, а з цією метою дотримуватися нейтралітету щодо республік колишньої Югославії, які поділяють відповідальність за розпад федерації. На думку Ф. Міттерана, Франція і Європа повинні були відігравати головну роль у розв'язанні кризи, тим більше що США тоді ще утримувалися від прямого втручання в югославські події.

За ініціативою французького президента у вересні 1991 р. була створена Міжнародна арбітражна комісія з голів Конституційних судів або рад ФРН, Бельгії, Іспанії, Італії та Франції. Комісія висунула попередні умови, які повинні були виконати країни колишньої югославської федерації, для того щоб отримати визнання міжнародного співтовариства. Однак ФРН підтримувала хорватів і словенців, визнавши їх незалежність в обхід рішень Комісії. Наприкінці 1991 р. Франція вважала цей крок передчасним і небезпечним, але не могла йти на загострення відносин зі своїм головним партнером з європейського будівництва в момент підписання Маастрихтського договору. В результаті на початку 1992 р. Франція разом із Великобританією повинна була солідаризуватися з ФРН в поспішному визнанні Словенії і Хорватії. Це визнання прискорило проголошення незалежності Боснії і Герцеговини. У той самий день, коли була проголошена Сербська Боснійська Республіка (6 квітня 1992 р.), Сербія та Чорногорія утворили Союзу Республіку Югославію (27 квітня 1992 р.), що поставила за мету відродження Великої Сербії, а боснійські серби зробили «етнічні чистки» в зонах свого панування.

У підсумку Франція відступила від власних ініціатив: прагнути обмежити зростання сербського націоналізму, Париж зробив ставку на спільну європейську політику. У результаті Німеччина, зацікавлена в ослабленні сербських позицій, забезпечила власні інтереси, змусивши своїх партнерів по ЄЕС визнати незалежність Хорватії і Словенії вже наприкінці 1991 р.

Вибух насильства між хорватами, які вимагали незалежності, і сербськими федералістами влітку 1991 р. змусив Францію запропонувати у вересні своїм європейським союзникам створення

сил завершення. Однак виявилось, що Європа (ЗЄС) не мала для цього ні військових засобів, ні необхідних політичних інститутів. Франція, так само як її європейські партнери та США, виступила проти прямого військового втручання третіх країн у конфлікт, проте зажадала (разом із Великобританією) відправлення декількох тисяч солдатів під егідою ООН з гуманітарною місією.

Боснійська криза виявила як явну слабкість Франції в реалізації її власних ініціатив, так і недостатність зусиль країн Європейського співтовариства з підтримки безпеки на континенті. Цей урок мав велике значення для майбутнього французьких планів європейської ідентичності в галузі оборони. Поведінка американців у цій кризі мала показати європейцям, у тому числі французам, що без США їх втручання під егідою ООН виявляється неефективним, з чого випливав висновок про неможливість урегулювання конфліктів у Європі без американської присутності.

§ 2. Еволюція зовнішньополітичного курсу Франції в постбіполярний період

Навесні 1995 р., коли закінчилася 14-річна «ера Міттерана» і президентом Франції став лідер голлістської партії «Об'єднання на підтримку республіки» Жак Ширак, багато аналітиків висловлювали досить обережні припущення про можливі зміни у зовнішньополітичному курсі країни, тим більше, що в своїй передвиборчій риторичі керівництво ОНР в останні роки все частіше посилалося на ідейну спадщину генерала де Голля, який, як відомо, спирався на такі постулати, як незалежність і велич Франції, антиамериканізм, привілейоване партнерство з Радянським Союзом, будівництво незалежних сил стримування. Францію не влаштовувало глобальне політичне лідерство США, вона не погоджувалася з тактикою силового тиску і стратегією «превентивних ударів». Як і за часів Шарля де Голя, Франція виступала проти гегемоністської політики, за систему цінностей, яка поділяється усім міжнародним співтовариством. Віддається пріоритет російсько-французьким відносинам у контексті газового питання.

Проте з плином часу виявилось, що відмінності між соціалістами і «неоголлістами» в зовнішньополітичній сфері були не настільки великі і не привели до істотних змін у ній. Як і при президенті Ф. Міттерані, основним напрямом зовнішньої політики

Франції при Ж. Шираку залишалося європейське будівництво. Важливість її середземноморського напрямку була підтверджена тим, що свій перший візит новий президент Франції здійснив у Марокко. Демонструючи лояльність до Сполучених Штатів, він продовжив лінію на зближення з НАТО. Про зв'язок із політикою генерала де Голля нагадало в той період лише рішення Ж. Ширака відновити ядерні випробування на атолі Муруроа в Тихому океані влітку 1995 р. для завершення серії робіт із модернізації французької ядерної зброї. Ці випробування були припинені лише на початку 1996 р. після повного виконання наміченої програми, незважаючи на різкі протести з боку держав Тихоокеанського регіону та світової громадськості.

Певний вплив на зовнішню політику Франції вже при президенті Ж. Шираку справляла і внутрішньополітична ситуація. Прагнучи отримати в Національних зборах переважну більшість своїх прихильників, Ж. Ширак призначив у 1997 р. дострокові парламентські вибори, під час яких зазнала поразки голлістська партія. Більшість голосів було віддано соціалістам, що сформували уряд. У результаті французи отримали третій у сучасній історії приклад «співіснування» президента і уряду, що належать до суперницьких партій. Це позначилося не тільки на внутрішній, але і на зовнішній політиці Франції, оскільки соціалісти активно нав'язували Ж. Шираку своє бачення в цій царині.

Президентські вибори, що відбулися у Франції в квітні-травні 2007 р., привели на вищий державний пост представника правлячої більшості, лідера правого політичного об'єднання «Союз за народний рух» Ніколя Саркозі. Незважаючи на тривале перебування у вищих ешелонах влади (міністр бюджету, міністр комунікацій, глава МВС), у ході виборчої кампанії Н. Саркозі вдалося створити образ політичного діяча нового покоління, який виступає за всебічне реформування як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни. Прийшовши до влади, президент почав реалізацію своїх передвиборчих обіцянок. Внутрішні реформи, здійснювані ним, проходять досить болісно, періодично провокуючи вибухи протесту і багатоденні страйки. Лавина критики обрушилася на Н. Саркозі з боку його політичних супротивників. На цьому тлі зовнішня політика дедалі більше привертає увагу французького лідера, і він нерідко вдається до ефектних кроків, покликаних продемонструвати оновлену роль Парижа в міжнародних справах.

Зовнішньополітичний курс сучасної Франції будується навколо декількох ключових ідей. Вона традиційно позиціонує себе як члена «західної демократичної сім'ї», прихильна до ідеалів демократії та захисту прав людини. Поряд з цим, у Парижі вважають, що в умовах постбіполярного світу роль окремих держав зросла, а колишні багатосторонні механізми, які забезпечували узгодження позицій різних країн, стають все менш ефективними. У своєму виступі перед послами 27 серпня 2007 р. Н. Саркозі особливо підкреслив, що за останні 20 років, які минули після падіння Берлінської стіни, керівники різних держав не змогли створити новий «планетарний порядок» і пристосувати колишній порядок до змінених умов. Усе це змушує Францію шукати свої власні шляхи вирішення міжнародних проблем, які відповідають її національним інтересам. Він також зазначив, що «в центрі міжнародної системи залишаються держави», і Франція має намір відіграти роль «чинника рівноваги».

До головних напрямків зовнішньополітичного курсу Франції, яким Н. Саркозі приділяє основну увагу, належать: політика, спрямована на розвиток європейської інтеграції та співпраці з партнерами по ЄС, відносини з США, зміцнення зв'язків із країнами Середземномор'я та діалог з Росією, політика щодо багатосторонніх організацій, а також Китаю, Індії, країн Латинської Америки, Африки, де Париж виявляє зростаючу активність, і ряд інших міжнародних проблем.

Захищаючи свої національні інтереси, Франція водночас залишається найважливішою країною «західного світу» з усіма наслідками, що випливають звідси. Н. Саркозі прагне повернути їй роль «локомотива» європейської інтеграції. Європейський союз, що переживає труднощі, тим не менше, являє собою значний міжнародний фактор, і Париж більшою мірою, ніж будь-коли, пов'язує з ЄС свої зовнішньополітичні амбіції. З одного боку, при виробленні зовнішньополітичного курсу країни французький президент враховує позицію як окремих членів ЄС, так і Євросоюзу в цілому. З іншого — прагне стимулювати євробудівництва і робить значні зусилля для реалізації Лісабонського договору ЄС, покликаного замінити знехтуваний проект конституції.

В умовах, коли відповіді на нові загрози не знайдено і це особливо гостро відчувається країнами Заходу, Н. Саркозі приділяє велику увагу поліпшенню відносин зі США. Очевидно, що аме-

риканська агресія в Іраку та її наслідки не пройшли безслідно як для французької політичної еліти, так і для громадської думки й експертної спільноти. До того ж, повністю солідаризуючись із США з усіх міжнародних питань, Франція ризикує втратити обличчя. Тому, на думку Н. Саркозі, вона повинна зберігати і примножувати можливості для проведення самостійної зовнішньополітичної лінії.

Прагнучи до зміцнення власних позицій, Франція спрямувала зусилля на активізацію зв'язків із країнами Середземномор'я. Реалізація проекту Середземноморського союзу повинна дозволити їй закріпитися в регіоні, залучити до своїх планів ресурси країн ЄС та підвищити вплив у Євросоюзі як одного з його лідерів. Це особливо важливо в умовах, коли на так званому східному напрямку (розвиток відносин з Росією і з країнами пострадянського простору) вона не може претендувати на провідну роль, як це було за часів холодної війни.

§ 3. Франція в процесах європейської інтеграції

Перетворення Європейського союзу в потужне інтеграційне об'єднання, яке могло б стати одним із полюсів сучасної міжнародної системи, стало для Франції найважливішим стратегічним завданням в останні десятиліття ХХ ст. Зайнявши в ЄС провідні позиції, вона розраховує робити і надалі таким чином значний вплив на світову політику.

Практично на всіх етапах розширення Європейського союзу Франція незмінно підтримувала цей процес, вважаючи, що він повинен охопити всі країни Європи. Винятком була її позиція щодо Великобританії, яка в результаті змогла стати членом ЕЕС тільки в середині 1970-х років, і щодо Туреччини, яку Франція, як і інші члени Євросоюзу, вважала протягом багатьох років не готовою до вступу в ЄС через серйозні порушення прав людини і занадто велику роль армії в політиці цієї країни.

Французькі політики та економісти вважають, що сам Європейський союз від розширення своїх кордонів у східному напрямку отримає гарантії від господарського колапсу і встановлення авторитарних режимів у цій зоні, які стали б загрозою Європейському союзу. Не останню роль відіграє й те міркування, що прийняття в члени ЄС інших країн Європи сприяло б збіль-

шенню рівноваги всередині самого Союзу, перш за все, з огляду на зростаючий потенціал Німеччини.

Ф. Міттеран хотів скористатися закінченням «холодної війни» для звільнення загальноєвропейської політики від жорстких рамок, що передбачали автоматичне рівняння на США, і звести Європейський Союз у ранг самостійного центру сили, здатного діяти автономно від НАТО як у забезпеченні власної безпеки, так і на світовій арені.

Із приходом до влади Ж. Ширака Франція ще активніше включилася в цей процес. Вона, разом із Німеччиною, стала справжнім мотором європейської інтеграції, хоча погляди двох держав із конкретних проблем створення об'єднаної Європи не завжди збігалися. На початку свого першого президентства Ж. Ширак, продовжуючи лінію Ф. Міттерана, протиставився новому розширенню Союзу, до тих пір поки його інститути не будуть достатньо посилені, щоб безболісно прийняти нових членів. У той же час він прагнув розвіяти враження, що розширення ЄС відбуватиметься всупереч волі Франції.

З літа 1996 р. намітилася серйозна зміна французьких позицій у цьому питанні. Ширак виявив безсумнівну тактичну гнучкість, заявивши в січні і вересні 1997 р., під час візитів у Польщу й Угорщину, що Франція позитивно ставиться до їх вступу в ЄС і в НАТО до 2000 р. Якщо Ф. Міттерана вважали мало не противником прагнення вступу країн ЦСЄ в ЄС, то Ж. Ширак словесно продемонстрував розуміння їх у цьому питанні, хоча в глибині душі поділяв думку свого попередника.

З тим щоб врівноважити зсув географічного центру ЄС у бік об'єднаної Німеччини у разі розширення його на Схід, Франція прагнула до зміцнення західноєвропейського ядра Союзу, зокрема військово-політичного взаєморозуміння з Великобританією та Іспанією. Були розроблені спільні оборонні програми Франції, Іспанії і Великобританії.

Хоча успіхи європейської інтеграції при всіх президентах П'ятої республіки: де Голля, Жискара д'Естена, Ф. Міттерана — незмінно спиралися на франко-німецький тандем, головним каменем спотикання для нього була федералістська тенденція поглиблення інтеграції, за яку ратувала ФРН і яку підтримували країни Бенілюксу. Франція ж разом з Великобританією виступала проти поглиблення інтеграції за рахунок посилення принципу

наднаціональності, на користь розвитку міждержавних органів Співтовариства.

Досягнення європейського будівництва початку 90-х років високо підняли планку інтеграції, і їх подальший розвиток усе більше зачіпав суверенітет держав-членів. Між тим проблема збереження державного суверенітету та національної ідентичності є однією з больових точок голлізму. Тому важко було очікувати від Ж. Ширака далекосяжних ініціатив у федералістському дусі, якому все більше підпорядковувалася логіка євробудівництва.

Що стосується майбутньої архітектури Європи, то французький уряд висунув ідею «трьох кіл»: перше — це коло країн-членів ЄС, друге — зовнішнє коло партнерства і третє — коло країн ЄС, пов'язаних відносинами «поширеної солідарності». Зіставляючи цю ідею з німецьким планом створення «твердого ядра» і периферійних кіл європейської єдності, французи наполягали на кардинальній відмінності між поняттями «поширена солідарність» і «тверді ядра»: останні вони вважали закритими і обмеженими за складом, у той час як план Франції означав посилену солідарність між пілотами європейської інтеграції, зокрема між Німеччиною і Францією, відкриту для приєднання інших країн, а тому здатну стати двигуном політичної конвергенції всередині ЄС. Франція запропонувала заснувати Європейську конференцію за участю членів ЄС та країн-кандидатів, у рамках якої останні отримували дорадчий голос. Реалізація цієї пропозиції стала безперечним успіхом французької дипломатії.

Створення Європейського економічного і валютного союзу (ЕВС) було одним із досягнень Ф. Міттерана, який прагнув таким чином «зв'язати» зрослу економічну міць об'єднаної Німеччини в Європі. По суті ЕВС означає відмову країн-учасниць від однієї з головних складових суверенітету — незалежної валютно-фінансової політики. Між тим реалізувати ідею цього союзу належало неоголлісту Ж. Шираку, який свого часу наполягав на проведенні національного референдуму з цього питання. Однак, ставши президентом, він відмовився від референдуму і висловився, як і Г. Коль, за скорочення бюджетного дефіциту як необхідної умови переходу на євро з 1 січня 1999 р. Франція і Німеччина були згодні в тому, що ЕВС має сприяти поглибленню політичної інтеграції.

Незважаючи на те що архітектура ЕВС далеко не в усьому відповідала французьким пропозиціям, Ширак залишався його

твердим прихильником. Мотиви цієї прихильності були як прагматичні, так і політичні. З прагматичної точки зору жорстке дотримання імперативних критеріїв Маастрихта відповідає прагненню французьких правлячих кіл до модернізації економіки країни і до скорочення бюджетного дефіциту за допомогою неоліберального інструментарію.

Другою після ЕВС сферою «посиленої співпраці» і однією з нових «опор» Співтовариства, передбачених Маастрихтським договором, була спільна зовнішня політика та політика безпеки (СЗППБ). Що стосується політичної сторони, можливість реалізації єдиного курсу ЄС у міжнародних справах у найближчому майбутньому піддавалася у Франції сумніву. Головною перешкодою на шляху становлення європейської оборонної ідентичності була відсутність в інших членів ЄС переконаності в необхідності дублювати усталену й ефективну модель НАТО.

Практично всі європейські партнери Франції продовжували приймати американське лідерство — вони вважали його виправданим і зручним, відповідним завданню забезпечення їх безпеки. Що стосується європейської ідентичності у сфері безпеки, то для них, як і раніше, важливішою була єдність у питаннях економічного розвитку та стабільності, ніж політична і військова відповідальність ЄС. Проте Франція після Маастрихта не припиняла спроб посилити політичну й оборонну ідентичність ЄС, намагаючись опертись на франко-німецьку вісь, вона наполягала на автономізації європейської оборони від НАТО в опорі на ЗЕС, потім спробувала явочним шляхом, незалежно від інститутів альянсу і ЄС, організувати співпрацю європейців у царині власної безпеки.

У середині 90-х років Франції не вдалося домогтися зближення позицій із Великобританією, яка була задоволена досягненнями Маастрихта, не бажаючи порушувати привілейоване партнерство зі США в рамках НАТО, і опиралася ідеї політичної єдності ЄС, що володіє деякою компетенцією в галузі оборони.

Проект Франції щодо створення автономної європейської оборони та провідна роль країни в цьому проекті залежали від успіху проголошеної Ж. Шираком в лютому 1996 р. військової реформи. Її охрестили «революцією в обороні», що свідчило про масштаб намічених змін. Суть реформи полягала у формулі створення «ефективної, але менш дорогої оборони». Ж. Ширак остаточно визначився на користь професійної армії з перенесенням

центру ваги оборонних програм на модернізацію збройних сил. Крім міркувань бюджетної економії, зміни в оборонних програмах Франції були породжені геополітичними зрушеннями початку 90-х років, у першу чергу зникненням «радянської загрози».

«Революція в обороні» торкнулася і військово-стратегічної доктрини Франції. Колишня теорія трьох кіл оборони поступила-ся місцем ситуаційному підходу, а колишні пріоритети — ядерна зброя і численна армія — змінилися новими. Це нарощування сил швидкого розгортання, коаліційні дії (взаємодія з союзниками), посилення ролі розвідки, професіоналізація армії.

Перехід до професійної армії передбачав створення корпусу зовнішнього втручання для участі в операціях з підтримання миру і гуманітарних акцій, поступова відмова від обов'язкової військової служби, на зміну якій приходив короткостроковий призов громадян на п'ять днів для тестування фізичних здібностей, шкільної, технічної та психологічної підготовки, набір добровольців за строковим контрактом, різке зменшення частин регулярної армії (крім жандармерії), у завдання яких входить підтримка внутрішнього порядку.

На початку XXI ст. європейці, як і раніше, не можуть самостійно забезпечити задоволення власних потреб у сфері оборони і безпеки. Вони не мають ні достатніх коштів космічної розвідки, ні транспортної військової авіації. Цей дисбаланс не дозволяє їм ні всерйоз заперечувати гегемонію США, ні говорити про Європу як про самостійний світовий центр сили на основі реформи євроатлантичних відносин зі зростанням ролі європейців у прийнятті геостратегічних рішень. Пом'якшення цього дисбалансу в коштах є метою французького євроатлантичного проекту. Але це вимагає величезних наукових, фінансових та організаційних зусиль, які не здаються необхідними менш амбітним союзникам Франції з НАТО та ЄС, які звикли покладатися на американську військову міць, тим більше за відсутності безпосередньої військової загрози їх території.

Так, Німеччина наприкінці 90-х років відклала на кілька років фінансування спільної програми створення розвідувального супутника. У вересні 2002 р. Великобританія відмовилася від спільного з Францією проекту будівництва авіаносців, вибравши для обладнання двох майбутніх британських авіаносців літаки вертикального зльоту. Великобританії, на відміну від Франції, новітні

озброєння потрібні, щоб підтримувати високий рівень взаємодії з силами США. Франція і Німеччина, більш схильні до автономності європейської оборони, опинилися у більш скрутному становищі, ніж британці, оскільки через приналежність до зони євро вони повинні чітко контролювати державні витрати.

Наприкінці 90-х років після успішного введення єдиної європейської валюти головним предметом занепокоєння для французької дипломатії в Євросоюзі, поряд із просуванням спільної європейської зовнішньої політики і політики безпеки, було розширення ЄС. Підтримуючи цей процес, французька дипломатія не могла приховати двоїстого ставлення до нього. З одного боку, рух ЄС на Схід відповідав головній меті голлістського європейського проекту — подолання політичного розколу Європи в Ялті, поширенню ідей свободи і демократії на схід. Першим із критеріїв, прийнятих для країн-кандидатів на саміті ЄС у Копенгагені, було встановлення демократичних режимів, які поважають права людини та права національних меншин. Розширення ЄС на схід і на південь Європи сприяло, крім того, збільшенню питомої ваги Євросоюзу в світі, у тому числі і в захисті його торговельних інтересів. З іншого боку, Франція розуміла, що країни ЄС повинні взяти на себе додатковий фінансовий тягар, щоб забезпечити країнам-кандидатам, які переживають процес економічної і соціальної лібералізації, рух до благополучного західноєвропейського полюса. У той же час численність країн-кандидатів порушувала серйозні питання про майбутнє функціонування Європейського союзу, в якому буде не 15 членів, а 27.

Гармонійне поєднання поглиблення інтеграції та розширення ЄС, розробка основ функціонування «Союзу двадцяти семи» стали пріоритетами чергового французького головування в Європейській раді, що припало на друге півріччя 2000 р. Під час свого головування Франція підготувала проект договору, підписаного в грудні 2000 р. на саміті ЄС в Ніцці, який поклав початок розширення Союзу шляхом вступу до нього 10 країн-кандидатів, а також передбачив деякі інституційні реформи.

Франція відстоює своє бачення майбутньої Європи як єдиного етичного простору. У період свого головування в ЄС в 2000 р. вона зуміла домогтися внесення до тексту Амстердамського договору 1997 р. поправки про санкції до країни ЄС, у якій існує загроза правам людини. Така необхідність виникла на початку 2000 р. у

зв'язку з приходом до влади в Австрії уряду з участю п'яти представників ультраправої Австрійської партії свободи. Франція разом із 14 країнами ЄС виступила за заморожування контактів з Австрією. Позиція в австрійському питанні була свого роду попередженням, покликаним показати майбутнім членам ЄС політичний характер європейської інтеграції. На знак протесту представники Франції та Бельгії демонстративно залишили свої місця порожніми на черговому засіданні ОБСЄ, коли там повинна була виступати міністр закордонних справ Австрії.

Що стосується майбутнього політичного устрою Європейського союзу, то на відміну від Німеччини, яка, як відомо, виступає за створення європейської федерації, Франція схильється до рівноправного союзу держав-націй типу конфедерації, хоча всередині французької політичної еліти немає єдності з цього питання. Ця ідея була сформульована у французькому плані «Європи-держави», висунутому в середині 2001 р. Проте досить суперечливий і розпливчастий план не був підтриманий не тільки країнами-членами ЄС, а й країнами-кандидатами, такими, як Польща, Угорщина і Чехія, які не хочуть, щоб Європа стала державою, якщо це буде означати послаблення стратегічного альянсу зі Сполученими Штатами. Підтримуючи процес розширення Євросоюзу, Франція розраховувала знайти в ньому опору для розширення свого впливу. Але події останнього часу свідчать про те, що всередині Союзу може відбутися серйозний розкол, оскільки нові його члени не готові беззастережно приймати франко-німецьке лідерство, недоволення їм висловлюють і ряд «старих» членів ЄС.

Як вже говорилося, Франція бере активну участь у реформуванні ЄС. На саміті Євросоюзу в Лакені в грудні 2001 р. було прийнято рішення про створення особливого органу — Конвенту, який повинен був розробити на основі врахування різних точок зору нову інституційну структуру ЄС. Головою Конвенту був призначений колишній президент Франції Валері Жискар д'Естен. У результаті півтора року роботи Конвент представив на саміті ЄС у Греції проект конституції Європейського союзу, який потім був розглянутий на сесії Міжурядової конференції в жовтні 2003 р.

З приводу реформування ЄС неодноразово виступав президент Франції Ж. Ширак, який підтримував ідею сильної Європи, яка здатна впливати на міжнародні справи і має власну конституцію. Центром прийняття найголовніших рішень в Євросоюзі, на

його думку, повинна залишатися Європейська Рада глав держав і урядів.

Як і раніше, спираючись в європейському будівництві на тандем із ФРН, Франція намагається компенсувати дисбаланс сил у цій парі після німецького возз'єднання зближенням з іншими країнами ЄС. Прикладом тому є пошуки середземноморської солідарності з Іспанією та Італією і особливо кроки до зміцнення франко-британських відносин у їхньому європейському аспекті.

У сучасних умовах Британія стає все більш важливим чинником європейської інтеграції. Спочатку ця країна розцінювалася Францією як «троянський кінь» США в Європі, що служило головною підставою для протидії де Голля її вступу в ЄЕС. Однак якщо раніше Великобританія відігравала в Європі роль головного привілейованого партнера США, то після падіння Берлінської стіни ситуація в євроатлантичних відносинах істотно змінюється. Взаємне прагнення Франції і Великобританії до тіснішої співпраці в Європі проявилось в пору об'єднання Німеччини перед обличчям перспективи зсуву осі європейської інтеграції в Центральну Європу. Найбільш вдалим прикладом розвитку франко-британського партнерства з'явилися спільні ініціативи у сфері європейської безпеки й оборони, що, на думку Парижа, могло стати основою «посиленої солідарності» всередині ЄС. У Боснії франко-британські війська склали кістяк сил швидкого реагування, а потім багатонаціональних сил (IFOR). Дж. Мейджор був чи не єдиним європейським лідером, що підтримував відновлення французьких ядерних випробувань у 1995 р.

Взаємодія як з Німеччиною, так і з Великобританією в європейському будівництві — свого роду франко-англо-німецький трикутник — має вирішальне значення для французької політики в Європі. Наприкінці 90-х років XX ст. саме розвиток діалогу з британською стороною дозволив Франції компенсувати дисбаланс у франко-німецькому тандемі. Франко-британську та франко-німецьку лінії не можна назвати паралельними: як правило, Франція посилює пошуки згоди з одним із партнерів, коли гальмує співпрацю з іншим. Багато в чому саме підтримка Великобританії (та Іспанії) дозволила Шираку відстояти на Берлінському саміті ЄС у березні 1999 р. збереження ряду аспектів єдиного сільськогосподарського ринку. У свою чергу франко-німецький тандем служить реалізації прагнення Франції до «політичної Єв-

ропи». Особлива позиція двох європейських країн відносно військового вирішення іракської кризи 2002-2003 рр. могла б стати прикладом європейської зовнішньополітичної ідентичності, якби вона могла знайти підтримку Великобританії та інших членів ЄС.

13 травня 2004 р. Ж. Ширак і Г. Шредер в Парижі виступили з ініціативою прийняття Європейської Конституції у разі згоди 20 з 25 членів і заявили, що незгодні можуть бути виключені з ЄС. Мало хто тоді міг припустити, що ратифікація цього проекту зіткнеться з неприйняттям більшості французів. Президент заявив про намір провести у своїй країні референдум, покладаючись на дані опитувань громадської думки, які незмінно давали значну перевагу прихильникам об'єднаної Європи. Саме тому Ширак і оголосив загальнонаціональний референдум з Європейської Конституції, хоча для апробації цього документа, згідно з Основним законом П'ятої республіки, достатньо було б голосування Національних зборів та Сенату, в яких прихильники ратифікації явно переважали.

Відхилення проекту Європейської Конституції більшістю виборців, у тому числі частини позитивно налаштованих щодо європейського будівництва, — це результат свого роду психологічного та культурного шоку, викликаного високими темпами поглиблення й особливо розширення інтеграції. У підсумку на перший план для Франції висунулося питання не стільки поглиблення інтеграції, скільки пристосування ветеранів ЄС до його стрімкого розширення на Схід.

В останні роки Євросоюз втратив динамізм розвитку та частково — керованість, що стало результатом останньої хвилі «погано продуманого, хоча і неминучого» розширення. Назріла реформа організації, яка дозволила б надати новий імпульс розвитку інтеграційного процесу. Саме це завдання ставили розробники конституції ЄС, яка, однак, була відкинута французькими виборцями на загальнонаціональному референдумі в травні 2005 р. Після цього Франція більше не могла претендувати на роль локомотива європейської інтеграції. Багато прихильників проекту конституції як у Франції, так і за її межами звинуватили французів у заморожуванні процесу євробудівництва.

Коментуючи відмову французьких виборців проголосувати за прийняття конституції, експерти виділяють кілька причин. Зокрема, наголошується, що в ході голосування за проектом виявилася

гостра проблема, спільна для інтегрованої Європи: як поєднати розвинені соціальні гарантії з динамічним розвитком та необхідністю економічної модернізації. У Франції референдум за проектом конституції фактично став першим всенародним голосуванням з питання про те, як країна повинна реагувати на виклики глобалізації. На думку середнього французького виборця, прийняття запропонованого проекту в цілому призвело б до послаблення соціальних гарантії і до зростання безробіття у зв'язку з напливом дешевої робочої сили з нових країн — членів ЄС. Поряд з цим, багато французів вважали, що їхні інтереси і повсякденні потреби не надто хвилюють Єврокомісію. Певний вплив на референдум зробило і те, що текст конституції був складним і громіздким.

Намагаючись розблокувати ситуацію, яка виникла після травневого 2005 р. референдуму, Саркозі висунув ідею прийняття нового спрощеного документа, що регламентує діяльність ЄС.

Висуваючи свої європейські ініціативи, Н.Саркозі мав намір надати розширеному ЄС керованість і динамізм, закріпивши за Францією роль одного з основних лідерів Євросоюзу. Цікаво, що європейські ідеї Саркозі знайшли живу підтримку серед певних верств французьких виборців. У якійсь мірі саме французькі «європеїсти» привели до влади нового президента.

Після президентських виборів Н. Саркозі доклав чимало зусиль для того, щоб ідея «спрощеного договору» була схвалена ЄС якомога швидше — спочатку на саміті 21-22 червня 2007 р., пізніше — на позачерговій зустрічі глав держав і урядів країн Євросоюзу 18-19 жовтня 2007 р. і в остаточному вигляді — на завершальному в 2007 р. грудневому саміті. Ідея нового французького президента про ратифікацію «спрощеного договору» через парламент була фактично легітимізована у Франції завдяки виборам: обрання загальним прямим голосуванням Н. Саркозі з відповідною програмою реформування ЄС фактично означало, що французькі виборці підтримали і його «європейський» проект. Голосування на виборах президента стало своєрідним загальнонародним референдумом і з цього питання, тепер рішення про ратифікацію нового проекту може бути прийнято парламентом.

Нарешті, французький президент підтвердив висловлену в ході передвиборної кампанії позицію, спрямовану проти повноправного членства в ЄС Туреччини, що також певною мірою має полегшити ратифікацію нового документа у Франції.

Французьке керівництво високо оцінило прийнятий документ. Заявлено, що його подальше просування стане метою французького головування в ЄС у другій половині 2008 р. Крім того, у розв'язок прийнятих рішень на грудневому саміті ЄС було прийнято пропозицію Н. Саркозі про створення Комітету мудреців ЄС з 12 авторитетних європейських політиків, теоретиків і практиків європейської інтеграції на чолі з колишнім прем'єр-міністром Іспанії Ф. Гонсалесом. Завданням Комітету стане оновлення концепції євроінтеграції та підготовка фундаментальної доповіді на тему «Європа в 2020-2030 рр.». Питання інституційної реформи, фінансування, реформування єдиної сільськогосподарської політики і т.п. залишалися поза компетенцією його роботи.

Осібнo в комплексі проблем розширення Євросоюзу стоїть «Турецьке питання», і позиція французького президента тут відрізняється особливою жорсткістю. Незважаючи на те, що переговори з Туреччиною розпочаті ще восени 2005 р., Франція всіляко заважає їх проведенню і гальмує весь процес. Н. Саркозі заявляє, що мова може йти лише про надання їй статусу асоційованого члена і тільки після того, як в ЄС буде досягнуто консенсусу з питань реформування.

Разом з тим у Парижі усвідомлюють, що в перспективі тривала пауза в процесі розширення може призвести до ослаблення ролі ЄС (і, відповідно, Франції) у світових справах. Як відомо, відкриваючи перед тією чи іншою країною перспективу членства, Євросоюз починає впливати на її внутрішню і зовнішню політику, домагаючись поступового реформування країни, яка готується до вступу або розраховує на нього у віддаленому майбутньому. Проте позиція Саркозі щодо вступу до ЄС Туреччини в цілому залишається негативною. Франція більш прихильно ставиться до можливого вступу в Євросоюз балканських країн, у першу чергу Хорватії. На думку французьких політологів, надання асоційованого членства в ЄС Сербії має сприяти вирішенню «косовського питання», вплинувши на сербську позицію. За Косово Франція виступає в блоці з США і Великобританією на підтримку плану Ахтісаарі. Його реалізація, зокрема, дозволить вивести звідти американські війська, замінивши їх на сили ЄС, у чому Франція, яка прагне до політичної активності в Європі, особливо зацікавлена.

Реакція офіційного Парижа на можливе прийняття в ЄС України, Грузії, Молдови до цих пір була стриманою. У цілому Франція

поділяє обережний підхід Євросоюзу, заснований на використанні «м'якої сили»: з одного боку, цим країнам дано зрозуміти, що в найближчій перспективі вони не можуть розраховувати на повноправне членство, з іншого — такий варіант розвитку подій у віддаленій перспективі повністю не виключається.

Велику увагу французький президент приділяє відносинам із Великобританією, вважаючи за необхідне домогтися її більш активної участі в євробудівництві й особливо у військово-політичних проектах ЄС. Важливе місце відводиться Іспанії і Португалії, з якими Франція традиційно пов'язують особливі відносини. Н. Саркозі постарався проявити активність і в нових країнах Євросоюзу, де особливо сильні позиції Німеччини і США. Важлива увага приділялася Польщі, а також Болгарії (звільнення болгарських медсестер), Угорщини і Румунії.

§ 4. Франко-німецькі відносини як стрижень європейської безпеки і співробітництва

Пріоритет національних інтересів завжди залишався фундаментом французької зовнішньої політики. Варто констатувати, що значна частина спектру національних інтересів Франції збігається із загальноєвропейськими, а найбільш ефективна їх реалізація відбувається за умови узгодженості позицій з ФРН. Історичний досвід показує, що франко-німецька конфронтація одразу спричиняє нестабільність у цілому регіоні та ослаблює обидві сторони, в той час як гармонізація франко-німецьких відносин стала основою і передумовою успіху будівництва.

Однак пафос бажання побачити в ЄС світового лідера, що відіграв би вирішальну роль у системі міжнародних відносин, перекидаючи навіть силу американського впливу, так і залишається у вербальному стані. Особливо це стосується Франції, де натхненники «Великої Європи — першої світової потуги» поступилися першістю прихильникам більш стриманої концепції де Голля, орієнтованої на захист насамперед французьких національних інтересів. Прикладом цього може слугувати те, що одним із перших кроків Жака Ширака, як Президента Франції, було рішення провести ядерні випробування без своєчасного повідомлення своїх зарейнських сусідів.

Французька еліта сприйняла німецьке об'єднання як зміщення балансу в ЄС на користь нової ФРН та як загрозу французькому домінуванню в Європі. У зв'язку з цим французи змінили своє ставлення до політичної інтеграції, яка відтепер розглядалася бажаною через можливість посилення контролю за Німеччиною. Дисонанс у позиціях Франції та Німеччини щодо розширення Європейського Союзу на Схід та порушення балансу сил зумовили певний консерватизм французького керівництва, що виявився в бажанні врівноважити активність партнерів стриманою позицією з усього спектру питань, починаючи від аграрної політики і закінчуючи проблемою майбутнього розширення ЄС.

У подальшому, з розвитком європейського співробітництва у сфері безпеки і оборони, ці дві країни виступали ініціаторами і послідовними прихильниками «європоцентричної лінії», згідно з якою передбачалося «формування «європейської ідентичності» і практичне будівництво політичного союзу ЄС, що включав би оборонний «вимір». У цьому контексті спостерігалася певна еволюція в підходах німецького керівництва до питань безпеки на континенті. Формула *in dubio pro Amerika* не завжди спрацьовувала, хоча й була присутня в риториці німецьких представників. Німеччина дедалі більше почала позиціонувати себе як посередника між США і Францією зі зміщенням акценту в бік формування зовнішньополітичної дієздатності ЄС та орієнтації у питаннях безпеки на європейські інтереси.

Однією з найбільш актуальних проблем цього періоду у відносинах між державами стало питання розширення та інтеграції ЄС. У середині 90-х років кожна з країн висунула свої пропозиції. Німеччина запропонувала ідею створення лідируючої групи — «твердого ядра», що складалося з двох рівнів. Перший — тандем Франція-Німеччина, до другого ж рівня додавалися країни Бенілюксу. Проте така перспектива не задовольняла Париж, що побачив у пропозиціях створення «твердого ядра» прагнення побудувати федеративну Європу, ідею якої французи відкидали ще з часів Шарля де Голля.

Французьким варіантом моделі інтеграції стала ідея «кіл», що розходяться з центрального «ядра», проте «ядром» були названі основні сфери компетенції Співтовариств — спільний ринок і політика. Цю ідею висловив прем'єр-міністр Франції Едуард Балладюр, схематично зобразивши Європу трьома концентричними

колами. Кола передбачали три рівні інтеграції. Перше являло собою економічну організацію в складі всіх держав-членів Співтовариств. Друге коло припускало обмежену кількість учасників і характеризувалося великим ступенем інтеграції у всіх сферах. Третє ж поєднувало б усі європейські держави, незалежно від їх членства в Співтовариствах. Ця схема передбачала поступове злиття всіх трьох кіл і формування єдиної Європи. Проте, незважаючи на розбіжності у позиціях держав, можна виявити спільні риси: підтримка обома сторонами ідеї різношвидкісної та різнорівневої інтеграції.

Вже тоді намітилася тенденція до зміни концептуального наповнення франко-німецьких відносин. Особливо це почало відчуватися зі зміною французького політичного керівництва в 1995 році, коли до влади прийшов Ж. Ширак. Можна констатувати, що в другій половині 90-х років намітилися такі тенденції: активне співробітництво між двома країнами відбувалося в рамках «другої та третьої опор» ЄС, що стосувалися спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу, а також співпраці у сфері внутрішніх справ і юстиції. По-друге, політичні еліти обох країн сприйняли нову ситуацію в Європі, визнали необхідність інституційних змін у ЄС, але відстоювали різні підходи щодо поглиблення і розширення Союзу. Це значно зменшило динаміку європейського будівництва, особливо після зміни французького політичного керівництва.

А прихід у 1995-1998 рр. до влади у Франції нового лідера та внутрішні проблеми в Німеччині, пов'язані з об'єднанням країни, зумовили більш прагматичний підхід консервативної коаліції на чолі з Г. Колем у своїх відносинах з французькими візаві. Проте зацікавленість Франції в наступному розширенні була на порядок нижчою в порівнянні із зацікавленістю Німеччини, що розглядає нових членів Союзу як простір для реалізації своїх геополітичних інтересів. Цим та наявністю проблем у забезпеченні ефективності функціонування органів Союзу і можна пояснити проблеми в питанні розширення.

Іншим питанням є вплив Франції та Німеччини у глобальному вимірі. Особливо яскраво дует Франція-Німеччина проявився в 2003 р. Обидві країни довели своїми діями як на світовій (Ірак), так і на європейській арені (Конституція, Пакт стабільності й росту) те, що хоча й було давно відомо, але рідко проявлялося на-

стільки чітко. Йдеться про те, що Франція й Німеччина, якщо вони виступають спільно, є важливими суб'єктами світової політики й без Європи, а в крайньому випадку, навіть усупереч Брюсселю.

22 січня 2003 р. спільним засіданням депутатів Національних зборів Франції й Німецького бундестагу у Версальському палаці, історичному місці, що неодноразово знаходило символічне значення, було відзначено 40-річчя Єлисейського договору. З підписання цього документа почалося організоване співробітництво урядів, які очолювали тоді де Голль і Конрад Аденауер. Зовні святкування виглядало доволі символічним, проте в історичній ретроспективі його практичні наслідки можуть виявитися ключовими у розвитку франко-німецьких відносин.

Проте в 2003 р. спрацювали насамперед зовнішні стимули, що підкреслили роль франко-німецького дуету. Під час іракської кризи позиції країн спочатку були різними. Франція, здавалося, не була проти інтервенції, у випадку, якщо б та здійснювалася під керівництвом ООН, тим самим можна було б забезпечити залучення США до дій міжнародного співтовариства, забезпечивши певний контроль над ними. Програвши дипломатичну боротьбу зі США, Франції, фактично, довелося, діючи послідовно, проголосувати проти військової інтервенції. Німеччина ж, з принципово пацифістської позиції, що обумовлена досвідом німецької історії, одразу висловилася негативно. Тільки кілька раундів переговорів, що закінчилися провалом, і позиція США й Англії, що характеризувалася малою готовністю до компромісу, породили враження про ідентичність підходу Німеччини й Франції.

І навіть якщо Німеччина й Франція зайняли спільну позицію щодо іракської війни під впливом зовнішніх чинників, це був урок і приклад для інших випадків франко-німецького позиціонування, у тому числі й без інших європейських партнерів або навіть проти них. Тут можна повернутися до спільної політичної заяви від 22 січня 2003 р. У ній була закріплена не тільки інтенсивна координація всіх сфер політики щодо продовження Єлисейського договору 1963 р., але й погоджена нова структура співробітництва. На урядовому рівні буде забезпечено координацію, що виходить за межі їхніх відомств, і до того ж забезпечено контроль за втіленням у життя погоджених проєктів. На рівні законодавчої влади поглиблюється співробітництво парламентів. Ці нові інструменти співробітництва неминуче ведуть до появи тенденції,

за якою підозріло спостерігають інші європейські партнери. Наприклад, ще у 2002 р. країни мали різні позиції у підходах до аграрного питання тощо. Ці позиції мали узгоджуватися в межах загальноєвропейського процесу. Нова ж процедура функціонує навпаки. Спочатку вона виходить зі спільної позиції, що виявляється у спільності в загальних аспектах питання, деталі узгоджуються потім.

Проте провал Конституції (не без допомоги громадськості Франції), диспути навколо енергетичної політики та проблем інтеграції нових членів є для тандему новими викликами, подолати які буде доволі непросто. Крім того, виникають питання щодо міцності тандему Меркель-Саркозі.

Правильне дотепер твердження, що «будь-яка франко-німецька компромісна формула близька до результату, що влаштовує всіх європейців», що не стомлювались повторювати представники урядів, більше не відповідає дійсності й у розширеній Європі не буде таким. Німеччині й Франції, насамперед як дуету, потрібно спочатку довести, що вони, використовуючи процедуру компромісу, можуть забезпечити консенсус усіх членів ЄС.

§ 5. Еволюція відносин Франції і НАТО

Після розпаду біполярної системи Франція продовжувала наполягати на автономності своїх збройних сил щодо військової організації НАТО, прагнучи залишити за собою можливість проводити самостійну політику. Проте щоб не залишитися осторонь від вирішення проблем безпеки в Європі, Франція змушена була зробити кроки до повернення у військові структури альянсу. У 1992 р. вона приєдналася до створення Ради північноатлантичного співробітництва. З 1993 р. французькі представники відновили участь у Військовому комітеті і в Раді міністрів оборони НАТО. Тоді ж Міттеран заявив про приєднання до програми «Партнерство заради миру», а в 1994 р. — про згоду з принципами розширення НАТО на Схід і про участь в Групі багатонаціональних міжармійських сил НАТО, що створюються для втручання на периферії ЄС. Тим самим Париж визнавав можливість поставити французькі військові з'єднання, які будуть задіяні в подібних операціях, під контроль США. Подібний поворот був реакцією на серію дипломатичних невдач, які свідчили про ослаблення між-

народної ролі Франції, насамперед у справі будівництва Європи як самостійного центру сили в постбіполярному світі. У той же час він був у певному сенсі її поверненням до «політики союзів» як фактору, що традиційно компенсує Франції недолік власної могутності.

До середини 90-х років, тобто до часу вступу Ж. Ширака на пост президента, в загальних рисах позначилася нова розстановка сил у світі. Президенту-неоголісту належало вирішити після 20-літньої перерви головне завдання свого руху — забезпечити Франції планетарну роль у змінених геополітичних умовах, які різко звузили свободу її політичного маневру.

Зміна геостратегічного контексту поставила під сумнів можливість продовження Ж. Шираком традиційної для всіх його попередників політики щодо НАТО. Однак голлістська традиція відчувалася і в курсі, успадкованому їм від соціаліста Ф. Міттерана. Вона характеризувався двома складовими — зближенням з НАТО в поєднанні зі створенням європейської оборонної ідентичності в середині альянсу.

Югославська криза 1999 р. стала моментом істини для французької дипломатії постбіполярного періоду. З точки зору перспектив французької зовнішньої політики конфлікт загострив болюче для Франції та для всього ЄС питання про ступінь залежності європейської безпеки від готовності США бути залученими в справі європейців. Відмова американців від участі в наземних операціях на території Косово нагадали часи «холодної війни», коли Західна Європа не могла розраховувати на втручання США всякий раз, коли цього хотіли б європейці (наприклад, під час Суської кризи). Цього разу європейські члени НАТО змогли зробити важливі висновки щодо готовності США застосовувати свої сили для наземних операцій в Європі. У той же час Косовська криза з новою гостротою поставила питання про те, чи будуть і надалі США щоразу залучати європейців у конфлікти за своїм бажанням, навіть якщо союзники хотіли б утриматися від такої участі. Саме уроки Косова дозволили Франції на Вашингтонському саміті НАТО 1999 р. отримати підтримку її партнерів по ЄС.

Проблеми єдиної політики в галузі оборони Франція прагнула вирішити, діючи в кількох напрямках. НАТО продовжувала залишатися для європейців головним гарантом їхньої безпеки. З приходом до влади президента Ширака Франція зробила ряд кроків

із нормалізації відносин з НАТО і повернення в цю організацію. На початку грудня 1995 р. було оголошено про три ініціативи в цьому напрямку: французький міністр оборони повинен регулярно брати участь у заходах, що проводяться НАТО, разом зі своїми колегами; Франція знову займе своє місце у Військовому комітеті; вона має намір покращувати робочі відносини зі штаб-квартирою Верховного командування об'єднаних збройних сил НАТО в Європі і з командуваннями, підлеглими організації. Французьке керівництво заявило про свій намір брати участь у роботі з оновлення альянсу і вирішення проблем гармонізації дій ЗСС і НАТО.

Задум Парижа полягав не в тому, щоб зовсім витіснити американців з Європи, а в тому, щоб європейці могли колективно проявляти себе і відстоювати свої погляди в рамках НАТО шляхом створення всередині блоку «європейської компоненти». Ж. Ширак запропонував американцям передати командування силами НАТО в Середземномор'ї європейцям при збереженні ними спільного стратегічного командування Європою і Атлантикою. Проте Сполучені Штати йому в цьому відмовили під приводом того, що Середземномор'я і Близький Схід входять у зону їх інтересів.

Франція офіційно декларувала свій намір повернутися у військову організацію НАТО. Вона зайняла більш близьку до американської точки зору позицію щодо іранського ядерного досє. Поряд з цим Н. Саркозі спробував об'єднати партнерів по ЄС для більш активного тиску на Іран з питання про ядерну зброю, просуваючи ідею введення санкцій Євросоюзу проти Тегерана.

Очевидно, що Франція не випадково знову і знову повертається до ідеї реінтеграції в НАТО, при цьому обставляючи її попередніми умовами. Як відомо, розвиток військово-політичної інтеграції країн Євросоюзу на сьогодні погано реалізується поза альянсом, а просте повернення у військову організацію НАТО може призвести до втрати особливого становища, яке дозволяє Франції краще позиціонувати себе в системі західних союзів. Тому Париж домагається серйозної зміни структури альянсу, свідчить про посилення військово-політичної ролі європейських країн і, в тому числі, своєї власної.

Досі Вашингтон болісно ставився до усіх спроб європейців посилити свою самостійність у військовій царині. Плани щодо зміц-

нення «незалежної системи оборони Європи» дратували США, навіть незважаючи на те, що їх втілення в життя знаходиться в зародковому стані. Декларована позиція американської адміністрації з цього питання в загальному вигляді зводилася до того, що необхідно підтримувати європейську інтеграцію у всіх ділянках, однак проблеми безпеки повинні вирішуватися через Північноатлантичний альянс. Очевидно, що надання Парижу особливих повноважень у справі організації «оборони Європи» в обмін на реінтеграцію Франції до НАТО неминуче призвело б до повного перегляду сформовані в альянсі рівноваги сил. Видається, що ні США, ні основні європейські країни (в першу чергу, головний європейський союзник США — Великобританія) поки не цілком готові до подібного сценарію. Складно припустити, що французький президент серйозно розраховує на швидке виконання його умов. Разом з тим ініціативи Н. Саркозі дозволяють знову ставити до порядку денного франко-американських відносин хвилюючі Париж питання («автономна оборона Європи») і вести за ними діалог. Багато що в його розвитку буде залежати від того, який стиль взаємин із союзниками вибере після президентських виборів Вашингтон і як далеко він готовий буде зайти в питаннях можливого реформування НАТО.

Таким чином, будучи членом «західної сім'ї», Франція в нових умовах має намір більш активно демонструвати атлантичну солідарність. Проте вона не зважається повністю покласти на США, чия відносна слабкість яскраво проявилася в результаті війни в Іраку. Париж, як і раніше, налаштований проводити власну зовнішньополітичну лінію і відстоювати свої інтереси.

§ 6. Середземноморський вектор в політиці Франції

Претендуючи на глобальну присутність, Франція особливо цінує вплив у «ближніх» до Європи регіонах, де традиційні сфери французької глобальної відповідальності включають Середземномор'я і Африку. Париж претендував на роль гаранта стабільності в цьому регіоні, зберігаючи там після деколонізації досить сильні економічні та військово-політичні позиції. Однак від нього вимагається особлива делікатність, щоб, намагаючись допомагати країнам регіону, не бути запідозреним у неоколоніалізмі. Це визначає двоїстість відносин між берегами Середзем-

ного моря: вантаж минулих колоніальних відносин і порівняльна обмеженість фінансових потоків, які Франція може направити на допомогу розвитку країн регіону, можуть бути компенсовані лише завдяки залученню до співпраці засобів та інститутів ЄС. Тим самим середземноморська та африканська політика Франції виявляються тісно пов'язаними з європейською.

Середземноморський вектор для Франції завжди був пріоритетним напрямом в її зовнішній політиці. Франція завжди прагнула стати головною країною в цьому регіоні і повністю його контролювати. Тут її інтереси збігаються з цілим рядом європейських держав: Німеччиною, Італією, Великобританією.

У 90-х роках визначилися два основних напрямки середземноморської політики Франції. По-перше, Франція запропонувала створити особливу архітектуру середземноморського співробітництва. Йдеться про просування в ЄС (у союзі з Іспанією та Італією) ідеї європейсько-середземноморського партнерства. З цієї метою восени 1995 р. з ініціативи Італії у Барселоні була скликана конференція країн Західного Середземномор'я⁸. Її основними темами стали економічна співпраця-діалог у сфері політики і безпеки, співпраця в галузі культури, взаємодія на рівні громадянського суспільства. Завданням конференції було подолання зростаючої психологічної прірви між європейським та арабо-мусульманським світом. Франція наполягала на необхідності створення «простору солідарності» з усіма країнами Середземномор'я. Франція вважає, що Європа повинна відігравати там роль, яка відповідає її можливостям та амбіціям. Стратегічна мета такого діалогу полягає в тому, щоб забезпечити європейську безпеку з півдня, мир і політичну стабільність у Південному і Східному Середземномор'ї через економічне процвітання. Тому другим напрямком діяльності Франції та ЄС у регіоні повинні стати підтримка необхідних перетворень із пріоритетом будівництва правової держави і зміцнення суверенітету.

2008 р. світ став свідком народження нової субрегіональної структури — Середземноморського Союзу. Створення цієї організації багато в чому обумовлене, з одного боку, тією роллю, яку

⁸ Так званий Барселонський процес, де йдеться про розвиток більш інтенсивного партнерства між ЄС і середземноморськими країнами, охоплює членів ЄС і 12 середземноморських партнерів — усі країни Середземноморського побережжя, за винятком Лівії і Мавританії.

грає середземноморський регіон у сучасному світовому порядку, а з іншого політикою Франції та Італії, що — прагнуть зміцнити свій вплив у цьому важливому геополітичному і геостратегічному регіоні.

Інтерес до цього союзу обумовлений тим, що організація охоплює багато сфер життєдіяльності регіону. Розглядаються питання енергії і енергоносіїв, безпеки, боротьби з терором, міграції, торгівлі. Середземноморські і Європейські союзи зможуть працювати разом у рамках деяких спільних структур, включаючи правоохоронні структури у рамках боротьби з корупцією, тероризмом, організованою злочинністю, торгівлею людьми. Передбачається, що з часом ця організація зможе мати власну валюту, свій Центральний банк і стати тим, чим нині став Європейський Союз. Створення Середземноморської регіональної організації стало фактичним продовженням Барселонської конференції.

Від самого початку ідея створення регіональної організації зустріла вельми неоднозначну реакцію. На берегах Середземного моря знаходиться 21 країна із загальним населенням більше 400 мільйонів чоловік — європейці, африканці, араби; це країни з цілком різним рівнем економічного розвитку і політичними системами. Деякі з них, як, наприклад, Палестину й Ізраїль, розділяють гострі суперечності. З 16 країн, які планується залучити до участі в організації, поки лише п'ять підтримують її ідею (Італія, Іспанія, Франція, Португалія), причому з африканських країн лише одна — Марокко. Єгипет, Алжир, Туніс, Ізраїль поставилися до неї без ентузіазму.

Вісті про нову регіональну структуру значно стурбували найближчих соратників Франції по ЄС. Зовнішньополітичне відомство Німеччини спочатку було вкрай стурбоване можливим зміцненням позицій Франції, і, як наслідок, можливим ослабленням впливу ФРН. Також, не будучи середземноморською державою, Німеччина не могла претендувати на безпосередню участь у Середземноморському Союзі, а змушена була б визнати роль Франції як посередника в політичному діалозі з країнами Середземномор'я і країнами-постачальниками африканського природного газу. Таке становище привело б до втрати ФРН статусу найбільшого європейського лідера. Канцлер Німеччини А. Меркель угледіла в ній навіть загрозу єдності Євросоюзу, хоча згодом пом'якшила свою позицію, заявивши, що в перспективі у

цієї організації може бути майбутнє. Після внесення змін до початкового проекту, Німеччина погодилася підтримати створення Середземноморського Союзу, де мова йде про однакову участь усіх країн ЄС в діалозі Середземноморського Союзу.

Приблизно так само відреагувала і Туреччина, яка побачила у створенні нової організації спробу перешкодити її вступу до ЄС, включивши її в незначну організацію зі сумнівним майбутнім. Раніше французький президент неодноразово говорив про те, що Туреччині в ЄС немає місця, оскільки вона не є європейською країною.

У Сполучених Штатах нова ініціатива французького президента викликала скепсис, якщо не настороженість. Як писав провідний аналітик «Cato institute» Леон Хадар у статті, опублікованій у «The National Interest», «колапс близькосхідної політики Вашингтона — участь в арабо-ізраїльському конфлікті, війна в Іраку, — цілком очевидний», і Франція намагається заповнити порожнечу, що утворилася. «Приймаючи стратегію конструктивної участі в справах Близького Сходу, Франція і ЄС намагаються дипломатичними і політичними засобами досягти тих цілей, які адміністрація Буша намагалася досягти військовим шляхом, — змінити статус-кво на Близькому Сході». Середземноморська ініціатива Франції є констатацією провалу Сполучених Штатів у цьому регіоні.

Розвиваючи середземноморський вектор, Франція намагається зробити більш керованими країни, які є основним джерелом нелегальної імміграції, — адже саме Н. Саркозі, при його перебуванні міністром внутрішніх справ, довелося мати справу з бунтом іммігрантської молоді, коли за десять ночей було спалено 5 000 автомобілів і розгромлено декілька адміністративних будівель. Приборкання нелегальної імміграції було одним з його основних передвиборних гасел. Більшість африканських країн Середземномор'я переживають важкі економічні проблеми. Знизити їх гостроту для Франції було дуже бажано — хоча би з метою ослаблення іммігрантського натиску.

Намагаючись заручитися підтримкою для розвитку Євросередземноморського співробітництва, французький президент 30 серпня 2010 р. зустрівся в Єлісейському палаці з президентом Єгипту Хосні Мубараком, який зупинився в Парижі по дорозі в США. Після завершення зустрічі обидва президенти висловили

стриманий оптимізм у зв'язку з майбутнім відновленням прямих ізраїльсько-палестинських переговорів.

Однією з цілей Франції є її просування на ключові позиції в європейському діалозі з середземноморським регіоном, що не входить в ЄС, лідерство в технологічному розвитку північноафриканських країн і прямий доступ Євросоюзу до газових родовищ Північної Африки. Перший «камінь» у споруді газопроводу був закладений ще в 1996 році країнами Середземноморського Союзу. А в 2008 р. уряд Ізраїлю прийняв рішення про додаткове фінансування будівництва газопроводу з Єгипту в північному напрямі для збільшення потенційної пропускної спроможності. У разі успіху проекту Франція могла б стати лідером в середземноморському регіоні, а згодом і лідером ЄС, і ключовою фігурою світової політики, значно зміцнити свої геополітичні позиції.

Зараз Середземноморський Союз перебуває у стадії становлення в повноцінну регіональну організацію. Розширення сфер його діяльності обумовлене сучасними політичними реаліями і новими викликами, з якими стикаються країни. Найважливішими пріоритетами діяльності повинні стати три взаємозв'язані складові: економіка, безпека і демократія. Економічна складова співробітництва має бути спрямована на створення конкурентоздатних енергетичних і транспортних коридорів, що, своєю чергою, сприятиме реалізації взаємовигідних економічних проектів і процвітанню регіону в цілому.

Хоча інтереси Франції в арабському світі зосереджені перш за все в Західному Середземномор'ї, вона проявляє високу активність і в Східному — в країнах Близького і Середнього Сходу. В арабо-ізраїльському конфлікті Франція намагається, хоча і не завжди успішно, зберігати відносну рівновагу у відносинах як з палестинцями, так і з Ізраїлем. Причому Париж вважає, що ЄС не повинен обмежуватися в цьому конфлікті лише роллю пасивного спостерігача й економічним сприянням.

Особлива увага Франції до близькосхідного конфлікту пояснюється тим, що він розвивається в зоні її особливих інтересів — середземноморському регіоні. Франція завжди прагнула відігравати активну роль у врегулюванні цього конфлікту. Голлістська зовнішня політика на цьому напрямку була традиційно проарабською, що викликало велике роздратування ізраїльського керівництва. Ф. Міттеран свого часу спробував збалансувати

французьку політику в цьому регіоні, намагаючись налагодити відносини з Ізраїлем. Ж. Ширак, після приходу до влади, оголосив про першочергову важливість арабської проблематики для зовнішньої політики країни. Він заявив про підтримку мирного процесу на Близькому Сході та засудження тероризму, звідки б він не виходив. Разом з тим Ж. Ширак закликав збільшити фінансову допомогу палестинцям, оскільки «мир досягається в результаті економічного розвитку». Він також підтримував принцип «мир в обмін на землю» і став першим із керівників Заходу, що відвідали палестинську автономію. Активізація «арабського вектора» в політиці Франції знову ускладнила її стосунки з Ізраїлем.

Прагнучи стати коспонсором⁹ мирного процесу на Близькому Сході, Париж наполягав на тому, що він може посприяти нормалізації відносин Ізраїлю з його сусідами. Разом з Росією у вересні 1997 р. Франція висунула ініціативу про скликання міжнародної конференції щодо проблеми Близького Сходу, яка зажадала б від ворогуючих сторін взяти на себе чіткі зобов'язання з врегулювання і суворо їх виконувати. США виступили проти такої ініціативи. Прагнучи підкріпити свою позицію в цьому питанні авторитетом Євросоюзу, Франція зробила низки кроків, щоб залучити до цієї ініціативи своїх європартнерів.

Із плином часу французи почали все більш виразно висловлюватися за створення незалежної палестинської держави. Вони закликали Ізраїль вивести свої збройні сили з палестинських територій, випустити палестинського лідера Я. Арафата з-під домашнього арешту, щоб розблокувати процес близькосхідного врегулювання, і різко критикували Сполучені Штати за тотальну підтримку жорсткої позиції А. Шарона. Президент Ж. Ширак знову висловився за скликання міжнародної конференції з проблеми Близького Сходу, оскільки, на його думку, силою зброї цей конфлікт вирішити неможливо.

Як відомо, на початку 2003 р. представники США, ЄС, ООН та Росії спільно виробили план мирного врегулювання близькосхідного конфлікту, так звану «дорожню карту». Проте США фактично усунули інших його авторів від реалізації цього плану під тим приводом, що тільки вони зможуть домовитися з Ізраїлем. Франція у свою чергу спробувала відновити свої зв'язки з

⁹ Поручитель, який залучається до якогось проекту основним гарантом.

Ізраїлем, які були ускладнені протягом останніх років її підтримкою ідеї створення палестинської держави, а також методами вирішення палестино-ізраїльського конфлікту, і взяти активнішу участь у процесі врегулювання. Однак і в цьому питанні американці не збираються поступатися своїм лідерством.

І хоча керівництво Франції неодноразово заявляло, що в цьому випадку важливий результат, а не те, «хто буде фігурувати на фото», європейці глибоко розчаровані рішенням американців поодиночки здійснити «дорожню карту». Вони впевнені в неминучості участі в цьому процесі Євросоюзу.

Париж також прагне підтримувати збалансовані відносини і з безпосередніми арабськими сусідами Ізраїлю: Єгиптом, Йорданією, Сирією. І якщо з Єгиптом при президенті Х. Мубараку ці відносини справді набули більш-менш довірливого характеру з урахуванням традиційних франко-єгипетських культурних і економічних зв'язків, то з Сирією, яка між двома світовими війнами була французькою підмандатною територією і наполегливо боролася за незалежність, це виявилось набагато складніше. Головним каменем спотикання між Парижем і Дамаском став Ліван. Сирійське керівництво завжди вважало Ліван частиною «Великої Сирії», насильно відірваною французами в період мандату Ліги Націй, тоді як Франція бачила в ньому головний оплот свого впливу в регіоні, підтримуючи особливо тісні зв'язки, зокрема, з ліванськими християнами-маронітами.

Ізраїльська військова операція «Грона гніву» в квітні 1996 р. проти Лівану, як і попередня, у 1982 р., надала Франції чергову можливість втілити ці принципи в дію. Припинення вогню в Лівані стало тоді спільним творінням Парижа і Вашингтона. При цьому Франція намагалася говорити від імені всієї Європи, намагаючись стати ініціатором європейської участі в близькосхідному врегулюванні.

Аналогічна ситуація склалася і під час військової акції Ізраїлю в Лівані в липні 2006 р. У ході гострої кризи США і Франції вдалося спільно домогтися виведення сирійських військ з Лівану. Однак після викрадення двох ізраїльських солдатів екстремістським угрупованням ліванських мусульман-шиїтів «Хезболлах», підтримуваним Іраном і Сирією, Ізраїль піддав Ліван масованим ракетно-бомбовим ударам і ввів свої війська на південь країни. Франція зіграла активну роль у прийнятті РБ ООН резолюції про

припинення вогню і направлення в Ліван міжнародного миротворчого контингенту з 15 тис. осіб, у тому числі 2,5 тис. французів під командуванням (до квітня 2007 р.) французького генерала.

Коли в ході парламентських виборів 2006 р. на окупованих Ізраїлем територіях переможцем вийшла радикальна ісламістська організація ХАМАС, Франція підтримала рішення ЄС припинити економічну допомогу палестинській адміністрації, зберігши її тільки безпосередньо для арабського населення. У той же час вона виявилася єдиною країною — членом Євросоюзу, яка публічно підтримала рішення Росії почати діалог з ХАМАСом і запросити його делегацію в Москву.

Не менш складним є і процес пошуків Францією оптимальної політики щодо найбільших держав Середнього Сходу — Іраку та Ірану. Втручання Іраку в Кувейт 2 серпня 1990 р. поставило французьку дипломатію у вкрай складне становище. Атлантична солідарність диктувала необхідність спільною відсічі агресору, тоді як майбутнє незалежної політики Франції на Близькому і Середньому Сході ставилося під сумнів приєднанням до коаліції, натхненником, організатором і домінуючою силою в якій були ті ж США, чия жорстка позиція не залишала можливості для пошуків компромісу.

Незважаючи на те що після початку операції «Буря в пустелі» згода Франції на участь у військових діях під керівництвом Пентагону була «повна і безумовна», дивіденди від цієї участі виявилися мінімальними. Вона не забезпечила Парижу якої-небудь самостійної ролі у врегулюванні конфлікту. Після завершення операції США прямо оголосили Близький і Середній Схід сферою своїх життєвих інтересів: після перемоги у Перській затоці Вашингтон активно просував ідею встановлення тривалого миру на Близькому Сході під своєю егідою.

Коли після 11 вересня 2001 р. чітко намітився курс США на односторонні силові дії у вирішенні іракської проблеми, Ж. Ширак заявив на саміті країн Азії та Європи в Копенгагені, що Багдад має без будь-яких умов дозволити інспекторам ООН продовжити перевірки його озброєнь щодо наявності зброї масового знищення, а якщо він знову буде чинити перешкоди, то слід прийняти ще одну резолюцію РБ, яка легалізує військову операцію.

Рішуча позиція Франції в іракській кризі пояснювалася не лише пошуками популярності в арабському світі або заінтересо-

ваності в іракському ринку. Односторонні дії США ставили під питання весь французький глобальний проект, який спирається на ідею багатопольярного світу, багатостороннього обговорення міжнародних проблем і вирішення криз шляхом переговорів у рамках міжнародних організацій, серед яких на першому місці стоїть ООН та її РБ.

Хоча Франції, незважаючи на підтримку ФРН та Бельгії, не вдалося відстояти свій проект всередині ЄС, в РБ ООН вона мала підтримкою Росії та Китаю, що зробило неможливим прийняття резолюції, яка дає санкцію на застосування сили. Безперспективність американського проекту резолюції змусила США діяти в односторонньому порядку, прийнявши на себе всю відповідальність за наслідки в очах світової громадськості. Щобільше, багато в чому саме завдяки протидії Франції США не добилися прямої участі Туреччини в антиіракській операції.

Тим не менше, хоча Париж засудив військовий шлях вирішення кризи, Ширак привітав падіння диктаторського режиму Саддама Хусейна. Тим самим Франція пішла назустріч адміністрації США, заявивши про необхідність спільних зусиль із відновлення Іраку. У Парижі вважали, що відновлення економічної активності і зовнішньої торгівлі може знизити страждання цивільного населення і сприяти процесу політичної нормалізації в країні.

§ 7. Франція і країни Африки та Південно-Східної Азії

Згідно з договорами, укладеними Францією з її колишніми африкано-американськими володіннями на початку 60-х років XX ст., 14 африканських країн залишилися в зоні франка, заснованої в 1946 р. Крім того, Франція має право військового втручання для збереження чи відновлення внутрішньополітичної стабільності та забезпечення безпеки європейського населення, володіючи військовими контингентами на території ряду країн, таких як: Джибуті, Сенегал, Центральнo-Африканська Республіка, Чад, Берег Слонової Кістки, Габон, Камерун. На початку свого першого президентства Ф. Міттеран заявляв, що Франція буде виявляти особливу увагу до проблем третього світу, що стало основою позиції президента на користь допомоги їх розвитку на саміті в Канкуні (Мексика). У першу чергу це стосувалося франкомовної Тропічної (Чорної) Африки, яку він прагнув направити

по шляху економічної самостійності та подолання політичної ендемії: корумпованості еліт, трайбалізму¹⁰, етнізації збройних сил, непомірних і непродуктивних урядових витрат.

Хоча наприкінці 80-х років Африка перестала бути об'єктом суперництва в змаганні двох систем, основні складові африканської політики Франції збереглися. Першою з них була економічна допомога, що має на меті подолання крайньої відсталості колишніх африканських колоній. З нею пов'язана проблема боргів — тільки в 1986–1993 рр. заборгованість країн регіону зросла більш ніж на 20 млрд франків. У 1989 р. Ф. Міттеран виступив з ініціативою списання боргів найбільш слабorozвиненим країнам, після чого їхні позики були перетворені в безоплатні субсидії.

Незважаючи на заклики до посилення економічного сприяння країнам, що розвиваються, французька допомога при Ф. Міттерані так і не досягла рівня 0,7% ВВП. У той час як, згідно з рекомендаціями ООН, ця допомога повинна становити 1% ВВП розвинених країн, Франція, перевершуючи за рівнем допомоги інші країни Великої сімки, лише в 1995 р. змогла досягти позначки в 0,65%, та й то завдяки включенню в цю статтю витрати кредитів, наданих заморським територіям. Хоча сама концепція допомоги, яка давно вже виявила слабку ефективність у справі подолання економічної відсталості, вимагала суттєвого оновлення, Ф. Міттеран, як і його попередники, починаючи з де Голля, не поспішав поривати з патерналістським ставленням до колишніх французьких колоній.

З 1993 р., коли до влади прийшов правоцентристський уряд Е. Балладюра, політика сприяння економічному розвитку відрізнялася великим прагматизмом. Унаслідок зростання заборгованості африканських держав зони франка Франція повинна була виділяти все більшу допомогу розвитку для стабілізації бюджету країн найбільших боржників, в першу чергу Кот д'Івуара, на шкоду розвитку інших країн-одержувачів. Тому 12 січня 1994 р. міністр фінансів Франції Едуард Балладюр прийняв рішення про 50-відсоткову девальвацію франка.

Поряд з економічною допомогою французька політика в Африці передбачає також військове сприяння. Французька про-

¹⁰ Форма суспільно-політичної плеїнної відокремленості, що виражається у формуванні органів державної влади на основі родоплеїнних зв'язків. Один з проявів міжплеїнної ворожнечі.

текція африканським режимам гарантувалася присутністю тут французького військового контингенту. Він повинен був сприяти політичній стабільності і забезпечувати безпеку європейського населення колишніх французьких колоній. З огляду на ці традиції французькі військові контингенти використовувалися на Коморах у 1989 р. після вбивства президента цієї країни Абдаллаха і в 1990 р. в Габоні, де почалося антиурядове повстання, а в 1991 р. вони забезпечували евакуацію вихідців із Франції в Заїрі, охопленому безладами. У тому ж році французи розгорнули свої сили після повстання аффарів у Джибуті, в 1992-1994 рр. У Сомалі в рамках операції ООН в 1990-1993 рр., в Руанді після повстання, організованого Патріотичним фронтом Руанди.

Трагічні події в Руанді виявилися своєрідною межею між традиційною політикою французького військового втручання в Африці і новою практикою взаємодії з міжнародними силами в операціях із підтримання та відновлення стабільності. Париж відмовився від самостійних дій на користь міжнародних сил: французькі парашутисти успішно виконали своє завдання з евакуації європейців з Кігалі (Руанда), поступившись місцем «блакитним каскам» ООН. Проте досвід залучення сил міжнародного співтовариства в цьому випадку виявився сумним. Сили ООН не діяли, і деякі спостерігачі вважали, що якби французи, що мають досвід у подібних операціях, залишилися, то вони могли б зупинити геноцид племені тутсі шляхом втручання в конфлікт від самого початку.

Головним уроком, який винесли французькі політичні верхи зі своєї військової політики в Африці, було усвідомлення звуження своїх колишніх можливостей істотно впливати на справи Чорного континенту. За двадцять років нарощування озброєнь у цьому регіоні, а також загострення етнічних конфліктів і зростання загальної політичної нестабільності призвели до якісних змін масштабів коштів, необхідних для ефективного втручання. Якщо в 60-70-х роках ХХ ст. французький десант із двохсот парашутистів у країнах Тропічної Африки на південь від Сахари ще міг серйозно вплинути на стабілізацію політичної ситуації, то з початку 90-х років їх зусилля все частіше виявляються марними — вони ледь можуть забезпечити захист і евакуацію нечисленної європейської діаспори.

Неефективність миротворчого втручання Франції у конфлікти в Африці та її економічної допомоги африканським країнам були

головними мотивами критики цього напрямку політики Ф. Міттерана. У той же час неоголістам, які прийшли до влади в 1995 р., було неможливо відмовитися від традиції, що становить одну з основ статусу планетарної держави.

Після обрання Ж. Ширака в 1995 р. президентом було оголошено принципи нового франко-африканського партнерства. Підтримання миру — це перш за все справа самих африканців. Центральним завданням дій французької дипломатії повинно було стати попередження конфліктів, причому щодо його механізмів були висунуті франко-британські пропозиції, адресовані Організації африканської єдності¹¹. Франція обіцяла зробити все можливе, щоб допомогти африканським державам у проведенні власних операцій з підтримки миру за допомогою світової спільноти. Крім того, адміністрація Ширака заявила, що в справі франко-африканського співробітництва вона завжди буде віддавати перевагу державам, які зробили вибір на користь демократії та прав людини.

Відносини ж з нефранкофонною¹² Африкою, зокрема з ПАР, склалися не найкращим чином. У липні 1995 р. Париж відвідав її президент Нельсон Мандела. Переговори з ним стосувалися головним чином інвестицій в південноафриканську економіку і прохання ПАР про приєднання до Ломейських угод¹³, яке було заблоковане Францією. Н. Мандела з жалем констатував, що розбіжності з Францією зберігаються, оскільки вона перешкоджає допуску південноафриканської сільськогосподарської продукції на європейський ринок. Таким чином, Франція зберігала перевагу щодо франкофонної зони.

Особлива увага в планах оптимізації франко-африканського співробітництва приділялася найбіднішим країнам. Франція мала

¹¹ Міжнародна організація африканських держав, створена для подолання колоніалізму на континенті та сприяння внутрішнього і міжнародного співробітництва. Створена у 1963 році на конференції голів урядів держав, що звільнилися. У 2001 році перейменована в Африканський союз.

¹² Франкофонія — франкомовний простір, країни, де розмовляють французькою мовою.

¹³ Угоди, прийняті в 1972, 1979 і 1984 рр. в м. Ломе (столиця Того), які регулюють економічні і торговельні відносини між країнами ЄЕС і 66 країнами, що розвиваються Африки, басейнів Карибського моря і Тихого океану.

намір відігравати вирішальну роль у мобілізації допомоги їм з боку ЄС, МВФ і МБРР. Вона прагнула забезпечити їх поступовий вступ в нову Світову організацію торгівлі, виступаючи посередником у переговорах цих країн з індустріальними державами.

Африканська політика Франції здійснюється за трьома основними напрямками: сприяння економічному розвитку («солідарність»), франкофонія (що включає не тільки Африку) і військове сприяння безпеці та стабільності. Поєднання цих трьох елементів постколоніальної лінії Франції приносило в перші десятиліття після здобуття її колишніми африканськими володіннями незалежності певні політичні дивіденди. У міжнародних організаціях, насамперед в ООН, Париж володів солідним пакетом голосів при обговоренні питань, що його цікавили.

У той же час хоча Франція залишалася першим торговим партнером Африки, обганяючи Німеччину і США, вона поступово перестала бути «заповідною зоною» тільки французького впливу. Цьому сприяла як експансія інших держав, так і зміна настроїв у французькій політичній еліті.

У результаті французька дипломатія з початку ХХІ ст. принципово змінила свою концепцію франко-африканських відносин. Період після 1998 р. був відзначений поворотом на користь багатосторонніх дій країн ЄС на допомогу стабільності та розвитку. Запорукою збереження свого впливу в Африці Франція вважає нарощування зусиль ЄС на континенті. У той же час країна аж ніяк не відмовилася від переважної допомоги своїм колишнім колоніям, особливо найбіднішим з них. Як заявив Ж. Ширак на всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі 2 вересня 2002, пріоритетом цієї політики є викорінення бідності. Міжміністерська рада міжнародного співробітництва та розвитку визначила контури Зони пріоритетної солідарності в яку включені країни, відібрані згідно з двома критеріями: їхнього економічного та фінансового становища й політичного значення. Перший критерій вказує на країни з найнижчими прибутками, які не мають доступу на ринок капіталів, другий — враховує історичну солідарність Франції з франкофонами, що розвиваються. У зону пріоритетної солідарності входять 54 країни, з них 48 африканських. Змінилася й офіційна риторика, яка супроводжує адресовану Африці політику Парижа. Її ключові ідеї відтепер — боротьба з бідністю шляхом гуманізації глобалізації.

Поглинена проблемою збереження свого впливу в Тропічній Африці, Середземномор'ї, на Близькому і Середньому Сході, Франція на деякий час послабила увагу до Азіатсько-Тихоокеанського регіону, де виникли нові потужні індустріальні держави. Між тим у неї залишалися там певні козири — франкофонний Індокитай, Французька Полінезія та Нова Каледонія, що відкривало можливості для діалогу з сусідами по регіону.

Із середини 90-х років французька дипломатія в Південно-Східній Азії активізувалася. У березні 1996 р. на саміті Азія-Європа в Бангкоку за ініціативою Ж. Ширака було прийнято рішення про проведення щорічних сесій економічного форуму двох континентів. Йшлося про міжурядові контакти і про вироблення Євросоюзом постійних механізмів економічного співробітництва. Французька дипломатія підтримала вступ країн Індокитаю в Асоціацію держав Південно-Східної Азії.

Одним з нових азіатських векторів французької політики стала співпраця з Японією, зокрема підтримка її бажання стати постійним членом РБ ООН. Однак позиції Франції у цьому діалозі були значно слабкіші, ніж США, перед обличчям неухильного посилення Китаю Японія розширила насамперед військово-стратегічне партнерство зі США, у той час як Франція підкреслювала необхідність в першу чергу діалогу з КНР.

Не можна сказати, щоб відновлення Францією ядерних випробувань у Тихому океані у вересні 1995 р. сприяло поліпшенню її образу в цьому регіоні. Щоб заглушити несприятливий резонанс, Ж. Ширак оголосив, що серія випробувань, яка відбулася, була останньою і що за нею піде закриття французького ядерного полігону на атолі Муруроа в Тихому океані, а також про прагнення Франції до повної заборони ядерних випробувань. Підкріплюючи свої ініціативи, вона підписала 25 березня 1996 р., поряд із Великобританією, договір про перетворення Океанії в без'ядерну зону, а також Бангкокський договір від 15 грудня 1995 р., що встановлює таку зону в Південно-Східній Азії.

Завдання розширення зв'язків Франції з КНР ускладнювалася питанням про наслідки кровопролитного придушення демонстрацій студентів на площі Тяньаньмін навесні 1989 р. Після цього Франція надала політичний притулок китайським дисидентам, а в 1991 р. міністр закордонних справ Франції Р. Дюма наполягав під час свого візиту до Пекіну на звільненні заарештованих

учасників подій. Тим часом китайський ринок ставав усе більш привабливим для французів.

Йшлося не тільки про торгівлю. Курс на розширення зв'язків із КНР вписувався в логіку голлістської дипломатії, яка вбачала в Пекіні об'єктивного союзника в боротьбі проти гегемонізму спочатку двох наддержав за часів біполярної системи, а після її розпаду — за багатополярний світ. Франція підтримала відразу після подій на площі Тяньаньмень санкції щодо Пекіна, але відмовилася в 1997 р. голосувати за резолюцію про розгляд питання щодо прав людини в Китаї у відповідній комісії ООН у Женеві, а в 2005 р. виступила за скасування ЄС ембарго на продаж йому озброєнь у супереч негативній позиції США.

* * *

Припинення «холодної війни» і крах біполярного світу створили передумови для компромісу французьких прихильників рівняння країни на Захід чи Схід. Збалансована зовнішня політика, що поєднує вірність союзам зі свободою дій на основі поваги багатосторонніх підходів у рамках міжнародних організацій, стала по суті єдиною можливим способом захисту національних інтересів країни.

Контрольні запитання

1. Чому для Франції є пріоритетним у її зовнішній політиці Середземноморський вектор?
2. Як змінились відносини Франції і НАТО на початку XXI ст.?
3. Чому Францію називають «локомотивом» євроінтеграції?
4. Що таке «стратегія супроводу»?
5. У чому суть неоголлізму Ж.Ширака?

РОЗДІЛ 5.

МІСЦЕ ФРН У ПОСТЫПОЛЯРНІЙ ЄВРОПІ

Німеччина — наша батьківщина, об'єднана Європа — наше майбутнє.

Гельмут Коль

Нинішня криза з невблаганною ясністю показала, що у нас не може бути спільної валютної зони без загальної фінансової, економічної та соціальної політики.

Герхард Шредер

Німеччина чітко підтримує інтеграцію тому, що не хоче панування.

Герхард Шредер

ЄС став захисним плащем для німецького комерційного експансіонізму й не дає знову пробудитися спогадам про німецьку вищу расу та її згубні дії на територіях, окупованих німцями під час Другої світової війни.

Генрік Лільєгрєн

§ 1. Об'єднання та нова зовнішня політика Німеччини.

§ 2. Роль Німеччини в інтеграційних процесах Європейського Союзу.

§ 3. Німецько-французькі відносини в контексті розвитку інтеграційних процесів в Євросоюзі.

§ 4 ФРН і США у контексті євроатлантичних відносин.

§ 5. «Drang nach Osten» сучасної зовнішньої політики Німеччини.

§ 6. ФРН і країни, що розвиваються.

§ 1. Об'єднання та нова зовнішня політика Німеччини

Основною рисою західнонімецької зовнішньої політики була ідентифікація державних інтересів з інтересами європейських і атлантичних структур на шкоду національним інтересам, які передбачали об'єднання двох німецьких держав. Дуже важливу роль відігравав розвиток процесів європейської єдності. Досягнення повного суверенітету в політичному плані здавалося можливим лише в єдиній Європі. Місце ж дискредитованої німецької ідентичності повинна була зайняти європейська. Німці, як жартували інколи спостерігачі, прагнуть до Європи, щоб перестати бути німцями.

Після об'єднання Німеччина стала проводити свою зовнішню політику в радикально змінених міжнародних умовах. Вони обумовлені об'єднанням і значним посиленням німецької держави, порушенням колишньої рівноваги в Європейському співтоваристві, розпадом СРСР і соціалістичного табору, утворенням політичного вакууму в Центральній і Східній Європі. На думку багатьох фахівців із питань зовнішньої політики, Німеччина успішно скористалася цими сприятливими для себе умовами для переходу до нової зовнішньої політики, що адекватно відповідає її економічній потужності і зростаючому міжнародному політичному впливу.

Слід зазначити, що нова зовнішня політика Німеччини починає свій відлік у системі координат і цінностей колишньої ФРН — європейська інтеграція, атлантизм, забезпечення європейської безпеки. Крім того, Німеччина заявляє про збереження вірності союзам, організаціям, цінностям і зовнішньополітичній практиці, що визначала її поведінку в період до об'єднання. У той же час прослідковуються претензії Німеччини на лідерство у міжнародному співтоваристві та системі західних союзів і міжнародних організацій. До об'єднання членство в цих організаціях було для ФРН інструментом забезпечення рівноправності та мало формальний характер через обмеження, що накладалися суверенітетом. Тепер об'єднана Німеччина пов'язує з ними злам колишньої ієрархії відносин і своє владно-політичне посилення на міжнародній арені.

На початку 1990-х років ФРН збільшує зовнішньополітичну активність у процесі відстоювання свого права на національну

«нормальність» і міжнародну відповідальність. Це означає підведення ризику під нацистським минулим, відмову від колишніх самообмежень і забезпечення оперативного простору для нової зовнішньої політики. У партнерів і союзників Німеччини ці процеси викликають суперечливі почуття. З одного боку, вони підтримують відмову Німеччини від продовження «їзди на підніжжі», вимагаючи, щоб вона поставила свій потенціал на службу загальним цілям. З іншого боку, партнери і союзники побоюються, що узяття на себе Німеччиною великих зобов'язань і відповідальності зміцнить її позиції європейського лідера, але зашкодить їх власним інтересам. Такі підозри посилюють недовіру до Німеччини і спонукають її партнерів по ЄС (у першу чергу Францію і Великобританію) проводити модернізовану політику рівноваги.

При проведенні нової зовнішньої політики Німеччина ефективно використовує свою економічну міць, значні фінансові ресурси, зростаючий вплив у міжнародних організаціях, свої можливості найбільшого кредитора держав, що реформуються, охоче взяту на себе роль «адвоката» країн Центральної та Східної Європи, СНД, Росії. У той же час, щоб не виявитися в ізоляції і використовувати західні структури як опору й інструмент легітимації своїх зовнішньополітичних дій, Німеччина змушена була враховувати наявність значного потенціалу недовіри до себе в зовнішньому світі.

Німеччина є світовою торговою державою, членом «сімки» високорозвинених індустріальних держав, провідною силою в європейському фінансово-економічному і політичному союзі, впливовим членом європейських і трансатлантичних організацій, найважливішим партнером США по НАТО. Спираючись на цей потенціал і свою підсилену роль на світовій арені, сучасна Німеччина з 1990 р. починає формувати нову зовнішню політику. Ця політика впливає на міжнародно-політичні та світогосподарські процеси.

Місце ФРН у постбіполярній Європі визначається тим, що вона отримала засоби структурного впливу на політичну й економічну ситуацію на європейському континенті, тобто здатність впливати на структуру міжнародних відносин, у рамках якої діють інші міжнародні актори. Це надає Німеччині значних переваг порівняно з її сусідами.

Специфіка німецької зовнішньої політики полягає у тому, щоб збільшувати власний зовнішньополітичний потенціал у рамках

діяльності в регіональних об'єднаннях і військових союзах, виключивши самостійні політичні стратегії та відмовившись від посилення автономності своїх дій у міжнародній системі (так званий мультилатералізм¹⁴).

Особливістю концептуальних засад зовнішньої політики Німеччини на сучасному етапі, попри нові елементи у військовій доктрині країни, залишається використання переважно несилкових засобів для реалізації політичних цілей. Така політика передбачає цілеспрямований пошук розв'язань, які є прийнятними для інших зацікавлених сторін й передбачають співробітництво з ними; прагнення рівномірно розподіляти між партнерами кошти та вигоди кооперації; орієнтацію у міждержавних відносинах на спільні інтереси і цінності.

Мультилатералізм як політична стратегія Німеччини відповідає не лише її державним інтересам, але й інтересам інших держав-акторів міжнародної системи, зокрема України. Адже залучення ФРН до європейських та євроатлантичних інтеграційних структур створює для партнерів можливість впливу на її зовнішню політику. При цьому німецька дипломатія, здійснюючи активну інтеграційну політику, прагне використовувати інститути і механізми ЄС та НАТО для забезпечення власних позицій в інтегрованій Європі.

Саме кооперативна стратегія і тактика дозволяють Німеччині ефективно реалізовувати власні національні інтереси, не провокуючи при цьому переходу наявних суперечностей з іншими державами у конфлікт. Ж. Широка участь ФРН у структурах безпеки і співробітництва сприяє стабілізації міжнародної системи, підтримці миру та розбудові довіри у стосунках між державами в Європі.

Після досягнення державної єдності Німеччина проводить політику, спрямовану на одночасне поглиблення та розширення європейської інтеграції. Вплив Німеччини мав вирішальне значення для того, щоб, незважаючи на протидію Франції, Іспанії, Португалії, Греції та Ірландії, ЄС спочатку залучив Австрію, Фінляндію і Швецію, а пізніше — країни ЦСЄ.

Інші країни регіону змушені підпорядковуватися німецьким підходам через залежність своїх економік від стану господарства

¹⁴ Організація міжнародних зовнішньоекономічних відносин, заснованих на механізмах, що дозволяють кожній країні користуватися привілеями у відносинах з усіма партнерами.

ФРН. Але при цьому політика Німеччини в економічній сфері не є політикою диктату щодо інших. Формування валютного союзу у рамках ЄС свідчить, швидше, про добровільне сприйняття країнами Союзу німецької валютно-фінансової системи як своєрідної зразкової моделі для побудови європейської валюти. ФРН отримує найбільше користі з торгівлі у рамках ЄС, але й сплачує найбільші внески до бюджету Союзу. Таким чином, Німеччина компенсує своє гегемоністське становище великими платежами до бюджету ЄС, з яких відбувається фінансування численних програм, що йдуть на користь іншим країнам.

Німеччина розглядає ЄС фактично, як єдину зону стабільності на континенті, що знаходиться у безпосередній близькості до потенційно кризових регіонів (Балкани та, певною мірою, СНД). Тому її політика має на меті консолідувати цю зону стабільності й створити, шляхом спільної зовнішньої політики і політики безпеки, передумови для ефективного забезпечення миру в Європі. Саме тому Німеччина активно лобювала розширення ЄС на країни ЦСЄ.

Таким чином, аналіз німецьких підходів у сфері політики безпеки дозволяє зробити висновок, що за останні два десятиліття у зовнішній політиці ФРН відбувся поступовий перехід від концепції створення «загальноєвропейського кооперативного мирного порядку», запропонованої Гансом Дітріхом Геншером, що отримала у політичних аналітичних дослідженнях назву «геншеризму», до курсу на поступове формування «дієвої системи колективної безпеки» на основі розбудови наявних інституцій, таких як ОБСЄ, НАТО, ЄС, ЗЄС. Специфіка зовнішньополітичних підходів Німеччини полягає у виразнішому, порівняно з її союзниками по НАТО, підкресленні ролі і завдань ОБСЄ в структурі європейської безпеки. У той же час ОБСЄ розглядається політичним керівництвом ФРН як своєрідний міжнародний форум, який не може і не повинен замінити НАТО.

Глобальні зміни, які відбулися у 90-ті роки минулого століття, дозволили Німеччині посісти одне з провідних місць у системі міжнародних відносин у Європі. Досягнення цієї мети стало можливим завдяки використанню кооперативних зовнішньополітичних стратегій та тісній інтеграції держави у структури безпеки і співробітництва на континенті. Тепер ФРН уже не сприймається іншими державами як дестабілізуючий фактор у міжнародній

системі, хоча її вплив зростає не лише на регіональному, але й на глобальному рівнях.

Об'єднання Німеччини і пов'язане з розпадом СРСР посилення її політичної й економічної ваги у європейській регіональній субсистемі міжнародних відносин поставило зовнішню політику ФРН перед низкою нових завдань та викликів. Насамперед, це — поглиблення європейської інтеграції, формування й одночасне розширення ЄС, реформування НАТО і ЗЄС, революції у країнах Центрально-Східної Європи, низка конфліктів у колишній Югославії та пов'язана з ними необхідність стабілізації Німеччиною свого системного оточення.

Тому зовнішня політика ФРН у 1990-і роки відзначається рядом змін і нових тенденцій. Пріоритетними серед них є, зокрема, прагнення до політичної ролі, яка б відповідала економічній могутності держави, постановка завдань військово-політичного оперування на глобальному рівні, перехід до прагматизму у стосунках із сусідами, нехарактерна раніше для Західної Німеччини тенденція підкреслення власних державних інтересів у рамках західних військових союзів та регіональних об'єднань.

Місце ФРН у постбіполярній Європі визначається тим, що вона перестала бути середньою регіональною країною, якою була до об'єднання. Проте об'єднана Німеччина не стала й великою державою у такому розумінні цього слова, яке склалося за часів холодної війни. У результаті глобальних змін кінця 80-х — початку 90-х років Німеччина отримала засоби структурного впливу на політичну й економічну ситуацію на європейському континенті, тобто здатність впливати на структуру міжнародних відносин, у рамках якої діють інші міжнародні актори. Такі засоби структурного впливу включають залежність низки валют малих європейських країн від німецької марки у 1990-ті роки, інвестиційну та торговельну прив'язаність цих країн до німецької економіки, визначальний вплив ФРН на формування бюджету ЄС й ряду інших європейських міжнародних організацій тощо. Це надає Німеччині відносних переваг порівняно з її сусідами.

Таким чином нова зовнішня політика Німеччини об'єктивно сприяє встановленню багатопольярного світу. Партнери і союзники Німеччини виявляють суперечливі почуття, спостерігаючи за виходом німецької зовнішньої політики на оперативний простір. З одного боку, вони підтримують відмову Німеччини від колишніх

самообмежень, вимагаючи, щоб вона поставила свій потенціал на службу західному співтовариству. З іншого боку — побоюються зміцнення позицій Німеччини як європейського лідера на шкоду своїм власним інтересам.

§ 2. Роль Німеччини в інтеграційних процесах Європейського Союзу

У числі найважливіших завдань, які поставив перед собою уряд Г. Коля після об'єднання Німеччини, західноєвропейська інтеграція зайняла одне з пріоритетних місць. І в цій сфері на відміну від інших правляча коаліція ХДС/ХСС — ВДП добилася найбільших успіхів. Канцлер Г. Коль переслідував честолюбну мету увійти в історію не тільки як об'єднувач Німеччини, але і як творець європейської єдності. Завдяки зусиллям ФРН — головного мотора західноєвропейської інтеграції — на початку 1993 р. був створений єдиний внутрішній ринок ЄС, до якого входили тоді 12 держав. За наполяганням ФРН західноєвропейська валюта отримала назву «євро», а Центральний європейський банк розмістився у Франкфурті-на-Майні.

Очевидно, що після об'єднання Німеччини її роль у Євросоюзі істотно зросла. Тому в Західній Європі посилилося відчуття, що завдяки своєму економічному, технічному, торговому і демографічному високому рівню німці все наполегливіше будуть висуватися на роль «перших серед рівних». Ця обставина породила в Європі суперечливі емоції. У Великобританії писали навіть про появу «четвертого рейху». У Парижі, своєю чергою, побоювалися, що подолання розколу Німеччини і Європи та відповідно перенесення на схід геополітичного центру Європи можуть відсунути Францію на периферію континенту і маргіналізувати її роль у європейських справах.

Німці були, мабуть, єдиною нацією, яка так палко і з таким натхненням сприйняла єдину Європу як заміну своїй зруйнованій після Другої світової війни національній ідентичності та національних традицій. З самого початку ні в одній іншій країні континенту не було людей, що настільки переконливо вірили в Європу і пов'язували з нею своє майбутнє.

Найбільшим спільним проектом Франції та Німеччини після Маастрихтського договору на початку 90-х років стало запро-

вадження євро. Обидві країни виявляли до нього підвищений інтерес. Бонн намагався, зі свого боку, відмовившись від другої резервної валюти у світі, форсувати створення політичного союзу, в якому, з огляду на його центральне положення в Європі, він був зацікавлений, як ніхто інший. Стабільність нової валюти повинна була бути забезпечена жорсткою бюджетною дисципліною, санкціями за її порушення і контролем з боку незалежного інституту, яким мав стати Європейський центральний банк. Членами ж такого валютного союзу могли стати лише ті держави, економіка яких відрізнялася б стабільністю, а вони самі повністю виконували б усі закріплені в договірному порядку економічні та фінансові вимоги.

Незважаючи на відмінності в рівні підготовки проектів за політичним і валютно-економічним союзами, вони були запропоновані на розгляд Європейській Раді 9 і 10 грудня 1991 р. в Маастрихті і, врешті-решт, схвалені главами держав і урядів Європейського співтовариства. Після процедури ратифікації в одних країнах і референдуму — в інших він вступив у силу 1 листопада 1993 р.

У результаті підписання Маастрихтського договору стала необхідною одна важлива поправка до конституції, яка зачіпає сферу зовнішньої політики. Нова «європейська» 23-тя стаття Конституції уточнює, що Федеративна Республіка Німеччина прагне до будівництва об'єднаної Європи з демократичною, соціальною, федеративною структурою, заснованою на принципах правової держави. Для цього ФРН як федерація може «шляхом прийняття закону, що вимагає схвалення бундесрату, передавати суверенні права», тобто свідомо йти на обмеження зовнішньополітичного суверенітету. При цьому важлива роль у прийнятті рішень з питань, що належать до сфери Євросоюзу, відводиться бундесрату як представництву інтересів земель на федеральному рівні.

ФРН, незважаючи на заперечення деяких своїх партнерів, рішуче виступила за розширення ЄС за рахунок прийому країн, що входять до Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), а також держав Східної Європи.

Після Маастрихта в суспільній свідомості Німеччині виникли три не стільки технічні, скільки психологічні проблеми: по-перше, Німеччина повинна була відмовитися від німецької марки — джерела гордості і самоствердження після 1945 р. По-друге, німцям стало зрозуміло, що в новій Європі велика частина фінансових

витрат ляже на ФРН. По-третє, дискусії про об'єднання Європи, які велися у Франції та Англії, показали, що найважливіші країни, з якими Німеччина хотіла будувати об'єднану Європу, пов'язують з останньою зовсім інші цілі й уявлення, ніж сама ФРН. Ні Англія, ні Франція не думали і не думають відмовлятися від національної ідентичності, відмовлятися від своїх національних інтересів.

Канцлер ФРН Г. Коль багато зробив для просування інтересів ФРН не тільки в Західній, а й у всій Європі в цілому. І нехай не всі його ідеї та ідеї його соратників вдалося втілити в життя, він зміг претендувати на роль об'єднувача Німеччини та Європи.

Ще за Г. Коля зовнішню політику об'єднаної Німеччини можна було охарактеризувати як «політику прагматичного реагування». Така лінія принципово не змінилася ні з приходом до влади «червоно-зеленої коаліції», ні з переїздом уряду до Берліна. У громадській думці ФРН стався очевидний зсув у бік Європейського союзу.

В урядовій заяві від 29 жовтня 2002 Г. Шредер визначив німецьку зовнішню політику як «політику в Європі, для Європи і, як наслідок цього, таку, яка починається з Європи». Німецька політична еліта твердо переконана, що зовнішня політика ФРН не може розглядатися у відриві від загальноєвропейської політики. І об'єктивно для цього є всі підстави, насамперед у фінансовій сфері. Загальний внесок ФРН у бюджет ЄС в 2002 р. склав близько 25 млрд євро — 25%.

Канцлер Г. Шредер підкреслював, що метою «червоно-зеленої коаліції» є створення близького і зрозумілого громадянам Європейського союзу, орієнтованого передусім на вирішення соціально-політичних і екологічних проблем. Тому, як було заявлено, федеральний уряд буде виступати за розширення демократії і прозорості та робити все можливе для зміцнення Європейського парламенту. Розробка загальноєвропейської політики у сфері забезпечення зайнятості (так званий загальноєвропейський «Пакт зайнятості») була оголошена Г. Шредером одним із найважливіших завдань.

У 2000 р. на саміті ЄС в Ніцці, який повинен був в організації плані підготувати Союз до розширення на схід, відбулося зіткнення франко-німецьких інтересів. Власне, і стратегічний документ Європейської комісії, схвалений у листопаді 2001 р., що передбачав прийом до Євросоюзу до десяти нових членів,

був розроблений за ініціативою Німеччини. При цьому ФРН на-полягала не тільки на розширенні ЄС, але і на зміцненні його інститутів. У Німці ж, використовуючи свій президентський пост, Франція змогла протистояти німецьким вимогам розподіляти го-лоси і місця відповідно до кількості населення. Французьке «ні» було не тільки виявом національної самосвідомості, а й виразом різних підходів до європейського будівництва.

Особливе місце в проблематиці розширення ЄС займають ні-мецько-турецькі відносини та перспективи інтеграції Туреччини у «Велику Європу». У Федеративній Республіці існують дві точки зору з цього питання — «проти» і «за» прийом Туреччини в ЄС. Противники прийому, на боці яких стоять багато діячів із блоку ХДС/ХСС, посилаються, по-перше, на той факт, що Туреччина з точки зору географії не належить здебільшого до Європи, а її по-літична культура значною мірою відрізняється від європейської, і країна не сповідує демократичні принципи західного зразка. По-друге, з економічної та соціальної точки зору Туреччина — одна з найслабкіших ланок серед претендентів на вступ до ЄС. По-третє, з точки зору демографії та темпів приросту населен-ня очікується, що в найближчі 15 років число турків перевищить 80 млн. осіб і Туреччина відсуне Німеччину за цим показником у Західній Європі на друге місце. Більше того, Євросоюзу, перш за все Федеративній Республіці, слід налаштуватися на потужні еміграційні потоки у свій бік із Туреччини. Таким чином, комбіна-ція економічної слабкості і демографічної потужності не робить привабливим в осяжному майбутньому прийом Туреччини до Єв-ропейського союзу.

Прихильники інтеграції Туреччини в ЄС, навпаки, аргумен-тують позитивним досвідом сформованих двосторонніх зв'язків. Для них Анкара відіграє стратегічну роль, перш за все, з точки зору внутрішньої політики. Турецька громада, яка налічує біль-ше 2 млн. чоловік, є найбільшою зарубіжною діаспорою в країні. Темпи отримання її членами німецького громадянства вражають своєю швидкістю. Щорічно громадянами ФРН стають близько 80 тис. турків. Не менш важлива роль Анкари для Берліна з точки зору економіки. Торгові й інвестиційні потоки, які здійснюють-ся в обох напрямках, зростають настільки динамічно, що Феде-ральний союз німецької промисловості однозначно висловилися 10 грудня 2002 р. за прийом Туреччини в ЄС. По-третє, не мож-

на не враховувати роль Туреччини як стратегічного партнера по НАТО, що має виходи в Чорне і Середземне море, на Кавказ, у Центральну Азію, на Балкани і Близький Схід.

Кабінет Г. Шредера став одним із найбільш наполегливих у Європі в підготовці заходів, які запобігли б негативним процесам у розширенні ЄС і зниженні дієздатності органів Євросоюзу. Німеччина відіграла визначальну роль у схваленні влітку 2004 р. Європейської конституції. Але подальші події знову продемонстрували, що прогрес у європейській інтеграції, по-перше, визначається волею народів держав-учасниць, по-друге, багато в чому, якщо не в усьому, залежить від згоди і знаходження спільних позицій між Німеччиною і Францією. Лише від випадку до випадку німецько-французький тандем доповнюється німецько-італійськими та англо-французькими ініціативами. І коли між ФРН і Францією явно проявляється зростаюча конкуренція за владу і вплив, тоді «європейський мотор» починає працювати з перебоями.

Першорядне значення Євросоюзу для ФРН знайшло своє підтвердження і в перших вояжах за кордон нового канцлера ФРН А. Меркель. Свій перший закордонний візит вона здійснила в Париж 23 листопада 2005 р., де зустрілася з Ж. Шираком. Під час зустрічі вона наголосила, що відносини тісної дружби та співробітництва, що історично склалися між обома країнами, «повинні постійно наповнюватися життям».

Уряду «великої коаліції» належало вирішити три важливі завдання на європейському напрямку своєї зовнішньої політики: по-перше, визначитися з новими кандидатами у члени ЄС, по-друге, підготуватися до головування в Євросоюзі в першому півріччі 2007 р., по-третє, виробити і запропонувати своїм європейським партнерам стратегічний план з імплементації Євроконституції.

По першому пункту в грудні 2006 р. бундестаг і бундесрат дружно проголосували за прийом до ЄС Румунії та Болгарії 1 січня 2007 р., залишивши на час за дужками Туреччину, Хорватію та інші балканські країни. Подальше розширення союзу на найближчу перспективу, на думку правлячих кіл ФРН, має бути зупинено до тих пір, поки не буде чіткості з прийняттям Євроконституції.

Разом з тим, щоб по периметру Євросоюзу не була зведена нова «залізна завіса», для найбільш перспективних з точки зору майбутнього членства в ЄС країн, таких, наприклад, як Україна чи Грузія, Берлін розробив «розвинену політику сусідства», яка

повинна «базуватися на загальних цінностях» і гарантувати «залучення» цих держав «до безпеки та добробуту».

Що стосується головування Німеччини в ЄС у першій половині 2007 р., то його девізом стало «Спільно будувати Європу», а головною подією — урочистості на рівні глав держав і урядів 25 країн у Берліні 25 березня з нагоди 50-річчя підписання Римських договорів. У ході зустрічі у верхах було підписано так звану «Берлінське заяву» про історичні й культурні основи загальноєвропейської ідеї та завдання, що стоять перед ЄС. Серед пріоритетів свого головування в Євросоюзі Берлін виділив продовження конституційного процесу, розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки, забезпечення більшої конкурентоспроможності європейської економіки, науки та освіти, боротьбу з негативними кліматичними змінами, з міжнародним тероризмом та організованою злочинністю. Особливе місце в європейській стратегії Німеччини посіла так звана «нова послідовна східна політика ЄС», що включає в себе укладання нового договору про партнерство з Росією. Вибудовування «східної політики» ЄС щодо Росії ФРН бачить через призму розвитку відносин із країнами Центральної Азії і розцінює переважно як «енергетичну зовнішню політику».

Відновлення конституційного процесу в Євросоюзі після збоїв у Франції та Нідерландах продовжувало залишатися чи не головним пріоритетом німецької європейської політики. Ще 15 червня 2006 р. саміт ЄС в Брюсселі уповноважив уряд ФРН підготувати в першій половині 2007 р. доповідь, яка містила б пропозиції з імплементації Євроконституції з прицілом на завершення конституційних дебатів до кінця 2008 р.

З 1 січня до 30 червня 2007 р. Німеччина головує в Європейській Раді. Усвідомлюючи всю важливість головуючих функцій в ЄС як особисто для канцлера ФРН А. Меркель (до початку головування всього рік виконувала функції глави уряду і не мала достатнього досвіду у сфері зовнішньої політики), як для відомства канцлера, який взяв на себе функції координатора «європейської політики» і прагнув довести свою компетентність та високий професійний рівень, так і в цілому для Німеччини, що користується славою «мотора європейської інтеграції», своєю головною метою уряд ФРН поставив розробку пропозицій щодо виведення ЄС з конституційної та структурної кризи.

Після інтенсивних консультацій 23 червня в Брюсселі Європейська Рада затвердила план подальшого реформування Союзу. Подолавши заперечення Польщі і Великобританії, Німеччині вдалося досягти компромісу у зміні формату загальноєвропейського Основного закону і надання йому статусу «Договору про реформи» ЄС. При цьому в незмінному вигляді залишається близько 90% змістовної частини документу, що дозволяє говорити про збереження «субстанції» основоположного договору.

В цілому, вважають у Берліні, під час головування Німеччини в ЄС німцям вдалося зміцнити роль Союзу у форматі «вісімки» і в світовій політиці, насамперед за рахунок акцентування таких тем, як охорона клімату і природи, проблеми Африки й енергобезпека. Була досягнута домовленість заснувати в рамках секретаріату Євроради «громадянську штаб-квартиру» для підвищення ефективності планування та здійснення цивільних місій (Афганістан, Косово), а також для спрощеної координації дій між цивільним і військовим сегментами управління кризовими ситуаціями. Між ЄС та ООН було підписано заяву про кооперацію в ділянці кризового управління.

Чутливі невдачі головування Німеччини в ЄС, такі, як не вирішеність питання про фінансування проекту «Галілео», стагнація Дохійського раунду переговорів СОТ, ліквідація поста міністра закордонних справ, серйозні розбіжності між членами Євросоюзу в питаннях ПРО і вибудовування відносин з Росією, свідчать про віддалення перспективи вироблення єдиної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

Офіційний Берлін високо оцінив підсумки головування країни в ЄС. Головний висновок — завдяки далекосяжним компромісам німцям вдалося не тільки не втратити обличчя на міжнародній арені та утримати на високій планці імідж Німеччини, але і не поховати процес євроінтеграції.

Договір про реформу ЄС був урочисто підписаний в Лісабоні 13 грудня 2007 р., однак фіаско з референдумом в Ірландії за договором, затягування з його ратифікацією в Чехії, а також світова фінансово-економічна криза — все це на тлі зростаючої франко-німецької конкуренції за право лідерства в ЄС в ході французького головування помітно зміцнило позиції євроскептиків у Німеччині. Керівництво Німеччини переконане, що Євросоюз сам повинен спочатку показати і довести, що на своєму континенті він

без стороннього втручання може піклуватися про світ, свободу і процвітання. Лише після цього будуть створені передумови для справжнього партнерства ЄС з провідними світовими гравцями і створення відповідних умов для справедливого міжнародного поділу праці, іншими словами, збалансованої світової відповідальності.

В останні роки ФРН приділяє велику увагу глибшій інтеграції ЄС, але, на відміну від попереднього періоду, виступає проти значного розширення ЄС. Зокрема, вона виступила проти приєднання до ЄС Туреччини (хоча раніше підтримувала Туреччина в цьому питанні). На таку позицію здебільшого впливає світова фінансова криза, що розпочалась у 2008 р. та мала значний вплив на Євро-союз, поставивши під загрозу існування зони єдиної валюти.

Зокрема, фінансові та економічні проблеми Греції, Іспанії та Італії змушують Німеччину вкладати значні кошти у Фонд порятунку єврозони. На сьогодні участь Німеччини у фонді становить 211 млрд євро, при тому, що загальна величина фонду становить 440 млрд євро. Німеччина змушена робити такі кроки, навіть у збиток власній стабільності, адже добробут Німеччини залежить від добробуту Європи, і в той же час процвітання Європи знаходиться в безпосередній залежності від стану справ Німеччини. Це зумовлено тим, що Німеччина є найпотужнішою економікою Європи, а її частка складає 40% усього економічного сектору Європейського Союзу.

Таким чином, треба сказати, що для Німеччини залучення в інтеграційні процеси стало т.зв. «пропуском» у співдружність націй та дозволило поліпшити свою репутацію на світовій арені. Так, успішна реалізація цих зовнішньополітичних завдань дозволила ФРН у подальшому проводити більш активну політику в рамках процесу створення єдиної Європи і при ефективному вирішенні внутрішніх проблем, пов'язаних із наслідками відтворення єдиної німецької держави, претендувати на статус провідного суб'єкта світової політики. Ці чинники дали можливість ФРН стати «локомотивом» інтеграційних процесів у Євросоюзі та гідно підтвердити свій статус провідної країни цього об'єднання, а також роль лідера в ЄС.

§ 3. Німецько-французькі відносини в контексті розвитку інтеграційних процесів у Євросоюзі¹⁵

У центрі євроінтеграційних процесів на всіх етапах були дві країни — Німеччина та Франція — «локомотиви» Європи. Важливість євроінтеграції для цих держав була обумовлена як суб'єктивними, так і об'єктивним чинниками. Так, для ФРН активна участь в інтеграційному процесі стала унікальним інструментом для відновлення міжнародної ваги та повернення своїй батьківщині статусу великої держави. Зовнішня політика Франції, з часів правління генерала де Голля, ставила своєю головною метою закріпити свій статус на світовій арені. Участь у процесах євроінтеграції розглядається ними як єдиний шлях до реалізації цієї ідеї. У нових геополітичних умовах, пов'язаних із крахом біполярної системи та об'єднанням Німеччини, обидві країни побачили можливість на основі інтеграційних процесів у Європі сформуванню центру світового розвитку в особі ЄС. Це обумовило те, що саме європейська інтеграція стала пріоритетним напрямком наприкінці 1980-х — початку 1990-х рр. Створення ЄС стало важливим результатом зусиль з боку обох держав у розвитку євроінтеграції.

Заснування Євросоюзу означало новий етап і в двосторонніх відносинах цих країн. Разом із загальними підходами щодо перспектив та діяльності ЄС, обидві країни, водночас, у цей період займають різні позиції з приводу моделі майбутнього розвитку ЄС. Так, з одного боку, дві країни послідовно проводили та проводять політику, спрямовану на розвиток трьох основ ЄС — це формування єдиної зовнішньої та оборонної політики, нової системи європейської безпеки під егідою ЄС, загальний підхід ролі ЄС у методах боротьби з міжнародним тероризмом (яскравим прикладом спільної позиції держав є війна в Іраку 2003 р. Окупація Іраку могла воскресити образ імперської колоніальної політики, від чого всіма силами утримується ЄС. Євросоюз висував вимогу гарантувати незалежність, територіальну цілісність та якомога швидше створити цивільний демократичний уряд в Іраку. Німеччина та Франція вважали, що розширений Європейський Союз не повинен бути лише інструментом американської

¹⁵ Див. також Розділ 4 Пріоритети зовнішньої політики Франції §4. Франко-німецькі відносини як стрижень європейської безпеки і співробітництва.

глобальної гегемонії). Спільним для обох держав є розуміння подальшого розвитку Європейського Союзу, проте їхні моделі відрізняються: у той час як в Німеччині правляча коаліція та опозиція виступають за модель європейської федерації, у Франції дотримуються думки, що доцільно впроваджувати модель «Європа вітчизн». У січні 2001 р. экс-канцлер Г. Шредер виступив на франко-німецькому саміті у Страсбурзі з радикальним планом об'єднання Європи. Він наполягав на прийнятті конституції ЄС, що фактично означало створення єдиної європейської держави: Єврокомісія, як вища виконавча структура Союзу, повинна отримати більш широкі повноваження та практично стати загальноєвропейським урядом; Європейському парламенту необхідно надати верховні повноваження у формуванні єдиного бюджету; Раду міністрів, що складається з лідерів і членів урядів держав, пропонувалось перетворити у другу палату Європейського парламенту. Г. Шредер вважав, що тільки за умов створення Федерального ЄС з'явиться можливість управління Союзом.

За правління Г. Шредера та Ж. Ширака Німеччина та Франція в середині ЄС займали єдину позицію щодо питань міжнародного розвитку. Близькість позицій особливо виявилась під час святкування 40-річчя підписання Єлисейського договору (2003 р.), коли була зроблена заява про створення німецько-французького альянсу.

Із приходом до влади А. Меркель та Н. Саркозі відносини країн перейшли на новий якісний рівень. Обидві країни займають спільну позицію щодо подальшого розширення Євросоюзу. Так, президент Франції та канцлер ФРН підтвердили, що вони проти вступу Туреччини в Європейський Союз. Саркозі заявив, що «не варто потрапляти в пастку, вважаючи, що всі сусідні країни з Європою повинні ставати членами Євросоюзу».

Однією з останніх віх франко-німецьких відносин стала згода канцлера ФРН А. Меркель та президента Франції Н. Саркозі щодо створення Середземноморського союзу на початку березня 2008 р. Цей проект відкритий для всіх членів ЄС і створюється з метою об'єднання декількох середземноморських країн, у тому числі Алжиру, Тунісу, Марокко. На думку Парижа, цей союз зможе ефективно вирішувати проблеми міграційної політики, на перший план ставить розвиток цінностей правової держави та пропонує нові механізми в політиці захисту безпеки. Коли про Середземноморський союз заговорили відкрито, Німеччина зайняла критичну

позицію. Канцлер ФРН А. Меркель також не виключала перспективи, що нова структура зможе створити загрозу ЄС. Проте пізніше Н. Саркозі та А. Меркель продемонстрували свою одностайність. Що стосується прерогативних напрямів політики Саркозі під час головування в ЄС, він виділив такі проблеми: боротьба зі зміною клімату (проект зі зниження забруднюючих викидів в атмосферу є частиною нової енергетичної стратегії ЄС, завдання якої — забезпечити стабільний та безпечний розвиток енергоринок і активніше використовувати відновлювальні джерела енергії); перегляд європейської політики у сфері міграції, у відповідності до рішення Франції про повернення в НАТО. Це амбіційна програма, для успіху якої потребується підтримка Німеччини.

Актуальним питанням у сфері політики безпеки стало врегулювання конфлікту на Кавказі. Федеральний уряд Німеччини підтримує Францію в цьому питанні. У ході телефонної бесіди міністри Німеччини та Франції підтвердили намір Євросоюзу виконати всі обіцянки, зокрема, якомога швидше направити в регіон місію спостерігачів ЄС. За словами міністра закордонних справ ФРН Ф. Штанмайєра, Євросоюз має намір внести свій вклад у довгострокову стабільність на Кавказі, і відправка місії спостерігачів є лише першим кроком. Обидві держави пообіцяли активно включитись у процес обговорення конфлікту.

Таким чином, стає зрозуміло, що у відносинах Німеччини та Франції є величезні перспективи, якщо вище перераховані проблеми будуть вирішені якомога швидше. Вплив Німеччини та Франції зростає в Європі і дедалі більше відчувається у світі. Ці країни прагнуть до політичної ролі, яка відповідала б економічній могутності держав. Вони мають намір залишатися найактивнішими прихильниками подальшого розширення інтеграційних процесів у Європі, вбачаючи у цьому посилення своєї ролі у світі та в Європі зокрема.

§ 4. ФРН і США в контексті євроатлантичних відносин

На початку 1990-х рр. із закінченням воєнно-політичного та ідеологічного протистояння між Сходом і Заходом, здавалося, зникли і багато спірних питань між США та ФРН, які нерідко ускладнювали формулювання і реалізацію західнонімецької «східної політики» і політики безпеки. Проте перший канцлер

об'єднаної Німеччини Г. Коль підкреслював у цей період, що найважливішим пріоритетом його зовнішньополітичного курсу залишаються дружба і партнерство зі США і НАТО.

Ця лінія була продовжена і з приходом до влади нового покоління американських політиків на чолі з Б. Клінтоном. Хоча республіканські президенти Р. Рейган і Дж. Буш (старший) підтримували з канцлером ФРН хороші стосунки, проблеми минулого Німеччини все ж впливали на позицію їх адміністрацій. Оскільки в цих адміністраціях працювали переважно представники військового покоління, то, як правило, переважала недовіра до німців. З обранням на пост президента США Б. Клінтона ситуація принципово змінилася. Під час своїх європейських поїздок президент Б. Клінтон зазвичай демонстрував, як багато значать для нього відносини із західноєвропейськими країнами, і зокрема з ФРН.

Зі зникненням такого військового, політичного та ідеологічного чинника, як СРСР, трансатлантичне співробітництво, що спиралося головним чином на військово-політичний блок НАТО, багато в чому втратило закладену в нього мотивацію. На цьому тлі виникла дискусія про долю НАТО і євроатлантичного співтовариства в цілому.

Завдяки зусиллям канцлера ФРН Г. Коля та міністра закордонних справ ФРН К. Кінкеля до 1995 р. дискусія розгорнулася в масштабі Євросоюзу. Представники вищого політичного ешелону ФРН, Франції, Великобританії сходилися на думці, що одна лише оборонна проблематика не може служити достатнім фундаментом для трансатлантичної будівлі, і виступали за новий трансатлантичний пакт, який поряд із військовими аспектами був би покликаний інституціоналізувати економічні та політичні відносини.

На знак визнання спільних цілей та інтересів Європейський Союз та Сполучені Штати підписали 3 грудня 1995 р. в Мадриді спільний документ, який отримав назву «Новий трансатлантичний порядок денний». З одного боку, в документі знайшла своє відображення прихильність співробітництва, заснованого на спільних цінностях і цілях, з іншого — у ньому містився широкий перелік викликів і відповідей на них у сфері забезпечення миру і підтримки стабільності, у сфері торгівлі, а також у справі зміцнення трансатлантичного співробітництва.

Міністр оборони ФРН Ф. Рює був одним із перших західних політиків, який торкнувся теми розширення альянсу на засіданні

Ради НАТО ще в грудні 1992 р. Він виступив за те, щоб відкрити двері союзу для тих центрально- і східноєвропейських країн, які успішно справлялися з політичними реформами. Не випадково саме німецький політик озвучив цю пропозицію. Включення цих країн у західні структури, на думку правлячих кіл ФРН, не тільки могло б сприяти стабілізації їх міжнародного становища, а й звільнило б Німеччину від вкрай обтяжливої геополітичної ролі форпосту НАТО в Європі, яку ФРН змушена була прийняти в умовах біполярного світоустрою.

Крім військово-політичної складової, не можна забувати і про тісне переплетення економічних потенціалів Європи і Америки. У Німеччині в середині 90-х років було зареєстровано близько 1 700 фірм з участю американського капіталу, і приблизно 2 500 німецьких підприємств оперують як американські фірми у США.

Загалом німецько-американські відносини за Г. Коля характеризувалися з німецької сторони прихильністю традиції і почуттям вдячності за американську допомогу та підтримку, не в останню чергу в процесі німецького об'єднання. Офіційний Бонн волів дотримуватися обережної лінії поведінки. Це обумовлювало невпевненість США щодо німців. Хоча, згідно із заявами німецьких та американських офіційних осіб, відносини між Бонном і Вашингтоном незмінно кваліфікувалися як особливо тісні й довірливі. Проте на думку німецької дипломатії, варто було б говорити про стратегічне партнерство не між Америкою і Німеччиною, а більшою мірою між Америкою і Європою.

Цікаво, що і німці (як, утім, і багато європейців), своєю чергою, перебували в такій же невпевненості щодо американської зовнішньої політики, як і американці щодо політики ЄС та Німеччини. У цьому контексті факт перебування США в ролі єдиної наддержави часом сприймався німцями та іншими європейцями як виклик.

Зміна уряду в Німеччині восени 1998 р. дала привід розгорнути широку дискусію про те, наскільки ця подія викличе фундаментальні зміни в політичній, у тому числі зовнішньополітичній, культурі ФРН. До влади прийшло нове покоління політиків, які не зазнали тягара війни і багато в чому сформувалися під впливом молодіжного руху кінця 60-х років.

Німецька зовнішня політика почала пошук нового балансу між інтеграцією і національними інтересами. З урахуванням змінених внутрішньо- і зовнішньополітичних реальностей по-новому пови-

нна була бути обґрунтована навіть така константа, як трансатлантичні відносини. У зв'язку з цим одне з найважливіших завдань, яке поставив перед собою уряд Шредера-Фішера, полягало в оновленні трансатлантичного партнерства. Загальний інтерес європейців і американців полягав у тому, щоб і в майбутньому спільними зусиллями забезпечувати безпеку і стабільність в Європі та в суміжних з нею державах. При цьому виникало питання про шляхи і засоби реалізації цього завдання. І якщо християнські демократи, які перебували в той період в опозиції, будь-яких серйозних застережень, в цілому слухняно прямували у фарватері американського зовнішньополітичного курсу, то соціал-демократи і зелені висловили в цьому питанні свою особливу точку зору. Така ж особлива позиція ФРН була продемонстрована новим керівництвом країни і щодо інших проблем.

Уже восени 1998 р. міністр закордонних справ Й. Фішер, торкаючись взаємин Німеччини з НАТО, несподівано висловився за відмову від концепції превентивного ядерного удару. Природно, ФРН не змогла добитися прийняття рішення про відмову від застосування першими ядерну зброю. Певним досягненням німецької зовнішньої політики був, проте, вже той факт, що ця проблема взагалі стала темою для обговорення усередині альянсу.

У 1990-і роки Німеччина вперше за післявоєнний період стала використовувати свої збройні сили поза національними кордонами, а потім і поза сферою відповідальності НАТО, спочатку за мандатом ООН, а потім і без нього. Взявши участь у військовій операції НАТО на Балканах, ФРН, мабуть, вперше повною мірою продемонструвала союзницьку солідарність і готовність брати на себе відповідальність. Якщо в недавньому минулому — наприклад, під час першої війни в Перській затоці — у цьому питанні через історичні причини і географічну віддаленість регіону Німеччина виявляла особливу стриманість, то цього разу ситуація була принципово іншою. Багато в чому це було пов'язано з тим, що конфліктна ситуація розгорталася на європейському континенті. Із самого початку Німеччина брала участь у плануванні та здійсненні військових акцій НАТО.

Після 11 вересня 2001 р. уряд ФРН висловив свою «необмежену солідарність» із США, пов'язуючи з цим очікування мати більш вагомий голос при прийнятті рішень у Вашингтоні. Що стосується Афганістану, та військові дії США на його території в рамках ан-

титерористичної коаліції розглядалися офіційними колами ФРН як такі, що відповідають міжнародному праву та рішенням ООН. У Берліні було оголошено про готовність Німеччини взяти участь у військових операціях.

Після того як американці заявили про розгром режиму талібів, уряд ФРН заявив, що буде боротися з тероризмом в Афганістані не стільки військовими засобами, скільки шляхом надання економічної та гуманітарної допомоги. Однак поряд з цим було підготовлено військовий контингент загальною чисельністю 3 900 чоловік, посилений технікою хімзахисту, який був направлений у Кувейт для спільних тренувань з американськими військами.

У цілому в 2002 р. німецький уряд виділив більше 1,25 млрд. євро на покриття витрат щодо участі бундесверу в операціях за кордоном. У зв'язку з цим виявилось, що до початку XXI століття Німеччина стала найбільшою державою після США, яка надавала свої військові контингенти для забезпечення миротворчих операцій у світовому масштабі.

Незважаючи на вжиті зусилля, канцлера Шредера спіткало серйозне розчарування, коли президент США не визнав у ньому рівного собі партнера. Мабуть, це одна з причин американо-німецьких розбіжностей щодо Іраку, які були публічно озвучені канцлером ФРН влітку 2002 р. в ході виборчої кампанії. Здобувши перемогу на виборах, Г. Шредер знову заявив, що повна солідарність не поширюється на «авантюрні дії» і скептично відгукнувся про підготовку військової операції в Іраку. В цілому ставлення в Німеччині до американської політики стало при Шредері більш негативним. У вересні 2003 р. опитування громадської думки показали, що 50% німців негативно поставилися до провідної ролі Сполучених Штатів у світовій політиці, у той час як у 2002 р. ця цифра становила 27%. Число згодних із лідерством США скоротилося з 68 до 45%. Одночасно в громадській думці ФРН стався очевидний зсув у бік Європейського Союзу. На характері німецько-американських відносин головним чином позначилася зміна поколінь у політиці. Ця зміна призвела до того, що почуття залежності від «світового гегемона» і шанобливе до нього ставлення змінилося з боку «змужнілого васала» на претензії розглядати себе як рівноправного партнера.

У кінцевому підсумку уряд Німеччини так і залишилося на своїй позиції рішучого опору використання сили, у тому числі і на

основі відповідної резолюції ООН. П'ятого лютого 2003 р., перед тим як держсекретар США К. Пауелл виступив з доповіддю в Раді Безпеки ООН, Г. Шредер у черговий раз публічно підтвердив своє рішуче «ні» війні. Спроби США використовувати механізм НАТО для підключення альянсу до військової операції проти режиму С. Хусейна під приводом захисту Туреччини (єдиною з країн блоку, що має спільний кордон з Іраком) були заблоковані незгодою Німеччини, а також Франції та Бельгії.

У лютому і березні 2003 р. опозиційні партії Німеччини почали більш рішуче виступати проти антиамериканського курсу канцлера Г. Шредера. Голова найбільшої опозиційної партії ХДС А. Меркель у лютому 2003 р. заявила, що вона б поставила свій підпис під відомим листом керівників восьми європейських країн на підтримку Сполучених Штатів.

Після візиту в Німеччину прем'єр-міністра Великобританії Т. Блера канцлер ФРН Г. Шредер заговорив про «необхідність і важливість здорових трансатлантичних відносин». Уже наступного дня після тристоронньої зустрічі у Санкт-Петербурзі, яка відбулася 11 квітня 2003 р., в інтерв'ю журналу «Spiegel» Г. Шредер висловив жаль з приводу своїх «перебільшено» критичних зауваженнях на адресу політики президента Дж. Буша в Іраку, що призвело до різкого погіршення американсько-німецьких відносин. 28 вересня 2003 р. у Нью-Йорку після 16-місячної перерви відбулася зустріч Г. Шредера з Дж. Бушем, на якій відбулося «примирення» лідерів двох держав.

Проте весь характер подальшого розвитку подій свідчив про те, що проблеми німецько-американських відносин не обмежувалися тактичними розбіжностями і риторикою передвиборчої кампанії у ФРН. Як виявилось, у кінцевому підсумку політико-дипломатичний альянс Німеччини та Франції (з підключенням Росії) з цього питання відкрито протистояв інтересам США і засвідчив глибокі зовнішньополітичні зрушення та остаточний відхід Німеччини від свого зовнішньополітичного курсу в період холодної війни і після її завершення протягом 1990-х рр.

У квітні 2003 р., на так званому «міні-саміті» за участю лише чотирьох європейських союзників по НАТО і членів ЄС — Німеччини, Франції, Бельгії та Люксембургу, був оголошений план вироблення європейської оборонної політики і розвитку збройних сил, потенційно незалежних від НАТО. Перед обличчям тривалої

війни в Іраку глави чотирьох держав, очевидно, свідомо пішли на ризик не тільки можливого поглиблення розколу в НАТО, але і виникнення того, що отримало назву «двошвидкісної Європи».

Найбільший раунд розширення ЄС (1 травня 2004 р. до нього приєдналися десять країн) і НАТО (29 березня 2004 новими членами стали сім країн) свідчив про те, що обидві структури зближуються принаймні концептуально. Ця тенденція — незалежно від того, які суперечності час від часу виникали між Сполученими Штатами і деякими з їхніх європейських союзників, — з усією очевидністю підтверджувалася тим фактом, що в ході візиту до Європи в лютому 2005 р. президент Буш став першим президентом в історії США, який відвідав у Брюсселі штаб-квартири як НАТО, так і Європейського Союзу.

У цей період зовнішня політика ФРН опинилася в стані невизначеності на ключовому для себе трансатлантичному напрямі. Німецька зовнішньополітична еліта так і не зуміла повною мірою виробити чіткого уявлення про те, за якими правилами і відповідно за якими принципами має функціонувати «новий світопорядок», які можуть бути допустимі засоби формування та підтримки стабільного функціонування цього світопорядку і, нарешті, яким чином слід реагувати на прояви США своєї могутності.

Очоливши німецький уряд у листопаді 2005 р., канцлер А. Меркель здійснила перші візити в Париж, Варшаву, Брюссель та Відень. Потім вона попрямувала до Вашингтона. І тільки після цього відвідала Москву. Такий маршрут говорив про те, що після приходу до влади А. Меркель параметри зовнішньої політики Німеччини дещо змінилися. Відразу стало зрозуміло, що новий канцлер бажала швидко піти на зближення з США, прагнула відновити трансатлантичний союз і зберегти Америку на чолі цього союзу. Змінена ж атмосфера у взаєминах лідерів двох країн, безсумнівно, сприяла пошуку конструктивних шляхів вирішення проблем, що накопичилися в останні роки в двосторонніх і — в ширшому контексті — відносинах між ЄС і США.

У рамках «великої коаліції», яка перебуває нині при владі у ФРН, існує принципова згода з приводу необхідності підвищення значущості НАТО. Зокрема, в коаліційному договорі ХДС, ХСС та СДПН від 11 листопада 2005 р. йдеться: «Ми виступаємо за те, щоб Атлантичний альянс став центральним місцем трансатлантичного діалогу в галузі безпеки, де трансатлантичні партнери

проводять рівноправні консультації та здійснюють координування зі стратегічних питань».

Таким чином, можна констатувати, що США залишаються найважливішим пріоритетом німецької зовнішньої політики. Їхні відносини мають як двосторонній, так і багатосторонній контекст. Після закінчення холодної війни і в міру прогресу європейської інтеграції значення відносин із США для Німеччини трохи знизилося. У той же час не можна не відзначити, що кризи між Берліном і Вашингтоном сприймалися і сприймаються більшістю представників політичної еліти по обидві сторони Атлантики як прикрі тимчасові непорозуміння.

§ 5. «Drang nach Osten» сучасної зовнішньої політики Німеччини

Центрально-Східну Європу німці традиційно вважають сферою своїх природних інтересів. Дезінтеграція СРСР остаточно розчистила ФРН шлях на Схід — значною мірою мирний шлях економічного проникнення, який у сучасному світі дає в довгостроковій перспективі ті ж результати, що і військове захоплення в попередні епохи. ФРН охоче погодилася із запропонованою їй її західними партнерами поділом праці, тим більше що ускладнення з освоєнням колишньої НДР не давали їй можливості відразу замахнутися на більше.

Ідеологічним обґрунтуванням нової хвилі німецького «натиску на Схід» служить теорія тоталітаризму, яка стала, по суті, державною доктриною ФРН. Ця теорія прирівнює «реальний соціалізм» до нацизму, переслідує насамперед мету продемонструвати, що запламований жахливими злочинами проти людства нацистський режим не є винятковим надбанням німецької історії. Сталінський режим був ще гірший від гітлерівського, і невідомо, хто від кого захищався і хто більше зробив злодіянь.

Об'єднання Німеччини змінило зміст терміна «німецька східна політика». Якщо «стара» ФРН, формулюючи і реалізуючи свою східну політику, мала на увазі передусім СРСР, від якого прямо залежало вирішення національного питання німців, то після 1990 р. в перелік її першочергових об'єктів увійшли країни Центральної Європи та Балкан, які лежать на схід від Німеччини. Тимчасове ослаблення Росії та її зовнішньополітичних позицій призвело до

того, що в списку пріоритетів німецької політики країни Центральної Європи багато в чому вийшли практично на рівний із Росією рівень. Характер відносин Німеччини з країнами ЦСЄ диктується в першу чергу їх стратегічним розміщенням у Європі.

З-поміж усіх країн ЦСЄ найскладнішими для ФРН були відносини з Польщею, що пов'язано зі страхом поляків перед фашистською Німеччиною, а також наслідком 45-річної німецької пропаганди. Усупереч наявним спірним моментам і розбіжностям Польща залишається привілейованим партнером ФРН, і німецька зовнішня політика, як і раніше, приділяє їй підвищену увагу.

Трохи пом'якшив стосунки обох країн договір про існуючий кордон (14 листопада 1990) і став основою для зближення обох держав. 17 червня 1991 р. було підписано німецько-польський договір про добросусідство та дружнє співробітництво, у якому Німеччина зобов'язалася підтримувати євроінтеграційний вектор польської зовнішньої політики, а німецькій меншині в Польщі було надано гарантії надання забезпечення основних прав. Загалом розвиток польсько-німецьких взаємин у 1990-х роках можна окреслити як успішні. Німеччина активно виступала за вступ Польщі до Європейського Союзу.

У серпні 2004 р. канцлер Г. Шредер відвідав Польщу у зв'язку з річницею Варшавського повстання 1944 р. Це був важливий політичний жест, який підкреслив прогрес у розвитку німецько-польських відносин і рішучість Німеччини продовжувати рух у цьому напрямку. Виступаючи біля меморіалу учасників повстання, Г. Шредер заявив: «Сьогодні ми, сповнені почуттям сорому, схилиємо голови перед обличчям злочинів нацистських військ. Вони напали на Польщу в 1939 р. Після повстання 1944 р. вони перетворили в руїни і попіл стару Варшаву. Незліченна безліч польських жінок і чоловіків були вбиті або відправлені в концтабори і на примусові роботи. У цьому місці польської гордості та німецької ганьби ми висловлюємо надію на примирення і мир».

Проте позиції ФРН і Польщі різко розійшлися щодо іракської проблеми. Сильне занепокоєння в політичних і громадських колах ФРН викликали плани розміщення американських антиракет у Польщі. Між німцями і поляками існували серйозні суперечності в економічній сфері. У ФРН були великі побоювання, що дешева польська робоча сила, яка вже до розширення ЄС ускладнювала становище на німецькому ринку праці (особливо в нових землях),

після скасування обмежень хлине до Німеччини зі згубними наслідками для соціальної рівноваги останньої. Саме ФРН наполягла на тому, щоб щодо нових членів ЄС із Центральної Європи було тимчасово обмежено застосування одного з основних принципів європейської інтеграції — права на вільне переміщення робочої сили в рамках Європейського союзу. Це, природно, викликало гостре невдоволення в Польщі, хоча її уряд змушений був разом з іншим прийняти і цю умову.

На початку 2000-х років після успішної інтеграції в ЄС і НАТО роль найближчих сусідів ФРН — Чехії і Польщі в європейській політиці посилилася. Ці країни є такими ж рівноправними учасниками процесу європейської інтеграції і трансатлантичної співпраці, як і західноєвропейські держави, і при цьому вже не бажають іти в кільватері зовнішньої політики будь-кого із сильніших сусідів по єдиній Європі. Позиція цих держав із приводу військової акції США та їхніх союзників в Іраку, а також активна участь президента А. Кваснєвського в подоланні політичної кризи в Україні продемонстрували прагнення цих двох країн і, в першу чергу, Польщі відігравали більш активну роль у регіональній політиці.

Ситуація, що змінилася, стала викликом для традиційної «східної політики» Німеччини, у рамках якої сусідні країни розглядалися швидше як молодші, а не рівні партнери. Таке сприйняття не лише Польщі та Чехії, а й інших країн ЦСЄ виявилось характерним не тільки для Г. Коля, який усе ж зумів закласти основу для нового типу відносин із цими країнами, але й для Г. Шредера, який так і не зміг стати довірчим партнером для східних сусідів. Більше того, напередодні виборів до бундестагу ФРН і Росія ухвалили рішення про будівництво газопроводу по дну Балтійського моря, яке було зустрінуте з великим скепсисом у так званих «транзитних державах». Про неприйняття такого кроку заявив, зокрема, глава литовського уряду А. Бразаускас. Проте уряд Г. Шредера вважав за краще проігнорувати інтереси своїх партнерів по ЄС і НАТО, прагнучи забезпечити свою країну дешевими енергоресурсами.

Зовсім в іншому напрямку діяли напередодні виборів німецькі християнські демократи. Кандидат на пост канцлера А. Меркель у середині серпня 2005 р. здійснила візит до Польщі, у ході якого зустрілася з лідером президентської гонки в цій країні, віце-спікером сейму і лідером «Громадянської платформи» Д. Туском.

А. Меркель запевнила свого співрозмовника в тому, що Німеччина буде прагнути до встановлення таких же тісних відносин з Польщею, як і з Францією. При цьому вона пообіцяла не взаємодіяти з Москвою «через голову» поляків, тобто враховувати польські інтереси при подальшій взаємодії з Росією. Про це ж ішлося на зустрічі Д. Туска з президентом ФРН Х. Келером (він також представляє ХДС), яка відбулася у Варшаві наприкінці серпня 2005 р. Така активність лідерів християнських демократів напередодні виборів до бундестагу повинна була продемонструвати їх прагнення переглянути основи «східної політики» Г. Шредера. Підсумки парламентських і президентських виборів у Польщі, які відбулися у вересні-жовтні 2005 р., стали ще одним аргументом на користь необхідності розробки нової стратегії ФРН щодо цієї країни.

Відносини ФРН з Чехословаччиною (а потім Чехією і Словаччиною) склалися невдовзі після пражської «оксамитової революції» порівняно безпроблемно. Усупереч сильного опору всередині чехословацького суспільства Вацлав Гавел відразу ж публічно вибачився за ставлення чехів до судетських німців після 1945 р. і запропонував «історичне примирення» з Німеччиною в рамках чехословацького «повернення до Європи». Це дозволило вже в листопаді 1991 р. парафувати, а в лютому 1992 р. підписати базовий договір про добросусідство і співробітництво з Німеччиною. Правда, з нього були виключені найбільш спірні теми, пов'язані із засудженням нацистської агресії і реституції майна виселених після 1945 р. судетських німців.

Спробою розв'язати проблему судетських німців і розібратися з виплатою відшкодувань жертвам нацизму в Чехії стало підписання на початку 1997 р. німецько-чеської декларації про двосторонні відносини та майбутній розвиток. У цьому документі ФРН і Чехія визнали, що минула несправедливість належить минулому: Німеччина визнала свою відповідальність за Мюнхенську угоду 1938 р., а Чехія у свою чергу вибачилась за повоєнне виселення судетських німців. У цілому ж декларація сприяла поживленню німецько-чеських відносин і забезпечила Чехії німецьку підтримку щодо вступу в ЄС та НАТО.

Названі моменти і сьогодні продовжують залишатися каменем спотикання в німецько-чеських відносинах (Словаччина заявила про своє нейтральне ставлення до цієї суперечки). Крім того, пер-

спектива розміщення в Чехії американської системи ПРО також ускладнює німецько-чеські відносини.

Німецько-словацькі відносини на початку XXI століття розвивалися на традиційно дружній основі. Важливою віхою для взаємодії Берліна і Братислави став процес розширення ЄС на схід та актуальне питання про євроінтеграцію Словаччини.

Найменше проблем у ФРН у відносинах з Угорщиною. По-перше, західнонімецькі фірми завчасно проникали в угорську економіку, оскільки угорські комуністи набагато раніше за інших соцкраїн розпочали підготовку до переходу до ринку. По-друге, саме з ініціативи Будапешта відбулося відкриття австро-угорського кордону в вересні 1989 р., що перетворило кризу НДР у відкриту пожежу, яка знищила в кінцевому рахунку другу німецьку державу.

Особливо запобігливо ставиться ФРН до держав Прибалтики. Провідну роль «опікунів» Прибалтики відіграють Скандинавські країни, в першу чергу Данія. ФРН залишається ніби в другому ряду, не претендуючи на першість і не домагаючись лаврів головного покровителя, хоча на практиці діє дуже активно, спираючись на традиційні зв'язки з регіоном.

Для правлячих еліт регіону ЦСЄ ФРН виступає як свого роду показова країна, що здійснила успішний перехід від тоталітаризму до демократії. У 90-ті роки багато колишніх соціалістичних країн реформували свої державні та громадські інституції, використовуючи як моделі саме німецькі зразки.

Усі уряди в історії ФРН прагнули зберігати і підтримувати добрі відносини з Москвою. Як підкреслюється в офіційних заявах МЗС ФРН, без Росії неможливо забезпечити на тривалу перспективу безпеку і зовнішньополітичну стабільність у Європі. Тому німецька політика щодо Росії розуміється як європейська стабілізаційна політика.

У цілому при уряді «червоно-зеленої» коаліції двосторонні відносини розвивалися позитивно. Уже перший візит президента Росії В. Путіна до Німеччини 15-16 червня 2000 р. ознаменував новий етап будівництва відносин «на базі спільних інтересів». Червнева зустріч стала прологом встановлення особистої дружби між лідерами обох держав і доброзичливого ставлення провідних німецьких політиків до інтересів Росії, адвокатом яких вони все активніше стали виступати на різних міжнародних форумах.

Нове позиціонування Москви, яке все більше відкривається щодо євроатлантичних інститутів, зустріло принципову готовність ФРН тісніше інтегрувати Росію в західні структури, надавши вже наявним домовленостям в цьому напрямі велику обов'язковість і навіть пом'якшило чеченську тему в двосторонньому діалозі. Усе це не могло не позначитися і на особистих контактах керівників обох держав, які розвивалися дещо в іншому ключі, ніж в епоху Б. Єльцина і Г. Коля.

Одне з найважливіших місць у сучасному міжнародному співробітництві Німеччини відводиться Росії. Підкреслюється, що інтенсивність і характер таких відносин не повинні залежати від тимчасових проблем і мають глобальне значення для ФРН. Тим не менш, події в Грузії в серпні 2008 р. значно погіршили німецько-російські відносини, оскільки ФРН виступила проти політики Росії щодо Абхазії і Південної Осетії.

§ 6. ФРН і країни, що розвиваються

У 90-ті роки німецька політика допомоги країнам, що розвиваються, поступово стала все більше піддаватися критиці. Громадськість ФРН більше цікавила економічні, соціальні і політичні витрати німецького об'єднання. Тому політика Німеччини в третьому світі зіткнулася з об'єктивними істотними обмеженнями. Інтерес до проблем «чужих», «інших» став знижуватись. У суспільній думці намітилася тенденція до несприйняття «політики розвитку».

Виступаючи 10 жовтня 1991 р. в бундестазі, міністр з економічного співробітництва Карл-Дітер Шпрангер виділив п'ять критеріїв, які федеральний уряд поклав у основу надання допомоги країнам, що розвиваються:

1. Дотримання прав людини, у тому числі при затриманні окремих осіб, захист прав національних меншин і заборона катувань, заборона покарань без судового розгляду.

2. Участь населення в прийнятті політичних рішень, свобода думок і ЗМІ.

3. Правові гарантії для населення через діяльність незалежної юстиції, однакові права для всіх, правова держава і т.ін.

4. Ринкова орієнтація економіки, у тому числі захист власності та гарантії конкурентної боротьби.

5. Орієнтація держави на соціальні потреби більшості населення замість надмірних витрат на озброєння, охорона навколишнього середовища і дбайливе ставлення до природних ресурсів.

Ці критерії і стали визначати нову стратегію ФРН щодо країн після закінчення «холодної війни». Німеччина стала першою державою серед членів ЄС, яка переглянуло свою політику в Азії в контексті переоцінки і переосмислення наслідків, що випливали з об'єднання країни і краху комуністичної системи в Європі. Результатом цього стала розробка нової «азіатської стратегії» ФРН, яка була опублікована в жовтні 1993 р. Нова концепція федерального уряду докладно пояснювала економічні та політичні причини, що змусили Азію стати одним з основних об'єктів німецької зовнішньої політики.

У контексті ціннісної орієнтації Латинська Америка, безперечно, представляє незрівнянно більший інтерес з точки зору розуміння основ демократії і ставлення до прав людини, ніж ісламський або азійський регіони. Крім того, у ФРН тут існує інтерес у збереженні і розширенні свого національно-культурного впливу, бо, як відомо, в латиноамериканських країнах проживає 5 млн. етнічних німців, насамперед у Чилі, Бразилії, Аргентині і Гватемалі. Латинська Америка традиційно займала провідне місце в списку географічних пріоритетів «культурної політики» ФРН. У сфері ж зовнішньої торгівлі значення Латинської Америки для Німеччини в другій половині XX століття помітно впало.

На рубежі XX і XXI століть уряд Г. Шредера виділив роботу з країнами, що розвиваються, в один з пріоритетних напрямків у своїй зовнішній політиці. Німеччина зробила наголос не лише на боротьбу з бідністю, але і на поліпшення ситуації в галузі освіти, розвиток сільських районів, на охорону навколишнього середовища і ресурсів.

Уряд Г. Шредера оголосив проблему запобігання кризам основним напрямком німецької допомоги країнам, що розвиваються. Характерно, що ще в 1997 р. ФРН активно сприяла створенню з ініціативи Франції «Мережі із запобігання конфліктів» з підпорядкуванням ЄС. Її основним завданням було визначено аналіз конфліктних потенціалів і регіонів третього світу та постачання необхідною інформацією підрозділів Європейської комісії та Європарламенту при виробленні відповідних політичних

рішень і рекомендацій. Соціал-демократи і зелені зробили наголос в цьому контексті на підтримку миролюбних сил всередині країн і за кордоном, зробивши акцент на права людини та мирне врегулювання спорів. Для цього міністерством з економічного співробітництва та розвитку була розроблена рамкова концепція і виділені відповідні кошти з федерального бюджету.

Про роль допомоги країнам, які розвиваються, свідчить той факт, що федеральний міністр з економічного співробітництва та розвитку був уведений у Федеральну раду безпеки. Це було, зокрема, зроблено, щоб впливати на політику в галузі експорту озброєнь.

28 червня 2000 р. Федеральна рада безпеки Німеччини схвалила рамкову концепцію «Запобігання кризам та врегулювання конфліктів», у якій федеральний уряд узяв на себе зобов'язання під керівництвом міністерства закордонних справ і з залученням інших міністерств та відомств розробляти в кожному необхідному випадку відповідну стратегію реагування. Проте загальні формулювання і наміри, викладені в документі, залишили багато конкретних питань відкритими.

«Червоно-зелена коаліція», як показали результати зустрічі «вісімки» в Кельні в 1999 р., виступаючи за масштабне списання боргів країнам, що розвиваються, взяла ініціативу в цій галузі на себе. Канцлер Г. Шредер особисто виступив із пропозицією списати борги на суму більш ніж 14 млрд дол. з найбільших країн-боржників, таких як Уганда, Мозамбік, Болівія, Мавританія і Танзанія.

Вражають дані про прямі інвестиції Німеччини в країнах третього світу. У період з 1990 по 1999 р. вони зросли у вісім разів і становлять 190 млрд дол. Однак тільки 10 найбільших країн, що розвиваються, удостоїлися інвестиційної уваги з боку ФРН.

У 2000 р. була зафіксована висока динаміка німецько-арабської торгівлі, яка виросла порівняно з попереднім роком на 28%. Своєю чергою, імпорт із цих країн за той же період виріс на 60%. На початок XXI ст. плідна співпраця МЗС із різними міжнародними та неурядовими організаціями, що займаються наданням гуманітарної допомоги, стала на регулярну основу.

У 2001 р. лише 4,3% усіх зарубіжних інвестицій ФРН припало на Азію. Якщо до цього додати інвестиції німецьких фірм, що вже оперують у цьому регіоні, то цифра буде дещо вищою. Загалом

торговий обсяг з країнами Азії та Тихоокеанського регіону становив у 2001 р. 11,5% від загального обсягу зовнішньої торгівлі. При цьому особливу увагу економіка ФРН приділяє Японії як локомотиву економічного розвитку регіону. Новим моментом стало освоєння спільними німецько-японськими підприємствами ринків країн Близького Сходу і Південно-Східної Азії. У 1999-2000 рр. у Німеччині з успіхом пройшов рік Японії в Німеччині. Аналогічний захід було проведено в Японії в 2005-2006 рр.

Не відстає від Японії і Китай, який внаслідок високих темпів економічного розвитку, ставши членом СОТ, притягує до себе прямі інвестиції та технологічні ноу-хау. «Китайська тематика» стала одним із ключових моментів у зовнішньополітичній діяльності уряду «великої коаліції», що прийшла до влади в результаті дострокових парламентських виборів у 2005 р. Незважаючи на різницю в підходах до проблем забезпечення прав людини і до проведення економічної політики, обидві країни продовжують тримати курс на більш тісну співпрацю. При цьому помітно змінюється конфігурація кооперації: замість двосторонніх тем на передній план усе більше виходить спільна участь у вирішенні міжнародних криз та конфліктів, таких, наприклад, як ядерні програми Ірану і Північної Кореї, близькосхідне врегулювання, ситуація в Судані.

Уряд А. Меркель активно взявся за розвиток двостороннього співробітництва. Уже в 2006 р. відбулися три німецько-китайські зустрічі на вищому рівні, в ході яких була узгоджена низка важливих документів. Зокрема, у вересні в Берліні були підписані угоди про кооперацію в галузі виробництва медичної техніки та біотехнології, про заснування інституту німецько-китайських молодіжних обмінів, про відкриття в Німеччині Інституту ім. Конфуція з вивчення китайської мови та культури, про будівництво на китайських верфях для ФРН восьми контейнеровозів і шести танкерів.

У 2007 р. Пекін відвідали президент ФРН Х. Келер, канцлер А. Меркель, міністр оборони Ф. Юнг, держміністр у Відомстві канцлера, уповноважений федерального уряду з питань культури та ЗМІ Б. Нойман. Однак інтенсивний діалог був на час перерваний китайською стороною після того, як у вересні А. Меркель прийняла у своїй офіційній резиденції в Берліні духовного лідера тибетців Далай-ламу. Сам факт цієї зустрічі унікальний, оскільки

жоден глава німецького уряду не наважився на такий крок, знаючи, чим це може загрожувати двостороннім відносинам. Реакція влади КНР була передбачувана. Вони розцінили зустріч як «грубе втручання» у внутрішні справи Китаю і практично заморозили на час усі зв'язки з Німеччиною як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні. Лише завдяки активній участі міністра закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєра, який не припиняв інтенсивний багатомісячний діалог зі своїм китайським колегою, до січня 2008 р. ситуацію вдалося якоюсь мірою нормалізувати. При цьому і канцлеру, і міністру закордонних справ довелося зробити неодноразові заяви про підтримку формули «єдиного Китаю».

Якщо довгий час федеральне міністерство з економічного співробітництва і розвитку було монополістом в царині державної допомоги країнам, що розвиваються, то останнім часом окреслилася тенденція до збільшення числа акторів на цьому полі. Свій внесок у розширення і поглиблення відносин з країнами третього світу вносять і федеральні землі, і громади. А це означає, що міністерство змушене все більше брати на себе функції координатора в процесі кооперації з країнами, що розвиваються, враховуючи, що держава, а точніше, федеральний центр, поодиночі не може впоратися із завданням надання ефективної допомоги третьому світу. Тому партнерами міністерства з боку німецької економіки виступають більш 100 фірм і підприємств. Крім того, з ним співпрацюють політичні фонди, церковні ініціативи, напів-державні організації.

У списку зовнішньополітичних пріоритетів «великої коаліції», що прийшла до влади наприкінці 2005 р., політика щодо країн, які розвиваються, стоїть на останньому, сьомому місці. І все ж політика щодо країн, які розвиваються, продовжує залишатися самостійною частиною німецької зовнішньої політики як цілого.

У коаліційному договорі ХДС/ХСС і СДПН було підкреслено, що загострення проблем розвитку, насамперед в Африці, і в окремих регіонах Азії і Латинської Америки, безпосередньо загрожують миру й добробуту в Німеччині і Європі. Тому ФРН буде послідовно реалізовувати цілі і принципи, проголошені у рішеннях ООН, конференції з питань фінансування країн, що розвиваються, в Монтерреї, а також всесвітнього саміту в Йоханнезбурзі. Внутрішньодержавні економічні труднощі змушують правлячу

еліту Німеччини, як і раніше, робити ставку у вирішенні проблем третього світу переважно на багатосторонньому рівні в рамках визнаних міжнародних інститутів і фінансових організацій, таких, як ЄС, Світовий банк і Міжнародний валютний фонд. Про це прямо говориться у міжпартійному договорі. Тому не випадково у сфері двостороннього співробітництва передбачається подальше скорочення країн-реципієнтів німецької допомоги.

Особливий інтерес для Федеративної Республіки представляють так звані «порогові» країни, які вирости з «коротких штанців» країн, що розвиваються, але не увійшли ще до кола промислово розвинутих або постіндустріальних держав. З точки зору перспектив глобальної структурної політики вони є центральними гравцями, від яких вирішальною мірою залежатимуть стабільність і динаміка світової економіки, світової політики, а також майбутнє глобальної екосистеми. Особливу увагу Берлін приділяє Китаю, Індії, Бразилії, Мексиці та Південній Африці. Від співпраці з цими країнами вигоду отримують передусім німецькі фірми, які активно працюють на їхніх ринках.

* * *

Таким чином, основними напрямками зовнішньої політики Німеччини в постбіполярний період є: європейська інтеграція, що розвивається на основі франко-німецького союзу; з об'єднанням Німеччини європейська перспектива не втратила для німців своєї привабливості. Навпаки, європейський вимір став невід'ємною складовою німецьких інтересів; трансатлантичне партнерство, що припускає тісні союзницькі відносини зі США в рамках НАТО; забезпечення європейської безпеки. Після об'єднання Німеччини, яке було основною метою німців, ситуація докорінно змінилася. Поділ країни і народу, обмеження суверенітету, що сприймалися німцями як плата за злочини націонал-соціалізму, були зняті.

Пріоритети німецької зовнішньої політики зумовлюють нову роль ФРН у Європі, що забезпечується дипломатією, якій вдається поєднувати одночасне досягнення багатьох цілей у кількох площинах міжнародних відносин. У стосунках у рамках НАТО Федеративна Республіка виступає з багатьох питань як вірний американський союзник на континенті і, одночасно, як партнер

Франції у розбудові Спільної зовнішньої політики і політики безпеки в межах ЄС.

Специфіка німецької зовнішньої політики на сучасному етапі полягає в тому, щоб збільшувати власний зовнішньополітичний потенціал у рамках діяльності в регіональних об'єднаннях і військових союзах. Мультилатералізм як політична стратегія, що передбачає активну участь Німеччини в європейській та євроатлантичній інтеграції, змушує німецьких політичних діячів при проведенні зовнішньополітичних акцій віддавати перевагу тим рішенням, які враховують не лише державні інтереси ФРН, але й інтереси інших держав-учасників міжнародної системи.

Контрольні запитання

1. *Як змінилась зовнішня політика ФРН після об'єднання?*
2. *Що таке «геншеризм»?*
3. *Яка роль ФРН у процесі євроінтеграції?*
4. *У чому суть зовнішньополітичної концепції Г.Шредера?*
5. *Чим зумовлений східний вектор зовнішньої політики ФРН?*

РОЗДІЛ 6.

МІСЦЕ ІТАЛІЇ У СВІТОВІЙ, ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

«Черчилль звільнив Італію від нацистів, а я — від комуністів».

Сільвіо Берлусконі

§ 1. Формування зовнішньополітичного курсу Італії після закінчення «холодної війни».

§ 2. Зовнішня політика Італії в рамках Європейського Союзу. Діяльність Італії в Раді Європи.

§ 3. Середземномор'я як пріоритет регіональної політики Італії.

§ 4. Балкани у зовнішній політиці Італії.

§ 5. Італія та основні інститути безпеки (ОБСЄ, НАТО).

§ 6. Діяльність Італії у «Великій вісімці».

§ 7. Італія і країни Північної та Південної Америки.

§ 8. Африканський напрям італійської дипломатії.

§ 1. Формування зовнішньополітичного курсу Італії після закінчення «холодної війни»

Кінець «холодної війни» і завершення епохи біполярної системи привели до активного обговорення в Італії організації майбутньої системи міжнародних відносин. Одним із найбільш важливих приводів для дискусій у країні стала тема «кризи біполяризму» у першій половині 1990-х рр., яка поєднувалась з осмисленням нового світового порядку. Була визначена низка проблем, що постали перед постбіполярним світом, до вирішення яких повинна підключитися й Італія. На думку деяких авторів, це були головним чином суперечності між «багатою Північчю» та «бідним Півднем», які змінили конфлікти між Заходом і Сходом,

що обумовлює, відповідно, необхідність діалогу між цивілізаціями, а також пошук оновлених правових принципів світової політики, які вже не можуть корелюватися лише рамками Статуту ООН. Така, на думку цих авторів, неминучість логіки глобалізації та інтеграції. Не можна не враховувати і поступове посилення детермінації США у світі, що приводить до необхідності для італійської політики адаптуватися до цієї «центральної».

Інші ж автори відзначали, що «однією з головних особливостей постбіполярного світу став ланцюжок регіональних криз і локальних конфліктів, кожна з яких вимагала індивідуального підходу до врегулювання». Особливістю регіональних та міжнародних конфліктів стала їх безкомпромісність і відсутність стримуючих елементів з боку так званої «глобальної геополітики» біполярного світу. Інша грань проблеми — це процес будівництва нового світового порядку, в якому можна виділити п'ять ключових учасників — США, ЄС, Росію, Китай і Японію. Третій блок проблем — це прогресуюча глобалізація економіки та посилення інтеграційних процесів в ряді регіонів світу, що ставить держави перед стратегічним вибором: відкриватися назустріч вигодам нового світу або ж намагатися закрити свої кордони, опустити «залізну завісу», встановити повновладний контроль над своєю економікою.

У період біполярного протистояння зовнішньополітичний курс Італії, як і інших «середніх держав», був спочатку «односпрямованим». Тепер же перед італійськими політиками відкривалася величезна перспектива вибору шляху, яким піде їхня зовнішня політика.

Наприкінці 1980-х рр. Італія почала робити політичні кроки, спрямовані на подолання біполярної логіки в Європі, що проявилось в італійській політиці на Балканах і в Центральній Європі та було пов'язане з посиленням італо-югославських контактів наприкінці 1980-х рр. і першим проектом «Адріатичної ініціативи», а також оформлення регіональної групи держав, яка потім отримала назву «Центрально-Європейська ініціатива» (Італія, СФРЮ, Угорщина, Австрія). Ця політика отримала відповідне ідеологічне та експертне обґрунтування. Так, наприклад, тодішній міністр закордонних справ Джанні Де Мікеліс висунув концепцію подолання «бар'єру кордонів» як лейтмотиву італійської зовнішньої політики в той період, яка повинна була привести до зламу Ялтинсько-Потсдамського післявоєнного світопорядку.

Зміна ситуації у світі призвела до того, що Італія повинна самостійно переосмислити свої національні інтереси і приступити до будівництва своєї зовнішньої політики саме на їх основі, а не на основі застарілих концепцій «сталевого нашійника» США і «середньої держави» часів біполярного протистояння. Логічним наслідком з усього цього стало розуміння необхідності для Італії більш активних і автономних дій у світі, перетворення її в «про-тагоніста» європейської і світової політики.

Час серйозних зовнішньополітичних змін у країні збігся з ескалацією конфліктів на Балканах, у безпосередній близькості від Італії. Закономірно, що головним елементом нової зовнішньої політики Італії стала її ефективна участь у врегулюванні балканської кризи.

При визначенні місця Італії в постбіполярному світі висувалося багато версій подальшої трансформації зовнішньої політики країни. Так за однією з них, Італії пропонувалося перетворитися на так звану «торгову державу», яка не займається світовою політикою, але концентрується виключно на фінансових і торгових питаннях. Такому вибору знаходили й історичні паралелі, пов'язані з діяльністю італійських морських республік, Генуї та Венеції, у середні віки і ранній Новий час.

Інший сценарій для Італії — це «французький шлях», тобто перетворення країни на європейську державу голлістського типу, прагнення грати більш значущу роль у європейській та світовій політиці, при цьому не допускаючи розмивання суверенітету Італії з боку міжнародних інституцій і режимів та інтеграційних об'єднань. Третій сценарій — більш активне включення Італії у багатосторонні політичні проекти, прийняття на себе широких міжнародних зобов'язань, і, відповідно, курс на залучення в інтеграційні процеси.

Пошук політичного курсу збігся для Італії з необхідністю серйозної, швидкої та дієвої модернізації власних збройних сил. Раніше Італія поклядалася, в основному, на військову силу своїх союзників по НАТО, насамперед США, і тому не приділяла достатньо уваги розвитку власних збройних сил. У результаті, до початку 1990-х років Італія виявилася останньою з великих країн НАТО, яка не мала власних сил швидкого реагування, і в цілому її збройні сили, засновані на призовній системі, були недостатньо маневрені і професійні. У нових міжнародних умовах, коли в

безпосередній близькості біля італійських кордонів у Югославії розгорівся великий регіональний конфлікт, такий стан справ був досить небезпечним.

Подібний стан збройних сил Італії мав і ще один негативний політичний наслідок. Він був пов'язаний із тим, що основні союзники по НАТО сприймали Італію не як додаткову «силу», на яку може опертися НАТО, а лише як «природний авіаносець», яким можуть скористатися сили НАТО для своїх антикризових операцій. Такий підхід в очах противників НАТО робив Італію ще більш винною в недружніх силових акціях альянсу, ніж США й інших країн, навіть незважаючи на те, що сама Італія брала в них маргінальну участь, оскільки ці акції здійснювалися з італійських військових баз.

Зміна політичної ситуації у світі наприкінці ХХ ст. опинилося в центрі уваги і політичних партій Італії. У першу чергу конфлікти на Балканах зробили актуальними дискусії про форми і способи застосування збройних сил Італії за кордоном. Це питання стало одним із пунктів міжпартійної полеміки в Італії, в ході виборчої кампанії на виборах до парламенту в 1992 р. Порівняння передвиборних програм виявляє різке розходження в підходах між партіями, створеними на основі колишньої Італійської комуністичної партії (Партії лівих демократів і Комуністичним відродженням) і партіями тодішньої правлячої коаліції.

Партія Комуністичного відродження висловилася категорично проти надання права італійським військовим на втручання в зарубіжні конфлікти як самостійно, так і під егідою НАТО. У цих цілях партія виступала проти планів модернізації командної системи управління збройними силами та її адаптації до конфліктів нового типу. З тієї ж причини Комуністичне відродження виступало проти формування особливих сил швидкого реагування, здатних у короткі терміни переміщатися в зони конфліктів як на національному італійському рівні, так і в рамках НАТО.

Партія лівих демократів, хоча й вийшла на вибори з більш поміркованою програмою, але також виступила проти наділення збройних сил можливостями для операцій за кордоном. На думку партії, організаційна структура збройних сил повинна бути підпорядкована виключно завданню захисту території Італії.

Інакше на тлі цього лунали передвиборчі програми тодішніх правлячих партій Італії (християнських демократів, соціалістів та

ін.) У них наголошувалося на необхідності реформи і модернізації збройних сил Італії головним чином для того, щоб вони стали більш маневреними і здатними виконувати завдання з антикризового регулювання за межами країни.

Примітним є й те, що протягом кількох років ця полеміка відійшла на другий план. І вже на наступних парламентських виборах в Італії в 1994 р. практично всі партії в тій чи іншій формі погоджувалися з необхідністю для Італії мати антикризові сили, здатні діяти за кордоном. А головним пунктом розбіжності між партіями стало питання не про шляхи застосування військової сили, а характер відносин з ЄС («євроскептицизм» коаліції Сільвіо Берлусконі, що перемогла тоді на виборах, і «єврооптимізм» лівоцентристської опозиції).

Практичним виходом необхідності застосування збройних сил за кордоном стало те, що одним з елементів військової реформи Італії став відхід від концепції потужних сухопутних сил. Замість цього, ставка була зроблена на розвитку ВМС і ВПС і надання їм більш виражених десантних і антикризових функцій.

Пильна увага італійських експертів до теорії миротворчості було пов'язана з тим, що в розглянутий період у міжнародній миротворчій практиці багато операцій почали проводитися не суворо в рамках тієї чи іншої інституційної структури, а на більш гнучкій основі, що базується на ідеї т.зв. «Коаліції бажаючих». При цьому зростала роль держави, яка в такій коаліції відігравала найбільш помітну організуючу роль у формуванні антикризової коаліції та її діях. У 1997 р. Італії на практиці довелося стати такого роду «провідною нацією» в ході врегулювання кризи в Албанії.

Крім Балкан, у 1990 — 2000-ті роки Італія намагалася внести свій вклад і в процес близькосхідного врегулювання. Близькосхідний конфлікт перетворився на своєрідний тест на міцність для італійської зовнішньої політики. Багато авторів використовували саме цей приклад, щоб показати слабкість і нескоординованість італійської зовнішньої політики, недостатньо чітку позицію щодо Ізраїлю і його арабських суперників.

Пасивність і несамостійність італійської дипломатії проявилася ще в так званій «політиці сидіння», що виявлялось в устремлінні Італії зайняти місце на якомога більшій кількості міжнародних форумів, об'єднань і груп для того, щоб продемонструвати свою

причетність до ухвалення серйозних міжнародних рішень без реальної участі в їх підготовці та реалізації.

Але, незважаючи на всебічну критику, курс на активізацію зовнішньої політики ліг в основу практичних дій італійського зовнішньополітичного відомства. Вони не зводилися лише до врегулювання конфліктів, а й були спрямовані на досягнення інших «глобальних» цілей. Ці аспекти також отримали своє відображення в італійській науковій політичній думці. Наприклад, посилення процесів та інститутів глобального регулювання призвело і до підвищення уваги італійських експертів до діяльності структур ООН. Це збіглося з інтенсифікацією спроб Італії в 1990-і роки отримати більш значиме місце в рамках РБ ООН. При цьому і політичні кроки з цього питання, і їх експертна аргументація проходили в двох напрямках. Перший був пов'язаний із розширенням кола постійних членів РБ ООН і включення в нього Італії. Інший підхід, який оформився, зокрема, в офіційних італійських пропозиціях щодо реформи РБ ООН 1993 і 1998 рр., полягав у зміні процесу селекції непостійних членів Ради безпеки. Зміст її полягав у визначенні на 10-15 років уперед досить вузького кола країн (25-30 держав) із регіонів, найбільш значущих з точки зору їхньої економіки та найбільш активних у миротворчій діяльності ООН. Ці країни згрупувалися б у субрегіональні «трійки», і в рамках цих «трійок» відбувалася б їх ротація в Радбезі. Усе це дозволило б цій групі країн (куди, ймовірно, належала й Італія) засідати в РБ ООН раз на три роки.

Наступний аспект тут — це політика сприяння розвитку. Після того, як країни «Великої вісімки» проголосили свій план допомоги бідним країнам світу, ця тема стала активно обговорюватися і в Італії. Ця ініціатива стала порівнюватися за своїм значенням з американським «планом Маршалла» після Другої світової війни. З метою її розвитку висувалися ідеї більш амбітного глобального проекту — так званого «Плану зі світового сталого розвитку». Суть його — у перерозподілі 1-3% ВВП розвинених країн світу на потреби країн, що розвиваються. На додаток до цього розвинені країни повинні були б серйозно лібералізувати свою торгівлю з країнами третього світу, зокрема, усунути протекціоністські бар'єри на імпорт продукції з бідних країн.

Важливим аспектом активізації зовнішньої політики Італії стала її економічна складова. Зростаючий вплив на італійську

політику почав робити діловий світ країни. При цьому італійські експерти відзначали і більш чітку координацію лобістської діяльності не тільки з боку великих компаній, але і з боку асоціацій малого та середнього бізнесу.

Поряд з цим, в Італії висловлювалися побоювання щодо того, що італійські промислові компанії, як правило, залишаються осторонь від великих європейських проєктів ЄС, що також негативно впливає на становище Італії в нових умовах. У зв'язку з цим висувалися пропозиції про те, що Італія має проводити більш скоординовану та напористу зовнішньоекономічну, експортну та інвестиційну політику по всьому світу, а також перетворення Італії в «геоекономічного» актора стосовно країн, що розвиваються.

Важливо зауважити, що в 1990-2000-і роки відбулося посилення впливу на зовнішню політику Італії з боку недержавних акторів. Це не тільки вищезгадані бізнес-структури, а й неурядові організації. Насамперед, це стосується католицьких структур, що беруть участь у миротворчих місіях.

Таким чином, трансформація міжнародної системи після закінчення «холодної війни» сприяла виникненню і розвитку дискусій на тему визначення подальшого зовнішньополітичного курсу Італійської Республіки. З цієї тематики створювали і пропонували на розгляд різні теорії як політологи, так і аналітики. Висловлювалися різні обґрунтування певних курсів та пріоритетних напрямів у політиці держави в нових умовах, що склалися. На тлі цих ідей розвивалася і практична політика Італії, головними елементами якої стали взаємини Італії з Європейським союзом, активізація дипломатичних відносин з країнами, що знаходяться за його межами, а також зі світовим співтовариством загалом.

§ 2. Зовнішня політика Італії в рамках Європейського Союзу. Діяльність Італії в Раді Європи

Італійці розглядають Європейський Союз як найважливішу опору майбутньої Європи. На їхню думку, він повинен стати головним інструментом для відповіді на виклики нового часу: демографічні, етнорелігійні, імміграційні, торгово-економічні, екологічні та ін. У Римі переконані, що тільки з опорою на сильний і політично монолітний Євросоюз Італія зможе забезпечити захист

своїх власних національних інтересів. Із найбільш актуальних питань еволюції ЄС підходить Італії зводяться до такого.

За реформу інститутів ЄС, пов'язану з розширенням цієї організації, італійці пропонують поширити механізм кваліфікованої більшості на прийняття рішень з питань спільної зовнішньої політики, у сферах оподаткування, правосуддя і внутрішніх справ. У Римі виступають за відмову від практики формування Комісії ЄС на основі обов'язкового представництва від усіх членів, істотний, необхідний у зв'язку з розширенням ЄС перерозподіл голосів на користь «великих» країн (з урахуванням демографічного чинника) і повноважень між різними інститутами, зокрема, між Комісією та Радою, а також між національними та європейськими парламентами. Один із пріоритетів для Італії — інтеграція в правову систему ЄС Європейської хартії прав людини і надання їй обов'язкової юридичної сили.

Важливе значення, з точки зору Рима, має введення правила, згідно з яким окремі країни ЄС не можуть перешкоджати здійсненню спільних акцій, якщо вони в них самі не беруть участь (за винятком випадків, які безпосередньо зачіпають їхні національні інтереси). Італія, однак, виступає рішуче проти створення усередині ЄС вузьких угруповань, що беруть на себе керівні або представницькі функції.

Італійці дотримуються помірно-оптимістичного підходу до перспектив становлення європейської оборонної ідентичності, і в цілому задоволені тим, що справа зрушила з мертвої точки. У Римі вважають, що вся ця тематика повинна пройти через міжурядову конференцію і знайти своє відображення в оновленій договірній базі ЄС, що дозволило б надати цьому процесу легітимність.

Майбутнє ЄС у Римі пов'язували з процесом його розширення. Цей процес розглядався в тісному зв'язку з розширенням НАТО. Італія відстоювала необхідність одночасних переговорів з усіма кандидатами на членство ЄС, включаючи Туреччину.

Розвиток спільної європейської політики з безпеки та оборони і надання ЄС військового звучання також активно були підтримані Італією. Головний акцент в італійських офіційних заявах був зроблений у зв'язку з цим на необхідності тісної співпраці та координації дій між ЄС і НАТО з питань європейської оборони. Італія активно вітала рішення Атлантичної ради у Флоренції в

травні 2000 р. про те, що ЄС повинен бути в курсі оперативних планів НАТО.

У зв'язку з новими моментами еволюції ЄС, значне місце в офіційній зовнішньополітичній ідеології Італії займає переосмислення місця і ролі Італії в Європейському союзі. Головною тенденцією останніх років для італійських політиків стає прагнення якомога чіткіше підкреслити, що італійська національна ідентичність немислима без загальноєвропейської, більше того, що вони не тільки доповнюють один одного, але й практично нерозривні.

Концепція «прав людини» активно розробляється Італією в рамках Європейського союзу. Метою цього є надання додаткової значущості процесу «мілітаризації» ЄС, щоб встановити принаймні на європейському рівні правові підстави, які дозволяють здійснювати міжнародні акції на захист прав людини. Усі ці питання, на думку Італії, повинні отримати свій розгляд і в ході роботи над Хартією основних європейських прав, яка ведеться під егідою Комісії ЄС.

У світлі процесу з інституційних перетворень у структурі ЄС італійці зробили акцент не тільки на тому, щоб забезпечити найбільш ефективне функціонування Європейського союзу після розширення, що було головним завданням інституційної реформи, а й на те, щоб односторонніми західними діями «не сполохати» громадську думку в країнах-кандидатах.

Проблеми розширення кола питань, по яких у рамках ЄС можливо приймати рішення не одноголосно, кваліфікованою більшістю голосів, на думку італійців, мали призвести до «посиленого співробітництва» в рамках Євросоюзу. Італія посіла досить радикальну позицію щодо схвалення цього проекту і заявляла, що при вирішенні цього питання не потрібно зупинятися і активно проводити лінію, спрямовану на те, щоб фактично передати частину повноважень від держав-членів до ЄС в цілому. У зв'язку з цим офіційний Рим підтримав заяву тодішнього міністра закордонних справ ФРН Й. Фішера про те, що інституційний розвиток ЄС у майбутньому може привести логічно до формування загальноєвропейської федерації.

У той же час італійці підкреслюють, що в нових умовах світового та європейського розвитку, коли головним викликом міжнародної безпеки є не конфлікти між державами, а нові ризики, пов'язані з внутрішньою нестабільністю, проблемами меншин,

тероризму тощо, військова складова в політиці безпеки повинна втратити своє домінуюче звучання. Ще в 1998-1999 рр. Італія виступала з ініціативою щодо розвитку практичних можливостей ЄС та окремих держав-членів за рішенням невійськових завдань у запобіганні та врегулюванні криз, а також щодо посилення координації між військовими і невійськовими складовими антикризових програм. Ця італійська ініціатива спочатку отримала повне схвалення під час італо-британської зустрічі в верхах у Лондоні в липні 1999 р., а потім, певною мірою, була врахована в рішеннях Гельсінської європейської ради в грудні 1999 р.

Далі слід зупинитися на відносинах Італії з країнами Центрально-Східної Європи в умовах розширення ЄС. ЦСЄ була внесена до списку регіонів, за які Італія, відповідно до її офіційної зовнішньополітичної ідеології, несе особливу «глобальну відповідальність». Усі ці нові ідеологеми почали проявлятися і на практиці, у ході реальних візитів і контактів італійських офіційних осіб із керівництвом республік ЦСЄ.

Слід також зазначити, що проблема сепаратизму в Італії починає отримувати все більш виразний міжнародний вимір завдяки об'єктивним процесам регіоналізації: в останні роки в ЄС можна спостерігати значне посилення ролі адміністративних історично сформованих внутрішньодержавних регіонів у процесі прийняття рішень безпосередньо на рівні Європейського союзу, оминаючи посередництво національних урядів. Більш того, в ряді питань (до їх числа варто віднести сільське господарство, рибальство, розвиток островних і прибережних територій, діяльність структурних фондів ЄС) думка регіонів у Брюсселі вже фактично починає конкурувати з думкою центральних урядів національних держав.

Особливе місце у зовнішньополітичних зусиллях країни займає її діяльність у Раді Європи. Італійці розглядають Раду Європи як найважливіший форум діалогу та співпраці в ділянці забезпечення прав людини, демократії та верховенства закону на європейському континенті. Італія так само має своїх представників у Європейському суді з Прав людини. Італія була засновником Ради Європи та одним із найактивніших учасників її розвитку.

Одним з головних завдань під час свого головування в РЄ Італія (2000 р.) бачила підготовку пакету документів, які повинні скласти свого роду «юридичний стандарт» із конституційних пропозицій щодо захисту прав етнічних та інших меншин. Країни-

члени Ради Європи повинні будуть імплементувати цей стандарт у своє національне законодавство і всіляко його дотримуватися у практичній діяльності.

Ще один аспект італійського головування в Раді Європи — це акцент на її інституційну реформу. По-перше, Італія вважала за необхідне організувати головування в РЄ за відомою моделлю «трійки» з колишнього, чинного і майбутнього голів Ради, яка раніше активно використовувалася в практиці ЄС. По-друге, італійська пропозиція зводилося до того, щоб надати регулярного характеру самітам глав держав та урядів країн-членів РЄ, які на ординарному рівні могли б збиратися раз на три або п'ять років. По-третє, офіційна програма Італії закликає до поліпшення роботи Європейського суду з прав людини для того, щоб скоротити терміни розгляду справ і забезпечити більшу об'єктивність суддів.

Із травня до листопада 2000 р. Італія головувала в Комітеті міністрів Ради Європи. Цей період відзначений висуванням і реалізацією низки ініціатив, спрямованих на підвищення ролі РЄ в європейських справах як провідника об'єднавчих тенденцій і основного гаранта гуманітарного виміру безпеки на континенті. Основні з них — проведення Європейської конференції, приуроченої до 50-річчя Конвенції про захист прав людини, у Римі та конференції проти расизму і ксенофобії в Страсбурзі, вироблення декларації щодо «європейського простору без смертної кари», активізація діяльності Європейської комісії РЄ за демократію через право (так звана «Венеціанська комісія»). Італійці були ініціаторами створення в Європейському суді з прав людини спеціальної Палати у справах етнічних та інших меншин.

За активної участі Італії в Римі 3-4 листопада 2000 р. була проведена Європейська конференція з прав людини на рівні міністрів, приурочена до 50-ї річниці Європейської конвенції з прав людини, метою якої було надати додатковий імпульс зусиллям РЄ на цьому напрямку.

§ 3. Середземномор'я як пріоритет регіональної політики Італії

Проблеми Середземноморського регіону завжди займали важливе місце у зовнішньополітичній діяльності Італійської Республіки. Але реальним поворотним моментом у політиці ЄС і Іта-

лії як його члена стала Барселонська Конференція, проведена 27 — 28 листопада 1995 р. Процес, розпочатий у Барселоні — це великий стратегічний, політичний та економічний ресурс для країн, які беруть у ньому участь.

На Барселонській конференції (27-28 листопада 1995 р.) було покладено початок існування реального «Європейсько-середземноморського простору» (ЕСП), глобальної єдиної політики всіх приєднаних країн, що розглядаються разом як єдина географічно юридична особа. Європейсько-середземноморське партнерство було побудоване на двох рівнях, які доповнюють один одного — регіональному та двосторонньому — через підписання взаємних домовленостей між країнами ЄС та країнами Середземноморського регіону.

Цілі Євросоюзу при цьому очевидні: для зміцнення йому необхідно забезпечити свої південні кордони, за якими знаходиться вогнище конфліктів і тероризму, безпосередньо загрозового ЄС; занадто явне економічне відставання південних і східних регіонів середземноморського басейну може стати фатальним для економіки розташованих у цих регіонах країн, підірвати їх природний ринок; демографічний вибух у країнах Північної Африки і Середнього Сходу здатний стати причиною нелегальної імміграції все більш молодого населення, яке бачить у Євросоюзі якесь «Ельдорадо», і, на довершення до всього, завдяки Європейсько-середземноморському партнерству ЄС забезпечує поширення своїх політичних і моральних цінностей (правова держава, основні свободи).

Зі свого боку партнери ЄС на півдні не повною мірою керують барселонськими механізмами. Зайнявши пасивну позицію, вони переклали на Євросоюз весь вантаж своїх внутрішніх проблем, вважаючи, що європейське фінансування Барселонського процесу призведе до процвітання, яке дозволить розпочати структурні й політичні реформи.

Європейсько-середземноморське партнерство сприяло помітному просуванню по шляху співпраці з уведенням у хід все більш ефективних інструментів, таких, як Фонд Анни Лінд на підтримку міжкультурного діалогу, Європейсько-середземноморська парламентська асамблея, Європейсько-середземноморський фонд допомоги у здійсненні інвестицій і партнерства, Європейський фонд допомоги.

Барселонська декларація — основоположний документ Європейсько-середземноморського партнерства (ЄСП), підписаний членами Європейського союзу і 10 країнами на півдні і сході Середземного моря. Мета декларації — створення спільної зони миру, процвітання та стабільності. Для досягнення цієї мети необхідно зосередитися на трьох основних завданнях: мир і стабільність, економічний розвиток, культурне зближення.

Досягнення цілей ЄСП має велике значення по обидві сторони Середземного моря. Визнаючи цей факт, Європейська комісія опублікувала 11 березня 2003 доповідь про свою нову політику «Ширша Європа — Нове сусідство». Ґрунтуючись на досягненнях і досвіді Барселонського процесу, ця нова політика зобов'язує країни-члени Євросоюзу надати ще більш дієвого характеру відношенням зі своїми безпосередніми сусідами на Сході і на Півдні Європи.

Нова зовнішня політика ЄС передбачає участь країн-сусідів у програмах Євросоюзу, що стосуються транскордонного співробітництва, наукових досліджень, освіти, культури і засобів масової комунікації. Натомість країни — сусіди зобов'язуються досягти конкретних результатів і піддаються перевірці у сфері загальних цінностей: йдеться про політичні та економічні реформи, які ці країни повинні проводити, спираючись на загальноєвропейські досягнення.

Зростаючий інтерес до ЄСП тісно пов'язаний із війною США проти тероризму. Трагічні події 11 вересня 2001 р. немов змусили повернутися назад і переконалися, що Барселонський процес був не поспішною відповіддю на гостру кризу, а спробою спокійного обліку та усунення чинників довгострокової кризи. Європейсько-середземноморське партнерство ніби передбачило подальші події і може тепер створити умови для справжнього діалогу Північ-Південь. Політична нестабільність, посилення ісламського фундаменталізму, низький рівень економічного розвитку і бідність, так зване «зіткнення цивілізацій», демографічний дисбаланс, джерело неконтрольованих міграційних процесів — усі ці теми вже присутні в Барселонській декларації. Одне з найбільших досягнень ЄСП — це підписання 25 лютого 2004 р. в м.Агадір (Марокко) першої угоди про вільний обмін Південь-Південь, ініціаторами якої стали Марокко, Туніс, Єгипет і Йорданія. Ця угода — дуже важливий крок: вона об'єднує країни Північної

Африки і Середнього Сходу і створює новий ринок, що включає більше 100 мільйонів жителів.

Необхідне посилення європейсько-середземноморського діалогу не може відбутися, якщо не повернутися до самої основи Барселонського процесу: перш за все відносин, заснованих на довірі. Ще один відступ від розпочатого курсу може стати фатальним для майбутнього середземноморського регіону, а ще більшою мірою — для майбутнього Європейського союзу.

Друга Євросередземноморська конференції відбулася в Неаполі 2 — 3 грудня 2003 р. На ній учасниками були міністри закордонних справ розширеного ЄС і міністри закордонних справ «третіх» середземноморських держав у Барселонському процесі (Ізраїлю, Палестинської автономії, Лівану, Сирії, Єгипту, Йорданії, Алжиру, Марокко, Тунісу і Туреччини). Можливість участі в ролі спостерігачів було надано Лівії, Мавританії, Болгарії, Румунії, Лізі арабських держав і магрибському Арабському Союзу. Нова Європейсько-Середземноморська Парламентська Асамблея стала консультативним форумом, що складається з 240 представників: 120 від середземноморських країн-партнерів та 120 від ЄС. У Неаполі був створений Європейсько-середземноморський Фонд із розвитку діалогу між культурами. Фонд призначений, щоб впливати як каталізатор для всіх тих ініціатив, які сприятимуть діалогу між державами Середземноморського басейну. Його структура, цілі та сфера діяльності були встановлені й узгоджені протягом шестимісячного президентства Італії в ЄС.

Загалом регіон Середземномор'я характеризується певною нестабільністю і, як наслідок, формує серйозні ризики і загрози для безпеки Італії та Південної Європи в цілому. Серед таких головних чинників нестабільності в регіоні можна виділити: 1) обмежений доступ до життєво важливих ресурсів (нафтових — для західних країн, водних — для «третіх» держав); 2) демографічна проблема, яку можна характеризувати, як таку, що знаходиться «на межі вибуху»; 3) панарабізм; 4) проблеми регіонального і національного лідерства в «третіх» країнах, де великого впливу набула боротьба кланів за владу і т.ін.; 5) значний економічний дисбаланс усередині цих країн (із мілітаризацією економіки і концентрацією тільки на видобутку нафти й газу).

Демографічні суперечності Півночі і Півдня в Середземномор'ї мають не тільки регіональний, але й набагато ширший резонанс.

Зокрема, вони здатні серйозно вплинути на характер відносин США з країнами Західної Європи. Справа в тому, що зростання імміграції з Півдня викликає посилення ксенофобських настроїв у Європі і, відповідно, збільшення політичного впливу ультраправих партій. Такий процес вже зараз виразно спостерігається в першу чергу у Франції, Німеччині та Італії.

Після Барселони співробітництво в регіоні почало здійснюватись за формулою «багато-двосторонніх зв'язків». Цю формулу низка італійських аналітиків вважає оптимальною і більш реальною моделлю співпраці. Італія має цілком вагомі причини до проведення активної середземноморської політики. Крім природного геополітичного становища країни, цьому сприяють й інші чинники: паливна та енергетична залежність країни від держав Південного Середземномор'я; зросла загроза ісламського тероризму в регіоні; наплив до Італії біженців і нелегальних мігрантів із країн регіону.

Розуміючи Середземномор'я як цілісний регіон, Італія прагне до формування єдиної політики цих організацій у Середземномор'ї, до більш активного й повноправного залучення в діяльність ЄС середземноморських країн-кандидатів. Активну роль прагне відігравати Італія і в процесі близькосхідного врегулювання. Розуміючи недостатність власних зусиль з довготривалої стабілізації обстановки в регіоні, Італія активно сприяє залученню уваги до Середземномор'я з боку своїх партнерів по ЄС і НАТО.

Італія активно бере участь у зміцненні стабільності в Магрибі¹⁶, а також є однією з найголовніших учасників у діалозі ЄС—Середземномор'я. З точки зору торговельно-економічних відносин порівняно з іншими європейськими країнами структура економіки Італія сильніше взаємопов'язана з економіками країн Середземномор'я в плані як експорту, так і імпорту. В Італії є значні ринки в Середземномор'ї, які поглинають італійських товарів більше, ніж це роблять, наприклад, Китай і Японія разом узяті.

Так званий зовнішньоекономічний простір встановлено Італією з дев'ятьма країнами регіону — від Марокко до Туреччини.

¹⁶ Магриб (араб. Магриб «захід», Магреб) — назва, яку дали середньовічні арабські географи та історики країнам, розташованим на захід від Єгипту та Аравійського півострова; збереглася в арабській мові і донині, а завдяки французькій увійшла і в європейські мови. До складу Магрибу входять: Мавританія, Західна Сахара, Марокко, Алжир, Туніс, Лівія (йдучи із заходу на схід).

У всіх цих країнах Італія входить до трійки провідних ринків поставок. Однак досить міцні торговельні зв'язки поки все ще залишаються, на думку італійських експертів, недостатньо підкріплені присутністю Італії у сфері прямих інвестицій. Основними одержувачами італійських інвестицій, що спрямовуються в регіон, залишаються Туреччина, Лівія і Туніс. В останні роки спостерігається зростання інвестиційних вливань в економіку Єгипту та Ізраїлю.

Гострим і важливим питанням у відносинах Італії з Магрибом залишається міграційне. Політика Італії спрямована на припинення нелегальної міграції шляхом як безпосереднього припинення в'їзду в країну, так і побічно допомоги місцевому соціально-економічному розвитку країн Магрибу. Італія ставить завдання про побудову моделі корпоративної безпеки в регіоні шляхом розвитку співробітництва між флотами та іншими компетентними органами через укладання угод щодо рятувальних операцій та спільних патрулів для боротьби з організованою злочинністю, забрудненням навколишнього середовища і нелегальними міграційними потоками.

Італія тримає курс на розвиток відносин зі своєю колишньою колонією Лівією. Зростає частка італійського капіталу в різних галузях лівійської економіки — від нафтової промисловості до спеціальних програм із диверсифікації і модернізації економіки. Відносини Італії з Сирією, традиційно досить успішні, в останні кілька років ослабли внаслідок ускладнення політичної обстановки на Близькому Сході. Тим не менш, італійський уряд зберігає переконаність у тому, що Дамаск повинен відігравати конструктивну роль у виробленні довгострокового рішення близькосхідних конфліктів. Рим певною мірою просуває інтереси Сирії в ЄС, роблячи акцент на доцільність більшого її залучення до процесу будівництва миру в регіоні.

Італія була однією з держав, що твердо підтримали створення Ініціативи європейсько-середземноморських інвестицій і партнерства, яка була заснована в Барселоні в жовтні 2002 р. У період свого головування в Європейському союзі в 2003 р. італійський уряд ініціював низку зустрічей на вищому рівні, спрямованих на те, щоб зробити Італію одним з головних натхненників подальшого розвитку середземноморського регіону. У Неаполі 2-3 грудня 2003 р. була проведена міністерська конференція

країн Європи і Середземномор'я, присвячена вирішенню питань взаємної інтеграції.

Найближчим часом Італія розглядає Єгипет, Ліван та палестинські території як головних одержувачів матеріально-інвестиційної допомоги в регіоні, в першу чергу, у підтримці економічних реформ, зокрема розвитку малого та середнього бізнесу (особливо в аграрному секторі), а також у субсидіях — у сфери навчання кваліфікованих кадрів, охорони здоров'я і водних ресурсів. З питання міграції та у світлі Угоди про співробітництво щодо міграційних потоків, підписаного з Єгиптом, Італія має намір інтенсифікувати стосунки з Сирією та Ліваном з метою укладення відповідних угод, що закріплюють боротьбу з нелегальною імміграцією.

Останнім часом відбулися істотні зрушення в розвитку відносин Італії з країнами Перської затоки, до яких належать Саудівська Аравія, Бахрейн, Об'єднані Арабські Емірати, Катар, Кувейт, Оман (перераховані країни є членами Ради співробітництва держав Затоки). З ініціативи італійських Міністерства закордонних справ та Міністерства торгівлі 18 грудня 2006 р. було відкрито Бюро з економічних проєктів у країнах Затоки, яке покликане стати інтегрованим міжміністерським форумом для планування та впровадження бізнес-проєктів, здійснюваних італійськими урядовими і неурядовими агентствами в країнах субрегіону, з метою вироблення органічної стратегії просування італійських інтересів у регіоні. Крім того, була створена окрема Екологічна група для взаємодії Італії і країн Затоки в питаннях екології.

Таким чином, на сьогодні серед пріоритетних завдань зовнішньої політики Італії в регіоні Середземномор'я можна назвати такі: посилене зниження напруженості в арабо-ізраїльському конфлікті, встановлення «холодного миру» між арабськими країнами та Ізраїлем; наближення і прискорення політичної, економічної і соціальної модернізації в країнах регіону; сприяння релігійно-культурному діалогу ісламського та західного світів (що певною і значною мірою перегукується з концепцією «діалогу цивілізацій», одним із провідних апологетів і пропагандистів якої є экс-президент Ірану М. Хатамі); встановлення нового «нафтового порядку», який був би здатний забезпечити найбільш ефективний розподіл і споживання нафтових ресурсів і капіталу. Тут же можна відзначити таке завдання, як впровадження і заохочення використання альтернативних джерел енергії, перш за все,

з метою захисту навколишнього середовища; залучення агентств країн Південного Середземномор'я в економіку Євросоюзу.

Судячи з усього, майбутнє італійських інтересів у Середземномор'ї і на Близькому Сході багато в чому буде залежати від ряду змінних, до яких належать такі фактори, як: внутрішньополітична ситуація в Іраку; амбіції і потенціал регіонального лідерства країн усередині досліджуваного регіону (сюди насамперед можна віднести Іран і Туреччину, а також деякою мірою Сирію і Єгипет); наслідки подальшого розширення Європейського союзу (тут доречно згадати регіональну роль Туреччини, а також напрямки і динаміку політики Євросоюзу стосовно суміжних з ним держав і, зокрема, країн Південного Середземномор'я); потужність і характер економічного, політичного і, звичайно, військового впливу в регіоні США; торговельні зв'язки всередині Магрибу та Машреку¹⁷ (наприклад, поступово зростаючу роль колишньої колонії і порівняно великого торгового партнера Італії — Лівії в економічному зближенні країн африканського континенту, у тому числі, в першу чергу, Північної Африки); нові політичні режими, що прийшли до влади в окремих країнах регіону після «арабських революцій» кінця 2010–2011 рр.; сила радикальних ісламських настроїв і розмах тероризму.

§ 4. Балкани у зовнішній політиці Італії

Відносини Італії з країнами Балкан є одним з найбільших і найголовніших пріоритетів італійської зовнішньої політики. Така роль Балкан зумовлена багатьма чинниками, серед яких варто виділити політичні традиції, культурну спорідненість та географічно близьке розташування обох суб'єктів. Різноманітні події в Адриатичному морі завжди мали величезний вплив на національну безпеку Італії, а також на її зовнішні зносини з країнами в цілому.

Географічна близькість, взаємозалежність у сфері безпеки та міграційних потоків, а також спільних інтересів у питаннях співробітництва — це причини, через які вся Південно-Східна Європа є одним з пріоритетних напрямів для Італії. Труднощі деяких країн у здійсненні певних реформ і напружені відносини в районі Косово та прилеглих областях демонструють усе ще тендітну політичну та інституційну структури в багатьох регіонах Балкан.

¹⁷ Єгипет, Йорданія, Ліван і Сирія.

Тому необхідно, щоб балканська тема залишалася пріоритетною як для Італії, так і для міжнародного співтовариства в цілому.

Італія підтримує процес зближення балканських країн із Європейським союзом, тому що це дозволить реалізувати її стратегічні цілі. Такими вважаються розвиток більш близького співробітництва між Західними Балканами та євроатлантичними структурами. Поступова інтеграція в НАТО, на думку Італії, дасть подальший розвиток реформаційним процесам та модернізації країн регіону на шляху розвитку демократії і подальшої його стабілізації.

Для Італії Західні Балкани є пріоритетом у сфері політики і безпеки. Крім того, це область, де в Італії налагоджені міцні економічні відносини у сфері торгівлі та інвестицій. Поряд з Німеччиною, Італія є головним торговим партнером регіону, включаючи, насамперед, інвестиції в громадські підприємства комунального обслуговування та фінансового сектора.

Упродовж останніх декількох років Італія зробила чимало для Албанії як на двосторонньому рівні, так і на багатосторонньому, в питанні поліпшення економіки, а також підтримання соціальної стабільності. Уряд Албанії, за сприяння Риму, значно збільшив приплив іноземних інвестицій, бізнес-клімат самої країни став більш сприятливим. За допомогою Європейського Союзу Албанія досягла чималих успіхів у боротьбі з корупцією та тіньовою економікою. Італія є найбільшим торговельним партнером балканської держави, частка торгівлі з Італією становить 40% загальної торгівлі. Також Рим є найбільшим інвестором, а також третім найбільшим донором Албанії (після США та Греції). Менше ніж за десять років італійський бізнес став одним із найбільш представлених в Албанії, за кількістю підприємств у балканській державі Італія є першою (близько 400 малих і середніх підприємств).

У Боснії і Герцеговині відчутний вплив на економічні тенденції надає ЄС (Італія і Німеччина особливо), на частку якого припадає 40% боснійського експорту. Італія — один з десяти найбільших іноземних інвесторів країни, і тут також існує безліч спільних підприємств. У Боснії та Герцеговині італійська участь зосереджена в наданні підтримки у розвитку державної економіки та зміцненні громадських інститутів.

Італія була головним торговим партнером Хорватії і головним імпортером хорватської продукції з 2000 р. Італія — другий за

величиною іноземний інвестор країни зі зростаючим інтересом у стратегічних секторах, кредитному і промислового виробництва. На сьогодні в Хорватії італійська присутність помітно в проектах, спрямованих на відновлення інфраструктури областей, постраждалих від сербо-хорватського конфлікту 1991 — 1992 рр.

Відносини між Італією та Сербією є дуже інтенсивні та продуктивні. Італія є найбільшим імпортером сербської продукції, а також третім найбільшим експортером (після Німеччини та Росії); Італія є найбільшим торговельним партнером Сербії. Якщо брати до уваги інвестиції, то тут Рим займає четверте місце після США, Австрії та Німеччини. Італійський бізнес (представлений у Сербії переважно малими і середніми за розмірами підприємствами), займає чільне місце в економіці держави у зв'язку зі сприятливим економічним кліматом, який створив Белград. Також протягом останніх років значно зросла частка Італії в банківській сфері (UniCredit, BancalIntesa, San Paolo), що безумовно сприяє стимулюванню італійських інвестицій в сербську економіку.

Щодо колишньої югославської Республіки Македонії, то невеликий розмір ринку і нестабільність її державних інститутів несприятливі для італійського бізнесу. Італія — четвертий за величиною торговий партнер країни (після Німеччини, Сербії та Греції). У той же час Італія є головним торговим і промисловим партнером у сфері виробництва взуття.

У регіоні Західних Балкан Італія є країною, яка проводить активну політику в сфері розвитку співробітництва, що розглядається як підтримка процесу економічного переходу і політичної демократизації обстановки в регіоні з метою його стабілізації. Італійська співпраця з країнами цього регіону зосереджена у сферах інфраструктури, енергетики, навколишнього середовища, здоров'я, освіти, державного управління, підтримки приватного сектору (особливо підприємств малого та середнього бізнесу) і захисту культурної спадщини.

Багато проектів були запущені завдяки діяльності численних італійських неурядових організацій. Були підписані двосторонні угоди у сфері культурного співробітництва в освіті, міжуніверситетського співробітництва, програм дослідження, проектів та ініціатив зі створення бібліотек, музеїв і культурних центрів.

Італія приділяє увагу вимірюванню регіональної діяльності розвитку, частково через активну участь в ЦЄІ (Центрально-Єв-

ропейська ініціатива) і All (Адріатична та Іонічна Ініціативи). У цьому контексті існує особлива потреба в координації італійської участі в Договорі стабільності для Південно-Східної Європи.

Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ) була створена 11 листопада 1989 р. в Будапешті, у зв'язку з прийнятою угодою представниками чотирьох європейських держав (Австрія, Югославія, Італія, Угорщина). Центральноєвропейська ініціатива (тоді — під назвою «Квадрогонале») ставила за мету подолання розмежування Європи, вирішення питань стабільності і безпеки, сприяння європейським інтеграційним процесам.

Приєднання до ЦЄІ Чехословаччини та Польщі сприяло посиленню значення цієї організації. У 1992 р. в об'єднання вступили Хорватія, Словенія, а також — Боснія і Герцеговина. На сьогодні в ЦЄІ входять 17 країн (крім перерахованих — Албанія, Білорусь, Болгарія, Македонія, Молдова, Румунія, Україна). Центральноєвропейська ініціатива — форум для забезпечення співробітництва в регіоні й один з елементів стабільності та співробітництва в Європі, який не замінює інших механізмів співпраці і не впливає на міжнародні зобов'язання держав-членів.

Діяльність ЦЄІ розвивається за такими основними напрямками, як транспорт, охорона навколишнього середовища, наука і технологія, боротьба з організованою злочинністю та міжнародним тероризмом, проблеми національних меншин, міграції, молодіжний обмін, прикордонне співробітництво. Регулярно проводяться зустрічі глав держав країн-членів ЦЄІ, щорічні саміти глав урядів; діють численні спеціалізовані робочі групи.

Навесні 2000 р. Італія висунула нову субрегіональну ініціативу на Балканах — провести міжнародну конференцію з розвитку та безпеки в басейні Адріатичного та Іонічного морів 19–20 травня 2000 р. У результаті посиленого лобіювання італійцями цієї ідеї така конференція на рівні міністрів закордонних справ відбулася в італійському місті Анкона. У ній, крім Італії, взяли участь представники Греції, Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Албанії.

На конференції була проголошена «Адріатична та Іонічна ініціатива» (All) як ініціатива для діалогу і співпраці в цьому регіоні. Сторони також домовилися створити Адріатичну та Іонічну Раду, яка в порядку ротації буде збиратися на рівні відповідних міністрів.

Оцінюючи Адріатичну та Іонічну ініціативу в цілому, слід зазначити таке. По-перше, через її канали Італія одержує додаткові

можливості для впливу на Балкани. По-друге, Італія символічно стає одним з головних західних «протагоністів» врегулювання і посткризового розвитку на Балканах, що в перспективі може зробити Італію одним із головних центрів тяжіння для країн Південно-Східної Європи. По-третє, виникнення АІІ створює прецедент дроблення загальносередземноморського співробітництва на більш дрібні субрегіональні проекти.

Із початком конфлікту в Косово Італія, яка намагалася призупинити нескінченний потік біженців із краю, у тому числі військово-поліцейськими заходами, схилялася швидше стати на бік косовських албанців. Разом з іншими західноєвропейськими країнами-членами Контактної групи Італія підтримала прийняте під натиском США рішення про використання військової сили проти СРЮ з метою тиску на сербську сторону.

Усвідомлюючи обмеженість своїх можливостей істотно вплинути на хід подій і прагнучи зберегти взаємодію з партнерами по Контактній групі — перш за все зі США і країнами ЄС, Італія наполегливо намагалася знайти оптимальний підхід до косовської проблеми, здатний надовго стабілізувати регіон, складовою частиною якого вона себе вважає.

У рамках атлантичної солідарності італійське керівництво підтримало силову акцію НАТО проти Югославії і надало свої військові авіабази для бомбардувань Югославії. Прем'єр-міністр М. Д'Алема в публічних заявах обґрунтовував військові удари по СРЮ «гуманітарними злочинами режиму С. Мілошевича проти етнічних албанців у Косово». Виходячи з цього висловлювання, уряд Італії підтримав рішення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії і зокрема югославських керівників (арешт С. Мілошевича, як відомо, став результатом цього рішення).

Крім того, активна роль у військовій операції проти Югославії, на думку офіційного Рима, забезпечила країні місце у провідній «п'ятірці» НАТО (поряд із США, Великобританією, Францією і ФРН), що дає можливість розраховувати на розширення італійської присутності у військових структурах альянсу. Італія буде також домагатися закріплення за собою статусу «куратора» зближення держав регіону з Заходом.

Великий інтерес у зв'язку з балканською тематикою представляла друга конференція послів країн ЄС, організована в Римі на початку вересня 1999 Оскільки вона відбулася незабаром після ес-

калації косовської кризи, то її проведення надало італійській владі можливість заявити свою позицію як безпосередньо з цієї проблеми, так і з тих трансформацій, які відбулися в глобальній системі міжнародної безпеки після натовського втручання в конфлікт.

Характерною особливістю дипломатії в період балканської кризи стало наполегливе прагнення Італії підкреслити не тільки свою повну і беззастережну прихильність до усіх дій Північно-атлантичного альянсу, а й той факт, що Італія перебувала тоді в першому ряду в усіх натовських починаннях.

Активна участь Італії в KFOR і символічно значуще отримання цілого власного сектору при розділі Косова на зони відповідальності також сприяли зміні риторики Італії щодо НАТО. Навесні-влітку 2000 р. саме італійський контингент у KFOR виявився найбільшим за своєю чисельністю, що також дало італійцям підстави для підкреслення своєї значущої ролі у розвитку альянсу. Все це знайшло своє чітке вираження в ході чергової сесії Атлантичної ради, яка пройшла в травні 2000 року в італійській Флоренції, а також візит генерального секретаря НАТО Дж. Робертсона в Рим, який передував їй.

Згідно з офіційною позицією Італії, косовська криза також прискорила усвідомлення нової реальності, пов'язаної з тим, що загальний зміст поняття міжнародної безпеки, а також сукупності викликів, які загрожують її стабільності, істотно змінилися. Саме в такому ключі Італія трактує рішення Вашингтонського саміту НАТО 1999 р. Суть нової стратегічної концепції НАТО, як вважають італійці, зводиться до того, що для зміцнення міжнародної безпеки Північноатлантичний альянс повинен сприяти запобіганню конфліктів, а також, в разі необхідності, брати на себе зобов'язання з управління кризами, в тому числі, і шляхом військових операцій.

Наріжним каменем зовнішньої політики Італії щодо Балкан є також військова присутність. Звичайно тепер ця політика не має такого агресивного характеру, як наприкінці 90-х, але все ж відіграє значущу роль у відбудові та стабілізації ситуації в регіоні. Переважно дії Італії у військовій сфері не носять одностороннього характеру, а проводяться в рамках різноманітних операцій та місій Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу. Характерною особливістю співпраці Італії та держав Балкан стало те, що Італія (і взагалі ЄС) є активним будівником нової систе-

ми влади в нещодавно створених державах, особливо це стосується питання внутрішніх справ та оборонної політики.

Підсумовуючи, можна сказати, що великий інтерес Італії до цього регіону зумовлений не тільки історичною традицією взаємовідносин, але й значною зацікавленістю Італії в економічних ринках Балкан, тому що саме цей регіон є одним із найбільших споживачів італійської продукції. І таке довге перебування військових сил Італії на Балканах свідчить про те, що Італія зацікавлена в першу чергу співпрацею зі стабільним та злагодженим внутрішньополітично партнером.

§ 5. Італія та основні інститути безпеки (ОБСЄ, НАТО)

Італійська Республіка сьогодні займає важливе місце як в європейській, так і в світовій політиці і вона бере активну участь у формуванні і забезпеченні системи європейської безпеки. Вона вважає, що система безпеки на європейському континенті повинна бути всебічною і всеохоплюючою. Італія активно бере участь у діяльності міжнародних організацій і однією з головних цілей своєї зовнішньої політики вважає забезпечення миру та стабільності в Європі. Кроки до реалізації цих цілей Італія робить у рамках таких організацій, як ООН, Рада Європи, ЗЄС, ОБСЄ, НАТО.

У період балканської кризи в Італії з'явилося наполегливе бажання не тільки підкреслити свою повну і беззастережну прихильність усім діям Північноатлантичного альянсу, а й продемонструвати те, що вона бере участь у всіх ініціативах НАТО. Така поведінка в зовнішній політиці пов'язана, в першу чергу, з глобальними змінами, що відбулися в офіційній зовнішньополітичній ідеології Італійської Республіки. Італія стала позиціонувати себе як глобального і європейського «протагоніста», а не як «середню державу», як це було раніше. Італія брала активну участь у KFOR, а також отримала власний сектор при розділі Косова на зони відповідальності. Усе це безпосередньо сприяло зміні риторики Італії щодо НАТО. Навесні-влітку 2000 р. саме італійський контингент в KFOR виявився найбільшим за своєю чисельністю: це також дало італійцям підстави для підкреслення своєї значущої ролі у розвитку альянсу.

Інша причина для такої активної презентації італійською стороною своєї активності в НАТО полягає в бажанні змінити імідж

Італії, що сформувався у Вашингтоні і в інших провідних столицях країн-учасниць НАТО в перші дні операції Північноатлантичного альянсу в Югославії. Тоді в Італії йшла жорстка внутрішньоурядова боротьба — низка партій колишньої правлячої коаліції (зелені і партія італійських комуністів) вимагали негайної відмови Італії від участі у військових діях. Массімо Д'Алема, який займав у той час пост італійського прем'єра, довелося дати кілька неприємних пояснень колегам по НАТО і докласти чимало зусиль, щоб запевнити їх у «союзницькій вірності» Італії. У результаті затягнутості врегулювання цих внутрішніх суперечностей Італія почала брати участь у косовській операції тільки приблизно з другої декади квітня 1999 р.

Ці дії стали відображенням трактування Італією ювілейного рішення Вашингтонського саміту НАТО 1999 р. Суть нової стратегічної концепції НАТО, на думку італійців, зводилася до того, що для зміцнення міжнародної безпеки Північноатлантичний альянс повинен сприяти запобіганню конфліктів, а також у разі необхідності брати на себе зобов'язання з управління кризами, в т.ч. шляхом і військових операцій. При цьому, паралельно до антикризової активності, альянс повинен виступати протагоністом діалогу і співробітництва з усіма країнами Євроатлантичного регіону для того, щоб створити і зміцнити там атмосферу довіри.

Ще однією характерною рисою сучасної європейської політики НАТО, на якій постійно загострює свою увагу Італія, стало прагнення італійців постійно підкреслювати, що оборонні ініціативи, висунуті на самітах Європейської ради в Кельні і Гельсінкі в 1999 р., не тільки були націлені на співпрацю з НАТО, але і не здатні функціонувати інакше, як під «парасолькою» НАТО. У зв'язку з цим італійці намагаються всіма силами розв'язати побоювання, що європейська військова активність негативно вплине на трансатлантичну солідарність. В Італії є цілком зрозумілі особливі геополітичні причини боятися можливого розколу в НАТО. Відкритість Італії середземноморському світу, вразливість морських кордонів країни призводили до того, що для Італії завжди було першочергово важливим збереження надійної американської «парасольки», що гарантувало її безпеку в Середземномор'ї. У зв'язку з цим зрозумілою стає та обережна і фактично проамериканська позиція, яку Італія офіційно озвучує щодо активізації військового виміру ЄС.

У рамках НАТО основним пунктом середземноморської політики Італії була боротьба із загрозою ісламського тероризму. Про небезпеку ісламського тероризму і загрози безконтрольного розповсюдження зброї масового знищення прямо заявив під час свого візиту до Італії в середині лютого 1995 р. тодішній генеральний секретар НАТО Віллі Клас. Тому Італія наполегливо акцентувала на необхідності звернути увагу НАТО на південь. Частково для втілення в життя цих пропозицій 8 лютого 1995 р. було прийнято рішення Північноатлантичного блоку розпочати переговори з п'ятьма державами неєвропейського Середземномор'я — Єгиптом, Ізраїлем, Марокко, Тунісом і Мавританією — якраз про спільну стратегію із запобігання загрозі ісламського тероризму. Інші середземноморські держави стали залучатися до натовських військових програм. Так, наприклад, на початку 1995 р. відбулися спільні албансько-натовські військові навчання, активну участь у яких взяла й Італія.

Підтримана Італією активізація діяльності НАТО в Середземномор'ї проходила на тлі дискусій про те, наскільки значимим для Європи є американська військова присутність у регіоні. Фактично ця проблема зводилася до того, чи в змозі були європейці самостійно налагодити ефективний захист своїх південних узбереж, або ж для забезпечення цього, їм, як і раніше, потрібна визначальна підтримка США. Для США також було важливо прогнозувати те, як поведуть себе її південноєвропейські союзники в разі можливої масштабної кризи в Середземномор'ї.

Що стосується прямої американської присутності в регіоні, то у Вінченці в Італії розташований південноєвропейський штаб США (SETAF) і 6-й флот. Саме SETAF має офіційне завдання від Європейського командування збройних сил США забезпечити у разі необхідності введення в дію сил швидкого реагування в Європі, Африці і на Близькому Сході.

Відзначимо, що така переорієнтація була характерна не тільки для американців, але і для самої Італії. Так, майже аналогічно до американського контингенту в регіоні проходила реструктуризація італійської армії, метою якої також було пристосування її в першу чергу до проведення миротворчих та інших операцій, пов'язаних зі швидким перекиданням і розгортанням в зоні дій. У зв'язку з цим відбувалося і переформування командної структури армії і її штабів. Отже, можна відзначити цілеспрямов-

вану перебудову військових структур Італії в Середземномор'ї. Їх головним завданням стає перехід від звичайного захисту своїх територій до формування готовності до здійснення миротворчих та інших «швидких» акцій за межами країни.

Організацію з безпеки співробітництва в Європі (ОБСЄ) Рим розглядає як дієвий інструмент зміцнення європейської безпеки. Не виступаючи відкрито проти натоцентризму, Італія послідовно прагне до формування моделі європейської безпеки на багатополярній основі, де ОБСЄ буде приділятися суттєва роль. Одночасно в Римі підкреслюють, що з урахуванням розвитку інтеграційних процесів у рамках Європейського союзу ОБСЄ на нинішньому етапі не є для італійців головним пріоритетом.

Італія не заперечує проти «заземлення» ОБСЄ на конкретні регіональні проблеми. Одночасно вони згодні з Росією в тому, що ці питання не повинні затуляти центральні теми, що стоять сьогодні перед ОБСЄ, у тому числі такі, як загальне зміцнення організації і «налагодження балансу» в її роботі.

Вирішення питань політики міграційного контролю є важливим аспектом у зовнішній політиці Італії. За різними оцінками, в Італії зараз знаходяться 800–1100 тис. іммігрантів, що становить не менше 6% від усього населення країни. Італійська міграційна політика від самого початку не була тільки «національним» питанням, тому що на її формування значним чином впливали як міжнародні, так і регіональні чинники. І в першу чергу, з боку Італії була організована спроба домогтися оперативної координації дії із середземноморськими країнами — джерелами іммігрантів і транзитними країнами, щоб вони посилили свої засоби контролю над еміграцією і боротьбу з нелегальним в'їздом до Італії з цих країн.

Таким чином, Італія сьогодні відіграє дуже важливу роль у вирішенні проблем європейської безпеки. Вона повністю усвідомлює свою відповідальність у забезпеченні стабільності в Європі, серед головних її цілей, які реалізуються в контексті нової зовнішньополітичної доктрини держави, є забезпечення миру, безпеки, співробітництва і розвитку Європи. Останніми роками низка міжнародних структур і окремі західні держави звернули увагу на проблеми Середземномор'я, проте заслугою Італії стало усвідомлення взаємозалежності цих проблем і спроби виробити комплексний підхід до їх рішення.

§ 6. Діяльність Італії у «Великій вісімці»

Італійська Республіка проявляє значну активність у провідних міжнародних структурах. Це наочно простежується на прикладі діяльності «Великої вісімки».

Італія не входила до числа засновників G8. Рішення про запрошення Італії було винесено напередодні першого саміту. Вона головувала в G8 у 1994 і в 2001 рр. Італія послідовно і наполегливо виступала за введення питань політики і безпеки до порядку денного групи. Це було підкреслено після 11 вересня 2001 р., коли Італія як голова «Вісімки» запропонувала провести спеціальний саміт для вироблення підходу до боротьби з тероризмом. Фактично, питання безпеки були головними на порядку денному під час головування Італії. На зустрічі глав держав та урядів у Генуї велике значення надавалося запобіганню конфліктів, а міністри закордонних справ обговорювали широке коло питань контролю над озброєнням.

Прагнення Італії використовувати групу для обговорення питань політики безпеки відповідало її довгостроковій лінії у сфері міжнародних відносин і оборони: вона віддає перевагу багатостороннім структурам, таким, як Європейський союз і НАТО. Разом з тим інтерес Італії до політичних питань проявився тільки після того, як її не запросили на політичний саміт у Гваделупі.

Відразу ж після зустрічі «Четвірки» в Гваделупі в січні 1979 р. Італія, за підтримки Канади, і в меншій мірі — Японії, стала домагатися розширення порядку «сімки». Перші кроки в цьому напрямку були зроблені на зустрічі в Токіо влітку 1979 р. Вторгнення СРСР в Афганістан і криза з американськими заручниками в Ірані дали Італії відмінну можливість домогтися того, щоб політичні питання увійшли до офіційно оголошеного порядку денного саміту 1980 р. у Венеції. З цього моменту питання безпеки стали невід'ємною частиною, висунутою Італією на офіційний порядок денний.

Зустріч 2001 р. в Генуї нагадувала попередні зустрічі «вісімки» не тільки тим, що вона супроводжувалася демонстраціями протесту, а й тим, що їй передувала політична конференція, у центрі уваги якої були завдання запобігання конфліктам і зміцнення безпеки людства. Ті ж теми фігурували на зустрічі міністрів закордонних справ ЄС у Римі. Контроль над озброєннями та захо-

ди щодо запобігання розповсюдження зброї масового знищення були основою порядку денного. Крім того, обговорювалися умови ратифікації Оттавських угод, а також питання забезпечення контролю над виробництвом плутонію для військових цілей. Питання протиракетної оборони не обговорювалися ні на зустрічі міністрів закордонних справ, ні на саміті в Генуї. У підсумковому документі зустрічі в Римі 1992 р. міністри закордонних справ ЄС заявили про підтримку готовності Росії і США продовжити великі скорочення стратегічної і наступальної зброї в інтересах зміцнення стратегічної стабільності.

Дії «Вісімки» дуже органічно адаптувалися до змін, пов'язаних із європейською інтеграцією. Після недовгих коливань ЄС було надано право колективного представництва на зустрічах «Вісімки». Це означало, що Європа отримувала п'ять місць за столом переговорів. На додаток до чотирьох європейських держав-учасниць, ЄС фактично став дев'ятим членом групи: він направляє своїх делегатів на всі саміти та зустрічі міністрів і бере участь у всіх підготовчих процесах.

Участь представників Європейського союзу створює ситуацію, яка суперечить ідеям засновників «Вісімки». Перша і найголовніша суперечність полягає в тому, що міжнародна організація, навіть настільки «тісний альянс», яким є Євросоюз, ставиться в один ряд з країнами-членами групи. По-друге, представляючи країни, які самі не є учасниками «Вісімки», делегація Європейського союзу виступає від імені аутсайдерів. По-третє, європейські країни-члени «Вісімки» отримують фактично подвійне представництво на зустрічах. Однак слід зауважити, що Італія, а також Франція, Німеччина, і Великобританія, ніколи не розглядали це як перевагу. Навпаки, вони схильні вважати представників Європейської комісії непроханими гостями. Вони бачать у «Вісімці» форум, на якому вони вільні бути самими собою — представляти свої країни і висловлювати свою думку з міжнародних справ. Представники Єврокомісії виступають болючим нагадуванням про те, що вони не повинні відхилятися від погодженої позиції Союзу.

У посланні керівникам країн «Вісімки» від 23 вересня 1999 р. прем'єр-міністр Італії М. Д'Алема запропонував, щоб грудневий форум «Вісімки» 1999 р. в Окінаві взяв на себе роль керівного центру і координатора діяльності міжнародних організацій. Учасники «вісімки» — члени РБ ООН в його уявленні, повинні

були б займати в Раді Безпеки позицію, «виходячи з попередніх консультацій» між собою. Висловлювалася також думка про те, що для зняття внутрішньої напруги у кризових районах можна було б вдатися до наявних у розпорядженні країн-членів «Вісімки» політичних, економічних і силових (тобто військових) важелів. М. Д'Алема зробив акцент на так звану нову роль «вісімки» у запобіганні та врегулюванні криз, яка по суті зводиться до двох тез: перегляду сформованого уявлення про національний суверенітет і запровадження безперервного моніторингу за міжнародними кризами через об'єднання національних центрів дослідження криз і через складання контрольних списків т.зв. «кризових країн».

Ці основи домінують у діяльності Італії на світовій арені з метою надання додаткової значущості процесу «мілітаризації» Європейського Союзу з тим, щоб встановити принаймні на європейському рівні правові підстави, які дозволяють здійснити міжнародні акції на захист прав людини, у тому числі і збройного характеру.

Обґрунтуванням такої концепції є все те ж звернення М. Д'Алеми до «вісімки» в розділі «Оперативні заходи для «Групи восьми». Як стверджується в зверненні, «величезний потенціал «Групи восьми» полягає в тому, що, будучи неформальним форумом, вона має доступ до потужних політичних важелів, що знаходяться в розпорядженні її членів.

Одним із напрямків майбутньої діяльності «Групи восьми», на думку італійського зовнішньополітичного істеблішменту, могло б стати сприяння забезпеченню безперервного моніторингу за кризами на міжнародному рівні. Такий підхід уже застосовується у зв'язку з фінансовою кризою, і його можна було б поширити на діяльність і зусилля «Групи восьми» і в інших ділянках потенційних криз, наприклад, у галузі політики і безпеки, при цьому, на міжнародних форумах. Члени G8 могли б сприяти прийняттю комплексу спільних та узгоджених критеріїв і параметрів для оцінки кризових ситуацій, щоб полегшити моніторинг кризових ситуацій і сприяти оперативному прийняттю превентивних заходів.

У цілому, аналізуючи це звернення, необхідно відмітити, що основний акцент у проблемі врегулювання та запобігання конфліктам робиться на вирішенні її з позицій використання сило-

вого комплексу важелів економічного, політичного і військового характеру, які фактично знаходяться тільки в руках «Групи восьми», при цьому звучать висловлювання на користь додання «вісімці» характеру постійного консультативного механізму, який би доповнив механізм РБ ООН.

§ 7. Італія і країни Північної та Латинської Америки

Політика Італійської Республіки щодо США та Канади — це частина трансатлантичного діалогу, який є важливим як для ЄС, так і для самої Італії, у питаннях розвитку відносин із Вашингтоном і Оттавою (союзниками НАТО і членами G8). Що стосується країн Південної Америки, то можна сказати, що консолідація демократичних систем у Латинській Америці і зростає взаєморозуміння між Італією та країнами цього регіону в обговоренні міжнародних проблем створили міцні зв'язки, які допомагають співпрацювати в питаннях боротьби з бідністю, підтримки розвитку та регіональної інтеграції з МЕРКОСУР¹⁸.

Оцінюючи стан економічного співробітництва Італії з позначеним регіоном в цілому, варто відзначити, що американський континент — другий за величиною ринок збуту експортованих з Італії товарів після ЄС. Звичайно, підхід, який використовується для економіко-культурного проникнення, не скрізь однаковий. У Північній Америці Італія вважає за краще посилювати свою присутність в секторах, пов'язаних з освітою і культурою, а також у наукових високотехнологічних підприємствах, забезпечуючи, таким чином, конкурентоспроможність свого бізнесу. У Латинській Америці масштаб італійського проникнення в економіку і торгівлю залежить від циклів в економіці країн регіону. Таким чином, подібний диференційований підхід необхідний, з одного боку, щоб посилити помітність італійської присутності під час економічного зростання, а з іншого боку, щоб знайти способи

¹⁸ МЕРКОСУР (Mercosur) — економічний союз держав у Південній Америці, за темпами розвитку переважає всі інші подібні об'єднання. До нього входять Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай та Венесуела, як асоційовані члени — Чилі, Болівія, Перу, Колумбія та Еквадор. Назва організації походить від ісп. Mercado Comun del Cono Sur, що в перекладі означає «Об'єднаний ринок країн південного конусу».

підтримки рівня цієї присутності в періоди економічних спадів. Італією була розроблена послідовна економічна політика, яка до цього керувалася миттєвими інтересами, а не стратегічно важливими перспективами. У цьому регіоні Італія також робить ставку на розвиток сфери малого та середнього підприємництва.

Створення образу Італії — це ще одна проблема, з якою стикається італійський МЗС. У Північній Америці все ще існує спотворене уявлення про Італію, пов'язане із застарілими стереотипами, у той час як у Південній Америці країна все ще бачиться як «батьківщина» багатьох італійців, що проживають там. Розглядаючи ситуацію в цілому, Італія є своєрідним «еталоном» культури для деяких країн регіону: італійські традиції в лінгвістиці, юриспруденції, архітектурі і музиці стали невід'ємною частиною національної індивідуальності багатьох латиноамериканських країн. Тому Італія працює над зміцненням наявної вже присутності в регіоні. Поряд зі звичними програмами із розвитку італійської мови, мистецтва, літератури та інших ініціатив, що сприяють відновленню італійсько-американського архітектурної спадщини, з'явився важливий проект з розвитку співпраці з університетами Аргентини, Бразилії, Чилі і Уругваю. Цей проект спрямований в майбутньому на взаємний обмін інформацією, технологіями, створення людських ресурсів і підвищення чисельності населення італійського походження.

Особливе значення для Італії мають, звичайно, зв'язки зі США. Двосторонній діалог Італії та США називають «союзом, який об'єднує Атлантику». Спільну спадщину цивілізацій, спільні цінності та особливі зв'язки, які з недавніх пір Сполучені Штати стали поглиблювати і розширювати з Італією, сформулювали нинішні відносини між Італією та США. Обидва ці фактори, що проявилися в багатьох напрямках, виявилися плідними для обох країн. Підвищений американський інтерес до Італії відкрив багато спільного між країнами, що в свою чергу зблизило Італію та її «найбільшого союзника». З точки зору Італії, Сполучені Штати звільнили Італію від німецької окупації і, завдяки Плану Маршалла, стали головним архітектором післявоєнного устрою, гарантом безпеки країни, якорем Заходу під час «холодної війни» і, нарешті, основним центром розповсюдження загальних культурних моделей.

З точки зору Сполучених Штатів, Італія завжди була важливим союзником і «глобальним партнером», особливо враховую-

чи італійську відкритість для діалогу і посередництва між різними елементами світового співтовариства. Під час «холодної війни» Італія надала свої території, що тягнуться до Балкан і Сходу, забезпечивши тим самим для США важливу геополітичну перевагу. Із закінченням конфронтації між двома блоками, значення цього аспекту перестало відігравати першорядну значимість, і тепер виділяється стратегічна важливість Італії як культурної сили. Сьогодні цей аспект — точка опори впливу Італії на американське суспільство, яке є надзвичайно чутливим до впливу зовнішньої культури і талантів. Частково з цієї причини поняття італійського способу життя проникло в колективну уяву американських людей, які з часом переймають нові ідеї через моду, традиційну кухню і вина. З іншого боку, італійсько-американське співтовариство, п'ята за величиною етнічна група в США, стала безпрецедентною за потужністю рушійною силою в розвитку культурних і економічних зв'язків між двома країнами.

На політичному рівні основні погляди залежать від зміцнення партнерських відносин між двома берегами Атлантики, що призведе до утворення загальної «цивілізації», заснованої на загальній моделі розвитку. Це — неминуче і значне випробування, яке має стати відповіддю на терористичний наступ, що випробувало трансатлантичну солідарність. Італія діє у відповідності з цілями підтвердити солідарність, особливо в галузі військового співробітництва, беручи участь у коаліції проти тероризму, в операції в Афганістані і наступній місії «Древній Вавилон» в Іраку. У результаті, завдяки надійності, Італія може працювати там, де необхідне відродження традиційних форм співпраці НАТО, ООН, використовуючи переваги діалогу та посередництва.

Що стосується економічних відносин, то Італія може навести як позитивний результат приклад комерційного розширення своєї присутності в Сполучених Штатах, що відбувається завдяки високій оцінці товарів із поміткою «Made in Italy». Італія є десятим за величиною постачальником із кредитним балансом у 1,4 млрд. дол. США. У той же час ринок Сполучених Штатів Америки — третій за величиною зі збуту італійської продукції

Переходячи до характеристики зовнішньополітичної діяльності Італії в країнах Латинської Америки, слід зазначити, що Італія і Латинська Америка мають тісні історичні, культурні та спадкоємні зв'язки. Незважаючи на те, що Італія географічно дуже

далека від Латинської Америки, ці країни зближують загальні цивілізаційні цінності, які є їх спадщиною. Багато латиноамериканських громадян мають італійське походження, через що регіон є одним із центрів найбільш яскравого прояву італійської культури та самобутності у світі.

Італійці відіграли важливу роль на всіх стадіях формування національної ідентичності країн. Італійський вплив усе ще глибоко відчутно в усіх напрямках латиноамериканської культури, від архітектури — карибські укріплення і міське планування Буенос-Айреса і Монтевідео — до образотворчого мистецтва, музики — тільки подумати про роль опери в такому театрі, як «Colón» Буенос-Айреса. І хоча проживання значної частки італійців не стало причиною для надання італійській мові статусу державної, кількість запитів про організацію курсів італійської мови значно зросла в останні роки.

Багатство історичних, культурних і людських відносин Італії та Латинської Америки означає також, що Латинська Америка — регіон незвичайних економічних і комерційних можливостей. Незважаючи на часті кризи в регіоні — наприклад, в Аргентині — Латинська Америка є прикладом природного розширення італійської економічної системи. Таким чином, зміцнення італійських інтересів у регіоні є стратегічно й об'єктивно правильним вибором італійського уряду. Заслуговує на увагу питання про створення вільної торгової зони між Європейським союзом і регіонами Латинської Америки, що входять в МЕРКОСУР, центральноамериканських країнах і Андських країнах, а також питання про включення в Американську Вільну Торговельну Зону (ALCA). Входження в ALCA забезпечило б італійському бізнесу доступ і сферу діяльності в Латинській Америці, а також Сполучених Штатах і Канаді.

Наявність італійського населення в багатьох країнах є відправною точкою в розвитку італійського бізнесу: у сфері торгівлі та форм підприємницького співробітництва, а також прямих інвестицій. Деякі регіони Італії вже почали працювати в цьому напрямку, використовуючи в Аргентині, Уругваї і Бразилії традиційні торговельні організації як основні італійські представництва. Нарешті, підвищення рівня знання італійської мови також може сприяти просуванню італійських бізнесменів у таку прибуткову сферу бізнесу, як сфера туризму.

Одним із напрямків співпраці між Італією і Латинською Америкою є допомога в боротьбі проти бідності на цьому континенті. Приводом для цього служить встановлення італійським урядом курсу на дотримання політики «конкретних фактів» у Латинській Америці. Такі дії обумовлені бажанням відреагувати на потреби країн цього регіону, традиційно пов'язаних дружніми і партнерськими відносинами з Італією, які сьогодні, більш ніж коли-небудь, потребують підтримки у зв'язку з тривалими несприятливими міжнародними та регіональними тенденціями. У результаті, уряд Італії здійснює політику, яка по-різному виявляється у різних країнах, але її загальна ідея – боротьба проти бідності. Так, протягом двох років Італія повністю списала борг Болівії, що становив приблизно 69 млн. дол. США, частина боргів Перу (129 млн. дол. США) та Еквадору (25 млн. дол. США) були переведені в соціальні програми.

Крім того, продовжується виконання програми розвитку співробітництва з Андськими країнами. Італія запропонувала Колумбії допомогу в програмах з розвитку підприємств малого і середнього бізнесу. Італія була першою (і протягом довгого часу єдиною) з країн, що спрямовують свої кошти в Аргентину, після того як там вибухнула криза. Фінансування було забезпечено завдяки зусиллям і розвитку співробітництва. На початку 2005 р. за кредитними програмами було проведено рефінансування, а фінансування в цілому здійснювалося через багато- і двосторонні канали: Міжнародна Організація Праці, Організація з розвитку промисловості при ООН, Міжамериканський Банк Розвитку. У Центральній Америці боротьба проти бідності вилилася в створення Ініціативи по боротьбі з бідністю.

§ 8. Африка та Азіатсько-Тихоокеанський регіон в італійській дипломатії

Говорячи про цей напрямок італійської дипломатії, можна сказати, що Африці відводиться окремий пріоритетний напрямок через її географічне близьке розташування, а також давні історичні й культурні зобов'язання щодо цього континенту. Італія вибудовує свою зовнішню політику таким чином і в такому напрямку, щоб привернути належну увагу міжнародних форумів до проблем, що підіймається африканськими лідерами та політичними діячами.

Італія вважає, що цей процес повинен підтримуватися, насамперед, партнерами Африки, і вітає просування і розвиток вже досягнутих результатів шляхом створення Ради з миру і безпеки, Панафриканського парламенту, Африканського суду з прав людини і народностей, що населяють Африку, а також Органу наглядового контролю за дотриманням рівноправності і прав людини в Африці.

Італія сприяє розвитку конструктивного і регулярного політичного діалогу не тільки з офіційними африканськими урядами, але також і з демократичними опозиціями і членами громадянського суспільства як важливими якісними складовими процесу створення ефективного партнерства «ЄС – Африка», заснованого на демократії, дотриманні прав людини і якісному регулюванні цих процесів.

Варто згадати про те, що за пропозицією італійського керівництва ЄС в липні 2001 р. на саміті G8 був запущений План дій щодо африканського регіону. Так само було прийнято рішення про формування Групи особистих представників по Африці від урядів держав «Великої вісімки». Ця група відповідала за підготовку Плану дій по Африці, який потім був схвалений на саміті «Великої вісімки» в Кананаскіс у червні 2002 р. Цілі країн-учасниць G8 полягають у тому, щоб надати Африці фінансові ресурси для підтримки миру і безпеки, якісного управління, економічного зростання, погашення боргів, поліпшення системи охорони здоров'я, освіти та управління національними ресурсами.

Відповідно до обов'язків Голови ЄС з 1 липня до 31 грудня 2003 р., Італія очолювала Робочу групу по Африці Ради Європейського союзу. На 7 проведених запланованих зустрічах, політичних діалогах із регіональними та субрегіональними організаціями, 5 зустрічах із лідерами африканських країн і 3 спільних зустрічах із представниками Канади, США і Японії з питань африканських проблем, у період Італійського головування в ЄС були досягнуті важливі результати, які сприяли рішучому відновленню діалогу «ЄС – Африка».

До середини 1980-х років представники італійського бізнесу не виявляли особливої зацікавленості до вкладання інвестицій у країни регіону Сахари в Африці. Це, насамперед, пов'язано як зі сформованими геополітичними та економічними умовами, традиційними для цього регіону, так і через нестачу чинного законо-

давства щодо захисту інвестицій. Однак в останні роки нові цікаві перспективи з'явилися на горизонті у світлі втілення в життя очікуваних ініціатив та Плану дії щодо Африки (програми NEPAD), схвалених G8 у червні 2002 р.

Отже, у найближчій перспективі Африка може цілком запропонувати нові, цікаві можливості для італійського бізнесу та інвесторів. Справді, що стосується італійської присутності в прямих інвестиціях в Африку району Сахари, то можна сказати, що Італія відстає за обсягом інвестицій від інших країн (Італія — шостий за обсягами торговельний партнер цього регіону після США, Японії, Великобританії, Франції та Німеччини).

Країни африканського району Сахари мають чудовий економічний потенціал, навіть при тому, що його ринки — не повністю входять у глобальну мережу економічних кругообігів. Поряд із відомими умовами в таких країнах, як Південна Африка, Нігерія і Ангола, є й нові перспективні варіанти, які повинні бути ретельно перевірені.

Африканський Ріг завжди був зоною особливого інтересу Італії, а також «географічним» кордоном між арабським світом і Африкою району Сахари. Цей регіон з недавнього часу є ще й стратегічно важливим з точки зору включення його в структуру з антитерористичної діяльності.

Італійські представники активно втручалися в спроби налагодити мирний діалог між воюючими Ефіопією і Еритреєю, а заступник міністра закордонних справ Італії Серрі став офіційним посланцем Європейського союзу на переговорах між двома країнами. Підписання в середині червня 2000 р. в Алжирі угоди Ефіопії та Еритреї про припинення вогню і введення миротворчих сил ООН та Організації африканської єдності на лінію розмежування сторін було розцінено на Апеннінах як великий дипломатичний успіх Італії і реальне свідчення її можливості відігравати активну роль у світовій політиці.

Потрібно зазначити, що Африканський Ріг завжди привертав увагу італійської дипломатії з огляду на історичні причини — наприкінці XIX — першій половині XX ст. активна колонізаторська діяльність Італії припала саме на території сучасних Ефіопії, Еритреї та Сомалі. Проте у попередні роки якихось серйозних успіхів у субрегіоні італійська дипломатія не добивалася. Більше того, оскільки Італія спільно з США брала найактивнішу участь у ми-

ротворчій операції ООН у Сомалі в першій половині 1990-х років, то провал цієї акції був розцінений італійськими оглядачами в першу чергу як поразку національної дипломатії і миротворців. У внутрішньоіталійській полеміці невдача в Сомалі стала вагомим контраргументом проти спроб італійців активізувати свою зовнішню політику в середині 1990-х рр.

Процеси з відновлення та підтримання миру в цій географічній зоні на сьогодні перебувають у процесі активної реалізації (в Сомалі, Судані та Ефіопії-Еритреї) й Італія відіграє активну та одну з головних ролей усіх трьох.

Італія безперервно стежить за розвитком подій у кризових регіонах Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Двостороння угода про співпрацю у боротьбі проти міжнародних злочинів (включають ісламський тероризм) були встановлені з Китаєм у 2004 р., у той же час величезна увага приділяється Індонезії, Малайзії та Філіппінам. Що стосується Бірми, там Італія дотримується загальної політики ЄС щодо цього регіону. Якщо говорити про багатосторонній рівень, то не можна не відзначити, що на сьогодні Італія відіграє важливу роль на азіатсько-європейських зустрічах.

Що стосується розвитку економічних відносин з цим регіоном, то основним завданням Італійської республіки є проникнення італійського бізнесу на ринки Далекого Сходу. Міністерство закордонних справ сіло з Китаєм за стіл переговорів, щоб обговорити можливу підтримку спільних напівдержавних, напівприватних підприємств, які допомагають італійському бізнесу, зокрема малому й середньому, надання всебічної підтримки для більш глибокого проникнення на китайський ринок. Ця модель дій була пізніше прийнята для проведення в Південній Кореї та Індії, двох інших, в економічному сенсі пріоритетних і найбільш розвинених та стійких з економічної точки зору країнах Азії.

Після подолання країнами Південно-Східної Азії економічної кризи, що вибухнула в 1997 р., Італія знову звернула свою увагу на відкриті перспективи і ринок цього регіону та стала пропонувати нові економічні перспективи, в основі яких лежить італійська система виробництва. Сінгапур — найбільший ринок Італії в цьому регіоні. Там розташовується багато італійських компаній або їх представництва, а в зв'язку з цим Сінгапур одержує величезну кількість прямих інвестицій в країну з Італії. З іншого боку, привабливим ринком для італійського експорту є також і Малайзія. Італія підтри-

мує торговельні відносини з Японією. Але, з точки зору розвитку співробітництва, найбільш важливою країною є Китай. Італійські проекти там зосереджені, перш за все, в галузі охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, розвитку підприємств малого і середнього бізнесу, а також збереження культурної спадщини. Нещодавно були схвалені важливі проекти співпраці з В'єтнамом.

Відносини з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону не обмежуються інвестиційними проектами і торгово-економічним співробітництвом. Зовнішньополітичний діалог ведеться в усіх напрямках, у тому числі і в галузі культури, освіти і туризму. Двосторонні культурні, наукові та технологічні угоди були підписані з багатьма азіатськими країнами. У результаті, Міністерство закордонних справ Італії реалізує важливі проекти з розповсюдження італійської мови та популяризації культурної спадщини Італії, поряд із великим мистецтвом азіатських цивілізацій.

Зовнішня політика Італії в АТР, поряд зі спрямованістю на відновлення та підтримання двосторонніх відносин з усіма країнами в регіоні, особливо акцентується на необхідності можливого врегулювання наявних або запобігання потенційним конфліктам у всіх кризових регіонах.

Що стосується непростої ситуації на Корейському півострові, то Італія завжди підтримувала процес примирення між Північною і Південною Кореєю, тому що це — єдина гарантія миру і стабільності на півострові і в усьому регіоні. У політиці щодо КНДР Італія виступила фактично як додатковий інструмент США з метою того, щоб ініціатива щодо налагодження діалогу двох Корей йшла не тільки безпосередньо з Сеула і не з Вашингтона, а з не залученої прямо в конфлікт європейської країни. У січні 2000 р. були встановлені дипломатичні відносини між Італією та КНДР. Потім саме Рим став місцем проведення переговорів між делегаціями США і КНДР.

В останні роки збільшилася загроза терористичних актів в Індонезії. В цілому, у сфері боротьби з тероризмом Італія визнає лідируючу роль ООН в процесі узгодження всіх міжнародних зусиль. Італійська республіка особливо зацікавлена в повному виконанні Резолюції № 1373, що проголосила допомогу країнам третього світу в боротьбі з тероризмом.

Глибоке занепокоєння для Італії викликає ситуація, що склалася в Бірмі. Умови існування населення Бірми, етнічних груп,

опозиційних рухів не відповідають допустимим міжнародним стандартам. Проблеми Бірми не можна розглядати лише як внутрішньодержавні.

Протягом тривалого часу представники італійської дипмісії з партнерами по ЄС працювали на індійському субконтиненті. Це продиктовано необхідністю допомогти місцевій владі забезпечити встановлення миру і стабільності в регіоні (нормалізація індо-пакистанських відносин, відновлення миру в Шрі-Ланці). Італія була безпосереднім учасником подій, що ведуть до здобуття незалежності Східним Тимором, сприяють створенню демократичних інститутів нової держави.

* * *

Таким чином, зовнішньополітичний курс Італії в постбіполярний період зазнав значних змін, характерною особливістю цього періоду стала активізація діяльності Італії на міжнародній арені. З розпадом біполярної системи міжнародних відносин Італія є, поряд з іншими провідними світовими державами, впливовим гравцем у світовому співтоваристві, беручи участь у багатьох міжнародних форумах і миротворчих місіях. Італія вносить вагомий внесок в інтеграційні процеси європейського континенту, будучи провідним актором ЄС, а також важливою складовою у світовій системі безпеки.

Контрольні запитання

- 1. Як змінилась зовнішньополітична концепція Італії в постбіполярний період?*
- 2. Яка роль Італії в процесах євроінтеграції?*
- 3. Які пріоритетні завдання зовнішньої політики Італії в Середземноморському регіоні?*
- 4. Яке місце займають балканські країни в зовнішній політиці Італії?*
- 5. Яка роль Італії у вирішенні проблеми європейської безпеки?*

РОЗДІЛ 7.

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН БЕНІЛЮКСУ

Бельгія — лабораторія Європи. Треба розуміти Бельгію, щоб розгадати майбутнє Європи.

Франсуа Бордес

Ми хочемо бути кращими партнерами США, але не холопами. У нас є право мати свою думку, своє трактування подій і право вимагати взаємної поваги.

Луї Мішель
(МЗС Бельгії)

Моя нація, на щастя, занадто мала, щоб робити великі дурниці.

Хендрік Лоренц
(нідерландський фізик)

- § 1. Нова зовнішньополітична доктрина Бельгії.
- § 2. Бельгія в процесах євроінтеграції.
- § 3. Євроатлантизм і стратегія міжнародної безпеки сучасної Бельгії.
- § 4. Основні напрямки зовнішньої політики Нідерландів.
- § 5. Доктрина національної безпеки Нідерландів.
- § 6. Нідерланди і Європейський Союз.
- § 7. Внесок Люксембургу в процес євроінтеграції.

§ 1. Нова зовнішньополітична доктрина Бельгії

В останні два десятиліття Бельгія помітно додала активності в зовнішньополітичних справах. Головна заслуга в цьому належить міністрові закордонних справ Еріку Деріку, який, спираючись на підтримку прем'єр-міністра Ж.-Л. Дегане, у 1996-1997 рр. провів у МЗС Бельгії велику аналітичну роботу над новою зовнішньополітичною доктриною країни і почав успішно втілювати її в життя.

Основні положення доктрини зводяться до такого. Бельгійці, тверезо оцінюючи свої обмежені можливості самостійних дій на міжнародній арені, тим не менш мають намір впливати на вирішення питань, які становлять для них практичний інтерес або «моральну цінність». З цією метою вони мають намір використовувати перш за все канали Євросоюзу і ООН. З цією стратегічною установкою пов'язані і головні зовнішньополітичні пріоритети країни на найближчу перспективу: сприяння зміцненню міжнародного потенціалу «трансформованого» Євросоюзу та реорганізації глобальних механізмів міжнародних відносин шляхом проведення кардинальної реформи ООН та її інститутів. При цьому бельгійці не забувають підкреслювати і традиційну пріоритетність своєї участі в НАТО і ЗЄС.

У міру можливості Бельгія має намір зберігати свій зовнішньополітичний «профіль» і в ряді конкретних міжнародних питань: побудова нової європейської архітектури безпеки, Центральна і Південна Африка; організація Конвенції про заборону протипіхотних мін тощо. Нове звучання останнім часом у бельгійській зовнішній політиці отримала постановка питання про глобальне значення етичного виміру міжнародних відносин. Ця тема знайшла втілення в бельгійських демаршах із проблематики роззброєння.

Будучи одним зі світових центрів торгівлі, транзиту і виробництва зброї, Бельгія (поряд із Канадою, Норвегією і Австрією), проте, стала ініціатором розробки Міжнародної конвенції про заборону протипіхотних мін. При цьому основний акцент бельгійці роблять на тезах про негуманний, невибірковий характер цієї зброї і на необхідності надання допомоги його жертвам. Вони взяли фінансову участь у створенні пілотного проекту виявлення з повітря мінних полів в Анголі, у програмі допомоги жертвам мін і Добровільному фонді розмінування ООН. Серед загальних між-

народних проблем пріоритетною для бельгійців є реформа системи органів ООН і її головна складова — реформа Ради Безпеки.

Основну увагу при цьому вони приділяють двом напрямкам — збільшення чисельного складу РБ та протидії практиці використання права вето його постійними членами. Бельгійці останнім часом виступають в ролі координатора так званої «неформальної групи» малих і середніх країн (до неї також входять Австралія, Австрія, Болгарія, Угорщина, Ірландія, Португалія, Словаччина, Чехія та Естонія), яка намагається сформулювати свої власні пропозиції з реформи РБ ООН.

Відмовившись від підтримки ідеї створення третьої категорії «напівпостійних» або «ротаційних» членів РБ, бельгійці останнім часом бачать вихід в одночасному збільшенні кількості постійних і непостійних членів Ради до 10 у кожній категорії при «більш справедливому» представництві в РБ «континентів і регіонів світу» — серед постійних членів РБ два місця закріпити «персоніфіковано» за Німеччиною і Японією, три залишити Африці, Азії, Латинській Америці; на п'ять місць пропонується збільшити і кількість непостійних членів Ради.

Бельгія надає великого значення розвитку зв'язків із державами СНД, у першу чергу з Україною, Середньою Азією та Балтією. У квітні 1998 р. прем'єр-міністр Бельгії Ж.-Л. Дегане здійснив офіційний візит до Азербайджану, Казахстану та Узбекистану. Бельгійці намагаються вийти на нафтовий і газовий ринок цього регіону, спираючись, зокрема, на вже створений ними солідний економічний плацдарм у Казахстані.

У Баку було підписано міжурядову угоду про повітряні перевезення, в Алма-Аті — угоду про захист і заохочення інвестицій, конвенцію про уникнення подвійного оподаткування, в Ташкенті — угоду про розширення торговельно-економічного співробітництва.

Бельгійці підтримують дипломатичні відносини з Іраном на рівні послів. Бельгійські приватні компанії активно присутні на іранському ринку (насамперед, у нафтохімічному секторі). Бельгійське посольство в Лівії офіційно представляло американські інтереси в цій країні. Характеризуючи правлячий лівійський режим як «одноосібну диктатуру Каддафі», бельгійці підкреслювали, однак, що в нинішніх умовах йому немає «прийнятної альтернативи». Бельгійсько-марокканські відносини також мають

особливий характер. У Бельгії проживає понад 200 тис. вихідців із цієї країни.

§ 2. Бельгія в процесах євроінтеграції

Процес інтенсифікації розвитку європейської інтеграції на рубежі 80-90-х років збігся з вирішенням у Бельгії великого внутрішньополітичного завдання — останньої фази конституційної реформи, яка викликала гостру кризу в провідних політичних партіях країни. У цих умовах бельгійський внесок у формування Європейського союзу був менш помітний, ніж на минулих стадіях формування ЄЕС. Важливим, однак, було те, що бельгійський істеблїшмент досяг консенсусу щодо нового формату Євросоюзу. У липні 1992 р. Палата представників, а в листопаді того ж року Сенат, ратифікували Маастрихтський договір. Важливим було й те, що в статті 168 Конституції Бельгії було зафіксовано зобов'язання уряду інформувати Парламент про початок переговорів із метою перегляду договорів про заснування Європейських спільнот і договорів та актів, що їх змінюють або доповнюють.

У бельгійців не було підстави висловити недовіру на адресу ЄС також і тому, що їх столиця — Брюссель ставала, по суті, головним містом Євросоюзу. Сьогодні в ньому засідають Єврокомісія, Рада ЄС, проходять поряд зі Страсбургом засідання Європарламенту. Брюссель — єдине місто, де знаходяться штаб-квартири відразу двох комітетів ЄС — Економічного і Соціального, а також Комітету регіонів. Присутність цих установ дає, крім морального задоволення, також і прибуток міській скарбниці, 15% якої становлять кошти, одержувані від ЄС. Бельгія отримала згідно з відсотковою квотою від кількості жителів країни певну кількість місць в основних інстанціях Союзу. У Раді ЄС у неї 5 голосів, у Європарламенті вона має 23-25 депутатських мандатів, по 12 чоловік засідають, відповідно, в Економічному і Соціальному комітетах і в Комітеті регіонів. За нею зарезервовано також місце одного з членів Єврокомісії. Крім того, Бельгія, як і інші члени ЄС, отримала право на ротаційний пост голови Ради Європейського союзу. Правда, скористатися цим правом вона змогла лише в другій половині 2001 р.

Хоча Бельгія і була серед країн-засновниць ЄЕС, однак активність її лідерів у процесі інтеграційного будівництва аж ніяк не

була адекватною увазі до позиції малої країни в компанії грандів західноєвропейської політики. Аж до перетворення ЄЕС в ЄС і збільшення кількості його членів, спочатку до 15, а на початку XXI ст. і до 27, шкала пріоритетів при прийнятті у вищих інститутах інтеграційного співтовариства незмінно відповідала величині і міжнародній значущості тієї чи іншої держави. Так, навіть коли в 1987 р. Бельгія головувала в ЄС, на деяких засіданнях Ради міністрів Співтовариства приймалися рішення, несумісні з її офіційною політикою у сфері європейської інтеграції.

У липні-грудні 2001 р. Бельгія знову отримала можливість опинитися біля керма «європейського корабля». Однак плавання виявилось далеко не прогулянковим. ЄС стояв перед вирішенням ряду великих проблем, пов'язаних з його розширенням, насамперед, за рахунок східноєвропейських країн; з введенням з 1 січня 2002 р. в більшості держав-учасниць єдиної валюти євро, з процесом прийняття «на верхах» тексту Європейської Конституції. Не були зняті з порядку денного багато питань узгодження економічних, фінансових, соціальних проблем. Бельгійський уряд, очолюваний Гі Верхофстадтом, провів цілий ряд організаційних заходів, що дозволили створити свого роду «бельгійський штаб» із реалізації завдань, пов'язаних із піврічним верховенством країни в Раді міністрів ЄС, залучити до цієї роботи видатних експертів, політиків, учених.

За традицією, що склалася в період ротаційного головування в ЄС глав урядів, які отримували на півроку кермо влади, Гі Верхофстадт виклав шість головних цілей своєї місії. Перш за все, він зобов'язався сприяти поглибленню дебатів щодо майбутнього Європи. Наступним пріоритетом він назвав важливі соціальні завдання — поліпшення якості роботи, що надається європейцям, створення рівних можливостей, боротьба з безробіттям і бідністю. Далі він позначив економічну проблему — сприяння сталому економічному зростанню і координації загальної економічної політики. Четвертим пунктом «програми Верхофстадта» було створення європейського простору свободи, безпеки та справедливості. Не оминув він увагою і питання стимулювання сталого економічного розвитку та поліпшення якості життя, що належали, передусім, до країн Східної Європи, які нещодавно вступили на шлях ринкової економіки. Заключним пріоритетом ЄС Верхофстадт назвав розширення і зміцнення зовнішнього простору Європейського со-

юзу, маючи на увазі питання, пов'язані як з кандидатами на вступ в осяжному майбутньому до цієї організації, так і з партнерами по діалогу в різних регіонах нашої планети. Щодо інших важливих тем свого головування Бельгія висловила прагнення активізувати процес ратифікації Кіотського протоколу¹⁹.

У період свого головування в ЄС Бельгія виявилася одним з найбільш активних учасників досить гострої дискусії лідерів держав-членів Союзу за двома основними темами. Перша виникла ще в грудні 2000 р. в Брюсселі в процесі підписання так званого Ніццького договору, що визначав схему перерозподілу повноважень, якими наділена кожна країна в Раді міністрів ЄС та Європейському парламенті. Йшлося, зокрема, про процедуру прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів і можливість блокування їх меншістю партнерів. З ініціативи Гі Верхофстадта були змінені кількісні показники, що не дозволяло найбільшим країнам Союзу (Німеччині, Італії, Франції і Великобританії) користуватися правом вето без згоди на те з боку середніх і малих країн Європи. Саме співробітники відомства бельгійського прем'єра виявили математичну помилку при зіставленні відсотків і числа реальних голосів. На зустрічі в Брюсселі завдяки зусиллям Верхофстадта був досягнутий компроміс, який передбачав залежність права вето від числа країн-учасниць ЄС, визначаючи його розширення до 27 країн у 2007-2008 рр. Бельгійська делегація в процесі обговорення проблеми «конструктивної більшості», коли низка країн готова була погодитися з думкою «грандів ЄС», продемонструвала свою рішучість піти на безпрецедентний крок — покинути зал саміту, якщо не восторжествує принцип справедливості.

Між тим проблема великих і малих країн ЄС у період головування Бельгії набирала нових обертів. На початку листопада

¹⁹ Міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. Головна мета угоди: стабілізувати рівень концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети. Протокол зобов'язує розвинуті країни та країни з перехідною економікою скоротити або стабілізувати викиди парникових газів у 2008-2012 роках до рівня 1990 року. Кіотський протокол — додатковий документ до Рамкової конвенції ООН зі змін клімату, підписаної 1992 року на міжнародній конференції в Ріо-де-Жанейро. Конвенція набрала силу у 1994 році. Сам протокол прийнято в Кіото 11 грудня 1997 року.

2001 р. лідери Німеччини, Франції і Великобританії провели в Лондоні сепаратну зустріч, присвячену близькосхідній проблемі та боротьбі з тероризмом. До цього «велика трійка» збиралася в жовтні, не задовольняючись, очевидно, тим, що питання анти-терористичної взаємодії вже стояли на порядку денному майбутньої зустрічі лідерів ЄС в Генті. Гі Верхофстадт, спираючись на два прецеденти «євросепаратизму», висловив своє здивування, офіційно передане головному ініціатору зустрічей «трійки» Т. Блеру. Прагнучи згладити конфлікт, прем'єр-міністр Великобританії запросив свого бельгійського колегу в Лондон, проте Гі Верхофстадт попередньо заручився згодою на цей візит в інших малих країн ЄС. Їхні лідери, проте, висловили Гі Верхофстадту в «меморандумі восьми» (Австрія, Швеція, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Данія, Греція і Португалія) своє неприйняття великодержавного «євросепаратизму».

Гі Верхофстадт, відстоюючи принцип «рівного голосу» для всіх членів ЄС, захищав інтереси «малих країн» — учасниць цієї організації і використовував своє головування для висунення концепції «федералізації» Євросоюзу, зробивши ставку на зміну владних повноважень у його керівних органах. Зокрема, він пропонував відмовитися від призначення голови Єврокомісії країнами-членами, а обирати його загальним прямим голосуванням населення відповідних держав. Коректуючи систему виконавчої влади, він пропонував реформувати і функції законодавчої влади Союзу. Її могли б спільно здійснювати як Європейський парламент, так і Рада міністрів ЄС. Крім того, він запропонував переглянути систему фінансування діяльності Союзу, бо в своєму нинішньому вигляді вона породжує чимало розбіжностей у зв'язку з розмірами щорічних внесків окремих країн. На думку Гі Верхофстадта, внески мають бути замінені спеціальним «європейським податком», що стягуються з громадян країн-членів ЄС.

«Час чвар» у середовищі лідерів Євросоюзу не дозволив їм знайти точки дотику з цілої низки проблем, позначених як пріоритетні в період бельгійського головування. Широко розрекламована «Декларація Лакена» як підсумковий документ другої половини 2001 р. не стала проривом до нового бачення Євросоюзом багатьох проблем початку ХХІ ст. Зусилля Гі Верхофстадта якось згладити суперечності в ЄС виявилися марними. Ряд заявлених Брюсселем тем не отримали свого розвитку. Зокрема, на

конференції в жовтні 2001 р. в Бельгії з проблем імміграції не вдалося знайти спільний знаменник для цієї не тільки загальноєвропейської, а й світової проблеми. Країни-члени ЄС керувалися у своїх позиціях не стільки загальноєвропейськими, скільки національними інтересами у сфері економічної та соціальної політики. Більшої узгодженості вдалося досягти в Брюсселі в процесі роботи міжнародної конференції з тероризму (листопад 2001 р.).

До багатьох проблем, що з'явилися під час головування в РМ ЄС, Гі Верхофстадт був змушений повертатися і в наступний період свого прем'єрства. При цьому він демонстрував відмінну рису свого політичного стилю — бажання знайти компромісне рішення з найбільш гострих питань євробудівництва. Як приклад можна привести його позицію щодо проекту Європейської конституції. Не погодившись на саміті ЄС у Брюсселі (грудень 2003 р.) з думкою канцлера ФРН Г. Шредера, що суперечки навколо Євроконституції створять небезпеку «двошвидкісній» Європі, яка зробить розбіжності незворотними, Гі Верхофстадт вважав можливим варіант прискореної «групової інтеграції».

Реноме «європеїста», завойоване Гі Верхофстадтом в період його перебування на посту прем'єр-міністра Бельгії, його ініціативи та пропозиції з проблеми вдосконалення структури ЄС і деяких питань, пов'язаних із роллю і місцем Євросоюзу в сучасних міжнародних відносинах, дали підстави низці великих політиків Європи розглядати його як кандидата на пост голови Єврокомісії замість Р. Проді. Плюсом для Верхофстадта було й те, що він представляв малу країну, яка могла виконувати роль посередника у міжнародних справах. Утім, у числі кандидатів на цей пост значилися й інші лідери «малої Європи» — австрієць В. Шюссель, люксембуржець Ж.-К. Юнкер. Однак більш прийнятною для більшості лідерів ЄС виявилася кандидатура колишнього прем'єр-міністра Португалії Ж.-М. Баррозу. Що стосується Гі Верхофстадта, то проти нього поволи агітував глав держав ЄС Т. Блер, який вважав бельгійця ненадійним партнером у період боротьби з тероризмом, яка вилилася в інтервенцію в Іраку. Об'єктивно проти Гі Верхофстадта спрацювали і результати виборів до Європарламенту, які відбулися в червні 2004 р., за кілька днів до паризького саміту ЄС, який виніс на затвердження євроінстанцій кандидатуру нового вищого чиновника Союзу. На цих виборах фламандські ліберали Гі Верхофстадта показали лише третій ре-

зультат, пропустивши вперед як християнських демократів Фландрії, так і радикал-націоналістів з Фламандського блоку.

Наступний 2005 р. став часом серйозних випробувань для всього Євросоюзу, що було пов'язано, насамперед, з провалом референдумів щодо Євроконституції у Франції та Нідерландах. Гі Верхофстадт був у числі тих лідерів Європи, хто закликав не драматизувати ситуацію. На його думку, французи і нідерландці відхилили не Конституцію як таку, а лише її не цілком збалансовану версію. Бельгійський прем'єр не погодився з думкою тих лідерів ЄС, хто вважав за необхідне «заморозити» процес ратифікації Конституції в інших країнах. Оптимізму Гі Верхофстадта сприяло те, що в самій Бельгії успішно тривав процес ратифікації Конституції ЄС у форматі рішень, прийнятих законодавчими органами країни. У квітні і травні 2005 р. цей документ був затверджений переважною більшістю голосів обох палат парламенту. У червні і липні того ж року Конституцію згідно із законодавчими нормами Бельгії схвалили місцеві парламенти Брюсселя, Валлонії, німецькомовних і франкомовного спільнот. У наступному 2006 р. Конституція була схвалена в єдиному представницькому органі Фландрії і нідерландомовної спільноти. Таким чином, Бельгія стала 14-ою країною ЄС, що затвердила Європейську Конституцію.

Наприкінці 2005 р. Гі Верхофстадт знову привернув до себе увагу політичної еліти Європи, випустивши у світ книгу «Сполучені Штати Європи», ставши, по суті, першим серед лідерів Євросоюзу, хто намагався вивести цю організацію зі стану шоку, в якому вона перебувала після провалів референдумів у Франції та Нідерландах. У своїй роботі Верхофстадт розвивав деякі з раніше висловлених ним ідей, зокрема, концепцію «Європи двох швидкостей». Тепер це виглядало як будівництво Європи «двох концентричних кіл», оскільки, на його думку, країни ЄС вже не являють собою єдиної групи, що йде в одному напрямку. У «широке коло» увійдуть країни, які не бажають заради економічних вигод поступитися своїм національним суверенітетом, хто бачить максимум можливого в економічному союзі та зонах вільної торгівлі. Вони утворюють «Організацію європейських держав», вступ до якої буде відкрито і для сьогоденних членів ЄС. Іншу організацію «вузького кола» складуть ті, хто побажає вступити в наділені великими наднаціональними повноваженнями «Спо-

лучені Штати Європи». Це буде політичний союз, скріплений участю в зоні євро. По суті, він відстоював ідею, протилежну поглядам багатьох політиків великих європейських країн-членів ЄС. Зокрема, він досить різко полемізував з тодішнім міністром внутрішніх справ і майбутнім президентом Франції Н. Саркозі. Останній виступав за створення в ЄС «директорії» великих європейських держав.

Верхофстадт вважав, що «вузьке коло» повинно прокладати шлях до соціально-економічної єдності Європи, зміцненню зони євро, спільну боротьбу з безробіттям та організованою злочинністю. Завданням «широкого кола» повинна бути діяльність зі збереження стабільності і миру в Європі, недопущення військових конфліктів і напруженості у відносинах між державами. Верхофстадт вважав, що його ідея двох «концентричних кіл» заслуговує разом з іншими проектами європейського співробітництва права на обговорення і навіть на висловлення думки всіх громадян країн ЄС за допомогою референдуму. Однак європейський істеблішмент не сприйняв всерйоз пропозиції Верхофстадта, продовжуючи розмірковувати лише про новий варіант Конституції і форми її схвалення в країнах-членах Союзу.

Верхофстадт розглядав процес будівництва єдиної Європи не тільки як знаходження консенсусу на багатосторонніх зустрічах лідерів, а й як розвиток і поглиблення контактів між окремими європейськими державами чи групами держав. Серед останніх він, як і інші бельгійські політики, особливо виділяв систему співпраці Бенілюкс. Однак на початку ХХІ ст. союз дав тріщину. Першою її ознакою стали різні позиції Бельгії, з одного боку, і Нідерландів і Люксембургу, з іншого — щодо агресивної акції США проти Іраку. Другим питанням, що розділило Бенілюкс, було ставлення до «британському чеку», коли Бельгія підтримала різку критику на адресу Великобританії з боку Люксембургу, а Нідерланди зайняли більш нейтральну позицію. Нарешті, провал референдуму щодо Євроконституції в Нідерландах викликав у Бельгії та Люксембурзі хвилю критики на адресу керівництва цієї країни.

Апофеозом конфлікту в рядах Бенілюксу стало інтерв'ю міністра закордонних справ Бельгії К. де Гухта в червні 2005 р. У ньому бельгійський політик розкритикував уряд Нідерландів за погану інформаційну підтримку референдуму за Конституцією. Гухт охарактеризував прем'єр-міністра Нідерландів як «суміш Гаррі

Поттера з твердолобим міщанином». У відповідь уряд Нідерландів відправив офіційну ноту протесту Бельгії, а Гі Верхофстадт змушений був вибачитися перед своїм нідерландським колегою за різкий тон свого міністра закордонних справ.

Очевидно, що криза існування Бенілюксу була пов'язана, насамперед, з доцільністю внесення в текст договору, підписаного наприкінці 1940-х років, поправок, які впливають із нової редакції Конституції Бельгії (1994 р.), що визначали її федеративний устрій. Необхідно було, зокрема, по-новому визначити представництво Фландрії, Валлонії і Брюссельського столичного регіону в органах управління об'єднання. «Бельгійські нюанси» в процесі переоформлення договору трьох держав були враховані під час доопрацювання тексту угоди, парафованої в Гаазі в червні 2008 р. і яка вступила в силу в 2010 р.

Після набрання чинності Лісабонського договору на екстремному саміті співдружності європейських держав у Брюсселі 19 листопада 2009 р. на першого Голову Європейської Ради було призначено представника Бельгії Германа ван Ромпея.

Таким чином, перед Бельгією стоїть сьогодні триєдине завдання: не тільки виробити спільну з іншими європейськими партнерами по ЄС політичну та соціально-економічну платформу співпраці, не тільки відновити діяльність системи Бенілюкс, колишньої родоначальниці процесу європейської інтеграції, а й визначитися в питанні про регіональне представництво своїх «частин» у структурах Євросоюзу. Поступове рішення або заморожування цих проблем, безумовно, важливе не тільки для самої Бельгії, а й для всієї Європи, яка інтегрується.

§ 3. Євроатлантизм і стратегія міжнародної безпеки сучасної Бельгії

Належність Бельгії з її вступом у 1949 р. в НАТО до загальної оборонної стратегії Заходу спочатку не була адекватна тому, що раніше визначалося терміном «проамериканізм». Цілком природно, що в обстановці «холодної війни», розколу Європи на умовні західну і східну, частини саме географічне розміщення Бельгії робило її частиною Заходу. Бельгійці, як і багато громадян інших сусідніх держав, вважали себе боржниками США, які не тільки сприяли її звільненню від гітлерівської окупації, але і в

післявоєнні роки надали певну матеріальну допомогу, насамперед, у рамках «плану Маршалла». Проте маленька країна завжди вважала себе, в першу чергу, європейською державою, прагнула організувати свою зовнішню та оборонну політику, орієнтуючись на Європу. І не випадково, що саме в Брюсселі в 1948 р. країни Бенілюксу разом із Великобританією і Францією уклали договір строком на 50 років, який отримав назву Брюссельський пакт, у якому були об'єднані як питання колективної оборони, так і проблеми економічного, соціального і культурного співробітництва. Згодом (1954) пакт був перетворений у Західноєвропейський союз, хоча вже після створення НАТО він втратив свою роль координаційного органу в системі багатонаціональної безпеки.

У 90-і роки бельгійська зовнішня політика відповідала загальній лінії Євросоюзу, який прагнув, з одного боку, зберегти тісні партнерські відносини з США, з іншого — знайти власний європейський еквівалент НАТО. Бельгія взяла діяльну участь у процесі закріплення в Амстердамському договорі 1997 р. Концепції зовнішньої політики і політики безпеки. Незадовго до цього контингент її збройних сил брав участь у миротворчій операції в Боснії. На початку XXI ст. внесок Бельгії у збереження стабільності в цьому регіоні колишньої Югославії проявився в присутності невеликого поліцейського підрозділу в рамках Єврофорс — поліцейського підрозділу Євросоюзу. Бельгія як член НАТО підтримала бомбардування території Югославії в 1999 р. Певною мірою на цей крок вплинула і відставка в 1995 р. з посади генсека НАТО видатного бельгійського політика В. Клааса, замішаного в скандалі навколо поставок Бельгії італійських вертольотів «Аугуста». І все ж певні висновки з акції НАТО проти Югославії були зроблені. Зокрема, бельгійці погодилися на свою військову присутність у Косово лише у складі миротворчого контингенту під егідою ЄС.

На початку XXI ст. стала очевидною і більш обмежена участь країни в діяльності НАТО. Декларативно підтримуючи стратегічний курс Північноатлантичного альянсу, Бельгія поряд із деякими іншими його учасниками не погодилася підвищувати свій військовий внесок у НАТО пропорційно зростанню ВВП. На сьогодні країна замикає список членів блоку за обсягом коштів, що виділяються на модернізацію озброєнь і військової техніки. Невеликий і чисельний склад Збройних сил (40,3 тис. чоловік, тобто менше 1% дорослого населення країни). З 1994 р. в країні вве-

дена контрактна система військової служби. Час від часу відомі бельгійські політики порушують питання про скорочення цієї невеликої армії, перевівши її з НАТО-вських в ЄС-івські структури.

Якщо подібні «революційні» пропозиції не знайшли позитивного відгуку в політичному істеблішменті Бельгії, то створення в ЄС власної оборонної структури підтримується більшістю політиків. Уже в грудні 2003 р. на брюссельській сесії міністрів ЄС з ініціативи Гі Верхофстадта, узгодженої з авторитетними політиками Союзу, був прийнятий документ про європейський рівень військового планування. Ця структура передбачається як автономна від НАТО, і її створення, крім Бельгії, підтримали Франція, Німеччина і Люксембург. У той же час лідери Італії, Нідерландів та Іспанії були більш скептичні, побоюючись «тихого підкопу» під усталені структури НАТО. Не знайшла повної підтримки ця ідея у нейтральних держав, які, навпаки, побачили в цьому рішенні шкоду їх статусу. У кінцевому підсумку на брюссельській сесії був досягнутий компроміс, знову-таки за активної ролі бельгійських дипломатів. ЄС погодився на обмін з НАТО групою офіцерів зв'язку, зі спільним плануванням усіх миротворчих операцій. ЄС також зобов'язався брати на себе керівництво тими операціями, у яких НАТО не вважає за потрібне брати участь.

У період свого прем'єрства Гі Верхофстадт активно займався організацією діалогу між ЄС і НАТО. У січні 2005 р. він висунув ідею проведення неформальних зустрічей міністрів закордонних справ НАТО за участю їхніх колег із країн, що входять лише до Євросоюзу. Цей формат діалогу пройшов апробацію вже в грудні того ж року, коли на зустрічі керівників МЗС згаданих структур вдалося послабити напруженість у європейсько-американських відносинах, що виникла навколо так званих секретних в'язниць ЦРУ в Європі.

Не менш важливим для Бельгії був і вже апробований формат у рамках ОБСЄ. Цю організацію, на думку Брюсселя, необхідно було реформувати, забезпечуючи проблемно-географічний баланс її діяльності. Бельгія вважала, що в рамках ОБСЄ повинні вирішуватися складні проблеми «невизнаних» держав, у тому числі і Косово. Вона не відмовлялася шукати компроміс із косовської проблеми і в рамках ООН, вважаючи, однак, що сама ця організація також потребує реформування. Перебудова ООН, на думку Брюсселя, повинна здійснюватися на основі відмови від

концепції «однополюсності» і переходу до багатополярності сучасного світу. Пропонувалося також створити при ООН аналоги Ради Безпеки стосовно тематики прав людини та світового соціально-економічного розвитку. Як у рамках ООН, так і в Раді ЄС представники Бельгії виступали за встановлення конкретного терміну (2015 р.), коли розвинуті країни виконають узяті ще в 70-і роки зобов'язання з фінансування програм розвитку в розмірі 0,7% національного ВВП. Досягнувши власного внеску в цей процес на рівні 0,5% (2005 р.), Бельгія зобов'язалася підійти в 2010 р. до рівня 0,7%.

Зневага до ООН, виявлена США у зв'язку з американською інтервенцією в Іраку, стало однією з причин різко негативної реакції бельгійського уряду. Не плекаючи жодних ілюзій щодо режиму С. Хусейна, бельгійське керівництво засудило США за проведення без санкції РБ ООН вторгнення в Ірак. У цьому питанні Бельгія не приховувала і своє неприйняття співучасті НАТО в американській авантурі. Послу Бельгії в політичних структурах НАТО було дано вказівку блокувати процес перекидання військ Альянсу на Близький Схід.

Вважаючи прикриттям агресії США проти Іраку тезу про конкретну «боротьбу з тероризмом», Бельгія цілком серйозно ставилася до цієї проблеми, вважаючи тероризм серйозним фактором дестабілізації сучасних міжнародних відносин і обстановки в окремих країнах планети. Однак боротьба з цим злом, на думку високопоставлених бельгійських дипломатів і політиків, не повинна носити сепаратний характер, а повинна здійснюватися за допомогою міжнародного співробітництва. Бельгія була серед перших країн, що підписали прийняту в 2005 р. Генеральною Асамблеєю ООН Конвенцію по боротьбі з актами ядерного тероризму. У тому ж році країна приєдналася і до конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму. Більше того, уряд вирішив змінити національне законодавство щодо екстрадиції з метою уможливити видачу підозрюваних у скоєнні злочинів на підставі міжнародного права. До цього регіональні закони забороняли видачу підозрюваних з політичних мотивів. Бельгія показала іншим країнам приклад захисту своїх громадян від терористичної загрози. Майже відразу ж після подій 11 вересня 2001 р. у законодавчому порядку було вирішено включати страховку від терактів у загальний страховий поліс громадян країни. Крім того, вла-

да Брюсселя, враховуючи перенасиченість своєї столиці офісами різних міжнародних організацій, підсилила охорону цих об'єктів. Заходи профілактичного характеру є, передусім, наслідком побоювання влади не тільки за життя власних громадян, а й численного чиновницького апарату в різних міжнародних установах, чий штаб-квартири базуються в Брюсселі, тим більше, що в європейській статистиці терактів Бельгія займає далеко не останнє місце. Три з них: в Антверпені (січень 1998 р.), в Аубергхемі (травень 1998 р.), в Брюсселі (листопад 1998 р.), а також «поштовий тероризм» у січні і червні 2004 р. вийшли за межі місцевого значення.

Частиною боротьби з міжнародним тероризмом влада Бельгії вважає операцію в Афганістані. Невеликий контингент (близько 400 чол.) уже з середини першого десятиліття XXI ст. знаходиться в цій країні. Крім того, у військових діях проти талібів беруть участь чотири літаки «Ф-16» ВВС Бельгії. Проте як в Іраку, так і в Афганістані бельгійська дипломатія робить ставку на перехід усіх владних та військових повноважень у руки місцевої адміністрації.

Події початку XXI ст., що свідчили про зміну шкали пріоритетів Бельгії, яка прагнула винести проблеми безпеки не тільки за національні, а й за континентальні рамки, стали, по суті, новим етапом еволюції її зовнішньополітичного курсу. В умовах однополярного світу, коли атлантизм усе менше виглядав основою запобігання загрози національній безпеці, коли європейська альтернатива НАТО у вигляді ЗЄС ще не знайшла свого конкретного втілення, акценти все більше зміщувалися в бік формування системи глобальної безпеки. Бельгія, залишаючись у рядах НАТО, активно беручи участь у всіх формах «євроінтеграції», робить усе більшу ставку на міжнародний інструментарій боротьби з негативними явищами сучасності. ООН — ЄС — НАТО — у такому порядку можна сьогодні визначити пріоритети міжнародного курсу Бельгії, ступінь її зацікавленості в стабільному характері європейської та світової політики.

§ 4. Основні напрямки зовнішньої політики Нідерландів

Зовнішня політика Нідерландів²⁰ традиційно відображає їх інтереси як торгової нації, саме тому міжнародна політика Нідерландів спрямована на забезпечення нідерландських інтересів і керується прагненням до миру, свободи, загального добробуту і міжнародного правопорядку. Невід'ємну частину цієї політики становить співробітництво з країнами, що розвиваються.

Основний напрям міжнародної політики Нідерландів — діяльність у рамках міжнародних організацій, таких як ООН, ЄС та НАТО. Нідерланди беруть участь у проведених цими організаціями операціях з підтримання миру. Участь у НАТО є наріжним каменем нідерландської політики у сфері безпеки. Що стосується двосторонніх контактів, то тут Нідерланди прагнуть, в першу чергу, до підтримання добрих відносин із сусідніми країнами: із партнерами по Бенілюксу — Бельгією та Люксембургом, з Німеччиною і Францією, з Великобританією та скандинавськими країнами, а також з іншими партнерами по ЄС і НАТО. Нідерланди прагнуть до посилення ролі ОБСЄ особливо у сфері запобігання конфліктам, підтримки миру і захисту прав людини. Велике значення для Нідерландів мають трансатлантичні зв'язки зі США. Крім того, Нідерланди з початком 1990-х рр. вели активну політику в Центральній та Східній Європі, підтримуючи здійснюваний у цих регіонах перехід до демократії та ринкової економіки.

Фінансові кошти для надання допомоги країнам Центральної та Східної Європи об'єднані в єдиний фонд, що складається з трьох компонентів:

✓ Програма соціальних перетворень (MATRA) здійснюється Міністерством закордонних справ Нідерландів. Вона охоплює Польщу, Угорщину, Чеську Республіку, Словаччину, Естонію, Латвію, Литву, Словенію, Хорватію, Румунію, Болгарію, Російську Федерацію, Україну і Білорусь.

✓ Програма східноєвропейського співробітництва, суто економічного характеру, що містить у собі економічні інструменти

²⁰ Часто країну неофіційно називають Голландією за назвою однієї з семи провінцій, що спочатку входила в Республіку Сполучених провінцій Нідерландів у XVI столітті. Голландія (нід. Holland) — історична область на заході Нідерландів. Включає територію двох провінцій країни — Північної Голландії (нід. Noord-Holland) та Південної Голландії (нід. Zuid-Holland).

для розвитку комерційних відносин. Ця програма охоплює ті ж країни, що і MATRA.

✓ Щорічний внесок у Європейський Банк Реконструкції та Розвитку, за який відповідає Міністерство фінансів.

Деякі Балканські країни (Боснія, Герцеговина, Македонія і Албанія), країни Закавказзя і Центральної Азії включені в список країн, що розвиваються. Цей список складається Комітетом допомоги розвитку Організації Економічного Співробітництва та Розвитку, тому за допомогу цим країнам відповідає міністр співробітництва. Ця допомога може набувати форму або окремого проекту, або макроекономічної підтримки, останнє, як правило, здійснюється в рамках багатосторонніх програм.

Історично Нідерланди були нейтральною державою до Другої світової війни, але потім стали членом значної кількості міжнародних організацій. Нідерланди стали одним із засновників Євросоюзу (через митний союз Бенілюкс). Голландці також були одними з основних архітекторів Маастрихтського та Амстердамського договорів. Характерно, що обидва вони підписані в Нідерландах. Нідерланди були серед засновників НАТО в 1949 р. Збройні сили Нідерландів беруть участь у багатьох операціях НАТО. Нідерланди — важливий центр міжнародного права. У країні базуються Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд і його попередники — Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії та Міжнародний трибунал що Руанди. Нідерландські зовнішні відносини багато в чому пов'язані зі спадщиною нідерландської колоніальної імперії; підтримуються традиційні відносини з Індонезією і Суринамом. Значну роль країна відіграє у програмі ООН з підтримки країн Третього світу, перераховуючи на їх розвиток 0,8% ВВП. Нідерланди разом із Данією займають провідне місце в списку «найбільш дружніх» країн, що визначаються Центром Глобального Розвитку відповідно до критеріїв допомоги країнам, що розвиваються. Нідерланди першими після Швеції досягли поставленої міжнародним співтовариством мети — виділяти на допомогу розвитку не менше 0,7% ВВП. Тепер перед ними стоїть завдання підтримувати цей рівень. Важливою проблемою міжнародних питань, пов'язаних із Нідерландами, є ліберальна політика цієї країни щодо легких наркотиків; крім того, Нідерланди є одним із центрів нелегального експорту важких наркотиків.

Важливою частиною голландської зовнішньої політики є культурне співробітництво із зарубіжними країнами, чому сприяють міжнародні культурні угоди та голландські культурні установи за кордоном. Крім того, важливу роль у цій сфері відіграє можливість встановлювати культурні зв'язки і брати участь у багатосторонньому культурному співробітництві в рамках таких міжнародних організацій, як Рада Європи та Європейський Союз. Розвиваючи культурне співробітництво, уряд Нідерландів має дві мети: перша, діючи як ініціатор і координатор, створювати можливості для приватних осіб і організацій, самостійно встановлювати культурні зв'язки; і друга, запобігаючи, де можливо, зіткненню інтересів, забезпечувати взаємодію двосторонніх і багатосторонніх зв'язків.

Політика розвитку — складова частина зовнішньої політики Нідерландів. В її основі лежить концепція сталого розвитку, тобто така форма розвитку, яка задовольняє вимоги часу без шкоди для майбутніх поколінь.

Концепція сталого розвитку спрямована на досягнення країнами, що розвиваються, економічної самодостатності і на боротьбу з убогістю в цих країнах. У політиці розвитку велику роль відіграють питання захисту навколишнього середовища.

При наданні допомоги країні, що розвивається, її потреба в ній не є єдиним критерієм. Враховуються також її економічна і соціальна політика і ставлення до прав людини. У майбутньому кількість країн, що розвиваються, з якими співпрацюють Нідерланди, надаючи допомогу їхньому розвитку на довгостроковій основі, істотно скоротиться. Це дозволить виділяти для меншого числа країн більш значну частину наявних фондів і витратити більше часу і коштів на інші форми співробітництва. У цьому контексті будуть враховуватися і численні конфлікти в різних регіонах, оскільки, як тільки вони будуть врегульовані, цим регіонам потрібна допомога для відновлення своїх економік. Крім того, у багатьох країнах, що не належать до третього світу, таких як країни колишнього Східного блоку й колишнього Радянського Союзу, здійснюється в цей час перехід до демократії та ринкової економіки, і Нідерланди ці процеси також підтримують.

§ 5. Доктрина національної безпеки Нідерландів

На рубежі 80-90-х років Нідерланди одними з перших серед інших членів НАТО виступили за зміну стратегічних напрямів у діяльності цього блоку. Говорячи про нові функції НАТО в Європі, потрібно відзначити кілька важливих моментів розбіжностей позиції Нідерландів з думкою деяких інших членів цього блоку. По-перше, висувається концепція «нового НАТО». У 90-і роки Нідерланди, цілком підтримуючи процес просування НАТО на Схід, вважали важливим синхронізувати процес прийому в організацію нових членів із їх членством і в Євросоюзі, вважаючи, що неодночасність дій у цьому напрямку може створити складнощі економічного і політичного характеру. По-друге, нідерландці вважали, що «нове НАТО» має стати складовою частиною системи європейської безпеки в тісній взаємодії з Західноєвропейським союзом.

На початку XXI ст. в нідерландській концепції «нового НАТО» все більше простежується як тема зміцнення «європейського ядра» організації, так і тема налагодження системи постійних консультацій із США. Антиіракська операція Вашингтона ще більш спонукала Нідерланди до відмови від безумовного дотримання того, що розробляється по іншій бік Атлантики. На думку Нідерландів, спільним діям під егідою НАТО повинні передувати детально опрацьовані спільні рішення всіх членів цієї організації. Нідерланди закликають союзників по блоку ретельно зважувати всі «за» і «проти», вирішуючи, зокрема, питання про включення до НАТО деяких країн із колишнього «соціалістичного табору», і особливо з колишнього СРСР.

Досить актуальною в нідерландській концепції безпеки є тема синхронізації дій НАТО з відповідними рішеннями в рамках ООН. Хоча Нідерланди і підтримали акцію США в Іраку, прийнявши обмежену участь в інтервенційному контингенті НАТО, однак голландці бачили правову слабкість цієї операції у відсутності відповідної резолюції Ради Безпеки ООН. Більше того, Нідерланди вважають, що надалі саме ООН повинна проявляти ініціативу, наприклад, у боротьбі з міжнародним тероризмом і в справі миротворчості. Крім того, відповідальні політики країни вважають важливим створення системи консультацій між північноамериканськими та європейськими членами НАТО, залучаючи до них

інші країни ЄС — не учасників військово-політичного блоку. У цьому зв'язку привертає на себе увагу ініціатива МЗС Нідерландів на саміті НАТО у Вільнюсі (квітень 2005 р.) про створення «авангардних коаліцій держав», які формуються на тимчасовій основі для вирішення тих чи інших завдань з активної миротворчості, посткризового врегулювання в різних регіонах світу.

У нідерландську доктрину національної безпеки органічним чином вбудовується і необхідність реформування ООН. Організаційна і структурна кризи цього вищого міжнародного форуму які наочно проявлялися в найбільш гострих фазах югославської трагедії і також у зв'язку з операцією США в Іраку, вимагають суттєвого поліпшення роботи ООН. Реформування має стосуватися, на думку Нідерландів, таких напрямків, як превентивна і постконфліктна миротворчість, боротьба з міжнародним тероризмом та організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, контроль за озброєннями. Структурно реформування ООН повинно торкнутися, в першу чергу, Ради Безпеки, склад якої, вважають нідерландці, не повною мірою відображає розклад сил у сучасному світі. У Гаазі вважають, що в РБ недостатньо представлені ключові держави таких регіонів, як Латинська Америка, Південно-Східна Азія, Африка. З іншого боку, Нідерланди вважають потрібним оцінювати і внесок малих країн, у тому числі і свій власний, у фінансове забезпечення ООН. За останніми могло б бути зарезервовано місце непостійного члена РБ. Крім того, постійне членство в РБ слід закріпити в порядку ротації за провідними державами ЄС. Першим серед кандидатів називається Німеччина. У той же час Нідерланди проти того, щоб нові члени РБ ООН мали право вето.

Важливим елементом діяльності ООН в XXI ст. Нідерланди вважають реалізацію програми допомоги країнам, що розвиваються. Полемізуючи з деякими великими донорами ООН, у тому числі і США, Гаага пропонує скласти графік нарощування допомоги державам третього світу до 2015 р., по етапах — 0,5% ВВП до 2009 р. і 0,7% до 2015 р. Самі Нідерланди є одними з лідерів цієї програми, виділяючи вже тривалий час на потреби розвитку 0,8% ВВП. Певні претензії в цьому питанні Нідерланди мають і до ЄС, який у своєму розширеному складі не виконує навіть частини зобов'язань у цій галузі. Гаага наполягає, щоб члени ЄС-15 до 2010 р. вийшли б на рівень 0,51%, а дванадцять новачків ЄС —

на показник 0,17%. У перспективі середній показник ЄС повинен скласти в найближчі 15-20 років 0,56% ВВП. Крім того, Нідерланди підтримали ідею колишнього генсека ООН К. Аннана про списання боргів із найменш розвинених держав за умови проведення ними збалансованої фінансової політики.

Як впливає із заяв офіційних діячів Нідерландів, ця країна поділяє висловлену в низці документів ООН концепцію базових критеріїв легітимності застосування сили у проблемних районах земної кулі. Вони солідарні з позицією, згідно з якою міжнародна спільнота має брати на себе захист громадян у державах, уряди яких не можуть або не хочуть забезпечувати таку. Нідерланди так само, як і більшість промислових, але розвинених держав, вважають, що національний суверенітет не повинен бути перешкодою для боротьби з геноцидом, злочинами проти людськості, запобігання масовим людським стражданням. Нідерланди спільно з низкою інших держав виступають за розробку комплексної стратегії боротьби з тероризмом, вважаючи, що, крім посилення моніторингу в рамках антитерористичного Виконавчого директорату ООН, повинно бути вивчене питання про можливість надання додаткового тиску на країни-члени ООН, які не виконують зобов'язань у цій сфері. У той же час Нідерланди вважають, що участь ООН у локалізації конфліктних ситуацій у країнах третього світу не повинна порушувати основоположних прав людини. Гаага привітала створення в структурі Об'єднаних націй Ради з прав людини і з травня 2006 р. стала її членом від західноєвропейського регіону.

Проблема прав людини розглядається Нідерландами як основна і в діяльності іншої, створеної при їхній особистій участі, організації — Раді Європи. Нідерландці виступають за повернення до ідей встановлення єдиних стандартів у царині прав людини, закріплення універсальних принципів плюралістичної демократії та верховенства закону, об'єднання комплексу позицій з прав людини з соціальними та економічними правами, а також правами нацменшин. Важливу роль у діяльності РЄ Гаага відводить її Парламентській Асамблеї (ПАРЕ). У 2005 р. її головою був обраний нідерландець Р. ван дер Лінден. Однією з перших ініціатив нового голови стала пропозиція про більш тісну співпрацю з ЄС за більш сувору диференціацію функцій обох організацій. Однією з важливих ініціатив Р. ван дер Ліндена стала пропозиція про

створення «Кодексу належної практики політичних партій». Він повинен спиратися на систему виборів, а самі партії Європи повинні зміцнювати транснаціональні зв'язки. Він також вважав за необхідне підвищувати професійний рівень політиків, розвивати різноманітні інноваційні ідеї.

На рубежі 80-90-х років ХХ ст. Нідерланди звертали особливу увагу на миротворчу роль в Європі НБСЄ. Після перетворення цієї організації в ОБСЄ країна стала одним із депозитаріїв Договору про цю європейську структуру (1990 р.) і його адаптований варіант 1999 р. Нідерланди є одним із найбільших донорів єдиного бюджету ОБСЄ, фінансуючи також частину діяльності Бюро демократії і прав людини, Верховного комісара у справах національних меншин. Засідання управління цього комісаріату проходять у Гаазі. З кінця 90-х років МЗС Нідерландів бере участь у матеріальній підтримці Інформаційної мережі Договору про звичайні збройні сили (ДЗЗСЄ). У 2003 р. Нідерланди ротаційно головували в ОБСЄ. Одним із результатів цієї процедури стало включення, за ініціативою країни-голови, до порядку денного засідань ОБСЄ проблеми торгівлі людьми. Ця важлива тема була з ініціативи Нідерландів включена в тому ж 2003 р. до порядку денного Ради Європи.

Цілком очевидно, що в нідерландській концепції національної безпеки європейський напрям завжди був головним. При цьому Гаага вважала важливим для себе чітко визначати пріоритети не лише у військово-оборонній сфері в рамках НАТО і ЗЄС, не тільки в плані міжнародного співробітництва в структурах ООН, але і в лавах Європейського союзу, який багато в чому створювався за безпосередньої участі Нідерландів.

§ 6. Нідерланди і Європейський Союз

Якщо вступ Нідерландів у НАТО було мотивовано, насамперед, невдачею заявленого країною на початку Другої світової війни нейтралітету і реальністю нового зіткнення тепер вже ідеологічно полюсних блоків під егідою відповідно США і СРСР, то економічні об'єднання в рамках західноєвропейських конструкцій завжди представлялися королівству природним шляхом до національного добробуту. Бенілюкс, хоча був географічно та політично обумовлений традиційними господарськими зв'язками

«трійки», проте не міг повністю задовольнити економічні потреби країни, що позбулася своєї головної колоніальної житниці — Індонезії.

Уся еволюція ЄЕС до ЄС проходила за безпосередньої та інтенсивної участі Нідерландів. Її лідери активно захищали концепцію розвитку Союзу від суто економічного до економіко-політичного об'єднання, а на рубежі 80–90-х років підтримували ідею надання нової форми інтеграції певних рис суверенного оборонного співтовариства. Не випадково і те, що два основоположних договори, що визначили нові функції і новий формат Союзу, — Маастрихтський (1992 р.) і Амстердамський (1997 р.) — були підписані на нідерландській території. Політичні лідери Нідерландів зіграли тут важливу роль. Саме під час головування Нідерландів у ЄЕС в 1991 р. прем'єр-міністр країни Рууд Любберс і міністр закордонних справ Х. ван ден Брук винесли на розгляд лідерів Співтовариства проект загальноєвропейського договору. Хоча багато його положень були піддані критиці лідерами провідних європейських держав, проте окремі сюжети нідерландської ініціативи все ж таки знайшли своє втілення на саміті Європейської Ради в Маастрихті (грудень 1991 р.) і в остаточному варіанті Договору про Європейський союз, підписаному там же в лютому 1992 р.

Концептуальний підхід Нідерландів до корінної реформи інститутів євроінтеграції та його нового формату зробив країну одним із лідерів у процесі перебудови ЄЕС у напрямку Євросоюзу. Не дивно у зв'язку з цим і те, що підписання другої, ключової, угоди в цьому контексті — Амстердамського договору припало на час головування в ЄС Нідерландів, чий прем'єр-міністр Вім Кок поставив свій підпис під цим документом. У ньому знайшли відображення багато з ідей, які висловлювались цією країною ще в процесі підготовки Маастрихтського договору. Йшлося тут не тільки про економічні та політичні функції Союзу, а й про його розширення за рахунок просування на Схід Європи.

На 1 липня та 31 грудня 2004 р. припадає одинадцять за рахунок головування Нідерландів у РМ Євросоюзу. Два останніх припали на період прийняття двох найважливіших — Маастрихтського та Амстердамського — договорів, які стали віхами в процесі європейської інтеграції. Однак початок ХХІ ст. не обіцяв спокійного життя Євросоюзу. Йому треба було не тільки досить інтенсивно

розширювати свої ряди, ставши в 2007 р. вже не ЄС-15, а ЄС-27, але і перевіряти на практиці можливості різношерстої організації, члени якої в економічному, політичному і соціальному відношенні не були настільки збалансовані, як країни-родоначальники Союзу. Іншою проблемою, невіддільною від вищезазначених, було знаходження спільного знаменника у фінансово-економічній політиці ЄС, яка залежить не тільки від об'єктивних причин, пов'язаних із світогосподарською кон'юктурою, але і від реалізації національного підходу держав-членів до виконання раніше взятих ними зобов'язань щодо бюджету Союзу. Свого завершального етапу чекав процес створення і подальшої ратифікації державами ЄС проекту загальноєвропейської Конституції. Не були зняті з порядку денного і питання структурного розвитку інститутів ЄС, насамперед Єврокомісії та Європарламенту.

Негативним фоном до початку ротаційного верховенства Гааги в ЄС стали чергові прямі вибори до Європейського парламенту, що відбулись 9-12 червня. Їх головний підсумок — найнижчий із моменту заснування цієї процедури в 1979 р. відсоток явки виборців. У середньому явка виборців становила 44,2%. Другим негативним підсумком стала майже повсюдна поразка правлячих партій, що визначали долі євроінтеграції, та значне посилення партій і рухів «євроскептиків». Нідерланди теж не стали винятком. До урн для голосування прийшли лише 39,1% виборців, тобто менше середньостатистичної цифри. У порівнянні з загальнонаціональними виборами 2003 р. всі три головні партії країни втратили вагомую частину свого електорату, зате різко збільшився електорат антиінтеграціоністів. Другий конфлікт, що трапився вже після обрання нового складу Європарламенту і торкнувся процедури обрання членів Єврокомісії.

Реальним досягненням Нідерландів у період головування в ЄС у 2004 р. стало обнародування двох документів, підготовлених головним чином нідерландськими експертами. Доповідь «Перед обличчям виклику», так звана Гаазька програма, створена в міністерстві юстиції та внутрішніх справ Нідерландів. У ньому були позначені контури загальної стратегії внутрішньої безпеки для країн ЄС. Хоча пріоритет віддавався боротьбі з тероризмом, у переліку нагальних проблем також значилася необхідність більш тісного співробітництва у сфері правосуддя і прав людини. Державам Євросоюзу пропонувалося створити до 2010 р. орган

для контролю над системою надання політичного притулку, де рішення будуть прийматися голосуванням за принципом кваліфікованої більшості. Пропонувалося також заснувати Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів ЄС, свого роду допоміжні прикордонні сили. Йшлося також про заходи щодо боротьби з нелегальним перевезенням наркотиків.

Незрівнянно більш складною проблемою, ніж опублікування документів стратегічного характеру, стало вирішення питання про початок переговорів із Туреччиною. Проте тут не було ніякої єдності в лавах країн-учасниць ЄС. У результаті було підписано угоду про асоціацію між Туреччиною і Євросоюзом як проміжний етап до повного членства цієї країни. Свою роль тут зіграли не тільки зусилля прем'єр-міністра Нідерландів Балкененде, а й допомога, яку йому надали Т. Блер, Г. Шредер і Ж. Ширак. Майбутнє, однак, показало, що «турецька тема» аж ніяк не була остаточно вирішена в період нідерландського головування.

Що стосується тих проблем, які Балкененде називав як стратегічні, то тут Нідерланди змогли лише позначити деякі чисто адміністративні кроки. Зокрема був затверджений список заходів, покликаних скоротити тягар європейських адміністративних витрат заради посилення економічної активності країн ЄС. Ще меншим був прогрес у питанні формування довгострокового бюджету ЄС. З іншого боку, Нідерланди опинилися на боці Великобританії в суперечці останньої з низкою членів ЄС з приводу «британського чека», що суттєво впливає на фінансові плани Союзу.

2005 рік став початком процесу ратифікації в країнах-членах ЄС її Основного закону. Кожна з них обирала одну з двох форм волевиявлення. Більшість воліли вирішувати справу в рамках парламенту, деякі, в тому числі і Нідерланди, пішли шляхом настільки нехарактерного для них референдарного процесу.

Підготовка до референдуму велася протягом лютого-травня 2005 р. Уряд аж ніяк не сидів склавши руки, прекрасно розуміючи, що без потужної пропагандистської підтримки успіх референдуму буде вельми сумнівний. Було асигновано понад 200 тис. євро для проведення кампанії з метою роз'яснення в нідерландських ЗМІ положень майбутнього Основного закону. У поштових скриньках практично всіх жителів країни опинилися спеціальні брошури з докладним аналізом Конституції і порядку голосування за нею.

Підсумки нідерландського референдуму 1 червня 2005 р. не стали сенсаційними, бо вони лише підтвердили точність і об'єктивність соціологічних прогнозів. Дуже близькою і навіть дещо вищою, ніж передбачалося, була явка електорату — 61,5%. Такою ж була і цифра супротивників Конституції. Лише 38,5% висловилося «за» європейський Основний закон. Дуже розчарований підсумками референдуму, Я.-П. Балкененде офіційно заявив, що рішення народу зобов'язує уряд заявити про вихід країни з конституційного поля ЄС. Одночасно він підтвердив, що його кабінет не збирається, незважаючи на поразку з цього питання, подавати у відставку.

Червень 2005 р. став у переносному сенсі слова найбільш «жарким» місяцем для історії Євросоюзу після його переоформлення з ЄЕС, перетворення в достатньо простору організацію з безліччю країн-членів. Крах референдумів у Франції і в Нідерландах, провальний саміт у тому ж місяці в Брюсселі, що показав неузгодженість позицій його учасників по бюджету на 2007-2013 рр. Усе це свідчило про серйозні нестиковки як в горизонтальному (на рівні глав представництв), так і у вертикальному (уряд-народ) вимірі інтеграційного процесу. І хоча в наступний період деякі з окреслених дір вдалося саяк-так залатати, проте сама кризовість нової фази євробудівництва збереглася.

Міцні економічні та політичні позиції Нідерландів в Європейському союзі, їх поступальний аж до рецесії 2009 р. господарський розвиток, високий ступінь налагодженості механізмів демократичного відправлення влади є явища тісно взаємопов'язані. Не будучи солідним господарським компонентом сучасної Європи і політично стабільною державою, Нідерланди не змогли б стати тією вагомою частиною ЄС, якою вони є протягом майже всієї історії післявоєнної європейської інтеграції. З іншого боку, їх стабільне існування в Союзі надає активності внутрішньогосподарським процесам, підвищує політичну вагу лідерів тих партій, які поряд із політиками європейських грандів вирішують долі Європи. Тим самим зайвий раз підтверджується те, що не величина території і чисельність населення, а питома вага малої країни в Європі, ступінь активності у вирішенні актуальних проблем визначають її можливості в складному, досить суперечливому динамічному процесі сучасного світового розвитку.

§ 7. Внесок Люксембургу в процес євроінтеграції

Зовнішня політика країни спрямована на реалізацію одного з постулатів люксембурзької моделі. Люксембург вважає, що він має право на більш масштабне представництво в усіх органах ЄС, незважаючи на свої скромні розміри. Перш за все тому, що Велике Герцогство Люксембург виступало одним з ініціаторів створення об'єднання. Крім того, країна з 1965 р. є одним з трьох основних центрів управління ЄС.

1921 р. Люксембург уклав економічний союз із Бельгією, який проіснував до 2002 р. Далі почалася ера тристоронніх угод, куди були включені Нідерланди. По суті, Бенілюкс став прообразом майбутніх європейських інтеграційних союзів, а Люксембург — активним двигуном об'єднавчих процесів. Країна першою підтримала заклик Р. Шумана до створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), виходячи при цьому не тільки з притаманного їй пан'європеїзму, а й з цілком прагматичних міркувань, пов'язаних з потребами збуту продукції чорної металургії. Люксембург — столиця Великого Герцогства, стала в 1952 р. штаб-квартирою ЄОВС, бо німці, голландці та французи не хотіли поступатися один одному у володінні символом нового об'єднання.

У 1957 р. Люксембург став одним із засновників ЄЕС. Сьогодні місто Люксембург по праву є однією зі столиць «об'єднаної Європи». На його території розташовані такі органи ЄС, як Генеральний секретаріат Європарламенту, Європейський суд, Євратом, Євростат (статистична організація Європейської комісії), Євроконтроль, Європейський інвестиційний банк, Бюро офіційних публікацій, Рахункова палата. Таким чином, країна отримує можливість чинити більший вплив на прийняття стратегічних рішень. Зовнішня політика Люксембургу значною мірою визначається її економікою, здавна тісно пов'язаною з сусідніми країнами.

На 1991 р. припало чергове головування Люксембургу в ЄС. Це було цілком природно пов'язано із завершальною фазою підготовки Маастрихтського договору. Функції голови ЄС у цей час виконував прем'єр-міністр Люксембургу Ж. Сантер, з ім'ям якого пов'язані багато ініціатив країни в період важливої фази європейської інтеграції.

Ж. Сантер був одним із найбільш кваліфікованих європейських спеціалістів у галузі фінансів. Крім того, що він суміщав

посаду голови уряду Люксембургу з керівництвом національним Міністерством фінансів, Сантер у 80-ті — на початку 90-х років був на визначних посадах у найбільших міжнародних об'єднаннях цього профілю: Керуючий Світового банку, Керуючий Міжнародного валютного фонду, Керуючий Європейського банку реконструкції та розвитку. Не дивно, що лідери об'єднаної Європи у 1995 р. визнали його придатною фігурою на пост голови Єврокомісії.

Перебуваючи на цій посаді у надзвичайно важливий для ЄС період поглиблення інтеграційних процесів, розширення кордонів Союзу на Схід Європи, залучення багатьох країн Союзу до збройного конфлікту на території колишньої Югославії, Сантер розкрив своє обдарування не лише досвідченого політика, дипломата і фінансового експерта, а й доброго організатора роботи ЄК. Уже в березні 1996 р. він після фундаментальної підготовки провів Міжурядову конференцію держав-членів ЄС. За його безпосередньої участі були прийняті остаточні рішення щодо меж створення Економічного і валютного союзу, введення євро, визначення кола держав — найближчих кандидатів на членство в ЄС, підготовки та підписання Амстердамського договору і т. д.

Говорячи про діяльність Ж. Сантера як одного з політиків Європи «першого рангу», не можна не згадати і про те, що саме за його прем'єрства Люксембург ратифікував у липні 1992 р. Маастрихтський договір. При цьому Сантеру вдалося уникнути юридичної колізії, пов'язаної з тим, що положення цього договору про право громадян ЄС на участь у загальноєвропейських виборах на території інших держав Союзу вступало в суперечність з окремими статтями тодішньої Конституції Люксембургу. Іншою важливою правовою ініціативою Сантера стало створення Комітету закордонних і європейських справ парламенту, тісно пов'язаного як з МЗС Люксембургу, так і з розташованими в країні установами ЄС. Комітет мав усю інформацію, що стосувалася взаємин Люксембургу та ЄС. Це було тим більше важливо, що на практиці абсолютна більшість директив Євросоюзу, які належали і до Великого Герцогства, не вимагали схвалення парламенту і виконувалися в «робочому порядку» розпорядженнями уряду. Після обрання Ж. Сантера на пост голови Єврокомісії прем'єрський пост у Люксембурзі зайняв Ж.-К. Юнкер, з ім'ям якого пов'язана нова сторінка в європейському житті Великого Герцогства.

Будучи протягом довгих років людиною «команди Сантера», він спеціалізувався на фінансових і соціальних проблемах, постійно беручи участь у європейському напрямку зовнішньої політики Люксембургу. У другій половині 1997 р. йому довелося стати на півроку головним адміністратором ЄС, керуючи головуванням Люксембургу на відведеній йому ротаційний термін. Таким чином, протягом шести місяців у руках представників Люксембургу опинилися дві найважливіші посади Євросоюзу. Цілком природно, що Сантер і Ж.-К. Юнкер координували свої дії та плани, будували роботу керованих ними інстанцій за принципом синхронізації і взаємозв'язку в послідовному просуванні заявлених завдань.

Найбільш яскраво цей стиль представників Люксембургу проявився у справі розширення кордонів ЄС на Схід. У грудні 1997 р. Європейська Рада на своєму засіданні в Люксембурзі ухвалила рішення про переговори з країнами-кандидатами: Словенією, Польщею, Угорщиною, Чехією, Естонією та Кіпром. Тут же була визначена і друга група з шести країн (Мальта, Словаччина, Латвія, Литва, Румунія, Болгарія), які теж мали перспективи стати членами ЄС на початку 2000-х рр. Також досить скоординовано обидва люксембурзьких політики просували в цей період тематику євро та формування Економічного та Валютного Союзу. У 1997 р. Люксембург відзначився і ще однією ініціативою, яка отримала назву «Люксембурзький процес». Йшлося про комплекс заходів щодо більш ефективної політики зайнятості, які передбачали координацію в цьому питанні національних програм подолання безробіття.

І хоча в той період багато чого з того, що ініціювалося Люксембургом, залишилося лише на папері, однак імпульс пошуку вирішення цього актуального завдання ЄС було дано. Люксембурзькі політики прагнули просунути процес «євробудівництва» і через організацію Бенілюкс. При їх безпосередній участі в 1997 р. ця організація випустила Об'єднаний меморандум, у якому були позначені пріоритетні завдання Союзу. До них Бенілюкс відносив якнайшвидше прийняття Європейської Конституції, перехід до прямих виборів голови Єврокомісії, низку заходів щодо поліпшення роботи цього органу і Європарламенту і т. д.

Контури «нової Європи», позначені за активної участі люксембурзьких політиків у Маастрихтському і Амстердамському

договорах, цілком природно, не могли бути більш ніж компасом у стратегічних планах Євросоюзу. Нове тисячоліття поставило перед ЄС багато проблем, пов'язаних не тільки з розширенням меж Союзу, але і з поглибленням інтеграційних процесів всередині нього, з нагальною потребою знаходження спільного знаменника не тільки між інтересами старих і нових його членів, але і в середовищі старожилів євроінтеграції.

Люксембурзькі політики, наділені владою у своїй державі, брали найактивнішу участь у дебатах щодо багатьох проблемах, пов'язаних із розвитком Євросоюзу. Більше того, ротаційна структура влади в ЄС надала їм у першій половині 2005 р. можливість знову стати, використовуючи жартівливий вислів Ж.-К. Юнкера, «великою державою строком на 6 місяців». Сам він, єдиний серед європейських політиків останнього десятиліття, повторно очолив Раду міністрів ЄС. На руку йому був досвід, накопичений під час головування в 1997 р., хоча проблеми, з якими він зіткнувся в ролі лідера Євросоюзу, були куди більш складними, ніж минулого разу.

Авторитет Ж.-К. Юнкера в Європі до часу виконання ним важливої ролі в керівництві ЄС був дуже високий. Досить сказати, що навесні 2004 р. його кандидатура розглядалася як ймовірного голови Єврокомісії, тобто, по суті, головного чиновника цієї організації. Однак Ж.-К. Юнкер, який отримав на парламентських виборах у Люксембурзі колосальну підтримку населення, не захотів йти з політичної арени країни. Зрештою, європейські політики все-таки вмовили Юнкера на сумісництво його лідерських функцій у Великому Герцогстві з керівництвом Єврогрупи, яка контролює фінансові проблеми ЄС. З літа 2004 р. і донині Ж.-К. Юнкер займається і цією сферою європейської інтеграції.

За погодженням з вищими інстанціями ЄС і лідерами держав-членів Союзу, Люксембург оголосив головним завданням свого головування просування в шести напрямках, позначених у попередній місії Великого Герцогства період діяльності Євросоюзу. Трьома головними серед них були: дебати з Лісабонської стратегії 2000 р., спрямованої на перетворення до 2010 р. сукупної економіки ЄС в найефективнішу в світовому співтоваристві; вирішення фінансових проблем Союзу в рамках Пакту стабільності та розвитку; оформлення прийому до ЄС Болгарії та Румунії, а також обговорення кандидатур Хорватії і, можливо, Туреччини. Ін-

шими пріоритетними завданнями люксембурзького головування були: координація зовнішньополітичної діяльності ЄС; проблеми глобалізації економіки в рамках СОТ; розвиток правових норм у Союзі, виходячи з раніше схваленого документа «Гаазької програми».

Характерною особливістю головування Люксембургу та діяльності його прем'єр-міністра на вищому посту в ЄС було поєднання реалізму в оцінках різних ситуацій без втрати оптимістичного погляду на проблему в цілому. Це було наочно продемонстровано щодо Лісабонської стратегії. У своєму виступі на саміті глав держав ЄС у Брюсселі (22-23 березня 2005 р.) Ж.-К. Юнкер запропонував переглянути як кінцевий термін завершення Лісабонського процесу (2010 р.), так і етапи його реалізації. За його наполяганням у прийнятій в ході саміту резолюції було зазначено, що період 2000-2004 рр. слід розглядати як попередній етап, свого роду репетицію до початку реалізації стратегії.

Якщо проблема реалізації Лісабонської стратегії та її окремих елементів була вирішена у властивому для люксембурзької політики компромісному форматі, то доля Договору зі стабільності та зростання виявилася менш підвладною будь-яким консенсусальним новаціям. Ні позначені в Договорі параметри економічної політики — максимально допустимий 3-відсотковий дефіцит ВВП і 60% ВВП внутрішнього боргу, ні інші фінансові рамки для членів Союзу не виконувалися на практиці великою групою держав. До речі, Люксембург був тут одним із нечисленних винятків, що давало Ж.-К. Юнкеру моральне право досить жорстко вимагати від невстигаючих партнерів виконання зазначених контрольних цифр.

Цілком природно, що Ж.-К. Юнкер шукав компромісних рішень, хоча і не відмовлявся від санкцій проти порушників Договору по стабільності та зростання, проте вважав можливими превентивні дії ЄС як сигнал «останнього попередження». З іншого боку, він був проти загострення відносин із грандами ЄС. Ж.-К. Юнкеру довелося в питанні про санкції проти порушників Договору вступати в постійну конфронтацію з лідерами таких країн, як Австрія та Нідерланди, які вимагали негайних санкцій проти «трійки». Він вважав за можливе знайти таке рішення проблеми, яке, з одного боку, формально не порушить букву Договору, а з іншого — не відкине від нього боржників.

Брюссельський саміт червня 2005 р. став ложкою дьогтю в тій бочці меду, на яку розраховував Люксембург, вступаючи в головуючі функції. Компроміси з Лісабонської стратегії та Договору стабільності не могли пом'якшити той удар, який зазнав Євросоюз, не прийнявши з першої спроби свою федеральну бюджетну програму. На прес-конференції, що відбулася 18 червня, наступного дня після закриття саміту, Юнкер нарікав на те, що Європа знаходиться не просто в кризі, а в глибокій кризі. При цьому він мав на увазі не тільки пристрасті навколо бюджету, а й провал травнево-липневих референдумів із Європейської Конституції, що відбулися у Франції та Нідерландах.

Не все вдалося Юнкеру і в питанні планів прийому в ЄС нових членів із країн Південно-Східної Європи. Якщо щодо Болгарії та Румунії Люксембург не розійшовся з іншими старожилами ЄС з приводу термінів вступу цих країн до Євросоюзу, то в питанні про перспективи Хорватії Велике Герцогство знову-таки зустріло нерозуміння з боку Великобританії. Юнкер вважав, що можливий паралельний процес переговорів і співробітництва Загреба з Гаазьким трибуналом. Великобританія ж, а слідом за нею і низка країн Центрально-Східної Європи ставили умовою початку переговорів прогрес у справі затримання тих, хто був оголошений у Гаазі військовими злочинцями. Обпікшись на Хорватії, Люксембург став менш оптимістично дивитися і на можливість початку переговорного процесу з іншим гіпотетичним кандидатом — Туреччиною. Більше того, Ж.-К. Юнкер взагалі не був упевнений у реальності такої перспективи в найближчому майбутньому.

Розширення ЄС у реальному або гіпотетичному форматі ставило перед Люксембургом як головуючою країною і проблему нової зовнішньої та оборонної політики ЄС. Ж.-К. Юнкер і його соратники по команді «тимчасового головування», не висуваючи як пріоритетне завдання розробки зовнішньої політики ЄС та її оборонної складової, тим не менш були стурбовані пошуком загального знаменника і в цьому питанні. Піклуючись про баланс міжнародного курсу нових і старих членів ЄС, Люксембург не знімав із порядку денного і проблему усунення розбіжностей між старожилами, що особливо яскраво проявилось в період початку операції США проти Іраку. Саме Велике Герцогство не тільки не прийняло участі у військовій операції проти режиму С. Хусейна, але й було в числі тих, хто засудив військову акцію США.

Сантер бачив зовнішньополітичну слабкість ЄС не тільки у слабкостях структурних інстанцій Союзу, що відповідають за зовнішню політику. Він як член Конвенту вніс пропозицію про заступання посади віце-голови Європейської комісії — фактично міністра закордонних справ Європи. Сантер вважав, що людина, що зайняла б цю посаду, не тільки змогла б підвищити авторитет ЄС на міжнародній сцені, але й стимулювала б підірваний іракськими подіями діалог із США.

Політичному стилю Ж.-К. Юнкера, що проявилось в період його головування в ЄС, відповідало не тільки прагнення до пошуку компромісу з партнерами по переговорах, але й освоєння нових для Союзу форм взаємодії із спорідненими йому організаціями. Йому, зокрема, належала пальма першості в справі встановлення координації між ЄС, ОБСЄ та Радою Європи для створення нової структури, що дозволяє поліпшити співпрацю та взаємодію у сфері спільних інтересів і особливо прав людини, демократії та правових норм.

Прем'єр-міністр Люксембургу неодноразово закликав європейські країни зміцнювати зв'язки з третім світом як за допомогою активної миротворчості, так і шляхом посилення економічної та гуманітарної допомоги. В устах Ж.-К. Юнкера це звучало цілком переконливо, бо маленький Люксембург не тільки був представлений у складі миротворців у різних регіонах планети, але був одним із лідерів постійного збільшення допомоги державам, що розвиваються. Із 2003 до 2007 р. обсяг цієї допомоги щодо ВВП Люксембургу зріс з 0,81% до 0,92%. Такими темпами не могла похвалитися більшість країн-членів Євросоюзу.

На період головування Люксембургу в ЄС припало відхилення більшості у Франції та Нідерландах проекту Європейської Конституції. Для Люксембурга все це було важливо також і тому, що одним із розробників цього документа був Ж. Сантер. Відхилення французами і нідерландцями Конституції, створеної за його участю, ставало, таким чином, плямою на репутації діяча європейського масштабу, а те, що це довелося на «єру Юнкера» в ЄС, також побічно не додавало авторитету політикам Великого Герцогства. Слід зазначити, що ні Ж.-К. Юнкер, ні інші лідери ЄС не були готові до такого повороту подій. Звідси їх розгублена реакція і певна непослідовність в аналізах підсумків французького та нідерландського референдумів.

Ситуація, що склалася навколо провалу ратифікації у Франції та Нідерландах, обговорювалася в Європарламенті. Тут головним промовцем був міністр у справах інтеграції Люксембургу Н. Шміт, який представляв країну-голову. Зокрема, він бачив корінь зла в самому, недостатньо акцентованому, тексті Конституції, вважаючи, що в неї повинні бути внесені корективи, що відповідають сподіванням «євроскептиків». Шміт, як і Ж.-К. Юнкер, вважав можливим продовжити процес ратифікації, бо 10 країн вже ратифікували договір, 2 країни відкинули, а інші не повинні бути позбавлені права висловитися по основному документу ЄС.

З урахуванням ситуації Ж.-К. Юнкер вніс істотні корективи у позицію з процедури та термінів ратифікації. На саміті 16-17 червня 2005 р. він запропонував не зациклюватися на раніше позначеній даті завершення процесу ратифікації — 1 листопада 2006 р. і відсунути цей термін до середини 2007 р. На його думку, кожна з країн, що раніше затвердили графік ратифікації, вправі або дотримуватися його, або переглянути колишні плани. Він також закликав країни ЄС розпочати процес діалогу й обговорення в рамках проблем, пов'язаних із зростанням «євроскептичності» настрів у Європі.

Напередодні голосування з питання ратифікації Євроконституції в Люксембурзі Ж.-К. Юнкер зробив публічну заяву, в якій оголосив, що піде у відставку, якщо більшість громадян не підтримають Конституцію. У кінцевому підсумку було досягнуто потрібного ефекту: 56,52% громадян висловилися «за», а 43,48% — «проти».

Прем'єр-міністр Люксембургу був одним з розробників Лісабонського договору, прийнятого в грудні 2007 р. лідерами ЄС нового варіанту конституційного поля Європейського Союзу. У цьому документі серед іншого передбачався пост президента ЄС з досить широким колом повноважень. Ж.-К. Юнкер був одним з головних кандидатів на цей пост. Перешкодою в процесі просування Ж.-К. Юнкера на новий рубіж у його політичній кар'єрі стала позиція лідерів Великобританії, які не могли пробачити Ж.-К. Юнкеру його ролі в поетапній ліквідації «британського чека». Однак на шляху люксембуржця до вищого посту в Євросоюзі виникла й об'єктивна причина — відхилення Лісабонського договору в червні 2008 р. на референдумі в Ірландії.

Новим випробуванням для Ж.-К. Юнкера, як, утім, і для інших лідерів ЄС, стала криза банківсько-фінансової системи восени 2008 р. Ж.-К. Юнкер зміг на початку жовтня провести консультації з іншими членами Єврогрупи, оцінити як причини кризи, так і його можливі наслідки з урахуванням реальної ситуації в економіці країн Єврозони. Єврогрупа стала на деякий час основним накопичувачем національних концепцій виходу з кризи.

Як голова Єврогрупи Ж.-К. Юнкер висунув три основні позиції подолання кризи: 1) збереження колишнього курсу в сфері макроекономічної і структурної політики, а також бюджетної дисципліни; 2) продовження структурних реформ, перш за все, за допомогою стимулювання конкуренції на ринку товарів і послуг; 3) поглиблення діалогу між соціальними партнерами. Подібний план мав бути реалізований як в рамках окремих членів ЄС, так і в масштабі організації в цілому. Навесні 2009 р. Ж.-К. Юнкер був знову переобраний ще на один термін на пост голови Єврогрупи.

Активну участь люксембурзьких політиків на всіх етапах більш ніж шістдесятирічної історії інтеграційного процесу в Європі та їх особистий внесок у справу євробудівництва є зайвим доказом важливої ролі цієї країни у подіях на європейському континенті. Однак Люксембург користується цілком заслуженою повагою, насамперед, завдяки своїй успішній економіці, справедливій соціальній політиці, стабільній і передбачуваній внутрішньополітичній ситуації. Незалежно від трактування тих чи інших політичних дефініцій, слід погодитися з тим, що Люксембург є своєрідною «маленькою вітриною» Європи XXI століття, у якій майбутнє настало вже сьогодні.

Контрольні запитання

1. *У чому суть нової зовнішньополітичної концепції Бельгії?*
2. *Які пріоритети діяльності Бельгії в ЄС?*
3. *Які головні напрямки зовнішньої політики Нідерландів?*
4. *Чому Люксембург називають «маленькою вітриною» Європи?*
5. *Який внесок Люксембургу в процес євроінтеграції?*

РОЗДІЛ 8.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІСПАНІЇ ТА ПОРТУГАЛІЇ

Європа — це наш природний життєвий простір, місце, де гарантовано збереження ситуації соціально-економічної моделі, досягнутого добробуту і прогресу, а також фундаментальних прав і свобод наших громадян.

Хосе Луїс Родрігес Сапатеро
(прем'єр-міністр Іспанії)

- § 1. Національні інтереси в зовнішній політиці Іспанії.
- § 2. Європейський напрям дипломатії Іспанії.
- § 3. Іспанія та США в контексті євроатлантичних відносин.
- § 4. «Альянс цивілізацій».
- § 5. Взаємовідносини Іспанії з Латинською Америкою і країнами АТР.
- § 6. Середземноморський напрям зовнішньої політики Іспанії.
- § 7. Головні пріоритети зовнішньої політики Португалії.

§ 1. Національні інтереси в зовнішній політиці Іспанії

Зовнішня політика сучасної Іспанії формується в суперечливих умовах формування нового світового порядку, що йде на зміну системі міжнародних відносин, яка значною мірою була зруйнована з розпадом СРСР і відходом у минуле жорсткого біполярного протистояння епохи «холодної війни». У цей перехідний період політичний ландшафт (у світі в цілому і в Європі зокрема) виявився фрагментованим, неоднорідним і дуже рух-

ливим. Іспанія зіткнулася з новими зовнішніми викликами, породженими як зламом колишнього світопорядку, так і наслідками процесу глобалізації.

Прагматизм правлячих кіл Іспанії та її зміцнілого бізнесу дозволив їм взяти діяльну участь у формуванні архітектури нового світопорядку, включаючи його економічний вимір, і отримати певні політичні та господарські дивіденди в ході перекомпонування застарілої системи міжнародних відносин. Мадрид став помітним гравцем на регіональних політичних майданчиках і на глобальному рівні. Стратегічна парадигма зовнішньої політики Іспанії також не могла не змінитися — вона набула нових обрисів, що відображають складний і багатофакторний вплив як загальносвітових подій, так і глибинних внутрішніх обставин.

Найважливішим з них став процес внутрішнього соціально-економічного та політичного розвитку іспанського суспільства. Національним елітам вдалося забезпечити форсовану соціальну модернізацію, подолати культурно-історичний і політичний традиціоналізм. Але на етапі демократичного транзиту країна була змушена концентруватися на внутрішніх проблемах, а міжнародні зв'язки розглядалися як допоміжна сфера реалізації планів державного відродження. При цьому тривалий час в іспанському істеблішменті зберігався відносний консенсус із питань зовнішньої політики.

Ситуація змінилася й ускладнилася в 90-і роки, коли значно зросли позитивні зовнішньополітичні ресурси країни, як матеріальні, так і нематеріальні. У першому випадку, перш за все, йдеться про зростання економічного потенціалу, у другому — про явища соціально-політичного та культурно-ідеологічного характеру, репутаційні успіхи, прогрес у сфері освіти, науки і техніки. Досягнення і потреби внутрішнього розвитку, зростаюча залученість у європейські та світові справи природним чином розширювали зовнішню зону політичної та військової відповідальності Мадрида.

На межі XX — XXI століть Іспанія остаточно склалася як сучасна демократична держава, зміцнила свої позиції в групі провідних економічних держав світу, її найбільші корпорації та банки впевнено переступили національні кордони і перетворилися на повноцінних глобальних бізнес-гравців, зажадавши від офіційного Мадрида політичного та дипломатичного супроводу їх міжнародної фінансової експансії. Остання обставина мала особливе

значення, оскільки з потужним виходом місцевих ТНК на світові товарні і фінансові ринки істотно розширювався спектр національних інтересів, і закладалася нова матеріальна основа міжнародної політичної активності держави.

В іспанських правлячих колах укріпилася думка, що країні пора змінити свій зовнішньополітичний профіль і відмовитися від «простого прагматизму» на користь більш широкої участі у світових справах. Саме динамізм і глибина внутрішньої модернізації, реальні потреби інтернаціонального і великого місцевого бізнесу спонукали Іспанію на рубежі століть відчутно підвищити рівень дипломатичної активності. Це проявилось як в інтенсифікації контактів із традиційними партнерами, так і в формуванні нових векторів дипломатії, висунення масштабних зовнішньополітичних ініціатив, поступове перетворення Мадрида з регіонального та глобального гравця. Одночасно відбувалося й очевидне переосмислення основних міжнародних завдань країни, розсувалися рамки дипломатичних інтересів.

Зміна зовнішньополітичної траєкторії Іспанії відбувалося, з одного боку, в режимі певної спадкоємності та збереження базових принципів, а з іншого — в умовах наростаючої боротьби багато в чому протилежних підходів і концепцій, головними носіями яких були дві провідні загальнонаціональні політичні сили: Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП) та Народна партія (НП). В результаті зміни у зовнішньополітичному курсі Мадрида розвивалися нерівномірно і на різних напрямках демонстрували різний рівень інтенсивності. У ряді випадків цілком можна говорити про принципову незмінність позиції правлячих кіл Іспанії.

Приклад тому — політика щодо сусідньої Португалії. Протягом усього постфранкістського періоду Мадрид і Лісабон, долаючи непростий спадок минулого, послідовно вибудовували багаторівневу систему політичного та торгово-економічного двостороннього та багатостороннього співробітництва. У результаті іберійські країни-сусіди в основному позбулися негативних нашарувань їхньої бурхливої історії і стали, без перебільшення, найближчими стратегічними партнерами і союзниками.

Загальна лінія в цілому простежується і в підходах провідних політичних партій Іспанії до проблеми Гібралтару. Іспанці вимагають повернення півострова під їхній національний суверенітет, розглядаючи британський анклав на своїй території як «релікт

колоніалізму». Разом з тим Мадрид проявляє гнучкість, шукає компромісні варіанти, висунувши, зокрема, ідею поступової інтеграції Гібралтару, яка передбачає тривалу дію «спільного суверенітету».

Однак на інших напрямках міжнародної діяльності Мадрида більшою мірою давали про себе знати відмінності в ідеології і політичних підходах ІСРП і НП, що особливо проявилось на етапі перебування при владі «народників» (1996–2004 рр.) на чолі з їхнім лідером Хосе Марією Аснаром. Цей період характеризувався зростаючими зовнішньополітичними амбіціями Мадрида, що спиралися на безперечні економічні та соціальні успіхи країни і відбивали зрослі апетити «великого бізнесу».

Головні зміни в зовнішній політиці Іспанії при уряді НП звелися до односторонньої орієнтації на Вашингтон, за допомогою якого «народники» розраховували підвищити котирування своїх акцій на світовій арені і вступити в привілейований клуб провідних держав. У цьому сенсі цілком можна говорити про американоцентризм зовнішньої політики Мадрида за прем'єрства Х.М. Аснара.

Правління Народної партії призвело до фактичного порушення консенсусу з основних зовнішньополітичних питань, що існував в Іспанії протягом чверті століття. Найбільш разючий приклад — процес прийняття рішення про іспанську участь в антиіракській військової операції. З самого початку проти відправки військ до Іраку виступали як переважна більшість громадян країни, так і її головні опозиційні партії, включаючи ІСРП та Об'єднаних лівих (ОЛ), а також найбільші профспілки та інші численні неурядові організації. Тим не менш уряд НП не змінив свого рішення, й іспанські військовослужбовці були відправлені до Іраку.

Це означало, що іспанська зовнішня політика втрачала загально-національний консенсусний характер і переміщалася у сферу міжпартійної боротьби. Необхідно було привести дипломатичну практику у відповідність із справжніми інтересами іспанської нації та виробленим алгоритмом формування зовнішньополітичного курсу. Дуже виразно нові підходи до світових справ проявилися з приходом до влади в квітні 2004 р. уряду соціалістів.

У програмних документах ІСРП першим пунктом значилося: «Ми відновимо консенсус із питань зовнішньої політики, порушений урядом НП». Розвиваючи зазначену тезу, депутат конгресу Мануель Марін писав, що з перемогою ІСРП склалися сприятли-

ві можливості для повернення до «зовнішньополітичної моделі, яка має тверду підтримку більшості політичних сил і, що особливо важливо, іспанської громадської думки». Політична більшість, підкреслював парламентарій, вважає за необхідне сконцентрувати увагу на трьох моментах: організація виведення іспанських військ з Іраку; вироблення політики, яка дозволить «замортизувати» небажані для Іспанії наслідки розширення Євросоюзу на схід (перш за все в плані скорочення виплат Мадриду з фондів ЄС); проведення корекції двосторонніх відносин із США з тим, щоб знайти прийнятний для обох сторін баланс інтересів.

Ці ідеї лягли в основу зовнішньополітичного курсу соціалістів, стали складовою частиною «доктрини Сапатеро». У період першої легіслатури (2004-2008 рр.) Адміністрація ІСРП внесла суттєві корективи в зовнішньополітичну діяльність. Головне — Мадрид відійшов від пріоритетної орієнтації на Вашингтон, характерної для уряду Х.М. Аснара, і відновив у правах європеїзм як основний вектор іспанської зовнішньої політики. Не випадково противники Х.Л. Сапатеро з лав консерваторів із роздратуванням відзначали «очевидну і постійну холодність дипломатичних відносин із Сполученими Штатами». Істотними переміщеннями (у порівнянні з попереднім правлінням «народників») були відзначені й інші напрями політики Мадрида на міжнародній арені. Уряд соціалістів вивів військовий контингент з Іраку, збільшив економічну допомогу бідним країнам, виступив із масштабною дипломатичною ініціативою «Альянс цивілізацій», яка має підтримку в десятках держав світу на всіх континентах. На думку ряду дослідників, «Альянс цивілізацій» в плані практичної політики був альтернативою силового курсу Дж. Буша, а в ідеологічному сенсі залишається антитезою теорії «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона. За оцінкою близьких до НП іспанських неоконсерваторів, Х.Л. Сапатеро у сфері зовнішньої політики зробив поворот на 180 градусів. Ніколи ще зміна уряду в Іспанії не супроводжувалася настільки радикальною зміною зовнішньополітичного курсу.

Саме тому зовнішня політика адміністрації ІСРП стала мішенню гострої критики з боку опозиційних сил. Уряд і особисто Сапатеро критикували і критикують за недостатню увагу до міжнародних питань. Це — лейтмотив полемічних випадів. Більш конкретно владі дорікали в погіршенні відносин з США, в ослабленні позицій Іспанії в Євросоюзі і НАТО, у співпраці з лівими

режимами Латинської Америки, у висуненні «ілюзорних дипломатичних ініціатив» типу «Альянсу цивілізацій». У цілому дипломатична діяльність Мадрида в роки першої легіслатури соціалістів характеризувалася активністю і відповідала довготривалим національним інтересам, які інакше розуміються консервативними силами. Звідси — їх невдоволення курсом ІСРП. Інша справа, що іспанська дипломатія останнім часом стикається на світовій арені з новими і різноманітними викликами, на які не так просто дати адекватну відповідь.

Неприємним сюрпризом для іспанської дипломатії стала відмова ірландського населення на референдумі в 2008 р. схвалити Лісабонський договір. Орієнтуючись на поглиблення інтеграційних процесів у Європі і всіляко демонструючи свій «європейський оптимізм», Мадрид болісно сприйняв невдачі у справі перетворення Євросоюзу в політично консолідовану організацію і доклав чимало дипломатичних зусиль, щоб домогтися реформування європейських інститутів та схвалення Лісабонського договору всіма країнами-членами ЄС. Як зазначив Сапатеро 1 січня 2010 р., вступ у силу договору сприятиме «посиленню впливу Європи в міжнародних справах, дозволить їй успішніше захищати і просувати цінності миру, співробітництва і діалогу між усіма країнами і народами».

Готуючись до головування в ЄС, іспанський лідер розвинув неабияку активність. Він особисто зустрівся з керівниками всіх держав-членів Євросоюзу і підготував порядок політичної роботи Іспанії в Брюсселі в першому півріччі 2010 року. Головними завданнями Мадрид визначив такі: ефективне практичне застосування положень Лісабонського договору; закріплення тенденції до відновлення економіки Європи після глобальної кризи і вироблення нової макроекономічної стратегії Євросоюзу; посилення ролі і політичного впливу Європейського союзу в мінливих світових реаліях; визначення головною політику ЄС щодо питань забезпечення та захисту прав і свобод громадян.

Важливий чинник і ексклюзивний ресурс зовнішньої політики Іспанії — діяльність короля Хуана Карлоса I, який здійснює за Конституцією вище представництво іспанської держави в міжнародних справах. Високий авторитет монарха у всьому світі дозволяє йому активно сприяти просуванню за кордоном іспанських політичних та економічних інтересів. Хуан Карлос привносить у

дипломатію Мадрида особистий вимір. Нерідко він очолює іспанські делегації для участі в найбільш представницьких міжнародних форумах і конференціях, а офіційні закордонні візити королівського подружжя цілеспрямовано відкривають іспанському бізнесу нові ринки і можливості. Виступаючи в ООН і з інших високих трибун, Хуан Карлос зрозуміло висловлює свою тверду прихильність принципу «ефективної багатополарності» в міжнародних відносинах і підкреслює, що жодна держава не може претендувати на право одноосібно вирішувати спільні проблеми.

§ 2. Європейський напрям дипломатії Іспанії

В останні десятиліття Іспанія, прийнявши загальноєвропейську систему цінностей і пріоритетів, розвивалася і змінювалася в унісон з Європою як невід'ємна економічна, політична і культурна частина континенту. Європейський вибір, зроблений іспанською нацією, мав глибокі корені й об'єктивні основи, що в результаті забезпечили стійкий характер головного вектора зовнішньої політики Мадрида. Приєднання 1 січня 1986 р. Королівства Іспанії до ЄЕС після двох з гаком десятиліть сприймається як знаковий рубіж, що спричинив за собою якісні зміни суспільного життя іспанської держави.

Участь у європейській інтеграції (крім багатьох переваг іншого характеру) принесла Мадриду і прямі фінансово-економічні вигоди, зокрема, у формі значних виплат з так званих комунітарних фондів, метою яких було сприяння зростанню іспанської економіки і підтягування країни до рівня більш розвинених держав континенту. Починаючи з 1987 р. Іспанія щорічно отримувала кошти, що значно перевищували її внески в бюджет Співтовариства. Одним із найважливіших підсумків приєднання до об'єднаної Європи стало відчутне зростання доходу на душу населення Іспанії.

Очевидний економічний і соціальний прогрес Іспанії з часом спонукав євросчиновників у Брюсселі заговорити про припинення або скорочення виплат країні з комунітарних фондів. Це стало особливо актуальним після вступу в Євросоюз 1 травня 2004 р. відразу 10 нових держав, здебільшого — середньорозвинених країн Центрально-Східної Європи. У зв'язку з цим навіть називалася дата припинення виплат Іспанії — 2010 р., але мадридським дипломатам вдалося продовжити терміни отримання фінансової

підтримки до 2013 р., що було сприйнято і в країні, і за кордоном як безумовний успіх іспанського зовнішньополітичного відомства.

Членство Іспанії у Співтоваристві, а потім у Євросоюзі зробило величезний вплив на курс Мадрида у світових справах, перетворивши європейський напрям у головний вектор торгово-економічних і політичних відносин іспанської держави. Більше того, найбільш широке і різноманітне співробітництво з партнерами в Європі значною мірою детермінувало формування всіх основних напрямків міжнародної діяльності Іспанії. Причому взаємодія іспанської дипломатії з європейськими колегами поширюється не тільки на інститути ЄС, але й на інші міжнародні організації, наприклад НАТО, куди Іспанія вступила ще в 1981 р., або ОБСЄ.

Переломним подією для Іспанії стало підписання нею в лютому 1992 р. Маастрихтського договору про Європейський Союз. З цього моменту був визначений вектор подальшого розвитку іспанської зовнішньої політики в напрямку до нових, ще більш тісних форм кооперації з європейськими країнами. Створення ЄС не тільки розширило спектр дипломатичних функцій, але і помітно змінило природу зовнішньополітичного курсу Мадрида.

У цьому контексті першочергове значення мала участь Іспанії в переході на єдину європейську валюту (євро), приєднання до Шенгенської угоди, помітна, а часом й ініціативна, роль у регіональній, соціальній, транспортній, енергетичній, сільськогосподарській і рибальській політиці ЄС. Усі ці сфери мали значну наднаціональну складову і тому вимагали особливої уваги зовнішньополітичних відомств та інших державних органів, які діють у галузі міжнародних зв'язків.

Визначаючи й уточнюючи свої національні інтереси і роль у загальноєвропейських політичних процесах, Мадрид порівняно швидко вибудував стосунки взаєморозуміння і співпраці з провідними континентальними державами-ініціаторами європейської інтеграції: Німеччиною, Францією, Італією. Саме «особливі зв'язки» з правлячими колами цих держав дозволили країні органічно «вписатися» в інститути й структури ЄС. У результаті в поле зору і в сферу повсякденної роботи мадридської дипломатії увійшли всі основні проблеми порядку денного Євросоюзу. У тому числі стабільний господарський розвиток країн об'єднаної Європи через поглиблення економічної та фінансової інтеграції, заохочення вільної конкуренції і створення єдиного європейського ринку.

З кінця 1980-х рр. у Західній Європі створювалися двосторонні військові з'єднання, на базі яких з іспанською участю був утворений так званий Єврокорпус чисельністю більше 50 тис. чоловік. У 1994 р. Іспанія, Італія, Португалія та Франція сформували ще два багатонаціональних з'єднання — Єврофор і Євромафор, у завдання яких входило проведення операцій із підтримання миру і здійснення гуманітарних і рятувальних місій. Причому стратегічна лінія Мадрида на закріплення і поглиблення відносин із європейськими країнами у сфері оборони і зовнішньої політики не обмежувалася рамками ЄС, ОБСЄ і НАТО. Доказ — приєднання Іспанії в 1990 р. до Західноєвропейського союзу, який на певному етапі почали розглядати як важливий елемент майбутньої інтегрованої системи європейської безпеки.

Сприятливі умови для підвищення ролі ЗЄС з'явилися в другій половині 90-х років у зв'язку зі скороченням американської військової присутності в Європі і зростанням об'єктивних передумов інтенсифікації європейського співробітництва у сфері оборони. Наприкінці березня 1997 р. Іспанія спільно з Бельгією, Італією, Люксембургом, Францією і ФРН представили в Євросоюз так званий Проект шести, який передбачав поетапну інтеграцію ЗЄС та ЄС. Однак через суперечності між «євроцентристами» під керівництвом Франції та Німеччини, з одного боку, і «атлантистами» на чолі з Великобританією — з іншого, наявний потенціал ЗЄС не був повною мірою реалізований, що з плином часу знизило інтерес до нього іспанських дипломатичних і військових кіл.

Із приходом до влади у 2004 р. Іспанської Соціалістичної Робітничої Партії європейському напрямку зовнішньої політики надано пріоритетний характер. На відміну від моделі зовнішньої політики Народної партії, яка характеризувалася пріоритетом трансатлантичних відносин і конкретно відносин з адміністрацією Буша, з відповідними наслідками для решти напрямів іспанської зовнішньої політики, мова йде про створення моделі, в якій Європа і перш за все ЄС знову стануть основними осями зовнішньої політики, виходячи з того, що потужна Європа посилить інші виміри зовнішньої політики Іспанії.

Ці зміни корінним чином зачіпають, з одного боку, європейську політику Мадрида, яка відмовляється від скептицизму та атлантизму і знову стає явно європейською, виступаючи за прогрес і поглиблення європейського будівництва. З іншого — вони

зачіпають двосторонні відносини Іспанії з країнами-членами ЄС, тобто відтворюються привілейовані відносини з Німеччиною і Францією.

Відносно останнього пункту зміни є радикальними. Якщо Аснар вважав, що політика Німеччини і особливо Франції не відповідає іспанським інтересам і перешкоджає посиленню ролі Іспанії в Європі та світі, у зв'язку з чим Іспанії слід було шукати підтримки у країн-нечленів ядра ЄС і в США, внаслідок їх зростаючого впливу на Євросоюз, Сапатеро дотримується зовсім іншої точки зору.

Враховуючи, що основні політичні, економічні, стратегічні і культурні інтереси Іспанії зосереджені швидше в Європі, ніж у США, він вважає, що європейський напрям має стати пріоритетом зовнішньої політики Іспанії і що вона повинна стати центральною віссю процесу європейського будівництва. У цих цілях необхідно підтримувати добрі відносини з Францією і Німеччиною. Заява Ширака в ході візиту Сапатеро до Франції про створення осі Берлін-Париж-Мадрид знаменувала собою не тільки кардинальний поворот у європейській політиці Іспанії, але й зацікавленість Німеччини та Франції у включенні Іспанії в ядро Європи.

Уже в квітні 2004 р. Сапатеро зробив візити до Франції та Німеччини, які продемонстрували «повернення» Іспанії в Європу. Лідери цих держав підтримали нову проєвропейську політику Мадрида, і візити пройшли в обстановці сердечності й оптимізму. У вересні того ж року відбулися повторні зустрічі.

1 травня 2004 р. на спеціальній церемонії в Мадриді міністр закордонних справ Іспанії Мігель Анхель Моратінос підняв прапори 10 нових країн — членів надбудівлею ЄС у Мадриді. На церемонії були присутні послы усіх 25 країн — членів ЄС. У червні 2004 р. Сапатеро заявив, що він внесе проєкт європейської конституції на референдум, який відбудеться якомога швидше. Виступаючи в парламенті, він закликав усі політичні партії країни переконати населення взяти участь у референдумі. Уряд вважав, що в інтересах Іспанії стати однією з перших країн, які ратифікували нову конституцію і покажуть приклад подолання будь-якого скептицизму або спроб руху в протилежному напрямку.

Референдум щодо конституції ЄС в Іспанії відбувся 20 лютого 2005 р. Уряд Сапатеро був вкрай зацікавлений у позитивному результаті голосування, тим більше, що Іспанія стала першою

країною Євросоюзу, де він проводився. Правляча й основна опозиційна партії (ІСРП і НП) виступили на підтримку конституції. При цьому НП намагалася шантажувати уряд, погрожуючи зірвати референдум, якщо уряд країни не виконає низку вимог консерваторів (припинити «нападки» на праву партію і «гоніння» на католицьку церкву). Проти конституції висловилися частина консервативних католицьких організацій країни (гасло — «Ні безбожній Європі»), а також Об'єднана ліва (комуністи).

Але основна опозиція конституції була зосереджена в регіонах — насамперед у Каталонії та Країні Басків. Націоналістичні і регіональні партії зайняли або двозначну, яку критичну позицію щодо євроконституції. Каталонська республіканська ліва заявила про свій намір голосувати проти конституції, тому що проект не передбачає надання каталонській мові статусу офіційної мови ЄС. Баскська націоналістична партія також критикувала проект, який не виправдав очікування Країни Басків.

Незважаючи на всі зусилля, уряду так і не вдалося привернути увагу до конституції. На референдумі проголосувало близько 42% виборців, із них приблизно 77% висловилися на підтримку конституції, причому особливо важливо, що результат був позитивним і в Каталонії, і в Країні Басків. Проте негативні результати референдумів у Франції і Нідерландах призупинили процес ратифікації Євроконституції.

Мадрид не хотів миритися з цим. Прагнучи вивести конституційний процес з патового становища, правлячі кола Іспанії стали шукати способи «розморозити» проект Основного закону об'єднаної Європи і не допустити подальшої ерозії континентальної інституційної єдності. Наприкінці січня 2007 р. в іспанській столиці відбулася зустріч представників 18 європейських країн, що сказали «так» Конституції. Аргументуючи свою позицію, учасники форуму підкреслили імперативний характер збереження і зміцнення політичної та організаційної єдності європейських держав перед обличчям нових міжнародних викликів.

У ході неформального саміту Євросоюзу в Лахті (Фінляндія) в жовтні 2006 р. Х.Л. Сапатеро зробив наголос ще на одну болючу для Мадрида тему — боротьбу з нелегальною імміграцією. Він визнав, що останнім часом Євросоюз зробив певні зусилля в цьому напрямку, але необхідні більш енергійні і скоординовані заходи з регулювання міграційних потоків. Ці заходи повинні включати

введення суворого прикордонного контролю, припинення діяльності мафіозних організацій, що займаються «торгівлею людьми», а також достовірне інформування потенційних мігрантів про реальні потреби в трудових ресурсах у тих чи інших європейських країнах. Наполегливість іспанської дипломатії призвела до того, що в квітні 2007 р. на засіданні міністрів внутрішніх справ та юстиції ЄС у Люксембурзі в міграційну політику Євросоюзу були внесені зміни, які, по суті, переносили лінію Мадрида в цьому питанні на континентальний рівень.

Прагнучи до реалізації поставлених зовнішньополітичних цілей і взявши курс на інтенсифікацію відносин з європейськими партнерами, уряд соціалістів активізував консультації з усіма стратегічними гравцями. Зокрема, у квітні та вересні 2006 р. пройшли дві зустрічі лідерів Іспанії та Німеччини, на яких іспанська сторона розвивала ідею підготовки і підписання в рамках ЄС оновленої базової політичної угоди. У практичній площині іспано-німецька взаємодія допомогла відбити атаки «євроскептиків» і в прийнятій 25 березня 2007 р. Берлінської декларації закріпити намір країн-членів Євросоюзу адаптувати політичні структури ЄС відповідно до вимог часу і до 2009 р. створити оновлену спільну правову основу цього інтеграційного об'єднання.

Цілком ексклюзивного формату набули іспано-французькі відносини. Франція — традиційно найбільший господарський партнер Іспанії. Французькі спецслужби надали іспанським колегам істотну допомогу в боротьбі з терористами ЕТА²¹. Мадрид і Париж одночасно тісно співпрацюють і гостро конкурують у районах світу, де вони мають власні стратегічні інтереси: Північна Африка, Середземномор'я. Звідси — безпрецедентна інтенсивність політичного діалогу, включаючи регулярні зустрічі в верхах.

²¹ ЕТА (баск. «Euskadi Ta Askatasuna»; укр. «Країна Басків і Свобода») — одна з найстаріших терористичних організацій Європи. Її було створено в 1959-му, як рух студентського опору. Молодь виступала проти диктатури генерала Франко та його намагань знищити культуру і традиції басків. Генерал пішов — організація залишилася. Вона швидко переросла у воєнізоване угруповання і сформулювала мету — незалежність Країни Басків. ЕТА виступає за незалежність семи провінцій: 4 іспанських та 3 французьких. Це трохи більше 20 тисяч квадратних кілометрів у західній частині Піренейв. 2006 року ЕТА заявила про припинення вогню та продовження боротьби політичними мирними методами.

Непростий характер носять іспано-британські відносини. В основі наявних розбіжностей лежать два головних фактори: проблема Гібралтару і відмінності в підходах до політичного майбутнього Європи. Лондон прагне мінімізувати міждержавні зобов'язання та наднаціональні механізми в рамках ЄС, знизити політичне значення Союзу, «замкнути» його діяльність переважно на економічних питаннях. Мадрид — прихильник більш високого ступеня інституційної інтеграції, делегування зростаючої кількості національних повноважень органам Євросоюзу і проведення єдиної зовнішньої політики. Тому не дивно, що в центрі іспано-британських переговорів усе частіше виявляються фінансово-економічні відносини між двома країнами, що набули значних масштабів і абсолютно нову якість.

Винятковою насиченістю відрізняється порядок денний іспано-італійського співробітництва, яке охоплює практично всі сфери двосторонніх відносин і багато міжнародних проблем. Між обома країнами склалися тісні торговельно-економічні зв'язки, підтримується постійний політичний діалог, здійснюється широкий культурний обмін. Активно взаємодіють інститути громадянського суспільства, що зайвий раз продемонстрували підсумки чергового іспано-італійського форуму у Вероні в листопаді 2006 р. У центрі уваги державного керівництва — питання, пов'язані з конституційним майбутнім Європи, балканською і близькосхідною кризами, ситуацією в Афганістані, міжнародною міграцією. Модальність двосторонніх контактів визначає підвищену увагу до перспектив політичного та економічного співробітництва в басейні Середземного моря, де лежать серйозні інтереси Мадрида і Риму. Не випадково на 14 іспано-італійському саміті в лютому 2007 р. глави урядів двох країн обговорювали плани створення Середземноморського агентства з розвитку підприємництва, покликаного сприяти формуванню сприятливого ділового середовища в цьому районі світу.

З нових членів Євросоюзу найбільш інтенсивні зв'язки в Іспанії склалися з Польщею. Буквально за лічені роки іспано-польські відносини набули широких масштабів і безумовну важливість для обох країн. Обсяг іспанських капіталовкладень у Польщі найвищий серед держав Центрально-Східної Європи. Виявилося і збіг інтересів із деяких політичних питань. Зокрема, Іспанія та Польща зробили енергійні узгоджені дії, щоб не допустити надмірно-

го посилення впливу найбільших держав в інститутах Євросоюзу, і домоглися в Раді міністрів ЄС (зараз — Рада Євросоюзу) представництва в 27 місць для кожної з цих двох країн (для порівняння: значно більш населені Німеччина, Великобританія, Італія і Франція отримали практично стільки ж — по 29 місць). Разом з тим деякі політичні, ділові та суспільні кола в Іспанії стурбовані вкрай жорсткою позицією офіційної Варшави з питань міжнародної та комунітарної політики, що суперечить прийнятому «європейському стилю».

Вжиті іспанським урядом, особливо в останні роки, цілеспрямовані дипломатичні зусилля на європейському напрямку чітко позначили опорні елементи зовнішньої політики Мадрида: інтенсифікація діяльності в керівних органах Євросоюзу, поглиблення взаємодії з провідними країнами-партнерами, залучення в активну європейську політику нових держав-членів ЄС. Іспанія після деяких коливань, викликаних змінами адміністрацій, повернулася до лав «єврооптимістів», які виступають за повномасштабну реалізацію історичного за своїм значенням проекту об'єднаної Європи, в тому числі — у сфері зовнішньої й оборонної політики.

§ 3. Іспанія та США в контексті євроатлантичних відносин

Входження Іспанії в об'єднану Європу не тільки додало сильного імпульсу внутрішньому розвитку країни, а й відчутно зміцнило її міжнародні позиції в цілому і на «атлантичному» напрямі зокрема. У відносинах із США це проявилось в процесі підготовки двосторонньої угоди про співробітництво у сфері оборони, підписаної 1 грудня 1988 р. Після трьох років переговорного марафону іспанській стороні вдалося перевести взаємини двох держав у русло рівноправних, наскільки це взагалі можливо.

Істотні зрушення у зовнішній політиці Мадрида відбулися з приходом до влади в 1996 р. уряду Народної партії. Адміністрація Х.М. Аснара стала поступово зміщувати фокус дипломатичної уваги з пріоритетного зміцнення відносин із європейськими партнерами, в першу чергу з Францією і Німеччиною, на союз із Вашингтоном, що в підсумку призвело до політики «безумовного рівняння» або «автоматичного проходження» у фарватері США.

Не можна сказати, що адміністрація Х.М. Аснара всерйоз поставила під сумнів європейський вибір Іспанії, але вона зробила американоцентризм стрижнем своєї зовнішньої політики та акцентувала курс на перетворення країни в «привілейованого союзника» США в Європі.

У квітні 1997 р. Х.М. Аснар відвідав Вашингтон і зустрівся з президентом Клінтоном та іншими членами його кабінету. У Вашингтоні домовилися співпрацювати і з питань, що стосуються латиноамериканської політики цих країн. У липні цього ж року президент Білл Клінтон брав участь на Саміті НАТО в Мадриді, де він зустрічався при закритих дверях з Аснаром і королем Хуаном Карлосом. На прес-конференції, проведеної Держсекретарем США Мадлен Олбрайт і міністром закордонних справ Іспанії Абелем Матутес, були визначені принципи подальшого співробітництва між США та Іспанією в політичній, економічній та культурній галузях. Держсекретар США Мадлен Олбрайт висловила впевненість у загальних політичних курсах обох країн, їх відданість захищати демократичні принципи та інтереси. Іспанія співпрацює з США також в аерокосмічній сфері.

Мадрид підтримав рішення Вашингтона в односторонньому порядку вийти з російсько-американського Договору по ПРО (грудень 2001 р.), висловив повну солідарність з новою доктриною безпеки США, у квітні 2002 р. уклав двосторонню угоду, що розширює можливості Пентагону використати військові об'єкти на іспанській території, надав право американським спецслужбам проводити антитерористичні операції в Іспанії.

Кульмінацією «рівняння на Вашингтон» стала беззастережна підтримка політики Дж. Буша щодо Іраку. Уряд Х.М. Аснара, використовуючи своє становище постійного члена Ради Безпеки ООН у 2003-2004 рр., фактично не допустив створення єдиного фронту основних континентальних держав Європи, які виступали проти воєнної операції в Іраку. Досить згадати участь Мадрида у підготовці так званого листа восьми (30 січня 2003 р.), у якому лідери Великобританії, Угорщини, Данії, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії і Чехії висловлювали повну підтримку будь-яким діям США, у тому числі і військовим, щодо роззброєння Іраку.

Взявши курс на підтримку силових методів Сполучених Штатів, Мадрид пішов до кінця і взяв пряму участь в іракській війні: у район бойових дій був відправлений загін бойових кораблів,

включаючи десантне судно «Галісія», фрегат охорони і танкер із паливом. Іспанський військовий контингент в Іраку налічував 1 300 військовослужбовців (із них загинули 11). Він входив в іберо-американську бригаду «Плюс ультра» разом із військами Гондурасу, Сальвадору, Нікарагуа і Домініканської Республіки (ще близько 1 100 осіб).

Політика НП в «іракському питанні» в кінцевому підсумку себе не виправдала, а очікування Х.М. Аснара увійти у Велику вісімку виявилися явно завищеними. Зовнішньополітична модель уряду, який віддав пріоритет «атлантизму», мала негативні наслідки для європейського напрямку іспанської дипломатії та в цілому завдала шкоди взаємодії європейських держав. По суті, утворилося «тріо» — Вашингтон, Лондон, Мадрид, яке забило клин у загальноєвропейську політику. При цьому іспанська влада відчутно послабили свої позиції в Європі, де охолодження відносин із Берліном і Парижем не було компенсовано очікуваною підтримкою Лондона та Риму.

Лідери соціалістів, вибудовуючи нову модель взаємин зі США, прагнули паралельно вирішити дві важливі для себе проблеми: посилити автономність і самостійність своїх дій на міжнародній арені та підвищити рівень іспано-американського діалогу, розширити міждержавні контакти в галузях, що становлять пріоритетний інтерес для обох сторін. Завдання ставилися непрості, враховуючи крайнє роздратування Білого дому рішенням уряду ІСРП вивести іспанські війська з Іраку, а також прагненням Мадрида підтримувати нормальні зв'язки з Венесуелою і Кубою.

На думку Сапатеро, участь Іспанії в антиіракській коаліції була помилкою, та й сама війна — це політична помилка. Майбутня зовнішня політика уряду ІСРП викликала тривогу в США, оскільки Вашингтон втратив в особі Аснара безумовного прихильника політики збройного втручання в країнах, яка, на його погляд, є загрозою миру. Але не тільки адміністрація Буша реагувала на слова Сапатеро про те, що він виведе іспанських військовослужбовців з Іраку, якщо ООН не візьме цю країну під свій контроль до 30 червня 2004 р. Лідер демократів Джон Керрі, прихильником перемоги якого був Сапатеро, також просив його не виводити війська з Іраку.

Остаточне рішення про виведення військ було прийнято конгресом (185 голосів — «за») 13 травня 2004 р. У ході дебатів на

надзвичайному засіданні конгресу всі політичні партії, крім НП, підтримали рішення про негайне виведення військ. Іспанські війська були виведені з Іраку протягом 15 днів. 1 100 солдатів Гондурасу, Сальвадору, Нікарагуа і Домініканської Республіки, які підпорядковувалися іспанцям у рамках іберо-американської бригади «Плюс ультра», опинилися в скрутному становищі і незабаром також покинули Ірак.

У той же час іспанський прем'єр підкреслив, що його уряд буде підтримувати демократизацію і відновлення Іраку. Сапатеро відкинув ідею про те, що події 11 березня 2004 р.²² стали мотором його перемоги. За його словами, вибори в Іспанії показали, що зовнішня політика США зазнала поразки.

Між тим Аснар пристрасно захищав свою позицію на сторінках іспанської преси, називаючи виведення військ з Іраку безвідповідальним кроком, який буде розцінений терористами як власна перемога. Виступаючи у Джорджтаунському університеті (США) в листопаді 2004 р., він заявив, що сьогодні в багатьох країнах, включаючи, на жаль, і його власну, антиамериканізм не тільки присутній на вулицях, а й заохочується правлячою елітою. Аснар відмовився визнати свої помилки щодо існування в Іраку зброї масового ураження.

Цілком очевидно, що з приходом до влади соціалістів у іспано-американських відносинах «пробіг холодок». Явним симптомом охолодження іспано-американських відносин став і той факт, що державний секретар Кондоліза Райс протягом півроку тричі скасовувала свій візит до Мадрида (восени 2006 р., в січні і березні 2007 р.). У напруженій атмосфері проходив перший офіційний візит міністра закордонних справ Іспанії М.А. Моратіноса в США в квітні 2005 р.

Зміни на краще відбулися лише наприкінці листопада у зв'язку із зустріччю Буша з королем Хуаном Карлосом на ранчо президента США в Техасі, де американський президент визнав, що Іспанія зробила «серйозний внесок у зміцнення миру і демократії в Афганістані», куди вона направила війська з метою забезпечити вільні вибори в цій країні. У комюніке Білого дому зазначалося,

²² Теракти в Мадриді 11 березня 2004 р. були проведені за три дні до парламентських виборів в Іспанії і стали найбільшими терористичними акціями в історії країни. У результаті вибухів чотирьох приміських електропоїздів загинуло 192 і було поранено 2050 людей.

що Іспанія «є цінним союзником США по НАТО і впливовою країною в Європейському союзі».

У наступних коментарях іспанського Міністерства закордонних справ і співробітництва роз'яснювалося, що Мадрид і Вашингтон єдині в прагненні до демократії, а іспано-американські розбіжності стосуються методики досягнення поставленої мети. Серед питань, які в останні роки незмінно залишаються у фокусі іспано-американських відносин, — співпраця в міжнародній антитерористичній боротьбі. Ніякі тертя і розбіжності не можуть серйозно вплинути на рішучість обох країн спільно протидіяти терористичній загрози.

Певну цінність для США Іспанія представляє як сильний політико-економічний гравець у Латинській Америці. В умовах, коли один із головних векторів змін у регіоні явно розходиться із стратегічними завданнями Вашингтона, правлячі кола Сполучених Штатів зацікавлені в союзниках і партнерах, щоб скоординованими зусиллями протистояти натиску лівонаціоналістичних сил.

Можна констатувати, що іспано-американські відносини при уряді соціалістів вступили в стадію переходу до нової моделі взаємодії двох держав. В основі відносин між Іспанією і США лежать історично сформовані загальні ідеологічні цінності, відданість принципам демократії та ліберальній ринковій економіці. Обидві держави готові просувати (і просувають) такі цінності і принципи на світовій арені, але діють різними методами: Вашингтон максимально використовує весь арсенал наявних у нього коштів, включаючи дипломатичний тиск і несанкціоноване міжнародним співтовариством застосування військової сили (методи «жорсткої сили»), а Мадрид цілком виразно робить ставку на політику «м'якої сили».

Національні інтереси Іспанії на глобальному рівні зумовлюють активну участь її бізнес-структур у боротьбі за нові ринки в різних районах світу. Неминучим наслідком стає не тільки тісна кооперація іспанських компаній з американськими корпораціями, але і гостра конкурентна боротьба, наслідки якої проектується на зовнішньополітичний курс іспанської держави. Звичайно, міцне іспано-американське партнерство напевно збереже свою високу значимість, але на найближчу перспективу за своєю питомою вагою і місцем в порядку денному офіційного Мадрида буде явно поступатися європейському вектору іспанської дипломатії.

Погляди на світ Іспанії і США, збігаючись у головному, істотно розрізняються в деталях. І ці відмінності, не будучи чимось раз і назавжди даними, можуть заглиблюватися (або навпаки — згладжуватися) залежно від дії багатьох чинників внутрішнього і зовнішнього порядку.

§ 4. «Альянс цивілізацій»

Ставши членом НАТО (грудень 1981 р.) і з часом увійшовши до числа економічно розвинених, демократичних держав, Іспанія зосередила зусилля на реорганізації та модернізації своїх збройних сил, із тим щоб у їх складі були підрозділи, придатні для розгортання в рамках міжнародних миротворчих операцій. У 2006 р. іспанські миротворці і військові спостерігачі (загальною чисельністю близько 2 500 чоловік) знаходилися в Афганістані, Гаїті, Індонезії, Конго, Косово, Лівані, Пакистані, Ефіопії та Еритреї.

Характерний приклад — участь Іспанії в антитерористичній і миротворчій операції в Афганістані, де, перш за все на базі в Гераті, в 2007 р. перебувало близько 700 іспанських військовослужбовців Міжнародних сил з підтримки безпеки (ISAF), розгорнутих за мандатом ООН під егідою НАТО. Внесок іспанців у війну з талібами був істотним.

Позитивну роль у нормалізації ситуації в Афганістані іспанські частини зіграли, реалізуючи програми цивільного характеру: будівництво госпіталю, який обслуговує район з населенням 100 тис. жителів, моста, злітно-посадкової смуги та інших об'єктів інфраструктури. Саме в цьому полягала друга сторона миротворчої місії — допомога афганцям у налагодженні нормального життя. Майже не зазнавши втрат у ході безпосередніх бойових дій, Іспанія в період антитерористичної операції втратила, тим не менш, 79 осіб у двох авіаційних катастрофах.

Іншого політичного сенсу набула участь Іспанії в антиіракській операції. Перемігши на виборах 14 березня 2004 р., соціалісти підтвердили свою обіцянку вивести війська з Іраку і знову підкреслили, що участь Іспанії в антиіракській коаліції була стратегічною помилкою, оскільки військовий шлях вирішення проблеми носив контрпродуктивний і дуже небезпечний характер. Разом з тим, усвідомлюючи міру відповідальності проведеного кроку, Мадрид по дипломатичних каналах провів із союзниками

по НАТО серію зустрічей і консультацій, роз'яснюючи і аргументуючи свою позицію.

Так, в умовах різкого загострення в Раді європейських і азійських країн міжетнічних і релігійних конфліктів, а також вкрай небезпечної тенденції їх перенесення на міждержавний рівень, Іспанія взяла на себе ініціативу щодо зниження виниклої напруженості і пошуку компромісних, взаємоприйнятних рішень. Ця позиція спочатку була сформульована у виступі голови іспанського уряду на 59-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (вересень 2004 р.), де він заявив: «...як представник країни, створеної і збагаченої різними культурами, хочу цій асамблеї запропонувати Альянс цивілізацій між західним світом і світом арабів та мусульман».

Своєчасне звернення Мадрида до міжнародного співтовариства, хоча й не відразу, але зустріло розуміння в поміркованих мусульманських країнах. Воно знайшло своє конкретне втілення у спільному заклику (лютий 2005 р.) Х.Л. Родрігеса Сапатеро і турецького лідера Реджепа Тайіпа Ердогана зав'язати діалог між переважно християнською Європою та ісламським світом і загальними зусиллями будувати так званий Альянс цивілізацій. Ініціатива двох лідерів була позитивно сприйнята у світових політичних колах. На її підтримку виступили Генеральний секретар ООН К. Аннан, Ліга арабських держав, Саміт глав держав і урядів 191 країни світу, що зібрався у зв'язку з 60-річчям Об'єднаних Націй, керівники ряду європейських і азійських країн.

Енергійні і цілеспрямовані дії лідерів Іспанії та Туреччини дали свої плоди: ідея «Альянсу цивілізацій» стала, по суті, глобальним проектом, здобула статус ініціативи ООН і отримала не лише політичну, але й матеріальну підтримку урядів 30 держав світу, що дозволило перейти до конкретних дій щодо її реалізації. Рішучим кроком вперед у цьому напрямку було створення під егідою ООН Групи високого рівня (ГВР) 43, у завдання якої входила підготовка аналітичної доповіді з конкретними рекомендаціями щодо розвитку конструктивного співробітництва між країнами і народами християнського і мусульманського світів і подолання конфліктних ситуацій на міжнаціональному і міжконфесійному рівнях. У грудні 2006 р. підсумковий документ був готовий, переданий в ООН і став надбанням світової політичної спільноти.

У новому зовнішньополітичному контексті і з урахуванням ініціативи «Альянсу цивілізацій» уряд соціалістів формулював

свою політику на Близькому Сході. Історично Іспанія підтримувала значно тісніші і глибокі відносини з арабським світом, ніж з Ізраїлем, з яким дипломатичні відносини були встановлені тільки в 1986 р. З цього моменту іспанська дипломатія намагалася проводити збалансований курс у близькосхідних справах і у міру можливості уносити свій вклад у нормалізацію обстановки в цьому вибухонебезпечному районі. Переконливе свідчення цього — організація в 1991 р. в Мадриді мирної конференції по проблемі Близького Сходу, що відкрила шлях до переговорів між Ізраїлем і його сусідами і тим самим поклала початок чергового етапу близькосхідного врегулювання.

Адміністрація «народників» свого часу внесла корективи в близькосхідну політику Мадрида, наблизивши її до лінії Вашингтона. Але й тоді зберігалися принципові відмінності у підходах двох країн, наприклад, у відносинах з Сирією. Як відомо, США однозначно домагалися виключення Дамаска з мирного процесу і вимагали від західноєвропейських країн зайняти таку ж позицію. Концепція іспанського керівництва була прямо протилежною: в Мадриді вважали за необхідне участь цієї країни у процесі близькосхідного врегулювання і не змінювали своєї точки зору. Симптоматично, що за час перебування при владі НП міністри закордонних справ Іспанії шість разів відвідали Дамаск, а в жовтні 2003 р. в Сирії побувала королівська чета. До періоду правління НП відноситься початок участі Іспанії (як країни-члена ЄС) у роботі «близькосхідного квартету», діяльність якого не забезпечила виконання прийнятої «дорожньої карти» і встановлення міцного миру на Близькому Сході.

Уряд соціалістів з самого початку свого перебування при владі надавав виняткову важливість проблемі врегулювання на Близькому Сході. Мадрид розглядав клубок суперечностей в регіоні як «ракову пухлину, що дає численні метастази нестабільності». Іспанське керівництво дійшло висновку, що в цьому конкретному випадку військова сила — не панацея, що проведення бойових операцій слід розглядати як надзвичайний засіб. Виходячи з цього, Іспанія висловила за активізацію колективних дипломатичних зусиль, зокрема, шляхом проведення нової міжнародної конференції за участю всіх зацікавлених сторін.

Мирний план, висунутий іспано-французьким керівним тандемом, містив такі пункти: негайне припинення насильства; фор-

мування уряду національної єдності в Палестині, обмін полоненими, а також десятків заарештованих палестинців, проведення максимально представницької мирної конференції і відправка місії міжнародних спостерігачів у сектор Газа для контролю за припиненням вогню. Позиція соціалістів ґрунтувалася на тому, що головною умовою врегулювання є повернення ворогуючих сторін за стіл переговорів у найширшому форматі і без попередніх умов.

Для колишньої великої колоніальної держави, якою Іспанія була протягом століть, відносини з державами Азії, Африки і, перш за все, Латинської Америки мають особливу значимість і відзначені багатьма, тільки їм притаманними рисами й особливостями. Головне — це нагромаджений за довгу історію вантаж специфічних і дуже різних сприймань Королівства Іспанії в регіонах так званого третього світу. Тут воєдино поєднано все: і «батьківщина-мати» для одних, і символ колоніального поневолення та гноблення — для інших.

В останнє десятиліття минулого сторіччя ситуація змінилася. Швидко набираючи силу, проходив процес «іспанського повернення» в колишні колонії, але вже зовсім в іншій якості — як привабливого політичного та торговельного партнера, великого інвестора, джерела економічної і фінансової допомоги. Одночасно відбувся і кардинальний поворот міграційних потоків: на очах виросла привабливість Іспанії для громадян Еквадору і Марокко, Колумбії та Пакистану, Уругваю і Філіппін, багато з яких перебралися жити на Піренейський півострів. Новий характер відносин Мадрида з країнами, що розвиваються, був концептуально сформульований ще в доктрині економічної допомоги державам третього світу в період завершення транзиту і консолідації демократичних порядків.

§ 5. Взаємовідносини Іспанії з Латинською Америкою

У 1980-90-ті рр. однією з головних цілей Іспанської політики в Латинській Америці стало сприяння миру в Центральній Америці. Цей конфлікт не є таким вже гострим і складним, як у 80-их роках, коли Іспанія і США мали зовсім різні точки зору з приводу кризи в Центральній Америці. Іспанська сторона вважала його регіональним, коріння якого сягає в економічну та соціальну не-

справедливість. Також Іспанія пропонувала вирішувати спори і конфлікти шляхом переговорів з усіма країнами регіону.

Іспанія, Мексика, Венесуела і Колумбія сформували «Групу друзів Генерального Секретаря ООН» для проведення мирних переговорів в Ель Сальвадорі. Цей процес успішно завершився до кінця 1991 р., чому сприяли миротворчі сили США в Ель Сальвадорі, що складається в основному з іспанських офіцерів і очолювана іспанським генералом.

У 1980-х рр. основними прерогативами іспанської зовнішньої політики в Латинській Америці були права людини і демократизація суспільства. Політика Іспанії щодо Латинської Америки поліпшилася наприкінці десятиліття, коли на карті Латинської Америки стало з'являтися все більше демократичних країн. З тих пір, як Іспанія вступила в ЄС, вона прагне розширити співпрацю між ЄС і Латинською Америкою і збільшити економічний потенціал останньої. В економічному співробітництві домогтися більшого успіху вдалося завдяки відкриттю нового каналу в 1993 році з підписанням Генерального договору про Дружбу та Співробітництво з Аргентиною, Мексикою, Чилі, до яких незабаром приєдналася і Бразилія.

Новий тип відносин Іспанії з Латинською Америкою сприяє зміцненню латиноамериканського спільноти. Перший саміт Глав держав та урядів 21 іспаномовної та португаломовної держави був проведений у Гвадалахарі (Мексика) у липні 1991 р. Саме Гвадалахарська декларація, підписана наприкінці роботи саміту, стала початком нової ери у відносинах між країнами-учасницями. Також після Гвадалахарського саміту були проведені такого роду заходи в Іспанії — 1992 р., в Бразилії — у 1993 р. Таким чином, результатом цих зусиль стало об'єднання 500 млн. людей в єдине суспільство.

Якщо для Аснара пріоритетною була юридична безпека інвестицій, то Сапатеро доповнив це боротьбою з бідністю та маргіналізацією. Здійснюючи певне зміщення акцентів у зовнішній політиці на питання співпраці, уряд соціалістів проголосив амбітні плани нарощування економічної допомоги державам, що розвиваються. Максимальних масштабів і глибини в третьому світі відносини Мадрида досягли з країнами Латинської Америки, що можна проілюструвати на прикладі генези та розвитку іbero-американського співтовариства націй (ICH) — міждержавного

об'єднання, куди поряд з Іспанією входять 19 латиноамериканських держав, Португалія та Андорра.

У нових умовах зовнішня політика уряду все більше характеризувалась пошуком шляхів і ресурсів підвищення ролі Іспанії на світовій арені, у тому числі за рахунок кооперації з державами за межами Європи і в першу чергу Латинської Америки. Причому співпраця з латиноамериканськими партнерами набувала найрізноманітніших форм, однією з яких і став іберо-американського проект.

На практиці все почалося з Іберо-американського саміту — зустрічі глав держав і урядів іберійських і латиноамериканських країн, що пройшла в Гвадалахарі 18-19 липня 1991 р. Він був скликаний з ініціативи Мексики, активно підтриманої, в першу чергу, Іспанією. Мехіко і Мадрид висунули ідею зміцнення історичної взаємодії іберо-американських народів за допомогою особливого форуму, що дозволяє на вищому рівні в регулярному режимі обговорювати актуальні проблеми політичного та соціально-економічного розвитку країн-учасниць і виробляти узгоджену платформу дій.

Кардинальну роль у становленні та розвитку іберо-американського проекту зіграли відносини групи провідних латиноамериканських держав (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика, Чилі) з Іспанією, а також власне латиноамериканська політика Мадрида в 1990-х роках і на початку XXI ст. У міру здійснення демократичних перетворень в Іспанії та зміцнення її позицій на Європейському континенті, дипломатична активність у Латинській Америці ставала безумовним пріоритетом усіх без винятку іспанських урядів, довготривалою, некон'юнктурною складовою їхньої зовнішньої політики.

Латиноамериканська політика Мадрида зазнала змін із приходом до влади уряду «народників». Їх «новий курс» висловився, в першу чергу, у відверто антикубинській позиції. Спільними зусиллями лідерів різних країн напруженість в іспансько-кубинських відносинах вдалося знизити, але дії адміністрації НП продовжували негативно позначатися на розвитку іберо-американського співробітництва. Хворобливу реакцію в регіоні викликали незграбні дипломатичні демарші Мадрида в спробі чинити прямий тиск на латиноамериканські держави, наприклад Мексику і Чилі, щоб спонукати їх підтримати в ООН позицію США з іракської проблеми.

На іберо-американських зустрічах у верхах (особливо в 2002 і 2003 рр.) іспанський прем'єр-міністр відверто намагався нав'язувати свою лінію решті учасників форумів. Це проявлялося у висуванні односторонніх ініціатив, заздалегідь не узгоджених, як це було завжди прийнято, з іншими керівниками, і суперечило офіційно декларованим цілям і принципам іберо-американського процесу, породжувало у багатьох керівників латиноамериканських країн неабиякий скептицизм щодо майбутнього ІСН.

Проте ні складний комплекс проблем, що виникли, ні політика уряду Х.М. Аснара не зупинили процес утворення ІСН. Усупереч об'єктивним та суб'єктивним труднощам, на іберо-американському просторі тривало формування нової системи багатосторонніх політичних, економічних, культурних, наукових і гуманітарних зв'язків, що однозначно розширювало міжнародні обрії Мадрида і сприяло зміцненню співробітництва латиноамериканських та іберійських держав, незалежно від коливань глобальної кон'юнктури і дій правлячих кіл окремих — навіть дуже впливових — країн.

Виступаючи на 14-му іберо-американському саміті в Сан-Хосе (Коста Ріка), Х.Л. Сапатеро закликав центральноамериканські країни до інтеграції, яка дозволить досягти угоди з ЄС. Ці країни підписали в 2003 р. з ЄС Угоду про політичний діалог і співпрацю, яка дозволить згодом укласти угоду про асоціацію. Мадрид намагається виступити посередником у цьому питанні. На саміті Х.Л. Сапатеро також порушив проблему корупції в регіоні.

Можливості ще більшого розширення сфери інтересів, що збігалися, виникли після приходу до влади уряду ІСПП, коли підвищилися шанси на подолання наявних розбіжностей. Зокрема, вдалося суттєво покращити відносини з Венесуелою і Кубою, приглушити невдоволення діяльністю іспанських ТНК, перевести в конструктивне русло переговори між латиноамериканськими та іберійськими країнами в рамках чергового раунду СОТ. Усе це робилося для реалізації іберо-американського проекту, зближення Іспанії та Латинської Америки, а в більш широкому контексті — Європи і латиноамериканського регіону. Важливим кроком на шляху перетворення ІСН в повноцінну міждержавну організацію став ювілейний 15-й іберо-американський саміт, який пройшов у Саламанці 14-15 жовтня 2005 р. і підтвердив безперечний факт, що іберо-американський простір став зовнішньополітичним пріоритетом

і вагомим дипломатичним успіхом Мадрида, перетворившись на важливий елемент світової політичної та економічної системи.

Азіатсько-тихоокеанський напрям, особливо відносини з країнами Південної і Південно-Східної Азії, а також з Китаєм, довгий час залишалося маргінальним вектором зовнішньої політики Іспанії. Досить згадати, що ще на початку XXI століття Мадрид не мав посольств у Новій Зеландії і Сінгапурі, а Інститут Сервантеса не мав відділення в Пекіні, Нью-Делі і Токіо. Парадоксально, але факт: іспанці, першими з європейців підкорили простори Тихого океану, майже повністю втратили позиції в цьому найбільшому регіоні планети, на держави якого припадає стабільно зростаюча частка світової економіки і торгівлі. Було очевидно, що багаторічна пауза у сфері іспано-азіатських відносин занадто затягнулася, тому були потрібні термінові кроки з виправлення становища, для чого і був розроблений «План Азія» — програма дій мадридської дипломатії у цьому районі світу.

Іспанія потроху почала розширювати свою присутність в азіатсько-тихоокеанському регіоні, але до приходу до влади адміністрації соціалістів становище докорінно не змінилося. Далеко не все задумане вдалося перевести в практичну площину, тому Іспанія продовжувала дуже відставати від своїх партнерів і конкурентів по Євросоюзу в розвитку відносин з азіатськими країнами. Логіка зовнішньополітичного курсу та реальні потреби країни зумовили прийняття в грудні 2005 р. нового «Плану дій в азіатсько-тихоокеанському регіоні», який в основних рисах продовжив стратегічну лінію, започатковану «народниками», але в той же час передбачав на період 2005-2008 рр. різке зростання активності іспанських державних і приватних структур в цьому районі світу.

Крім того, «План дій» передбачав заохочення і підтримку контактів інститутів громадянського суспільства, розширення культурних і освітніх обмінів, підготовку в Іспанії фахівців із проблем азіатських держав, спрощення візового режиму для підприємців і студентів. Йшлося про масштабну і довготривалу програму розвитку всього комплексу відносин Мадрида з країнами «азіатської половини світу». У плані конкретної політики і дипломатії ідеї, закладені в «Плані дій», реалізовувалися різними шляхами, у тому числі в ході офіційних візитів іспанських керівників в ключові держави Азії та проведення великих багатоцільових заходів.

Наприклад, 2007 р. був оголошений в Китаї «роком Іспанії», що дало можливість організації серії ділових зустрічей, виставок, конференцій з різних аспектів відносин між двома країнами. З урахуванням всього наміченого і вже здійсненого можна стверджувати, що азіатсько-тихоокеанський азимут зовнішньої політики Іспанії в перспективі буде ставати все більш важливим.

§ 6. Середземноморський напрям зовнішньої політики Іспанії

Найважливіша сфера зовнішньополітичних дій Іспанії — Середземномор'я. Це зона безумовних стратегічних інтересів Мадрида, осередок тісних економічних, торгових, політичних і гуманітарних зв'язків і — одночасно — складних і вибухонебезпечних проблем. Ніякі зміни акцентів у ранжуванні регіональних пріоритетів іспанської зовнішньої політики не міняли зазначеного положення, що пояснюється довгим рядом постійних і змінних чинників. Держави регіону є великими постачальниками дефіцитних сировинних ресурсів, включаючи енергоносії (у 2010 р. став до ладу газопровід, по якому з Алжиру до Іспанії по дну Середземного моря буде щорічно надходити 8 млрд. куб. м природного газу), і саме звідси до Іспанії спрямовується потік легальних і нелегальних мігрантів, а Північна Африка перетворилася на перевалочну базу наркоторговців. Нарешті, в окремих країнах Магрибу активно діють екстремістські елементи, на рахунку яких численні терористичні акти і на іспанській території. Таким чином, для Мадрида відносини з північноафриканськими державами — це і питання власної безпеки.

Мадрид не тільки прагне впливати на обстановку в Середземномор'ї згідно зі своїми інтересами і ресурсами, а й претендує на роль сполучної ланки або моста між Магрибом і Європою. Великим проектом, який з повним на те правом може бути занесений до активу іспанської дипломатії, став «Барселонський процес», що представляє собою регіональну програму багатопланового співробітництва в басейні Середземного моря. Просуваючи цю ідею, Мадрид мав абсолютно певну мету — створити умови для прискорення економічного зростання, соціально-політичного прогресу і демократизації в країнах регіону, а також більш глибокого включення їх в орбіту впливу об'єднаної

Європи. У європейських столицях розраховували, що піднесення життєвого рівня населення Північної Африки з часом виб'є ґрунт з-під ніг екстремістських елементів і послужить нормалізації становища в цьому проблемному районі світу. «Барселонський процес» планувався на перспективу і передбачав створення до 2010 р. зони вільної торгівлі, а також істотне збільшення фінансової і технічної допомоги з боку Євросоюзу.

У рамках багатостороннього регіонального співробітництва Іспанія знайшла деякі нові важелі впливу на ситуацію в Середземномор'ї, а її двосторонні відносини з окремими державами отримали додатковий стимул. Так, з трьома ключовими для Мадрида країнами — Алжиром, Марокко і Тунісом — були підписані договори про дружбу, добросусідство і співробітництво, з іншими відчутно зросла інтенсивність політичних контактів, поживавилася взаємна торгівля, збільшився обсяг інвестицій іспанських компаній. Усе це свідчення безперечного прогресу в реалізації цілей «Барселонського процесу». Проте в ряді випадків не були зняті суперечності через неврегульовані до кінця спірні питання. Зокрема, гостра конфліктна ситуація на початку нинішнього століття склалася у відносинах з Марокко, коли в липні 2002 р. марокканські поліцейські зайняли острівець Перехіль, що знаходився під контролем Іспанії. За допомогою парашутного десанту *status quo* було відновлено, але між країнами виникла напруженість, яку адміністрація Х.М. Аснара виявилася не в змозі повністю усунути.

Нормалізацією відносин з Рабатом упритул зайнявся вже уряд соціалістів. Показово, що свій перший закордонний візит Х.Л. Родрігес Салатеро здійснив до Марокко, продемонструвавши, таким чином, добру волю і готовність до відновлення клімату добросусідства і поглиблення іспано-марокканського співробітництва. Адміністрація ІСРП зробила зусилля, щоб підтвердити вироблений у середині 90-х років минулого століття алгоритм взаємодії з північноафриканськими державами, у своїх основних рисах відповідає інтересам обох сторін. Мадрид відновив позитивну атмосферу й іспано-марокканського діалогу, завдяки, зокрема, хорошим стосункам, які існують між двома королівськими будинками.

Таке ставлення до Марокко пов'язане не лише через географічну близькість та історичні зв'язки, а також через те, що на її

території на цей момент розташовано два іспанські міста-анклави: Сеута²³ і Мелілья²⁴. Ще навіть перед вступом у НАТО противники цієї організації в Іспанії говорили, що НАТО не буде втручатися у справи, які не охоплюють її діяльність. Тобто НАТО не буде втручатися в справи Сеути і Мелілья.

Сапатеро підкреслив необхідність розвитку «привілейованих» відносин із Марокко, регулювання потоків іммігрантів і забезпечення політики соціальної інтеграції. У Середземномор'ї Іспанії необхідно повернутися до глобальної та збалансованої політики щодо Магрибу, заснованої не на конфронтації, а на співпраці з Марокко, до активних пошуків рішення західносахарської проблеми і до стимулювання середземноморської політики ЄС. Політика уряду ІСРП щодо Сеути і Мелільї залишилася незмінною, але довелося взяти під контроль імміграцію і демографічний тиск, що здійснюється з боку Марокко на ці іспанські міста.

У цьому контексті варто згадати про навмисний колапс, організований марокканською стороною на кордонах Сеути і Мелільї, де тисячі людей вимушені проводити по кілька годин під сонцем з тим, щоб марокканська митна поліція поставила печатку, яка дозволила б їм перетнути кордон. Така політика веде до економічного тиску на ці анклави, а її наслідком є те, що багато жителів Сеути і Мелільї протягом вже багатьох років не відвідували сусідню країну.

Разом з тим та легкість, з якою тисячі марокканців перетинають кордон з Іспанією, відображає відсутність взаємності і слабкість позиції Іспанії щодо Марокко. Усе це вже викликало критику з боку опозиції на адресу уряду Сапатеро, який нібито таким чином реабілітує в Європі корумпований режим Мохамеда VI. Раніше як лідер опозиції Сапатеро в ході візиту в Марокко звер-

²³ Іспанське автономне місто на північному узбережжі Африки. Місто являє собою невеликий напіванклав площею 19 км², оточений територією Марокко з півдня та Середземним морем з півночі.

²⁴ Іспанське місто і порт в Середземному морі. Має статус автономного міста. З моменту вступу в силу Статуту про Автономію Мелільї (Органічний закон 2/1995, 13 березня, опублікований в Офіційному державному бюлетені 14 березня 1995 р.) місто отримало статус автономного міста. На відміну від автономних співтовариств автономні міста не мають власних законодавчих органів. Мелілья представлена в парламенті Іспанії одним депутатом в нижній палаті і двома у верхній.

нувся до засобів масової інформації на фоні карти «Великого Магрибу», на якій Західна Сахара²⁵, Канарські острови²⁶, Сеута і Мелілья були пофарбовані тим самим кольором, що і Марокко. Ця карта відображає марокканські претензії, але тут виникає питання, як далеко може зайти Сапатеро з метою поліпшення відносин із Марокко. Насправді відмова від колишньої політики і зіткнення з США роблять необхідними поступки Марокко. Поки ще рано говорити про серйозні зрушення у цьому напрямку. Однак якщо вони і будуть, то перш за все щодо Західної Сахари.

Тим часом в Іспанії існує потужний рух солідарності з Фронтом Полісаріо, а просахарські настрої є домінуючими в суспільстві. Щороку 10 тис. сахарських дітей проводять літо в іспанських сім'ях в той час як понад 200 тис. дорослих продовжують проживати в таборах біженців.

Іспанія вивела свою адміністрацію із Західної Сахари в 1975 р. внаслідок Мадридського пакту, укладеного між Іспанією, Марокко і Мавританією. Мавританія відмовилася від своєї частини Сахари, а Марокко раптово окупувало частину Мавританії (південь території), яка є частина, що не належить йому за Мадридським пактом. Сахарська Арабська Демократична Республіка (САДР)

²⁵ Спірна територія на північному заході Африки, межує на півночі з Марокко, на сході та півдні з Мавританією, на заході омивається Атлантичним океаном. Цей 1000-кілометровий прибережний район Сахари був оголошений зоною впливу Іспанії в 1884 р., оскільки він знаходиться напроти Канарських островів; при одержанні незалежності в 1956 р. Марокко пред'явило права на цю територію, з 1973 р. усередині Іспанської Сахари виник рух за незалежність (Полісаріо). Коли в 1975 р. Іспанія відмовилася від території, вона стала керуватися Марокко і Мавританією. Полісаріо виступило проти такого розподілу, оголосило про створення Сахарської Арабської Демократичної Республіки (САДР), що призвело до громадянської війни. Коли Мавританія пішла з контрольованого нею південного сектора, Марокко зайняло його і почало будувати захисні споруди, закінчивши будівництво до 1987 р. У 1988 р. Марокко і Фронт Полісаріо прийшли до угоди про припинення вогню і проведення референдуму. Проте час від часу перестрілки продовжувалися. До кінця 1990 р. 70 країн визнали САДР.

²⁶ Група островів вулканічного походження, розташованих за 100 км від північно-західного узбережжя Африки, які входять у склад іспанських провінцій Лас-Пальмас і Санта-Крус-де-Тенерифе.

визнана 70 країнами та Організацією Африканської Єдності²⁷, членом якої вона є, тому Марокко вийшло з ОАЄ. Потім Фронт Полісаріо²⁸ інтенсифікував бойові дії, а Марокко підписав угоду про проведення референдуму, яку не було виконано.

Марокко послідовно відкидало всі плани ООН із врегулювання західносахарської проблеми. ООН, яка визнає Фронт Полісаріо як представника сахарського народу, вважає, що Іспанія не може передати суверенітет над цією територією в односторонньому порядку (недійсність Мадридського пакту 1975 р.), і в зв'язку з цим продовжує розглядати Іспанію як колоніальну державу, не визнаючи одночасно і законність марокканської окупації.

На сьогодні схваленим ООН рішенням західносахарської проблеми став так званий План Бейкера-2. Цей план передбачає створення автономії під марокканським суверенітетом і проведення протягом п'яти років референдуму про самовизначення. Під тиском міжнародного співтовариства Полісаріо висловило готовність «вивчити план», у той час як Марокко не хоче і чути про самовизначення «південних провінцій». Каменем спотикання є виборчий ценз, тобто питання про те, хто буде включений у виборчі списки в разі проведення референдуму. План Бейкера-2 передбачає надання права голосу марокканцям, які проживають на території з 30 грудня 1999 р., а також біженцям, які проживають на території Алжиру.

Під час візиту в Марокко Сапатеро не говорив про самовизначення, а лише про досягнення двосторонньої домовленості. Можливо, він апробує ідею рішення сахарської проблеми не в рамках ООН (світовий рівень), а на регіональному рівні, чого давно домагається Марокко. Тут же постає питання про досягнення запропонованої Францією чотиристоронньої угоди по Західній Сахарі (з участю Франції, Марокко, Іспанії і Алжиру), без участі самих сахарців.

Одночасно відбувся візит міністра закордонних справ Моратіноса до Алжиру, де він постарався запевнити, що позиція Іспанії залишається незмінною, беручи до уваги, що Алжир не бажає брати участі в чотиристоронній угоді і підтримує Фронт Полісаріо.

²⁷ ОАЄ перетворена в 2002 р. в Африканський союз.

²⁸ Військово-політична організація, що діє в Західній Сахарі. У 1970-1980-і рр. вела активну збройну боротьбу проти збройних сил Марокко та Мавританії, що окупували цю територію.

Експансія іспанського капіталу в Північній Африці в останні роки характеризується як збільшеними масштабами, так і помітною диверсифікацією бізнес-інтересів. Іспанські фірми, жорстко конкуруючи з іншими європейськими, в першу чергу французькими, та американськими компаніями, поставляють на північно-африканські ринки промислове й енергетичне устаткування, автомобілі та запасні частини, метали, пальне, пластмаси, бавовну, текстиль, сільськогосподарські добрива, продукти харчування і т. д. Завидну активність демонструють й іспанські інвестори. У сфері їх пріоритетних інтересів знаходяться, крім енергетики, також і телекомунікації, будівництво, хімічна та легка промисловість, аграрний сектор, туризм. Усе частіше відзначаються і спроби підприємств військово-промислового комплексу Іспанії за підтримки уряду «прорватися» на ринки озброєнь держав Магрибу.

У близькосхідному конфлікті Іспанія через свою географічну та історичну близькість підтримує Арабський світ. Арабомовні країни також намагаються приділити велику увагу співпраці з Іспанією через експорт нафти і газу, а також через те, що деякі великі Арабські компанії вклали значні кошти в економіку Іспанії.

Усі наведені та багато інших фактів свідчать, що економічна дипломатія займає домінуюче місце в загальному контексті міжнародної діяльності Іспанії в середземноморському регіоні. На цю обставину більшість експертів звертають увагу і в зв'язку з еволюцією «Барселонського процесу». На загальну думку, соціально-політична складова цього процесу, як вона мислилася в середині 90-х років минулого століття, не отримала достатнього розвитку і майже повністю поступилася місцем співпраці європейських і північноафриканських держав у торговельно-економічній та фінансовій сферах. Тим не менше, претендуючи на роль регіонального системоутворюючого чинника, офіційний Мадрид розгорнув у Середземномор'ї активну дипломатичну роботу, політично підкріплюючи експансію іспанських бізнес-структур.

* * *

В останні два десятиліття в цілому визначилася роль Іспанії в економічних, політичних і військових процесах в умовах глобалізації. Вона знайшла своє місце в західному економіко-політичному ядрі світової системи. Пошуки зовнішніх ринків стали умо-

вою існування і стабільного зростання іспанської промисловості і найважливішим дипломатичним завданням. Відбулося структурування системи державних пріоритетів, значно зросла міжнародна складова національних інтересів Іспанії. Зовнішня політика Іспанії нерозривно пов'язана з її внутрішньою політикою.

Виступаючи за перебудову нинішнього світопорядку на демократичних принципах, дипломатія Мадрида прагне органічно вписатися в рух міжнародного співтовариства до багатополярності. Виходячи з національних інтересів, Мадрид за допомогою дипломатії стає активним учасником процесу формування нового типу економічних і політичних міждержавних відносин. Латиноамериканський, середземноморський і азіатсько-тихоокеанський напрями змістовно доповнюють інші виміри зовнішньої політики — європейську і атлантичну — і логічно вписуються в концепцію багатополярного світу.

Просування привабливого образу країни за кордоном, використання політики «м'якої сили», політичний супровід та підтримка експансії іспанських корпорацій, особиста дипломатія короля Хуана Карлоса — ось тільки деякі складові дипломатичного інструментарію Мадрида. На цій основі відбувається становлення нової, більш збалансованої і зрозуміло артикульованої багатовекторної зовнішньої політики, яка дозволяє іспанській дипломатії висувати такі масштабні ініціативи, як «Альянс цивілізацій», і водночас посилювати інтенсивність контактів практично по всіх азимутах. Зовнішня політика Іспанії переживає період своєрідного ренесансу, набуваючи рис високопрофесійної дипломатичної діяльності.

§ 7. Головні пріоритети зовнішньої політики Португалії

Головним напрямком сучасної зовнішньої політики Португалії є співпраця в межах ЄС. Вступ до ЄЕС у 1986 р., який активно підтримував португальський народ, повернув Португалію на європейську арену міжнародних відносин. Португалія разом із значною частиною країн ЄС увійшла в Єврозону. Країна отримала певні вигоди: більш ефективний і єдиний ринок, зниження валютних ризиків. Португальські фірми отримали можливість експортувати свій товар і виставляти за нього рахунок в єдиній валюті. З іншого боку, прийняття євро поставило перед португальським

урядом нелегке завдання — підтримання економіки в суворій відповідності до вимог, що створені ЄС для кожної держави.

Португалія активно бере участь у всіх структурах Євросоюзу, спрямованих на інтеграцію економіки країни в економічний простір ЄС. Основний фінансовий інструмент ЄС — «Фонд підтримки Співтовариства QCA», створений у 1990 р. У 1990-93 рр. діяв фонд QCA-I, внески Португалії у цей фонд склали 534 млрд ескудо, а надходження з фонду — 1 693 млрд ескудо з позитивним сальдо, рівним 1 159 млрд ескудо.

У липні 2007 року Португалія прийняла від Німеччини головування в ЄС. На тому ж пленарному засіданні, де країна прийняла президентство в Європейському союзі, вона отримала 21,5 млрд євро до 2013 року, які мають бути використані на кваліфікацію робітників і підвищення рівня освіти.

Пріоритетом політики Португалії в рамках ЄС на 2007 — 2008 роки стало зміцнення зв'язків з Африкою та країнами Латинської Америки. Основне завдання країна вбачала в досягненні прийняття базового договору про принципи функціонування ЄС, що їй з успіхом вдалося втілити в життя. Першого грудня 2009 року набрала чинності Лісабонська угода.

Одним з головних напрямків політики під час головування в ЄС Португалія визначила також співпрацю з Росією. Серед інших пріоритетів Португалії в період головування в ЄС держсекретар Лобо Антунес назвав відносини з Бразилією і країнами Африки, а також боротьбу з нелегальною міграцією і кліматичними змінами.

Держсекретар Португалії висловився за ухвалення прийняття Туреччини в ЄС і виконання зобов'язань перед іншими країнами-кандидатами за умови реалізації ними вимог Брюсселя. Крім того, Лобо Антунес заявив про необхідність вирішення питання про статус Косово з урахуванням інтересів усіх сторін.

Світова економічна криза, що розпочалась у 2008 році, вплинула на економіку країни: зменшився експорт португальської продукції та іноземні інвестиції. Проблеми Португалії змушують її просити допомоги у Євросоюзу. ЄС виділив Лісабону 78 млрд євро на три роки. Запропонований план виходу з боргової кризи для Португалії виявився не таким обтяжливим, як для інших країн. Затверджений план не передбачає також зменшення зарплат у державному секторі чи розміру мінімальної оплати праці, на які змушені були погодитись Греція та Ірландія.

Відносини з країнами лузофонами²⁹ (португаломовними) мають для Португалії принципове значення в плані використання традиційних зв'язків для розвитку торгово-економічного співробітництва з цими країнами як на національному, так і на загальноєвропейському рівні. Країни співпрацюють на політичній арені головним чином у трьох організаціях: Співтовариство португаломовних країн ПАЛОП, ЄС — МЕРКОСУР, Іbero-американські саміти.

Співтовариство португаломовних країн — міжнародна організація, створена в 1996 році, до якої входять п'ять країн Африки, де португальська мова є офіційною мовою: Ангола, Кабо-Верде, Гвінея-Бісау, Мозамбік та Сан-Томе і Принсіпі. Їх зазвичай називають ПАЛОП, що є аббревіатурою від офіційної назви об'єднання на португальській мові PALOP (Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa).

Починаючи з 1980-х рр. Португалії вдалося частково повернути політичні та економічні позиції в своїх колишніх колоніях Африки. Колишня метрополія прагне зберегти країни ПАЛОП у зоні свого політичного й економічного впливу. При цьому відносини з колишніми колоніями африканськими формуються під впливом історичного минулого, спільної мови і політичних та економічних інтересів. Розвиток всебічних відносин із португаломовними країнами Африки є на сучасному етапі одним із пріоритетних напрямків португальської зовнішньої політики, поряд із політикою в рамках Європейського Союзу і блоку НАТО.

Збереження португальського впливу в португаломовних країнах Африки вирішується, головним чином, у рамках Співтовариства португаломовних країн. На сьогодні співпраця в рамках ПАЛОП включає політичний, економічний, культурний, військовий, соціальний аспекти, а також захист і поширення португальської мови у світі. Незважаючи на диверсифікацію відносин, ПАЛОП стикається з серйозними проблемами, насамперед фінансового характеру, які обмежують її роботу й ефективність. Історич-

²⁹ Лузофони (від грец. Лузос — «лузітанський», тобто відноситься до римської провінції Лузітанія — антична назва Португалії та фонос «звук») — в широкому сенсі португаломовне населення планети: Бразилії, Португалії, Анголи, Мозамбіку, Східного Тимору, та ін. Лузофонія — це продукт п'ятсотлітньої Португальської колоніальної імперії.

ного досвіду, культурної та мовної спільності недостатньо для розвитку ПАЛОП як впливового та ефективного інтеграційного об'єднання.

У сфері зовнішньоекономічних відносин країни ПАЛОП важливі для Португалії насамперед як джерело доходу, альтернативного фінансування ЄС, і великого ринку збуту португальських товарів. Проте обсяг її економічних відносин залежить від політичної та економічної ситуації в кожній з португаломовних країн, а також від зацікавленості Португалії в їх ресурсах. Основними партнерами Португалії серед ПАЛОП є Ангола та Мозамбік.

Потенціал розвитку відносин Португалії з її колишніми африканськими колоніями високий і поширюється практично на всі сфери співробітництва. Встановлення миру в усіх португаломовних країнах Африки теж позитивно позначається на їх соціально-економічному і культурному розвитку.

Португалія активно підтримує стосунки Європейський Союз — МЕРКОСУР. Вона розвиває відносини з МЕРКОСУР у бік поглиблення співпраці і налагодження тісних зв'язків. Що стосується португальського імпорту, то в ньому країни МЕРКОСУР займають трохи більш помітну частку (2,7%), головним чином (до 3/4) за рахунок імпорту з Бразилії, в той час як на португаломовні африканські країни припадає лише трошки більше 1% португальського імпорту.

Португалія і Бразилія мають особливі стосунки. Вони пройшли спільний історичний шлях і мають спільні культурні, етнічні і національні особливості. Вони тісно співпрацюють у всіх сферах діяльності. Щорічний товарообіг між Бразилією та Португалією становить 558 млн. дол. Португалія є сьомим найбільшим інвестором у бразильську економіку. Інвестиції становить приблизно 8 млрд дол.

Велика кількість бразильських мігрантів проживає в Португалії. Перша угода з питань громадянства для бразильців підписана в 2003 році. Згідно зі статистикою, більшість шлюбів з іноземцями (більш ніж 5 тис. шлюбів із 48 тис. в рік) укладені саме з бразильськими громадянами.

Важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності Португалії є співпраця зі США. Американсько-португальський товарообіг порівняно невеликий. Головна сфера співпраці — це переважно в контексті НАТО. Американська військова присутність на

Азорських островах сягає корінням Другої світової війни. У 1995 році між США і Португалією була підписана Угода про співробітництво та оборону, ВПС США в Європі діють у тісній співпраці з португальськими військово-повітряними силами. Ця співпраця є важливим компонентом взаємодії Європейського командування США в Португалії. Цей доступ підтримує розгортання американських сил у Європі, на Близькому Сході, Азії та Африці. Португальський уряд шукає більш тісної співпраці з Африканським командуванням США для синхронізації взаємодії зусиль, і зміцнення двостороннього та багатостороннього співробітництва з США на африканському континенті.

Скинувши баласт авторитарного минулого, Португалія досить швидко включилася в загальноєвропейські процеси. Вона є членом багатьох міжнародних організацій, таких як ЄС, ООН, НАТО та ін., долучилась до Єврозони. У своєму економічному і політичному розвитку країна досягла вагомих результатів. Зовнішня політика Португалії на сучасному етапі формується, виходячи з національних інтересів. Основні політичні й економічні партнери Португалії це, в першу чергу, країни ЄС, а також традиційно — португаломовні країни.

Контрольні запитання

1. *У чому суть «доктрини Санта-Розы»?*
2. *Що таке «Альянс цивілізацій»?*
3. *Які головні пріоритети зовнішньої політики уряду Х.М. Аснара?*
4. *Яка суть Барселонського процесу?*
5. *Які головні пріоритети зовнішньої політики Португалії?*

РОЗДІЛ 9.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ КРАЇН ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

Доктрина зовнішньої політики Фінляндії чітко визначена в державній програмі, і нейтралітет не є частиною її.

Олександр Стубб
(МЗС Фінляндії)

Часи змінилися. Єдине, що лишилося незмінним, — наша політика неучасті у військових союзах. Наше економічне процвітання — результат, а то й риса, характерна для нашої політики нейтралітету.

Генрік Лільєгрєн
(шведський дипломат)

- § 1. Євроінтеграційний напрям зовнішньої політики Швеції.
- § 2. Нейтралітет Швеції та її військово-політичні відносини з ЄС і НАТО.
- § 3. Євроінтеграційні прагнення Норвегії.
- § 4. Співпраця Норвегії в контексті європейської системи безпеки і оборони.
- § 5. Нова зовнішньополітична концепція Данії.
- § 6. Європейська складова дипломатії Данії.
- § 7. Еволюція зовнішньополітичних пріоритетів Фінляндії.
- § 8. Основні напрями зовнішньополітичного курсу Ісландії.
- § 9. Північна рада — система співробітництва країн Північної Європи.

§ 1. Євроінтеграційний напрям зовнішньої політики Швеції

Протягом довгого часу політика нейтралітету не дозволяла Швеції домагатися вступу до ЄС. Швеція задовольнялася членством у менш жорстко організованій Європейській асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). Проте зміни в Європі і закінчення «холодної війни» дозволили переглянути цю позицію. У 1990 р. Швеція оголосила про своє рішення подати заявку на вступ до Європейського союзу. Це рішення стосувалося не тільки змін у зовнішньополітичному курсі країни, а й означало, що процеси інтернаціоналізації, що вже зачепили економіку Швеції як країни, залежної від зовнішніх ринків.

У липні 1991 р. Швеція подала заяву про прийом до ЄС, у листопаді 1994 р. шведський народ на референдумі схвалив вступ до ЄС. Прихильники інтеграції перемогли з невеликою перевагою голосів (52,3%). Практично це означало, що в країні стався розкол із проблеми подальшого розвитку країни. Те ж саме трапилося і з більшістю політичних партій.

Першого січня 1995 р. країна стала повноправним членом ЄС. Швеція оголосила, що вона розділяє довгострокові цілі ЄС і підтримує його заходи щодо створення економічного і політичного союзу.

Адаптація шведської економіки, яка нещодавно вийшла з економічної кризи, яка мала місце на початку 1990-х рр., пройшла напрочуд гладко. Швеція швидко і повно інкорпорувала у внутрішнє законодавство ЄС. Щодо екологічних законів Швеція найчастіше виконує роль лідера в ЄС, виступаючи за введення більш повного регулювання цієї сфери та встановлення більш жорстких норм забруднення. Під впливом ЄС Швеція піддала свою економіку суттєвій лібералізації і дерегулюванню. У країні була приватизована велика частина її державного сектору економіки. При цьому була істотно розширена сфера дії ринкових механізмів, у тому числі шляхом передачі в приватні руки деяких видів соціальних послуг, що надавалися раніше державними чи муніципальними підприємствами (транспорт, комунальні послуги). Були знижені податки на прибуток корпорацій і на доходи приватних осіб.

Останні 15 років йде поступове пристосування шведських національних політичних механізмів до процесів інтеграції. Намагаючись зробити процес прийняття рішень в європейських інститу-

тах влади більш зрозумілим для шведських громадян, шведські політики говорять про необхідність максимально широко поширювати інформацію про діяльність ЄС. Шведські політики, даючи свої коментарі до Білої книги з проблем управління, спеціально відзначали важливість розуміння своїми громадянами процесу прийняття рішень і діалогу для зміцнення легітимності ЄС.

Після 16 років перебування Швеції в Європейському союзі можна з упевненістю сказати, що принципи демократії, характерні для цієї країни і сформовані упродовж багатьох років, а може, й століть, зробили певний вплив на цю міжнародну організацію.

Розвиток взаємин Швеції з ЄС ілюструє ту роль, яку країна відіграла під час її головування в Європейському союзі в період з 1 січня до 1 липня 2001 р. У цей час Швеція запропонувала своїм партнерам по ЄС програму, що отримала назву три «є»: економіка (зайнятість); розширення ЄС на Схід; охорона навколишнього середовища. Забезпечення зайнятості стало пріоритетом Швеції в період її головування в ЄС внаслідок прийняття так званої Лісабонської стратегії (2000 р.). Вирішення цього завдання ЄС бачить на шляху проведення економічних реформ, розвитку інноваційної діяльності, розширення застосування інформаційних технологій, розвитку освіти, соціального забезпечення та підвищення суспільного добробуту. Завдання полягає в тому, щоб політика ЄС адекватно відображала демографічні зміни в країнах Союзу.

Під час шведського головування Євросоюзом був прийнятий і став знаменитим шведський «принцип гласності» або, як він ще називається, принцип вільного доступу до офіційних документів громадянам, яким справедливо пишаються шведи. Відкритість і прозорість процесу прийняття рішень, на переконання шведів, — одна з умов функціонування демократичного суспільства.

Слід зазначити, що впровадження Євросоюзом шведського принципу гласності йшло не зовсім гладко, і переговори з цього питання були важкими і тривалими. Коли Швеція ще тільки подала заявку про вступ до Європейського союзу, єдиним пунктом, за яким шведські політики не були готові йти на компроміс, був саме принцип гласності. Було навіть заявлено, що якщо ця попередня умова не буде прийнята європейськими політиками, то вступ Швеції в ЄС стане неможливим.

У 1997 р. цей принцип все ж був прийнятий в ЄС. Тепер слід було пристосувати європейську юридичну практику до нового

закону. В кінцевому підсумку компроміс був знайдений, але з поправками шведського варіанту.

Ще одним важливим напрямком європейської політики Швеції стала її участь у програмі «Північний вимір». Ідея «Північного виміру» виникла в 1997 р., а реально він розвивається з 1999 р. У країнах, що беруть участь у програмі, проживає близько 80 млн. чоловік, у тому числі 24 млн. — у Скандинавських країнах і Фінляндії.

Регіон має величезний природно-ресурсний потенціал: тут розташовані на шельфі Баренцового моря потужні нафто- і газоносні родовища, на Кольському півострові — великі родовища кольорових металів, мінералів, а також регіон багатий лісовими і рибними ресурсами. Велика частина природних ресурсів розташовується в російській частині північноєвропейського регіону. Якщо за більшістю видів первинних природних ресурсів переважає Російська Федерація, то за найважливішими економічними показниками (такими, як: рівень ВВП на душу населення, а також обсяг і доступність фінансових ресурсів) переважають її партнери.

Спочатку ідея «Північного виміру» була висловлена прем'єр-міністром Фінляндії Пааво Ліппоненом, а Швеція підтримала тоді фінську ініціативу. Задум «Північного виміру» полягав у тому, щоб залучити фінансові ресурси й організаційні можливості ЄС для розвитку на паритетних засадах північноєвропейського регіону як єдиного цілого. Зрештою, 31 травня 1999 р. чергове засідання Ради визначило напрямки і пріоритети політики «Північного виміру».

«Північний вимір» на сьогодні знаходиться на підйомі, що пов'язано з дією таких чинників. «Північний вимір» починався як політика ЄС, спрямована на північ європейського регіону і Росії, але тепер він розглядається як рівноправна співпраця чотирьох рівних сторін: Росії, ЄС (і Швеції в складі Союзу), Норвегії та Ісландії. Поступово в ЄС зміцнилося розуміння, що Росія є ключовим учасником цього інструменту співпраці, і Швеція сприяла цьому.

Європейська рада в Гетеборзі в червні 2001 р. (в період головування Швеції в ЄС) розглянула перший повний звіт по реалізації політики «Північного виміру», і були вибрані три пріоритети: екологія, проблема Калінінградського анклав, боротьба зі злочинністю.

Референдум у Швеції щодо євро, який відбувся 14 вересня 2003 р., показав, що відносини Швеції і ЄС не є простими. На ре-

ферендум було винесено питання про можливу участь країни в третій фазі ЕВС і євро. 56,1% шведських виборців, що з'явилися на виборчі дільниці, висловилися проти відмови від шведської національної грошової одиниці — крони на користь єдиної валюти ЄС і тільки 41,8% висловилися за. Референдум показав, що шведи побоюються того, що введення євро викличе зростання цін, призведе до скорочення системи соціального забезпечення, посиляться вплив на стан шведської економіки більш низького економічного зростання у ФРН і Франції.

Таким чином, Швеція продовжує залишатися однією з найбільш критично налаштованих щодо Євросоюзу країн, і чи не головним аргументом є те, що інтеграція несе в собі ризик для демократії, суверенітету країни. Вступ до Євросоюзу стимулювало більш критичне ставлення до себе в Швеції. Піддається сумніву навіть така, здавалося б, непорушна цінність шведської демократії, як мистецтво здобуття консенсусу при зіткненні різних політичних інтересів.

§ 2. Нейтралітет Швеції та її військово-політичні відносини з ЄС і НАТО

Сутність зовнішньої політики Швеції зводиться до політики свободи від союзів у мирний час із метою збереження нейтралітету в разі війни. На відміну від Швейцарії та Австрії, нейтралітет яких базується на багатосторонніх договорах і міжнародних гарантіях, шведський нейтралітет ґрунтується на односторонньому волевиявленні самої держави. Шведський нейтралітет — явище складне й суперечливе, не вкладається в рамки однозначних оцінок і критеріїв. Зовнішня політика Швеції, як і зовнішньополітичний курс Данії і Норвегії, схожих з нею своїми історичними долями, складався і закріплювався під впливом особливостей географічного та економічного стану цих держав. Володіючи важливими ключовими позиціями на півночі Європи (Норвегія та Швеція) і контролюючи основні морські шляхи між Балтикою і Північним морем (Данія), Скандинавські країни завжди приймалися в розрахунок у глобальній стратегії великих держав. Для останніх часом важливіше було зберегти їх «буферне» становище, ніж безпосередньо підключити до своєї військової системи. Відомо, що гітлерівський рейх на перших етапах війни віддавав пе-

ревагу мати Швецію як нейтральну державу. План її захоплення («Полярна лисиця») з'явився вже пізніше.

Інша важлива обставина, що наклала відбиток на формування зовнішньої політики Швеції, — її місце у світовій економіці та міжнародному поділі праці. У період між двома світовими війнами визначився географічний напрямок шведської зовнішньої торгівлі. Головними торговими партнерами Швеції стали Велика Британія та Німеччина. З іншого боку європейські країни виявилися ємним ринком збуту не тільки традиційних шведських товарів (залізна руда, целюлоза, ліс), але й дорогої спеціалізованої продукції (шарикопідшипники, електровироби, боєприпаси, зброя). Розвиток і зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків із найбільшими країнами Європи, на яку припадало 2/3 зовнішньоторговельного обороту Швеції, стало важливою передумовою зростання її економіки і успішності зовнішньоторговельної експансії.

На відміну від інших північних країн — Данії і Норвегії, що вступили в 1949 р. в НАТО, шведський уряд не тільки підтвердив свою прихильність позаблоковій політиці, а й став на шлях активного нейтралітету і діяльної участі у міжнародному житті з метою запобігання ядерної війни. Швеція — член ООН (з 1946 р.), а також багатьох інших міжнародних організацій. У сучасних умовах Швеція, як правило, підтримує кроки, направлені на розрядку напруженості і встановлення сприятливого міжнародного клімату, часто виступає з посередницькою місією. Швеція виступила з низкою важливих акцій у галузі ядерного роззброєння. У 1963 р. Швеція одна з перших підписала Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах. У Женевському комітеті з роззброєння шведські представники входять до групи неприєднаних держав. Разом з іншими членами комітету вони брали участь у підготовці висунутого з ініціативи Радянського Союзу договору про нерозповсюдження ядерної зброї. У 1969 р. риксдаг ратифікував договір. Шведські представники виступають за повну заборону всіх ядерних випробувань і повне знищення бактеріологічних і хімічних засобів боротьби.

Із початком 90-х рр. Швеція змінила формулювання своєї офіційної політики безпеки. Починаючи з 1992 р. уряд невпинно заявляв, що політика військового неприєднання Швеції залишиться незмінною. Наприкінці 90-х років це формулювання стало предметом дискусії і критики як невідповідне в нових умовах (малося

на увазі розширення НАТО). У підсумку соціал-демократичний уряд у лютому 2002 р. досяг домовленості з опозицією про нове формулювання. У ній не згадується про необхідність збереження нейтралітету, йдеться про більшу «відкритість» військового неприєднання у мирний час у питаннях співпраці і про те, що «найбільш ефективно протистояти загрозам миру та безпеці можна лише шляхом колективних дій та у співпраці з іншими країнами». Хоча, зрозуміло, НАТО прямо не згадується, багато хто — і прихильники, і противники вступу в союз — тлумачать нове формулювання як таке, що дає можливість приготувань до такого варіанту.

У цілому набір аргументів на користь вступу в НАТО, висловлюваних у Швеції, багато в чому перегукується з іншими країнами, які претендували або претендують на вступ до НАТО. Швеція точно впевнена, що жодна велика європейська держава не повинна в односторонньому порядку домінувати в північноєвропейському регіоні, і присутність США бачиться як протизвагу подібній можливості. Наприклад, у кооперації у сфері озброєнь необхідно «балансувати» між Європою та Америкою.

Важливо підкреслити, що операції під проводом Альянсу за участю країн-партнерів у зовнішньополітичній доктрині Швеції визнаються первинними в європейському кризовому врегулюванні, хоча ЄС і його СЗПБ також є важливим інструментом політики безпеки.

Підтримка Швецією трансатлантичної солідарності особливо зросла після терористичних атак 11 вересня 2001 р. Країна також зробила практичні кроки в цьому напрямку, виступивши з пропозицією про поліпшення функцій Ради євроатлантичного партнерства для боротьби з цією загрозою.

Що стосується вступу Швеції до НАТО, то, незважаючи на дискусії з цього питання, вона вступить в НАТО тільки в тому випадку, якщо для неї виникне реальна, а не гіпотетична можливість військової загрози. Але у зв'язку з набранням чинності Лісабонського договору закладається юридична основа для надання військової допомоги країнам Союзу. Крім того, ще 16 червня 2009 р. риксдаг прийняв рішення про те, що країна має бути готовою приймати і надавати військову допомогу.

Якщо говорити про кроки, зроблені на шляху зближення Швеції з НАТО, то зроблено тут справді чимало, і розвиток йде по зростаючій. Це перехід збройних сил на стандарти НАТО, і від-

працювання взаємодії з НАТО шляхом участі в спільних маневрах, використання для поглиблення «оперативної сумісності» заходів у рамках «Партнерства заради миру» та багато іншого.

Швеція активно співпрацює у військовій сфері з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру». Вона бере участь у керованих НАТО операціях з управління кризами у Косово і в Афганістані, в 2006 р. їх ЗС було задіяні в найбільших маневрах і штабних навчаннях НАТО у Норфолку (США).

Останнім часом посилюється прагнення налагодити військове та військово-технічне співробітництво між північними країнами — членами НАТО та країнами, які поки не входять до Альянсу. Так, у серпні 2007 р. командувачі оборонних сил Швеції та Норвегії висунули пропозицію про співпрацю між цими країнами у виробництві підводних човнів, танків та інших видів озброєння, спільну підготовку військовослужбовців, координації військових доктрин.

Серед країн-членів ЄС саме Швеція виявляє позитивне ставлення до спільної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки (СЗПБ). При обговоренні проекту Європейської конституції Швеція виступала за те, щоб головним принципом було однаковість, але допускала і кваліфіковану більшість, коли, на думку деяких країн, запропоновані рішення суперечили їхнім національним інтересам.

Вважаючи принцип одноголосності в питаннях, що стосуються військових і оборонних аспектів дуже важливим, Швеція розглядає СЗПБ як сферу, де важливо мати повну підтримку всіх її учасників.

Будучи неприєднаною країною, Швеція підтримує співпрацю з НАТО у врегулюванні криз, за винятком питань, визначених ст. 5 Північноатлантичного договору. Шведи вважають, що більш глибоке політичне співробітництво, посилення можливостей ЄС у сфері безпеки та оборони як глобального чинника має центральне значення в зміцненні більш рівноправної трансатлантичної співпраці.

Європейська стратегія безпеки і створення можливостей з управління кризами розглядаються Швецією як такі, що мають дуже важливе значення для продовження розвитку, при якому ЄС може стати одним з головних чинників безпеки у світі.

Одним з основних питань для Швеції є внесок у потенціал ЄС з управління кризами і, зокрема, створення контингенту швидко-

го реагування під її керівництвом. Шведські підрозділи зможуть брати участь у виконанні будь-яких операцій ЄС, у тому числі і під командуванням НАТО, включаючи зміцнення миру, не вважаючи, що це суперечить політиці військового неприєднання.

Операції ЄС з управління кризами в цілому, на думку Швеції, були успішними. Позитивну оцінку шведи дали діям ЄС з врегулювання кризи в Македонії в 2001 р., де ЄС і НАТО здійснювали взаємодію, і вважають, що така лінія союзу могла б стати моделлю на майбутнє.

У зв'язку з Іраком Швеція (позиція якої була близька до французької і не виключала військових операцій, але за умови мандата Ради Безпеки ООН) неодноразово висловлювала жаль, що не вдалося досягти єдиної позиції всередині ЄС. Шведи вважали, що військовим інспекторам (а їх очолював швед Ханс Блікс) потрібно було дати більше часу для розслідувань. Військові операції, здійснені без мандата РБ ООН, на думку Швеції, є явним порушенням міжнародного права. Швеція вважає важливим, щоб ООН як єдина організація, яка може надати міжнародну легітимність застосування сили, стала більш ефективною у вирішенні нових завдань.

Швеція надає великого значення діяльності ЄС з управління кризами не тільки в Європі, але і в більш глобальному масштабі, включаючи Африку, Близький Схід та Азію. Шведські підрозділи також брали участь в операції ООН МОНУК (MONUC) в Конго і місії ООН в Ліберії.

Участь Швеції у союзі і, конкретно, в Європейській політиці безпеки та оборони призвела до змін в основних елементах політики Швеції в сфері оборони. Нова ситуація стала головною причиною того, чому Швеція, як і багато інших країн в Європі, відходить від національної оборони, яка базувалася тільки на загрозі агресії. Натомість країна прагне до формування більш гнучкої, сучасної оборони, яка була б здатною до швидких і ефективних міжнародних місій. У самій Швеції триває процес адаптації до нової ситуації, проводиться реформа збройних сил, яка почалася в 90-х роках.

Загалом цілями оборонної доктрини Швеції є збереження миру і незалежності країни шляхом сприяння запобіганню та управлінню кризами і конфліктами в навколишньому світі; відстоювання територіальної цілісності; оборони Швеції від зброй-

них нападів; захисту цивільного населення і забезпечення найбільш важливих суспільних функцій у разі війни. Швеція вважає, що важливо також розвивати і сучасні технології та озброєння. Одним з головних елементів реформи є більш взаємопов'язана стратегія поставок оборонного матеріалу, включаючи координацію НДДКР в галузі оборони і технічного розвитку.

Таким чином, у Швеції спостерігається усвідомлення необхідності включення в європейські процеси в галузі політики безпеки. Це викликано, перш за все, зростаючими темпами європейської інтеграції і боязню залишитися за межами активного політичного поля.

§ 3. Євроінтеграційні прагнення Норвегії

Норвегія проводить найбільш автономний на Півночі Європи курс політики щодо ЄС. Вперше Норвегія подала заявку на вступ в ЄЕС в 1962 р., після того, як це зробила Великобританія. Загалом, орієнтація на атлантичні держави була далеко не чужа норвезької політичній еліті. Однак після відхилення Францією британської ініціативи, Норвегія зітхнула, швидше, з полегшенням. На початку 1970-х рр., коли Великобританія відновила переговори про приєднання, у Норвегії вибухнула серйозна політична криза, що вилилася в зміну кількох урядів. 25 вересня 1972 р. на референдумі з питання про приєднання понад 53% громадян проголосували «проти».

У 1990-і рр. ставлення до процесів на континенті зазнало у Норвегії деяких змін, і уряд знову подав заявку на вступ до ЄЕС. Проте на референдумі 1994 р. більшість населення країни знову висловилося проти приєднання до Союзу. 52,2% норвезьких виборців проголосували проти вступу країни до ЄЕС, при високій явці в 89%. Особливо різко проти ЄС налаштоване населення північних губерній Норвегії, в деяких провінціях на півночі близько 70% голосувало проти ЄС, зате в столичному регіоні, навпаки, 70% проголосувало за вступ до ЄС. Позицію Норвегії з питання участі в ЄС визначає особливий характер норвезької економіки. Оскільки вона бере участь в єдиному європейському економічному просторі, то велика частина директив ЄС (близько 80%) була інкорпорована у внутрішнє законодавство. Під впливом ЄЕП і директив Комісії ЄС Норвегія була змушена лібералізувати

свою економіку, приступити до проведення приватизації, у тому числі був проданий пакет найбільшої і економічно високоефективної державної нафто- і газодобувної компанії «Статойл», яка за економічними показниками приватизації не підлягала. Однак Норвегія підкорилася вимогам ЄС щодо відкриття ринку газу та забезпечення конкуренції.

Взаємини Норвегії з ЄС визначаються тією обставиною, що Норвегія — це маленька країна, яка володіє великими особливостями. Її внутрішньополітичне життя протікає досить бурхливо. Зокрема, вона вже двічі сказала «ні» ЄЕС: у 1972 і 1994 рр. Горде норвезьке «ні» ЄС може прозвучати і в третій раз, якщо справа дійде до ще одного референдуму. Негативне ставлення Норвегії до цього блоку в минулому визначалося дією низки важливих чинників, більшість з яких не втратили свого значення і на початку XXI ст. Одним із неявних постулатів, на основі яких розвивається європейська інтеграція, є переконання в тому, що національний суверенітет у сучасних умовах стає все більш застарілим поняттям, яке має піти в минуле. Для норвежців таке ставлення до суверенітету неприпустиме, оскільки на відміну від більшості інших країн Західної Європи Норвегія — це дуже молода держава, яка тільки відзначила перші 100 років свого самостійного існування, що починалося з отримання незалежності від Швеції в 1905 р.

Перетворення Норвегії в одну з найбільш процвітаючих держав світу, яке сталося в роки її самостійного розвитку, ніяк не може привести норвежців до розчарування в національній незалежності. Економічний добробут створює атмосферу соціальної, політичної та економічної безпеки, яка є невід'ємною цінністю норвезького способу життя, а з такими перевагами добровільно не розлучаються. Структура економіки Норвегії принципово відрізняється від економіки країн ЄС. По-перше, вона володіє великими нафтовими і газовими ресурсами і є третім за величиною експортером вуглеводнів у світі, в той час як ЄС є найбільшим імпортером палива. Це ставить норвезьку економіку в унікальне становище в Європі, багато в чому визначаючи її економічну політику. У Норвегії і ЄС різні інтереси щодо розвитку цін на паливо, масштабів його видобутку, швидкості використання паливних ресурсів норвезького морського шельфу, організації ринку палива, податкової політики, регулювання трудових конфліктів у паливних галузях і т.д.

На відміну від більшості країн-членів ЄС розвиток норвезької економіки значною мірою ґрунтується на використанні природних ресурсів: нафти і газу, руд кольорових металів, гідроресурсів, рибних запасів. Саме тут країна володіє компаративним перевагами, які реалізуються в галузі кольорової металургії, рибальства, судноплавства і суднобудування, гідроенергетики, на основі яких формується її експортний профіль. У сфері підтримки сільського господарства, розвитку енергетики, охорони навколишнього середовища, підтримки балансу між регіонами та деяких інших ділянках економіки інтереси Норвегії відрізняється від ЄС. Норвегія є піонером і засновником аквакультури — нової форми економічної діяльності, не характерної для ЄС. Усе це визначає існування тут відмінної від ЄС економічної та суспільної структури і диктує їй проведення іншої економічної політики, ніж у європейського блоку 27 країн. Саме тому норвезьку економіку недоцільно підводити під загальні західноєвропейські правила і норми. З іншого боку, сільське господарство, рибальство, аграрні та північні комуни, природа Норвегії потребують більш високого рівня захисту, ніж це прийнято в рамках ЄС, що знову-таки ставить її в особливе становище.

Фактично Норвегія вже користується всіма тими перевагами, які може надати економічна інтеграція ЄС. Завдяки угоді 1992 р. про створення Європейського економічного простору Норвегія користується безперешкодним доступом на внутрішній ринок ЄС. Таким чином, вступ до ЄС не принесе Норвегії нових економічних переваг, але накладе на неї додаткові зобов'язання. Наприклад, всередині ЄС Норвегія, швидше за все, стала б однією з держав-донорів Союзу. Аргумент на користь вступу в ЄС, що ґрунтується на можливості впливати на політику ЄС, не переконливий, такі надії — швидше примарні, ніж реальні.

Норвегія не відчуває тих валютно-фінансових труднощів і напруги, з якими стикається більшість держав ЄС, у тому числі і такі великі країни з надійною економікою, як ФРН або Франція. Перспектива старіння населення не носить для неї такого загрозливого характеру, тому що ресурси державного Пенсійного фонду, призначеного для майбутніх поколінь, за своїми розмірами перевищують державний бюджет країни. Профіцит державного бюджету Норвегії досягає в окремі роки 15 млрд. дол., тоді як навіть найпотужніші економіки ЄС, які довгий час служили локо-

мотивами інтеграції, зіткнулися з труднощами в утриманні рівня дефіциту держбюджету в рамках критеріїв євро. Якщо більшість західноєвропейських країн з економічних міркувань змушені переглядати багато механізмів соціальної підтримки населення і проводити реформи соціальної системи, то Норвегія не відчуває фінансового тиску в цьому напрямку і в змозі підтримувати існування суспільства загального блага, хоча на соціальні потреби йде до 2/3 державного бюджету країни. Норвезька економіка та економічна політика погано піддаються стандартизації у відповідності з умовами, характерними для ЄС. Перший норвезький парадокс полягає в тому, що Норвегія менше зацікавлена в ЄС, ніж ЄС в Норвегії.

Незважаючи на те що Норвегія не є учасницею ЄС, її (за умовами її участі в європейському економічному просторі) обтяжили внесками в так званий Фонд вирівнювання соціальних та економічних відмінностей. У період 2004-2009 рр. вона змушена була внести в цей фонд 567 млн. євро.

По-перше, вступ Норвегії підвищив би паливну забезпеченість Союзу, який відчуває небезпечну залежність від поставок палива ззовні. По-друге, після останнього розширення ЄС на Схід, усунення ЄАВТ шляхом поглинання його членів разом чи поодиночі, перетворилося для ЄС у питання престижу. Вирішення цього питання на користь ЄС має символізувати повну перемогу інтеграційної концепції спільного ринку над ідеєю зони вільної торгівлі. По-третє, участь Норвегії в НАТО з одночасною неучастю в ЄС знову-таки ставить її в унікальне становище і стає для ЄС неприємним питанням в умовах, коли Європа переходить до загальної зовнішньої політики і політики безпеки, а також формує європейський військовий обмежений контингент швидкого реагування. Збереження Норвегією прийнятого курсу і вже вираженої блокової орієнтації можна інтерпретувати як перевагу атлантичної солідарності в порівнянні з європейською згуртованістю. У цьому полягає другий норвезький парадокс. Саме існування Норвегії поза економічним і валютним союзом країн ЄС на порозі його переростання у військовий і політичний союз є викликом для ЄС, висловлює прагнення цієї країни дистанціюватися від блоку 27 європейських країн.

§ 4. Співпраця Норвегії в контексті європейської системи безпеки і оборони

Після закінчення «холодної війни» і переходу до постбіполярної системи поглибилася участь Норвегії в процесах світової інтернаціоналізації та регіональної інтеграції. Домінуючий «атлантичний» напрям зовнішньої політики втратив визначальну роль. Географічне розміщення і велика протяжність берегової лінії, які були причинами геополітичного перетворення Норвегії у важливий стратегічний плацдарм НАТО, сьогодні також зменшилися. Норвезька політика — «базова» і «атомна», яка декларувала відмову від розміщення іноземних військ і ядерної зброї на території країни в мирний час, були зняті з політичного порядку денного владою. Зростаючу роль відіграє «європейський» напрям, незважаючи на вимушену відмову від вступу країни в ЄС в результаті двох референдумів 1972 р. і 1994 р. Хоча вони створили певні труднощі для правлячих кіл у відносинах з основними союзниками в Європі, це не заважає активному розвитку співробітництва з Євросоюзом.

Норвезький Стортинг висунув у 1992 р. два взаємозалежних варіанти розвитку відносин з ЄС з метою уникнути маргіналізації. Вони включали в себе посилення скандинавської складової політики безпеки в рамках ЄС після вступу до організації трьох північноєвропейських країн (на той час були подані заявки на вступ) і «європеїзацію» норвезьких відносин із Росією на півночі. Значалося, що таким чином норвезьку безпеку слід розглядати в європейській перспективі.

На перший погляд здається, що це положення свідчить на користь всебічного співробітництва Норвегії з європейськими структурами. Більше того, впливові праві партії — «Хейр» і Прогресивна партія, а також частина Робітничої партії висловлювалися за повний вступ до ЄС. Будучи міністром закордонних справ, Б'єрн Туре Годаль заявив тоді про підтримку Норвегією цілей інтеграції, що містяться в Маастрихтському договорі. Це передбачало, в тому числі, і підтримку спільної політики безпеки. Однак подібні заяви носили масовий характер лише до референдуму 1994 р. Після відхилення більшістю населення членства в Європейському союзі змінилася і партійна риторика. Праві, наприклад, стали звертати увагу на те, що головним для безпеки Норвегії є гаран-

тія суверенітету країни. Для норвезького і шведського товариств характерне уявлення, що членство в Європейському союзі неминуче спричиняє обмеження самостійності і нав'язування рішень із Брюсселя. Тому подібну позицію можна охарактеризувати як антиінтеграційну, що належить у той же час до сфери безпеки.

Були, однак, вжиті й практичні кроки в руслі пристосування до нових реалій європейської безпеки. У 1992 р. Норвегія звернулася із заявкою про асоційоване членство в ЗЄС і вступила в організацію в 1995 р. На більше Осло, керуючись негативним результатом референдуму 1994 р., не пішов. Слід зауважити, що асоційоване членство в ЗЄС у той час цілком влаштовувало різні політичні сили в Норвегії. У цьому випадку, не наполягаючи на непопулярному вступі до ЄС, уряд міг брати участь у виробленні низки загальноєвропейських рішень у галузі безпеки.

Загальна ж позиція Норвегії з питання розвитку європейської системи безпеки полягала в той час у підкресленні першочергової ролі НАТО в забезпеченні безпеки на континенті, про що неодноразово говорилося і у виступах політичних діячів, і в парламентських резолюціях. Зокрема, на Берлінській зустрічі Північноатлантичної ради в 1996 р. норвезькі й ісландські представники вперто відстоювали точку зору про те, що європейська ідентичність у сфері безпеки й оборони повинна розвиватися в рамках НАТО.

Ще однією відмінною рисою норвезької позиції було чітке розділення зовнішньої політики і політики безпеки, з одного боку, і спільної оборонної політики, — з іншого. Останній напрям розглядався виключно як прерогатива Північноатлантичного альянсу. Подібне негативне ставлення до загальноєвропейської оборонної політики містилося, зокрема, в урядовому звіті перед парламентом 1998 р. У документі, крім негативних для Норвегії наслідків можливого злиття ЗЄС і ЄС, йшлося також про вірогідну протидію Росії процесу перетворення Європейського союзу в «оборонний альянс». Це, в свою чергу, могло призвести до її спроб перешкодити розширенню організації і до погіршення відносин в цілому.

Однак у міру того, як розвиток спільної європейської політики безпеки до кінця 1990-х рр. став набирати обертів, позиція Норвегії також зазнала певних змін. Це не було пов'язано зі зміною ставлення норвежців до європейського співробітництва в

цій сфері. Воно, як і раніше, залишалося переважно негативним. Піти на перегляд старих положень політики безпеки норвезький уряд і Стортинг змусили зміни зовнішніх умов, які могли призвести до посилення ізоляції країни.

Амстердамський договір, що включив, по суті, функції ЗЄС в ЄС, поставив на порядок денний питання про саме існування Західноєвропейського союзу. Норвегія, що мала статус асоційованого члена, могла, таким чином, втратити можливість брати участь у виробленні спільних рішень. Це змусило Осло шукати нові підходи до взаємодії з ЄС у зв'язку з його зростаючою роллю центру політики безпеки.

Одним із поштовхів до зміни норвезької позиції стала спільна франко-британська декларація, підписана в грудні 1998 р. в Сент-Мало, що закликала інтенсифікувати зусилля зі зміцнення європейського центру безпеки. Для Норвегії це означало, насамперед, чітко виражену позицію Великобританії, яка позитивно розглядає спільні європейські дії в цьому напрямку. Якщо враховувати історичні зв'язки і традиційну зовнішньополітичну орієнтацію на Великобританію, можна зробити висновок, що це послужило Норвегії прикладом для наслідування.

Тенденції більшого прийняття європейського вектора безпеки знайшли своє вираження уже в січні 1999 р. у промові міністра закордонних справ Кнута Воллебека. У ній він підкреслив зростаючу значимість загальноєвропейської зовнішньої політики і політики безпеки, а також заявив, що Норвегія, як країна, що вносить істотний вклад у врегулювання криз, повинна бути залучена до процесу прийняття рішень у сфері спільної політики безпеки в рамках ЄС. У травні 1999 р. Кнут Воллебек знову, на цей раз набагато виразніше, підкреслив підтримку Норвегією розвитку загальноєвропейської політики безпеки: «Норвегія рішуче підтримує зміцнення європейської безпеки та оборони. Ми згодні з необхідністю наявності ефективної зовнішньої політики і політики безпеки».

Слід ще раз підкреслити, що норвезькою турботою в цьому відношенні було не розвиток європейського вектора безпеки як такого, а боязнь того, що новий статус держави буде менш значущим, ніж роль асоційованого члена ЗЄС. Увага, зокрема, приділялася проблемі взаємин між Європейським союзом і шістьма членами НАТО, що не входять до ЄС. Йшлося про норвезькі про-

позиції постійних консультацій з питань оборони і безпеки, так званім форматом 15+6. Ініціатива, однак, була без особливого захоплення зустрінута Європейською радою.

Таким чином, коригування позиції норвезького уряду наприкінці 1990-х рр. з проблеми розвитку європейської політики у сфері безпеки мала на меті уникнути посилення ізоляції країни в результаті зміни зовнішніх умов. Певні результати в цьому напрямку були досягнуті. Напевно, найбільш рішучим кроком стало рішення уряду надати в розпорядження загальноєвропейських структур сили швидкого реагування у кількості близько 3 500 чоловік. Тим не менш, проблеми залишаються. Не будучи членом ЄС, Норвегія не може розраховувати на рівноправний статус у процесі прийняття рішень. Фактичне відхилення ЄС норвезької пропозиції про створення формату консультацій 15+6 залишає відкритим питання про подальші взаємини в рамках загальноєвропейської політики безпеки. Іншими словами, уникнути ризику маргіналізації в європейському контексті, чим і була продиктована зміна норвезької позиції наприкінці 1990-х рр.

Після рішення саміту в Гельсінкі про інтеграцію ЗЄС в ЄС Норвегія втратила єдиний офіційний канал співробітництва з ЄС у галузі безпеки та оборони. Саміт ЄС в Ніцці прийняв рішення про проведення сумісних зустрічей між Комітетом з політики і безпеки і шістьма нечленами ЄС (15+6) двічі на рік.

МЗС Норвегії охарактеризував рішення саміту в Ніцці як відповідний пункт для досягнення тіснішої співробітництва. Але в цілому воно не було оптимальним для Норвегії, оскільки країна, як і інші нечлени ЄС, залишилася відрізаною від основної інформації та обговорення головних питань політики безпеки й оборони ЄС.

Що стосується практичного та військового співробітництва, саміт у Гельсінкі заявив, що «відповідні форми» участі країн, що не приєдналися, в операціях з управління кризами будуть визначені на більш пізній стадії. Рік по тому в Ніцці було вирішено, що країни, які не є членами ЄС, але які роблять істотний внесок військовими підрозділами, в принципі користуються тими ж правами і зобов'язаннями щодо операцій, які проводяться під егідою союзу (тобто мають доступ до командних структур, беруть участь у плануванні та іншій відповідній діяльності) у рамках «комітету держав, що роблять внесок шляхом надання військових підрозділів», який відповідає за повсякденне здійснення операцій.

Незважаючи на вказані обмеження, Норвегія вважає, що краще мати невеликий вплив, ніж взагалі ніякого. При підготовці першої конференції (Capabilities Commitment Conference) в Брюсселі в листопаді 2000 р. Норвегія була першою з нечленів ЄС, що заявили про готовність виділити підрозділи для Сил швидкого реагування ЄС.

Однак на другій конференції в грудні на саміті в Лакені було прийнято рішення, що країни, які не є членами ЄС, будуть запрошені взяти участь в операціях тільки тими силами і засобами, яких самі члени ЄС не мають у своєму розпорядженні. Це відводить нечленам ЄС лише другорядну роль у практичному здійсненні операцій. Крім того, проблематичним для цих країн є і те, що головні рішення — політичні цілі та умови проведення операцій — уже прийняті, причому без їх участі.

Дуже серйозним викликом для Норвегії, як результат розвитку «воєнного виміру» ЄС і наміри союзу діяти таким же чином як щодо СЗПБ, стало створення Агентства з оборонних озброєнь. Керівництво новою структурою покладено на Високого Представника ЄС, а правління складається з міністрів оборони країн ЄС. Наприкінці 2004 р. агентство замінило Західноєвропейську групу з питань озброєнь, яка в політичному та адміністративному відношенні була пов'язана з ЗЄС і де Норвегія відповідно користувалася правами члена. Тепер же Норвегія, як і Туреччина, яка теж не входить до ЄС, могла тільки брати участь у проектах і програмах на умовах, визначених правлінням АОО. З боку ЄС було заявлено, що, як у випадку з СЗПБ, треті країни можуть бути запрошені до участі в діяльності нового агентства, але «це не повинно створювати прецеденту для автономності ЄС у прийнятті рішень». На практиці це означає, що Норвегія не має доступу на стратегічному рівні до європейських організацій, які здійснюють співпрацю у сфері розвитку оборонних потенціалів, закупівель, виробництва зброї і т.ін.

Норвегія, яка традиційно орієнтувалася на атлантичні зв'язки та НАТО, довгий час не схильна була змінювати пріоритети. Наявність енергоресурсів і членство в НАТО зменшували ризик маргіналізації. Поворот у позиції до кінця 1990-х рр. відбувся, з одного боку, через зміни статусу країни в Північноатлантичному союзі, а з іншого — завдяки успіхам європейських країн у побудові загальних структур безпеки.

§ 5. Нова зовнішньополітична концепція Данії

Геополітичні зміни, що відбулися на міжнародній арені у зв'язку з розпадом Радянського Союзу, створили принципово нові умови для формування зовнішньої політики Данії. Об'єднання Німеччини, утворення нових незалежних держав, розпад ОВД сприяли корінному перегляду датської зовнішньої політики, що ознаменувало перехід від політики пасивної адаптації до політики активного інтернаціоналізму.

Офіційне проголошення нової зовнішньополітичної лінії відбулося 17 квітня 1989 р. Приводом для цього стало створення урядової комісії, уповноваженої проаналізувати нові тенденції в міжнародних відносинах, які треба врахувати Данії при формуванні концепції зовнішньої політики та вирішенні нових завдань, що висуваються до дипломатичної служби. У доповіді цієї комісії відбивалися такі актуальні проблеми сучасності, як розширення простору безпеки, перехід від індустріального до інформаційного суспільства і зниження національних прерогатив за рахунок посилення інтернаціоналізації.

Політика активного інтернаціоналізму, відома як «доктрина Уффе Еллеман-Йенсена», означала не просто декларативні заяви, але в першу чергу конкретні зовнішньополітичні ініціативи Данії у відповідь на виклики нової системи міжнародних відносин. Ці ініціативи носили незалежний характер і були покликані зачіпати такі сфери зовнішньої політики: глобальний погляд на поняття безпеки, демократії та солідарності, не обмежуючись виключно громадянами Данії; використання таких ресурсів, що знаходяться в розпорядженні малої держави, як знання, здібності та професіоналізм; вибір виваженої і добре прорахованої стратегії для реалізації зовнішньої політики; формування політики Данії щодо Європи як невід'ємної частини зовнішньої політики будь-якої європейської держави.

У концепції зовнішньої політики Данії, прийнятої після закінчення «холодної війни» в 1993 р., розглядається кілька сценаріїв розвитку нового світового порядку. Так, поряд з потенціалом для побудови більш стабільного і вільного світу існує ймовірність світового порядку, що характеризується нестабільністю, конфліктністю, розривами в розвитку регіонів і поглиблюється розривом між Північчю і Півднем. У зв'язку із цим керівництво Данії визна-

чило пріоритетними чотири завдання у зовнішній політиці: 1) просування ідеї колективної безпеки; 2) забезпечення демократії і дотримання прав людини; 3) сприяння глобальному економічному і соціальному розвитку; 4) забезпечення сталого розвитку.

При цьому слід зазначити, що як головний засіб просування колективної безпеки після розпаду біполярної системи керівництво Данії розглядало використання миротворчих ресурсів ООН та ОБСЄ.

У результаті парламентських виборів 20 листопада 2001 найбільшу кількість голосів отримала ліберальна партія «Венстре», що вперше з 1924 р. склала найбільшу фракцію у Фолькетінгу. Коаліційний уряд було сформовано спільно з Консервативною партією і Датською Народною партією, які набрали найбільшу кількість голосів після «Венстре».

У концепції зовнішньої політики Данії, затвердженої урядом у 2003 р., першочерговою метою визначалось забезпечення безпеки і добробуту нації-держави через захист і просування фундаментальних цінностей суспільства. Такі цінності можна розділити на чотири основних категорії: 1) індивідуум і суспільство, 2) свобода, 3) демократія; 4) безпека.

Для здійснення першочергової мети — захисту перерахованих загальнонаціональних цінностей — уряд Данії ставить перед собою завдання досягнення максимально можливого впливу на міжнародні відносини. Для цього уряд, відповідно до концепції зовнішньої політики, керується такими принципами:

1) зосередженість (*focus*), що впливає з чіткого визначення пріоритетів, інтересів і цінностей. Як наголошується в концепції, Данія повинна сконцентрувати свої зусилля у сферах, у яких у неї є необхідні знання, досвід і можливості для впливу на розвиток подій у світі;

2) залученість (*involvement*), що передбачає взаємодію Данії з міжнародними організаціями та її участь у коаліціях з її партнерами, серед яких пріоритет віддається організаціям, штаб-квартири яких знаходяться в державах, де ідеї європейського і глобального розвитку розглядаються як необхідна умова миру і процвітання;

3) активні дії (*action*). У концепції зовнішньої політики Данії 2003 р. зазначається, що заяви і декларації неодмінно повинні підкріплюватися реальними активними діями;

4) послідовність (consistency). Послідовність повинна бути принципом зовнішньої політики Данії. Санкції і застосування військової сили повинні бути надзвичайними засобами, але Данія не відмовляється від них як від альтернативи у разі виникнення крайньої необхідності;

5) наполегливість і завзятість (perseverance). Згідно з концепцією, наполегливість, яка може проявлятися в ґрунтовності, об'єктивності і послідовності зовнішньополітичних дій, у багатьох випадках може бути значним джерелом впливу на міжнародній арені для невеликої держави.

Для підтримання авторитету держави уряд Данії вважає за необхідне проводити таку зовнішню політику, яка не викликала б сумнівів у тому, що його дії на міжнародній арені робляться на основі об'єктивного і детального аналізу та компетентності щодо розуміння процесів, які відбуваються в світі.

У концепції зовнішньої політики Данії вказується, що уряд має намір здійснювати зовнішню політику в трьох вимірах: європейському, трансатлантичному і глобальному. Всі три виміри повинні бути тісно взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. Європейський союз і США розглядаються пріоритетними партнерами Данії, співпраця з якими є запорукою економічного розвитку і безпеки країни. Необхідно відзначити, що Європейський союз розглядається датським урядом як найважливіший канал для посилення впливу Данії на міжнародній арені, а тісна трансатлантична співпраця, заснована на довірі, є передумовою для сталого глобального розвитку. Поєднання європейського та трансатлантичного векторів зовнішньої політики є умовою, за якої зовнішня політика Данії може здійснюватися в глобальному вимірі.

Посилене відстоювання ліберально-демократичних принципів на міжнародній арені обернулося для Данії найгіршою зовнішньополітичною кризою з часів Другої світової війни у зв'язку з публікацією карикатур на пророка Мухаммеда в датській газеті «Юлландс-постен» (вересень 2005 р.). Країна опинилася один на один з обуреним мусульманським світом, чий протест знайшов вираження у вигляді великомасштабних демонстрацій і підпалів данських посольств в Індонезії, Сирії, Лівані, Ірані.

Відзначаючи високий ступінь конфліктності і нестабільності нової системи міжнародних відносин, керівництво Данії в концепції зовнішньої політики 1993 р. виділило просування колек-

тивної безпеки за допомогою миротворчих ресурсів міжнародних організацій, зокрема ООН та ОБСЄ, як одного з пріоритетних завдань. Однак після терактів 11 вересня 2001 р. керівництво Данії визначило курс на підтримку США як єдиного гаранта міжнародної безпеки.

Проголошена політика активного інтернаціоналізму зовнішньої політики Данії ґрунтується в першу чергу на просуванні цінностей і міжнародних норм. У цьому полягає основна відмінність від колишнього підходу до формування концепції датської зовнішньої політики, при якому вирішальна роль відводилася пасивній адаптації до наявних геополітичних реалій.

§ 6. Європейська складова дипломатії Данії

Данія услід за Великою Британією в 1972 р. вступила до ЄЕС. Справа в тому, що, в 1950-і і 1960-і рр. ця Британія була важливим ринком збуту для продукції датського сільського господарства, що визначило вступ Данії спочатку в Європейську асоціацію вільної торгівлі, а потім разом з Англією — в ЄЕС. На перших порах Данія помітно виграла в економічному відношенні від вступу в ЄЕС. Аж до початку реформування єдиної аграрної політики фінансові відносини Данії з союзом будувалися таким чином, що вона отримувала від нього більше, ніж вносила до єдиного бюджету. Різниця складала приблизно 1% ВВП країни. Курс ЄЕС на продовольчу самозабезпеченість і високі ціни на сільськогосподарську продукцію був дуже вигідний для Данії, яка з огляду на високу конкурентоспроможність національного сільського господарства змогла помітно збільшити свою частку на об'єднаному ринку. Велика частина гарантійних виплат ЄЕС в 1970-і рр.. поширювалася на чотири продукти: зерно, молоко, масло, яловичину, які становлять найважливіші статті датського експорту. Зате податкова гармонізація, яка має місце на стадії ЕВС, відбувається для Данії вкрай болісно, тому що вона належить до країн з високим рівнем оподаткування.

У результаті частка ЄС у датському експорті зросла, і нині вона становить близько 2/3 датського товарообігу. Помітний ефект від участі в інтеграції було отримано незважаючи на те, що Данія була країною з відкритою економікою і традиційно дотримувалася політики вільної торгівлі. Підвищення ступеня концентрації

датської торгівлі на ЄС призвело до посилення її залежності від цього ринку, зате з'явилася можливість використовувати переваги збільшення масштабів виробництва. Вхідження в ЄЕС/ЄС допомагає Данії залучати іноземні інвестиції, оскільки раніше вузький внутрішній ринок перешкоджав притоку іноземних інвестицій у цю країну. Багато ТНК обрали Данію місцем розміщення своїх штаб-квартир.

У 1980-1990-і рр. спостерігався різкий ріст прямих інвестицій в датську економіку з країн Північної Європи, які прагнули використовувати переваги єдиного внутрішнього ринку ЄС. Таким чином, Данія виконала роль сполучної ланки. Членство Данії в ЄС, а також початок видобутку нафти на шельфі, дозволили з часом вирішити проблему бюджетного дефіциту, від якої страждала її економіка в 1970-ті і першу половину 1980-х рр.

До 1993 р. Данія отримувала з єдиного бюджету більше коштів, ніж відраховувала до нього, незважаючи на те, що вона є однією з найбагатших країн Союзу. У 1993 р. позиція Данії змінилася: з нетто-одержувача вона перетворилася на нетто-платника. Зміна становища країни пов'язане з реформою аграрної політики ЄС, яка проводиться, починаючи з 1980-х рр.

Взаємовідносини Данії з ЄС круто змінює перехід ЄС до реформи єдиної аграрної політики. У результаті частка Данії в сільськогосподарському виробництві ЄС стала скорочуватися, одночасно зменшується частка продуктів харчування в загальному експорті країни. Участь Данії в ЄС сприяла зростанню концентрації аграрного виробництва. Число аграрних господарств у Данії скоротилося з 200 тис. в 1960 р. до 48 тис. в 2005 р., а їх середній розмір збільшується. Сільське господарство продовжує відігравати важливу роль для данської економіки, оскільки крім тих 3% населення, які зайняті в сільському господарстві, ще 7-9% зайнято промисловою переробкою аграрної продукції. Після вступу Данії в ЄЕС, в її сільське господарство збільшився приплив інвестицій, а частка аграрного виробництва у ВВП стабілізувалася. Із 1980-х рр. ЄЕС перейшов до політики обмеження аграрного виробництва, за перевищення квот виробництва стягуються штрафи. Усі датські ферми, розмір яких перевищує 10 га, повинні представляти в Міністерство сільського господарства Данії план сівозмін та використання добрив, що говорить про високий ступінь регулювання датського сільського господарства.

У 1988 р. Данія лібералізувала рух капіталів навіть раніше, ніж інші країни ЄС. Фолькетинг схвалив Маастрихтський договір переважною більшістю голосів. Але спочатку він був відкинтий населенням та затверджений рішенням всенародного референдуму після внесення так званих данських застережень, що стосуються валютної, військової та зовнішньополітичної сфери, а також інтеграції в сфері юстиції та внутрішніх справ.

Після референдуму 1992 р. в Данії взяло гору більш обережне, ніж раніше, ставлення до ЄС. Уряд твердо дотримувався обмежень, записаних в Единбурзькій угоді від грудня 1992 р. Оскільки економічне зростання в Данії супроводжується збільшенням безробіття в 1990-і рр., то акцент було зроблено на забезпеченні зайнятості. За пропозицією Данії в Амстердамський договір був включений спеціальний розділ з питань зайнятості. З 1986 р. Данія всередині ЄС загострює увагу на екологічній проблематиці. Вона стабільно виступає проти уніфікації системи соціального забезпечення між країнами ЄС, а також проти голосування із соціальних питань на основі простої більшості, зберігає свої особливості щодо правил прийому іноземної робочої сили, хоча для кваліфікованих кадрів вони є більш сприятливими. Країна виступає також проти уніфікації податкових систем країнами-членами ЄС.

Вступ Данії в ЄС призвів до великих змін у данській політичній системі, кількість партій збільшилася, але вплив окремих партій зменшився. Тому до влади стали приходити, як правило, коаліційні уряди чи уряди меншості. Оскільки ринок праці у Данії — високоорганізований, а профспілки глибоко залучені в його управління, можливість розчинення Датського королівства в ЄС і підпорядкування всіх датських структур європейським несе з собою загрозу ослаблення позицій датських профспілок.

У вересні 2000 р. в Данії був проведений референдум з приводу можливого вступу країни до валютного союзу на основі євро. За результатами всенародного голосування датчани проголосували проти введення євро, тому що датські виборці побоюються, що це призведе до відмови від чинної системи соціального забезпечення і від данських застережень участі в ЄС, які забезпечують збереження в Данії соціальної системи. За результатами референдуму пропозиція уряду Данії відмовитися від національної валюти — крони на користь євро було відхилено данськими виборцями більшістю в 53%.

Результати голосування розчарували Брюссель. За результатами датського голосування щодо євро напружено стежили також у Лондоні і Стокгольмі, оскільки цих країн чекала перспектива тієї ж процедури. Данія опинилася в групі країн, що принаймні в найближчий час, не хоче форсувати процеси поглиблення західноєвропейської інтеграції.

Датська політика безпеки виходить із визнання провідної ролі США і НАТО й обмеженої участі ЄС в питаннях оборони Європи. Данія завжди більш скептично ставилася до європейського виміру оборони, ніж більшість інших європейських членів НАТО.

Проте з середини 90-х років датський уряд став більш активно підтримувати, хоч і зберігаючи низький профіль, розвиток спільної політики оборони Європи. У колах політичної еліти все частіше висловлюється думка, що неучасть Данії в СЗПБ послаблює її роль в ЄС, можливість впливати на європейські справи.

Правда, Данія бере участь у цивільних аспектах СЗПБ (наприклад, пов'язаних із поліцейськими та юридичними питаннями — представник датської поліції очолював таку місію в Боснії та Герцеговині), але не бере участь у військових операціях з управління кризами.

Поступово стали намічатися деякі зрушення в позиції Данії щодо використання військових контингентів для гуманітарних операцій. На міжурядовій конференції з підготовки Амстердамського договору Данія, хоча і не підтримала прямо, але і не виступила проти пропозиції Швеції і Фінляндії про включення в текст договору Петерсберзьких завдань. При розробці Європейської конституції в березні 2003 р. уряд визнав, що «розвиток після 1992 р. показав велику необхідність посилення співпраці в ЄС у сфері безпеки й оборони. Європейські реалії в новому столітті істотно відрізняються від періоду, коли ми зробили наші застереження більш ніж 10 років тому. Сьогодні ці застереження не відповідають інтересам Данії. У той же час важливо, щоб політика Данії в ЄС з цих питань ґрунтувалася на необхідній підтримці населення. Відмова від цих застережень вимагатиме нового референдуму».

Після того як у червні 2004 р. на саміті ЄС у Ніцці була досягнута домовленість про текст Європейської конституції, прем'єр-міністр Данії провів ряд консультацій з партіями, представленими в парламенті, з метою узгодити основу для широкої підтримки.

Щодо низки особливо чутливих для Данії сфер, включаючи ставлення до ЄЗПБ, зроблені застереження в основному повторюють попередні. Особлива позиція Данії зафіксована в тексті Євроконституції. З урахуванням досягнутої домовленості основні політичні партії Данії вирішили рекомендувати населенню позитивно проголосувати на референдумі за Європейську конституцію.

На відміну від інших північних країн Данія підтримала військові операції США проти Іраку і домогалася одностайності серед країн ЄС у цьому питанні. Датський уряд заперечував проти тверджень, що іракський конфлікт підірве значення ЄЗПБ і що участь в антиіракській коаліції означає переорієнтацію зовнішньої політики Данії.

Данія приділяє велике значення запобіганню та врегулюванню криз не тільки в Європі, а й в Африці і на Близькому Сході. Вона активно порушувала ці питання, ставши непостійним членом Ради Безпеки ООН у 2005-2006 рр. Данія — єдина з північних країн-членів ЄС, яка, пославшись на свої застереження, не буде виділяти національний воєнний персонал до складу Сил швидкого реагування ЄС, рішення про які було прийнято на Гельсінському саміті. Не ухвалила вона участі й у фінляндсько-шведсько-норвезькій бойовій мобільній групі «Нордік Бетл Груп».

§ 7. Еволюція зовнішньополітичних пріоритетів Фінляндії

Постійний нейтралітет Фінляндії, — це прямий наслідок Другої світової війни. Піддавшись на початку цього конфлікту нападу з боку СРСР, який відрізав у неї частину території, Фінляндія потім зв'язала свою долю з долею «третього рейху». Перебуваючи після війни в таборі переможених держав, вона була змушена підписати в 1947 р. Паризький мирний договір. Цей договір забороняє їй будь-який альянс, спрямований проти будь-кого з переможців, і обмежує чисельність військовослужбовців і технічні потужності фінляндської армії. Оскільки Фінляндія хотіла змусити забути про свою участь у війні на боці Німеччини і оскільки співвідношення сил у той момент виключало яке б то не було приєднання країни до Заходу, а скандинавський вибір здавався дуже малоімовірним, вона швидко зробила для себе очевидний висновок: щоб прийти до відновлення свого суверенітету, потріб-

но зайняти мирну позицію щодо Москви. Відповідно до стратегії, розробленої в міністерстві закордонних справ Фінляндії, вона повинна дати два позитивні результати: зміцнити зв'язки Фінляндії з Брюсселем і відвернути увагу в бік — принаймні на час — від вирішення нею проблем, пов'язаних із забезпеченням її майбутніх інтересів безпеки в регіоні.

Вступ Фінляндії в ЄС 1 січня 1995 р. означав серйозну зміну в її зовнішньополітичній доктрині. Вона була офіційно сформульована і закріплена в спеціальній доповіді уряду, що побачила світ навесні 1995 р. На перше місце серед причин, що спонукали країну вступити в ЄС, у ній були висунуті чинники безпеки. Головна теза нової доктрини була така: «Членство в Європейському союзі, незалежна оборона, контакти з НАТО і хороші відносини з сусідніми країнами — надійна основа комплексної політики безпеки Фінляндії».

Що стосується впливу приєднання до ЄС на зовнішньополітичну лінію країни, то, починаючи з 1995 року, Фінляндія формує свою зовнішню політику, відштовхуючись від загальних інтересів Європейського Союзу, і підтримує його колективну позицію. Значення співробітництва між північними країнами для неї зменшилося. Співпрацю з Росією вона хотіла б тісніше пов'язувати зі своєю взаємодією з європейськими структурами. Крім того, ООН та ОБСЄ стали відігравати для Фінляндії менш важливе значення, ніж це було раніше.

Розумне керівництво економікою з боку уряду дало можливість Фінляндії без зусиль виконати Маастрихтські критерії для вступу в Європейський економічний і валютний союз. На відміну від своїх скептично налаштованих північних сусідів Швеції і Данії, Фінляндія хоче встановити більш тісні зв'язки з Брюсселем і вбачає у завершенні створення спільного ринку важливу мету, а не загрозу. Разом з тим міністри уряду не вважали бездоганними блага членства в ЄС і прагнули використовувати головування своєї країни в ЄС для того, щоб зрушити вперед інституційну реформу. Вони також хотіли домогтися того, щоб комісія гарантувала інтереси дрібніших держав-членів, досліджувати можливості більш широкого використання голосування кваліфікованою більшістю.

І все ж в одному відношенні фінське головування внесло щось нове. Уряд сподівався розвинути ідею «північного напрямку» політики ЄС, який охопить такі сфери, як зв'язки з Росією, а також

розвиток транспорту, енергетики та інфраструктури в районах Балтійського моря і Арктики.

Фінляндія, усвідомлюючи свої глибокі історичні зв'язки з Московією і свій 1300-кілометровий кордон з Росією, прагне не хвилювати свого східного сусіда в плані військової загрози. Саме це, наприклад, переконало її відмовитися від членства в НАТО на користь Західноєвропейського союзу. Фінський уряд стоїть за розвиток загальної європейської зовнішньої політики і політики безпеки, яка діяла б поряд з НАТО, не підкоряючись йому.

Як і більшість інших сторін фінської політики, її порядок денний у сфері зовнішньої політики та безпеки побудований в основному на ідеї консенсусу, що домагається тісної стратегічної співпраці між такими групами інтересів, як ЗЄС та НАТО, у той же час пропонуючи ініціативи для підвищення міжнародної ролі басейну Балтійського моря.

Першого липня 1999 р. естафета головування в Європейському Союзі перейшла до Фінляндії. Серед питань, які прем'єр-міністр Фінляндії включив у програму головування, важливе місце відводилося відносинам ЄС із сусідами, перш за все з Росією. Саме Фінляндія ініціювала прийняття концепції «північного виміру», значною мірою націленого на Росію в плані широкої взаємодії з нею в усіх напрямках.

Одночасно йшла активізація зовнішньополітичної діяльності не тільки в рамках Євросоюзу. Президентом країни Мартті Ахтісаарі було довірено представництво Євросоюзу на переговорах із президентом Югославії, які завершилися прийняттям Слободаном Мілошевичем мирного плану і припиненням натовських бомбардувань.

Програму головування Фінляндії президент Пааво Ліппонен представив парламенту і заручився його схваленням. Більшість включених до неї питань мали довгостроковий характер і були передані від попередніх голів. Однак на Фінляндію в цей період дивляться і як на генератора нових ідей. 40-сторінкова програма була розділена на сім тематичних розділів, а її девіз був «Потужну і відкрити Європу в нове тисячоліття». Розділи були названі: розширення Євросоюзу, відкритий і ефективний союз, стабільна, конкурентоспроможна економіка, яка створює робочі місця, соціальна та екологічна відповідальність, регіон свободи, безпеки та справедливості, глобально активний і впливовий Союз.

Окремо стояло питання про Косово. У програмі головування воно не було винесене в окремий розділ, оскільки завдання ще тільки осмислювалися, а підходи шукалися. Проте визнавалося, що «косовська криза створила загрозу безпеці в Європі і кинула виклик захисту основних європейських цінностей».

Хоча Фінляндія вступила до ЄС лише у 1995 році, вона енергійно розвивала його політику, так само як і Європейський економічний і валютний союз. Вона була однією з перших країн, що прийняли Маастрихтські критерії, і зобов'язалася стати одним із членів-засновників єдиної валюти. Підтримка Фінляндією євро нагородила її місцем у раді керуючих Європейського центрального банку і головуванням в ЄС у другій половині 1999 року.

У період головування Фінляндії в ЄС на саміті в Гельсінкі в грудні 1999 р. було прийнято рішення про створення до кінця 2003 року загального контингенту для управління кризами чисельністю 50-60 тис. осіб із двомісячною готовністю. Одночасно висловлювалася й ідея про необхідність створення більш мобільних підрозділів швидкого реагування.

Фінляндія прагне забезпечити собі впливове становище в ЄС. Загалом Фінляндії в рамках ЄС вдалося поки зберегти свою лінію щодо політики військового неприєднання, не втрачаючи свого становища у прийнятті рішень із питань СЗПБ.

Фінляндія, починаючи з 1956 р., однією з перших активно включилась у миротворчі операції. У них взяли участь більше 40 тис. фінських миротворців. У 2007 р. було прийнято рішення про участь фінських військовослужбовців в Чаді та Центральній Африканській Республіці.

До 1995 р. законодавство Фінляндії про участь у миротворчих операціях ґрунтувалося на двох принципах. Перший — необхідність мандата ООН або ОБСЄ. Другий — заборона участі в операціях зі встановлення миру. Фінським солдатам дозволялося застосовувати зброю тільки в цілях самооборони. Після вступу в ЄС Фінляндії довелося зайняти більш гнучку позицію. Було внесено низку поправок до законодавства з метою дозволити брати участь у нових типах операцій з управління кризами, зафіксовано право на «розширену миротворчість», маючи на увазі і застосування силових методів. Нова поправка в 2001 р. ще більше адаптувала законодавство Фінляндії до договорів ЄС, які, починаючи з 1999 р., давали право ЄС на проведення будь-яких форм опе-

рацій з управління кризами. Була скасована заборона на участь в операціях зі встановлення миру.

Серйозні розбіжності виникли у Фінляндії у зв'язку з питанням про прийняття Європейської конституції. У травні 2006 р. 50 депутатів фінського парламенту (тобто 1/4) в основному з числа опозиції внесли пропозицію про проведення консультативного референдуму, мотивуючи це тим, що Європейська конституція фактично позбавляє народ права прийняття рішень із найважливіших питань і передає його Євросоюзу.

При обговоренні проекту Євроконституції в частині, що стосується гарантій безпеки, Фінляндія виступила за м'якше формулювання про солідарність і була підтримана новими членами ЄС. Фінляндія сприяла модифікації положення про взаємну оборону. Починаючи з переговорів щодо Амстердамського договору, Фінляндія підтримувала можливість кваліфікованої більшості при голосуванні з питань СЗПБ.

Під час переговорів за проектом Європейської Конституції Фінляндія погодилася з тим, що всі члени в принципі зобов'язані захищати один одного — поки не включено згадку про формальні взаємні зобов'язання в галузі оборони. На заключній стадії переговорів у грудні 2003 р. Фінляндія не погодилася з формулюванням про взаємні оборонні гарантії, запропоновані Італією, і висунула формулювання, яке підтримали інші нейтральні країни: «У випадку, якщо держава-член союзу стане жертвою агресії, це може вимагати, щоб інші держави-члени союзу надали їй допомогу і сприяння всіма засобами, наявними в їх розпорядженні, військовими чи іншими, відповідно до статті 51 Статуту ООН».

§ 8. Основні напрями зовнішньополітичного курсу Ісландії

Основні напрямки зовнішньополітичного курсу Ісландії визначаються членством країни в НАТО, військово-політичним співробітництвом із США, багатосторонніми зв'язками з північноєвропейськими країнами, тісними зв'язками з Європейським союзом в контексті угоди про ЄЕП та участь в ООН, особливо з екологічних та природоохоронних питань.

Пріоритетним напрямом зовнішньої політики Ісландії за традицією є північне співробітництво. Ісландія — член Баренцево-

Євроарктичної ради, Ради держав Балтійського моря, Арктичної ради. У 1999 р. Ісландія головувала в Північній Раді, і при збереженні акценту на традиційні для себе напрями роботи, такі як охорона навколишнього середовища та раціональне використання біоресурсів моря, за ініціативи Ісландії до порядку денного проведених під егідою Північної Ради заходів були включені актуальні для них питання — відносини з ЄС, розширення ЄС і т.д. У період головування в Раді міністрів Північної Ради за ініціативою Ісландії була прийнята «Робоча програма Ради міністрів Північної Ради для суміжних територій» (до них віднесені країни Балтії та регіони російської Півночі і Північного Заходу).

Спостерігалось деяке зростання активності Ісландії і під час її головування в Комітеті міністрів Ради Європи протягом травня-листопада 1999 р. Значне місце у діяльності РЄ у період ісландського головування зайняла косовська проблематика, питання розширення Ради та її структурної реорганізації.

Ісландія вітає досягнутий значний прогрес у галузі роззброєння, особливо в частині, що стосується зниження ролі ядерної зброї. Будучи активним учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, вона виступає за досягнення домовленості про загальну заборону ядерних випробувань.

Ісландія підтримує зусилля до активізації ролі ООН у світових справах як одного з основних інструментів із запобігання та врегулювання міжнародних конфліктів. Вона домагається включення себе до Ради Безпеки ООН як непостійного члена.

Країна є учасником загальноєвропейського процесу, зокрема, прийнявши рішення про активізацію своєї діяльності в рамках ОБСЄ. Ісландія не ставить за мету вступ до ЄС, маючи намір будувати відносини з ЄС на основі угод і в рамках ЄЕП. Одночасно вона підписала угоди з державами-учасницями Шенгенських домовленостей і стала асоційованим членом цієї організації в її оновленому вигляді. Правила «Шенгену» вступили в Ісландії в дію з 1 жовтня 2000 р.

Ще у 1992 р. Ісландія приєдналась до Західноєвропейського союзу як асоційований член. Інтеграція ЗЄС в ЄС викликала занепокоєння в правлячих колах Ісландії, оскільки це ще більше віддалить країну, яка не є членом ЄС, від участі в процесі вироблення рішень у галузі безпеки та оборони.

Одним із найважливіших напрямків своєї зовнішньополітичної діяльності Ісландія вважає питання охорони навколишнього середовища (в першу чергу, боротьбу із забрудненням морського середовища), а також питання забезпечення прав людини. Однак на Конференції ООН, присвяченій проблемі запобігання парниковому ефекту в Кіото в грудні 1997 р., делегація Ісландії зосередила свої зусилля на визнанні необхідності збільшення для Ісландії квоти викидів речовин, що викликають парниковий ефект, з урахуванням використання тут відновлюваних джерел енергії та її особливого становища як малої економічної системи.

Ісландія є членом НАТО від заснування альянсу в 1949 р. На Мадридському саміті в липні 1997 р. Вона цілком підтримала розширення НАТО на Схід у формі, запропонованій США, а на Вашингтонському саміті 1999 р. — схвалила всі рішення Ради НАТО, включаючи нову стратегічну концепцію. Ісландське керівництво продемонструвало повну підтримку діям НАТО щодо Югославії.

Участь у блоці нерозривно пов'язана з іншим напрямом зовнішньополітичної діяльності Ісландії — співпрацею з США в галузі безпеки, що виражається в наявності на території країни американської бази в Кефлавік. Вона була створена відповідно до підписаної в 1951 р. американсько-ісландської угоди, згідно з якою США взяли на себе відповідальність за оборону Ісландії від імені НАТО (сама Ісландія власних збройних сил не має, за винятком 120 службовців берегової охорони). Під командуванням США були створені військові підрозділи, об'єднані в Оборонні сили Ісландії (Iceland Defence Force). США підтвердили в 1996 р. свої зобов'язання в галузі оборони Ісландії відповідно до договору 1951 р. і підписали додатковий протокол про продовження його дії.

У результаті змін у міжнародній обстановці в Кефлавік були зроблені деякі скорочення і зміни, а до останнього часу до складу американської військової структури тут входили більше 25 командних підрозділів — приблизно 1 800 американських військовослужбовців, 100 цивільних і 850 осіб ісландського обслуговуючого персоналу, а також військовослужбовці Нідерландів, Канади, Норвегії і Данії. Літаки P-3C і AWACS розміщувалися на базі для розвідки північних морських акваторій.

Однак адміністрація США врешті-решт дійшла висновку про недоцільність взагалі зберігати в Кефлавік свої підрозділи. Після тривалих переговорів (ісландський уряд був проти, пропонуючи

навіть взяти на себе витрати з експлуатації бази, які становлять зараз 250 млн. доларів і покриваються американцями) була досягнута домовленість про виведення всіх літаків американських ВПС з бази, що й сталося у вересні 2006 р.

Але це аж ніяк не означало, що військова база в США в Кефлавік припинила своє існування. Рішення адміністрації США пов'язане з реструктуризацією НАТО, її новою стратегією і є частиною передислокації військ США по всьому світу.

Усі військові інфраструктури в Кефлавік збережуться (виділяється спеціальна територія, відгороджена від цивільного аеропорту) і будуть підтримуватися ісландцями в стані постійної готовності, щоб прийняти в разі потреби військові літаки США та інших країн НАТО. Американці підтвердили всі зобов'язання щодо американсько-ісландської угоди, згідно якої США взяли на себе відповідальність за оборону Ісландії від імені НАТО, у тому числі оплату витрат з утримання об'єктів на базі. Готується нова угода, яка повинна закласти основу для подальшого військового співробітництва між Ісландією і США на двосторонній основі і в рамках НАТО.

Загалом, мало що зміниться в тій ролі, яку Кефлавік відігравав у роки «холодної війни». База в Кефлавік має важливе значення для раннього оповіщення, протиповітряної оборони та морської розвідки у всьому Північно-атлантичному регіоні. У разі кризи або кризової ситуації база повинна зіграти особливу роль для забезпечення зв'язків між Західною Європою та США, зокрема доставки підкріплень до Норвегії і Данії, а також країни Балтії.

Міністр закордонних справ Ісландії Х. Асгейрссон, підкреслюючи роль американсько-ісландського договору 1951 р. і доповнень, зроблених до нього, заявив, що «Договір про оборону та участі Ісландії в захисті співробітництва з націями Заходу є і назажди залишиться наріжним каменем політики безпеки Ісландії».

Потрібно сказати, що ісландська опозиція виступила з критикою рішення США про виведення військового контингенту з бази в Кефлавік, вважаючи, що це послабить весь північний фланг НАТО і безпеку самої Ісландії. Ймовірно, що може бути порушене питання про денонсацію договору з США або, у всякому випадку, про його значний перегляд. Висловлюється думка про те, щоб зажадати допомогу не тільки в НАТО, але й в Євросоюзу, приєднавшись до його новостворюваної військової структури.

§ 9. Північна рада – система співробітництва країн Північної Європи

Різні плани посилення співпраці між країнами Північної Європи висувалися неодноразово, зокрема ідея оборонного союзу (1949 р.) та економічної інтеграції (так званий план НОРДЕК). Але всі вони зазнали невдачі, оскільки курси у зовнішньополітичній сфері розійшлися: Данія і Норвегія вступили в НАТО, у той час як Фінляндія і Швеція вибрали політику неприєднання до військових блоків. Усі вони, хоч і в різні терміни, пройшли через Європейську асоціацію вільної торгівлі.

У 1971 р. зі створенням Ради міністрів північних країн, яка доповнила міжпарламентську взаємодію міжурядовою, співпраця набула більш формального і більш прагматичного характеру. Потім був створений Секретаріат Ради міністрів північних країн (1971 р.) і Секретаріат з питань культури (1972 р.).

Північна рада була створена за ініціативою Данії, яка висунула таку пропозицію на сесії Міжпарламентського союзу північних країн у 1951 р. і яка була підтримана іншими країнами регіону. Поряд із чотирма Скандинавськими країнами і Фінляндією (з 1956 р.), у співпраці беруть участь самоврядні території: Гренландія (з 1984 р.), Аландські і Фарерські острови (з 1970 р.). На засіданні 1951 р. був заснований спеціальний комітет, який підготував проект Статуту Північної ради, згодом схвалений міністрами закордонних справ на засіданні Скандинавських країн: Данії, Ісландії, Норвегії та Швеції.

Правовою основою взаємодії став Гельсінський договір про співпрацю від 23 березня 1962 р., на основі якого розвиваються зв'язки на міжпарламентському та міжурядовому рівні і який встановлює характер, форми та сфери діяльності Північної ради. Хоча рішення Північної ради не є обов'язковими до виконання та носять лише рекомендаційний характер, однак вони широко застосовуються в практичній сфері.

Рада міністрів північних країн щорічно представляє Північній раді звіт про розвиток північного співробітництва та плани його поглиблення на майбутні роки. Рада міністрів, як правило, діє в рамках рішень Північної ради, але може виробити і власні ініціативи.

У 1973 р. був створений Секретаріат Ради міністрів північних країн, який розташувався в Осло. Окремо став працювати Секре-

таріат з питань культури, який розмістився в Копенгагені. Однак у 1986 р. обидва Секретаріату були переведені в Копенгаген.

Під егідою Ради міністрів північних країн працюють різні виконавчі комітети. Якщо спочатку міністри закордонних справ проводили спільні засідання два рази на рік, то з 1992 р. — вже по три рази. У зв'язку з поглибленням інтеграційної взаємодії в Європі і появою нових організацій регіонального співробітництва, відповідні питання зайняли своє місце в роботі Північної ради, оскільки багато аспектів участі в регіональних організаціях ставлять перед північноєвропейськими країнами подібні проблеми. Наприклад, країни регіону багато в чому підтримують балтійське співробітництво, реформи в країнах Балтії, посилення зв'язків із Калінінградською областю, «Північний вимір» політики ЄС, і тому відповідні їхнім інтересам ініціативи вони спільно просувають у рамках ЄС, Ради держав Балтійського моря і Ради Баренцового Євроарктичного регіону. Хвилюють їх і питання безпеки на Півночі Європи, в тому числі екологічної стійкості регіону, що також відбивається в роботі Північної ради.

Серед важливих і корисних результатів північного співробітництва слід назвати такі досягнення, як укладення регіональної конвенції про охорону навколишнього середовища, запровадження єдиної системи регіонального екологічного контролю за якістю продуктів харчування; вироблення програми співробітництва в галузі освіти, що включає виплату стипендій для навчання в країнах-партнерах; створення спільних освітніх установ; взаємне визнання документів про здобуття вищої або професійної освіти; Північну угоду про середню освіту.

Співпраці в реальному секторі економіки сприяє взаємодія з різних напрямків інфраструктурного забезпечення економічних зв'язків: у царині повітряного транспорту (авіаційна компанія САС); із фінансово-інвестиційного співробітництва, здійснюваного через Північний інвестиційний банк (Nordic Investment Bank) і спеціальний фінансовий інститут для фінансування заходів у галузі охорони навколишнього середовища (NEFCO); щодо об'єднання електричних мереж для стабільного постачання електричною енергією («Нордель»); загального супутникового зв'язку («Інмарсат»); вироблення та введення загального стандарту телекомунікаційного зв'язку (NMT — Nordic Mobil Telecommunication — Nordiska Mobiltelefongruppen) і т.д. Вже

з простого переліку цих проектів видно, що вони служать ніби стрижнем або опорою для розвитку інших форм економічного співробітництва.

На сьогодні північне співробітництво включає весь комплекс політичних, соціально-економічних, науково-технічних і культурних відносин і розвивається як на формальній, так і неформальній основі, а країни, що беруть участь у ньому за ступенем внутрішньорегіональної інтеграції, переплетення торговельних та інвестиційних потоків, розвитку міжлюдських контактів, ступеня єдності економічного, правового, соціального і культурного простору, випереджають країни-учасниці ЄС. Важливо відзначити, що подібне зближення, яке з повним правом можна охарактеризувати як інтеграцію, здійснюється в таких формах, що відбувається не стільки уніфікація, скільки гармонізація при збереженні національних особливостей, які не зникають і навіть видозмінюються на основі концепції мультикультурного розвитку.

* * *

На сьогодні всі північноєвропейські країни є кредиторами європейської інтеграції (включаючи Норвегію, але без Ісландії), оскільки їх внески до бюджету ЄС перевищують ті надходження з нього, які вони отримують з комунітарних каналів (з аграрних фондів, Європейського фонду регіонального розвитку або Соціального фонду ЄС). Серед нетто-одержувачів коштів ЄС північноєвропейські країни не фігурують. Таким чином, Північна Європа не тільки бере участь у фінансуванні подальшого поглиблення європейської інтеграції, а й сприяє процесам вирівнювання економічного розвитку, які підтримуються всередині ЄС, у тому числі щодо країн-новачків.

Контрольні запитання

1. *У чому суть Шведської політики нейтралітету?*
2. *У чому суть нової зовнішньополітичної концепції Данії?*
3. *Чому Норвегія не приєдналась до ЄС?*
4. *Які головні зміни відбулися в зовнішній політиці Фінляндії?*
5. *Яка роль Північної ради в системі співробітництва країн Північної Європи?*

РОЗДІЛ 10.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ АЛЬПІЙСЬКИХ ДЕРЖАВ (АВСТРІЯ, ШВЕЙЦАРІЯ, ЛІХТЕНШТЕЙН)

Колишня концепція нейтралітету, яка не тільки відповідала обставинам «холодної війни», а й була одним із стовпів ідентичності для декількох поколінь австрійців, стала предметом публічного обговорення.

К. Воцелка
(австрійський історик)

Наша політика нейтралітету — лише інструмент у руках уряду, який може змінюватися в залежності від обставин.

Франсуа Нордман
(представник Швейцарії при ООН)

Сучасна Швейцарія — досить багата країна і може дозволити собі тривалий час дотримуватися принципів «вибіркової інтеграції», яка дозволяє мінімізувати тиск Євросоюзу і забезпечує збереження своєї специфіки, тобто прибутковості певних секторів національної економіки.

Ш. Куке

- § 1. Еволюція австрійського нейтралітету.**
- § 2. Внутрішні чинники формування і реалізації європейської політики Австрійської республіки.**

- § 3. Європейський вектор австрійської дипломатії.**
- § 4. Особливість швейцарського нейтралітету та вступ в Організацію Об'єднаних Націй.**
- § 5. Європейський напрям швейцарської дипломатії.**
- § 6. Відносини Швейцарії та США.**
- § 7. Питання національної безпеки Швейцарії.**
- § 8. Зовнішня політика Ліхтенштейну.**

§ 1. Еволюція австрійського нейтралітету

Основою зовнішньополітичного курсу Австрії є її статус постійного нейтралітету. Прийнятий Національною Радою 26 жовтня 1955 р. Федеральний Конституційний Закон так визначив параметри цього статусу: «З метою міцно затвердити зовні свою незалежність і з метою забезпечити недоторканність своєї території Австрія добровільно заявляє про свій постійний нейтралітет. Австрія буде зберігати і захищати його за допомогою всіх наявних у неї засобів. Щоб гарантувати досягнення цих цілей, Австрія ніколи в майбутньому не вступить ні в які військові союзи і не допустить створення на своїй території військових баз іноземних держав».

Внутрішньополітична ситуація явно вказувала на прихильність Австрії до засад західної демократії і моделі ринкової економіки. Цілком природним тому було те, що саме СРСР став ініціатором пошуку «золотої середини», яка вирішила б завдання непорушення стратегічного міжблокового балансу в Європі. У більш конкретному вигляді компроміс був досягнутий під час візиту у квітні 1955 р. в Москву австрійської урядової делегації. Згідно з підписаним за підсумками переговорів меморандуму Австрія повинна була добровільно взяти на себе міжнародні зобов'язання про нейтралітет, аналогічний до того, якого дотримується Швейцарія.

Іншим, тісно пов'язаним із Законом про нейтралітет документом була підписана великими державами та Австрією Державна угода, низка статей якої накладали на неї певні обмеження не тільки політичного і військового, а й економічного характеру. Останні стосувалися її відносин із Німеччиною, причому включалися не тільки міждержавний союз (аншлюс), не тільки військове співробітництво (в НАТО чи поза ним), але і спільна присутність у союзі економіко-політичного характеру. Остання теза мала

особливе значення, бо вже до середини 50-х років ясно вимальовувались контури замкнутого європейського економічного об'єднання, яким і стало з 1 січня 1958 р. ЄЕС.

Таким чином, міжнародно-правове врегулювання «австрійського питання», яке відбувалося в особливих історичних умовах «холодної війни», несло в собі як елементи довгострокового характеру так і сюжети тимчасово-кон'юнктурного характеру. До останніх безумовно належало неприйняття австро-німецького зближення, боязнь, що воно може не лише побічно зробити Австрію частиною системи, ворожої «соціалістичному табору», а й зміцнити реваншистські сили ФРН і їх однодумців у Австрії, а в перспективі зробити фіктивним австрійський нейтралітет.

Аж до кінця 80-х років Австрія здійснювала свою зовнішню політику, чітко дотримуючись не тільки букви, а й духу взаємопов'язаних між собою документів 1955 р. Більше того, вийшовши за рамки «швейцарського зразка», нейтральна політика Австрії аж ніяк не означала самоізоляції, властивої тодішній Швейцарії. Зокрема, Австрія вже в 1955 р. стала членом ООН, інших міжнародних організацій, причому діючи в них не як пасивний спостерігач, а як ініціатор багатьох миротворчих зусиль. І в питаннях загальноєвропейської співпраці, і в справі врегулювання конфлікту на Близькому Сході, і в стосунках із «третім світом» австрійські державні діячі здобули собі реноме політиків міжнародного масштабу.

Австрія цілком розумно вела себе і при вирішенні проблем, що мали певне економіко-політичне звучання. У 1959 р. вона стала членом Європейської Асоціації Вільної Торгівлі, куди, як відомо, увійшли й інші європейські нейтралі. І хоча Радянський Союз неодноразово висловлював своє здивування в зв'язку з активною участю Австрії в процесі європейської інтеграції, проте ніяких порушень міжнародно-правового характеру у відповідних зовнішньоекономічних діях нейтральної держави не було виявлено.

Завершення на рубежі 80-90-х років «холодної війни», самоліквідація «східного блоку» як комплексу взаємопов'язаних організацій військово-політичного та економічного співробітництва, подальша істотна перебудова всієї системи міжнародних відносин, її очевидна «однопольсність», нова фаза європейської інтеграції — створення на базі ЄЕС Європейського союзу, — розширення НАТО за рахунок колишніх членів ОВД, прийняття цим

блоком програми «Партнерство заради миру» — усе це і багато іншого істотно вплинуло на самовизначення Австрією її ролі і місця в сучасних міжнародних відносинах. У новій ситуації цілком природним був процес переосмислення договірно-правових зобов'язань минулого, визначення їх актуальності, відповідності букви деяких з цих зобов'язань новому повороту справ у міжнародних справах.

Ставши 1995 р. членом ЄС і прийнявши на себе весь комплекс зобов'язань, пов'язаних з участю в цій організації, Австрія, на перший погляд, відійшла від тих положень Державного договору, які робили несумісним її членство в організації, де перебувала Німеччина. Однак юридично після об'єднання «східних земель» з рештою Німеччини вже йшлося про іншу державу, а не про ту, що була в 1955 р. Крім того, входження в ЄС нейтралів із колишньої ЄАВТ (Швеції, Фінляндії), здавалося б, знімало з порядку денного питання про несумісність нової фази євробудівництва з усталеними параметрами нейтралітету. До цього слід додати й активну співпрацю з ЄС Росії — правонаступниці міжнародних зобов'язань СРСР, що не висловлювалася різко проти участі Австрії в новому інтеграційному об'єднанні.

З іншого боку, вже Маастрихтський договір наказав членам ЄС вийти за рамки узгоджених дій у сфері економіки і зовнішньої торгівлі, координуючи також загальну зовнішню політику та політику в галузі безпеки. З цим положенням погодилася Австрія, прийнявши низку доповнень до Конституції (травень 1994 р.), деякі з яких прямо стосувалися її суверенітету в питаннях зовнішньої політики і безпеки. У статті 23 було сказано: «Австрія бере участь у спільній зовнішній політиці і політиці щодо забезпечення безпеки Європейського союзу відповідно до розділу V умови про Європейський союз. Сюди включається участь у заходах, за допомогою яких економічні відносини з однією або кількома країнами підтримуються, обмежуються або повністю припиняються».

Ще більше недвозначно орієнтував членів ЄС Амстердамський договір, де говорилося про можливість прийняття Союзом рішень про спільну оборону, причому тут як суб'єкт виступає вже Західноєвропейський союз, який в перспективі може стати однією зі структур ЄС. Правда, Амстердамський договір залишав членам ЄС — нейтральним державам невелику «лазейку» для збереження ними свого початкового статусу. Стаття 17 Договору за-

фіксувала таке положення: «Політика Союзу, проведена у відповідності з цією статтею, не повинна завдавати шкоди особливому характеру політики в галузі безпеки й оборони, що проводиться окремими державами-членами». Однак якщо тут був очевидний лише натяк на зобов'язання нейтралів, то друга половина цього пасажу прямо говорила про «повагу і зобов'язання», узяті на себе членами Союзу, що одночасно знаходяться і в НАТО. А оскільки таких країн в ЄС і ЗЄС абсолютна більшість, то складно було б припустити самовідстороненість нейтралів від загальних зобов'язань військового характеру, в разі виникнення в Європі та світі кризової ситуації.

Австрія, для якої членство в ЄС було явно пріоритетним в порівнянні з формальними моментами колишніх угод, спробувала вибудувати свого роду модель «нового нейтралітету», який поєднує те, що раніше здавалося несумісним. З одного боку, Конституційний Закон 1955 р. був доповнений уже згадуваною статтею 23, згідно з якою Австрія бере участь у заходах, що знаходяться у сфері зовнішньої політики і політики безпеки Євро-союзу. У розвитку цієї концепції Австрія отримала одночасно з членством в ЄС статус спостерігача при Західноєвропейському союзу. Нарешті країна, поряд з іншими державами Європи, які не є членами НАТО, увійшла в натовську Програму «Партнерство заради миру». При цьому офіційні оцінки диспозицій колишніх зобов'язань Австрії в нових умовах залишались у рамках змістової частини Конституційного Закону від 26 жовтня 1955 р.

Сьогодні ситуація для Австрії є ще більше заплутаною, бо її, крім Швейцарії, оточують країни-члени НАТО, причому новачки цієї організації — Чехія, Словаччина, Угорщина і Словенія — були раніше на іншій стороні барикад. Таким чином, ослабла концепція самооборони від загрози нейтралітету ззовні, зникла необхідність захисту його виключно австрійськими збройними силами, як це випливало зі статті 1 Закону 1955 р. про нейтралітет Австрії. У той же час при уважному прочитанні вже зазначених новацій у Конституції можна виявити поки суто гіпотетичну, але все ж можливість перегляду в рамках нових зобов'язань Австрії в ЄС також і Закону 1955 р. У статті 23 п. 3 записано: «Якщо правової акт Європейського союзу, що перебуває в процесі розробки, передбачає зміну чинного Федерального Конституційного Закону, то в будь-якому випадку таке відхилення можливе лише тоді,

коли Національна Рада не заперечує проти цього протягом певного часу». Стаття 23 п. 2 пояснює, що така процедура можлива «щодо рішень у рамках спільної зовнішньої політики і політики забезпечення безпеки Європейського союзу». Поки, за нині чинної Конституції, перегляд законів такого роду, в тому числі і закону 1955 р., можливий лише більшістю у дві третини депутатів Національної Ради.

В умовах сучасних геополітичних реалій Австрія переходить до використання нового розширеного трактування нейтрального статусу і визначає себе як «неблокова держава». Координацію діяльності з військово-політичного розвитку Австрії здійснює Рада національної безпеки (РНБ), до складу якої увійшли, зокрема, канцлер, віце-канцлер, міністри оборони, внутрішніх і закордонних справ, представники парламентських фракцій.

Таким чином, австрійський нейтралітет протягом останніх п'яти десятиліть витримав перевірку часом. Його потенціал як компромісу у сфері міжнародних відносин далеко не вичерпаний. Нові загрози миру, насамперед тероризм, і однополюсність сучасних міжнародних відносин, невизначеність шляхів розвитку європейської інтеграції в усіх її формах роблять важливим наявність у світі нейтральних держав, здатних взяти на себе функції активного миротворця, керуючись при цьому вже нагромадженим досвідом, репутацією діяльного учасника процесу врегулювання різноманітних конфліктів.

§ 2. Внутрішні чинники формування і реалізації європейської політики Австрійської республіки

Система ухвалення зовнішньополітичних рішень в Австрії, подібна до інших парламентських республік, водночас володіє низкою характерних відмінностей. Передусім, слід відзначити історично обумовлену значну роль політичних партій в австрійській політичній системі та наявність системи формальних і неформальних норм, відомих як «консоціаційна» («компромісна») демократія, спрямованої на досягнення міжпартійного компромісу з принципових державних питань, залучення опозиції до прийняття важливих рішень тощо. Ця система обумовлює відносну самостійність міністрів у федеральному уряді, що робить Федеральне міністерство закордонних справ Австрії головним ор-

ганом, відповідальним за формування і здійснення європейської політики. Невід'ємним елементом «консоціаційної демократії» є система «соціального партнерства» — відносно ефективний канал доведення позицій та вимог зацікавлених груп до відома відповідних керівних осіб та установ.

Значний вплив на визначення пріоритетів європейської політики Австрії через систему «соціального партнерства» та інші механізми справляють представники австрійської економіки, що має значний експортний та інвестиційний потенціал і переважно орієнтована на ринки країн-членів ЄС.

Постійний нейтралітет залишається важливим чинником європейської політики Австрії як через його закріплення на рівні конституційного права, так і з огляду на позитивне сприйняття більшістю населення. Питання нейтралітету стало ключовим елементом понад 50-річної дискусії щодо взаємовідносин Австрії та ЄС і супроводжувало всі етапи політики Австрії щодо цього об'єднання. На сьогодні в Австрії триває дискусія щодо ролі постійного нейтралітету в нових міжнародно-політичних умовах, його сумісності з поглибленням економічної та політичної інтеграції в межах ЄС, а також відповідних міжнародно-правових зобов'язань Австрії.

Зовнішньополітичні орієнтації австрійських політичних партій тісно пов'язані з явищем сегментованості австрійського суспільства, що обумовило формування у них низки стійких позицій. Водночас глибокі соціальні зміни та поступова руйнація корпоративістської системи управління призвели до посилення прагматичності у визначенні партійних позицій та відходу від низки усталених принципів.

Бачення Соціал-демократичною партією Австрії (СДПА) зовнішньої політики країни є типовим для європейських лівих партій. Особливе місце посідає статус постійного нейтралітету, який тривалий час і насамперед завдяки впливу концепції глобально орієнтованого активного нейтралітету Бруно Крайскі розглядався партією як механізм отримання Австрією нових можливостей на міжнародній арені та ефективний засіб її зовнішньої та безпечної політики за рахунок уваги до євроінтеграційного напрямку. Відставка Крайскі (1983 р.) і нові зовнішні та внутрішні виклики сприяли прагматизації поглядів СДПА та її переходу на помірковані проєвропейські позиції.

Із моменту розгортання процесу європейської інтеграції Австрійська народна партія (АНП) посіла чітку та послідовну позицію, що полягала в необхідності долучення Австрії до європейських інтеграційних структур та якомога вужчого тлумачення постійного нейтралітету. Наполегливість і послідовність АНП суттєво сприяли швидкому приєднанню Австрії до ЄС. На сьогодні АНП активно підтримує більшість ініціатив, спрямованих на поглиблення інтеграції у межах ЄС та її розширення.

Позиції Австрійської партії свободи (АПС) обумовлюються її історичною основою, тривалим перебуванням в опозиції та боротьбою національного і ліберального крил. Перший чинник значною мірою вплинув на ставлення партії до постійного нейтралітету, яке є послідовно негативним, та сприяв перебуванню АПС на проєвропейських позиціях до початку 1990-х рр. Перехід АПС на антиєвропейські позиції був обумовлений тривалою опозиційністю партії та діяльністю її лідера Йорга Хайдера, що використав протестні настрої у суспільстві для посилення електоральної підтримки. Відставка Й. Хайдера (2005 р.) сприяла більшій зваженості поглядів партійного керівництва.

§ 3. Європейський вектор австрійської дипломатії

Наприкінці січня 1987 р. австрійський уряд зробив заяву про пріоритетність для країни її участі у розвитку європейського інтеграційного процесу. Через кілька днів після ухвалення цієї декларації була створена «Робоча група з європейської інтеграції». На підставі рекомендацій «Робочої групи» уряд Австрії два роки після початку її роботи зміг запропонувати Обом палатам парламенту (квітень 1989 р.) свого роду концептуальне бачення перспектив країни в інтеграційному процесі. Акцент був зроблений на повноцінну участь Австрії у внутрішньому ринку ЄЕС, яка може бути досягнута тільки через членство в Союзі. Обидві палати парламенту підтримали уряд, давши йому карт-бланш на активізацію процесу приєднання країни до ЄЕС.

Заявка Австрії на вступ до Європейського співтовариства була передана до Ради міністрів ЄЕС вже в липні 1989 р. Остання доручила Комісії ЄЕС розробити так зване попереднє повідомлення у зв'язку із заявкою Австрії. Однак минуло ще два роки, поки такий документ був підготовлений. Правда, на те були об'єктивні

причини. У цей період йшло узгодження статей майбутнього Маастрихтського договору, що означало принципово новий етап європейських інтеграційних процесів. Крім того, ЄЕС, а також ЄАВТ, членом якого, як відомо, була і Австрія, готували одночасно договір про створення Європейського економічного простору (ЄЕП).

Утім, була одна, багато в чому чисто формальна, перешкода для входження Австрії до ЄС. Згідно з Маастрихтськими домовленостями, членами Союзу можуть бути країни, які не мають взаємних претензій щодо територіальних або прикордонних питань. В Австрії ж проблеми, які підходили під це визначення, були з сусідньою Італією. Вони стосувалися комплексу питань щодо Південного Тіроля — австрійській території, що перейшла до Італії за Сент-Жерменським (1919 р.) мирним договором. Протягом усього післявоєнного періоду обидві країни не могли домовитися про статус цієї території, більшість населення якої становили німецькомовні жителі. Італія всіляко ігнорувала спроби Австрії досягти двосторонніх угод з ЄЕС. Лише на рубежі 80–90-х років консенсус був досягнутий, усі спірні питання благополучно вирішені. Спеціальна угода Італії та Австрії зняла італійське вето на вступ Австрії в ЄС.

Переговори між офіційними представниками ЄС і австрійською делегацією тривали в Брюсселі більше року, з лютого 1993 р. до березня 1994 р. Найбільш складним у процесі переговорів було питання про «альпійський транзит» — потік вантажоперевезень країн ЄС через територію Австрії. Австрійську делегацію особливо турбувала проблема: як відіб'ється на екологічно чистих районах країни різке збільшення потоку автоперевезень. Зі свого боку, французькі учасники переговорів хотіли б отримати від Австрії гарантії того, що вона допоможе у транспортуванні французьких товарів, у разі якщо Швейцарія не дозволить їх провозити по своїй території. У результаті був укладений спеціальний договір про транзит, який гарантував безпеку проходу транспорту по території Австрії та виконання відповідних норм ЄС австрійського екологічного законодавства. Не без проблем були вирішені й інші спірні питання: про квоти на австрійську сільськогосподарську продукцію в країнах ЄС та про переміщення громадян Австрії в межах Союзу.

Першого березня 1994 р. було офіційно оголошено, що переговори завершено й узгоджено всі статті договору про вступ Австрії до Євросоюзу. На користь цього рішення висловились дві

третини учасників референдуму (66,6%), який було проведено згодом.

Австрійський уряд постійно проводив стратегічний курс на адаптацію національної економіки до умов ЄС. Зокрема, австрійський шилінг був жорстко «прив'язаний» до німецької марки, що сприяло зміцненню австрійської валюти як розрахункової одиниці в міжнародній торгівлі, дозволяло збільшити експортний потенціал Австрії. Крім того, з осені 1991 р. на території країни були лібералізовані правила руху іноземних капіталовкладень.

Упевнене зростання австрійської економіки ґрунтувалося на сприятливому для неї поєднанні внутрішніх і зовнішніх чинників. Один з них — очевидне зростання іноземних інвестицій. Причому якщо до вступу Австрії в ЄС основними експортерами капіталу були Німеччина, Швейцарія і США, то після 1995 р. на перше місце вийшли італійські компанії, обійшовши такого традиційного партнера австрійських фірм, як Німеччина. Але поряд з цим помітно зріс інтерес до Австрії як місця розвитку бізнесу в підприємств із Центрально-Східної Європи.

Активізація в рамках ЄС економічної діяльності як у сфері розвитку експортних галузей австрійського господарства, так і в процесі створення нових промислових підприємств сприяла зміцненню позицій країни як однієї з найменш вразливих у питаннях зайнятості працездатного населення. Дуже позитивні й інші макроекономічні показники, насамперед у сфері інфляції. Так, у перші роки після вступу в ЄС рівень інфляції постійно знижувався, досягнувши в 1999 р. рекордного для країн-членів ЄС показника — 0,6%. Австрія стала досить відповідальним учасником Економічного валютного союзу. У рамках ЕВС вона також один з піонерів у справі боротьби з девальвацією, стабілізації валютного курсу, підтримки стабільного рівня відсотка за довгостроковими державними цінними паперами, проведення незалежної політики національного емісійного банку.

В цілому ж членство Австрії в ЄС сприяло позитивному вирішенню багатьох важливих макроекономічних проблем. Отримавши можливість використання багатьох переваг єдиного європейського ринку, Австрія відчула і його очевидні недоліки, залежність від рішень, які не завжди влаштовували невелику державу в центрі Європи. Фінансово-економічна криза осені 2008 — зими 2009 р. показала, що членство в ЄС аж ніяк не оберігає

країну від негативних явищ у національній господарській сфері.

Притирання економіки країни-новачка була в ЄС цілком звичною справою, і тут «австрійський випадок» не був незвичайним. Сенсацією стала реакція керівництва Євросоюзу на утворення «чорно-синьої» коаліції. Перші дев'ять місяців 2000 р. проходили під знаком гострого конфлікту між політичними інститутами ЄС, лідерами більшості країн-учасників і новим австрійським урядом.

Прорив у цій справі стався наприкінці червня 2000 р., коли ЄС запропонував Європейському суду з прав людини призначити трьох експертів («трьох мудреців»), чиїм обов'язком буде проведення моніторингу з проблеми відповідності ситуації в Австрії демократичним нормам Євросоюзу. Комісія визнала, що австрійський уряд поважає загальноєвропейські цінності, а також права етнічних меншин не в меншій мірі, ніж уряди інших членів Союзу. У доповіді також містилася оцінка Австрійської партії свободи як «популістської організації з двозначною риторикою». Однак, на думку авторів доповіді, ця оцінка незастосовна до австрійського уряду в цілому, а лише стосується окремих діячів АПС. Чотирнадцятого вересня ЄС опублікував комюніке, згідно з яким санкції проти Австрії скасовувалися; її представники більше не піддавалися дипломатичному бойкоту.

Напередодні осінніх виборів 2002 р. Австрійська партія свободи спробувала розіграти «чеську карту», спровокувавши політичний скандал навколо так званих «декретів Бенеша» і введення в експлуатацію в Чехії АЕС Темелін. Обидва питання виникли у зв'язку зі вступом Чехії до Євросоюзу. АПС пропонувала відкласти питання про вступ Чехії до Євросоюзу до тих пір, поки сусідня країна не демонтує АЕС, що представляє загрозу сусіднім австрійським населеним пунктам. За ініціативою канцлера В. Шюсселя, Австрія і Чехія підписали спеціальну угоду, за якою остання зобов'язалася надавати сусідові всю необхідну інформацію про Темелінську АЕС, а також забезпечити її всіма необхідними для цього системами безпеки. Австрія, зі свого боку, відмовлялася від будь-якої протидії вступу Чехії до Євросоюзу.

Питання експлуатації АЕС Темелін знову виникло у червні 2004 р. після витоку радіоактивних відходів у води Дунаю. Тут збіглися позиції всіх політичних партій Австрії. Австрійські політики також висловили сумнів у можливості експлуатації словацької АЕС Моховце.

Особливу важливість для австрійської зовнішньої політики представляє майбутнє Європейського союзу і відносини з країнами-сусідами ЄС. Пріоритетною темою в австрійській зовнішній політиці залишаються проблеми, пов'язані з розширенням ЄС. Прийом нових членів розглядається як подальше зміцнення безпеки, стабільності і благополуччя на європейському континенті. Ставши членами Євросоюзу, держави-сусіди Австрії отримали додаткові переваги в рамках програми регіонального партнерства, що охоплює всі сфери політичного та економічного співробітництва. Згідно з останніми даними, частка держав-сусідів у зовнішньоторговельному обороті Австрії зростає. Одночасно Австрія не без підстав претендує на роль лідера «центрально-європейського регіону» всередині розширеного ЄС. Зі вступом до ЄС Румунії, Болгарії, а в перспективі — Хорватії та інших держав Південно-Східної Європи авторитет Австрії буде зростати, що дозволить їй вимагати максимального просування своїх національних інтересів на європейському рівні.

Особливі акценти в європейському векторі зовнішньої політики Австрії на початку ХХІ ст. стали робитися на розширенні військово-політичних контактів із Північноатлантичним альянсом. Австрія підтримує військово-політичні плани НАТО і розглядає можливість своєї участі в деяких з них, а також у перспективних військових формуваннях Європейського союзу.

Незважаючи на багато заяв уряду Австрії про прихильність принципам нейтралітету, практичні кроки у військовій галузі, зроблені на початку ХХІ ст., свідчать про поступовий відхід країни від цих традиційних положень. Реалізуючи намічені зовнішньополітичні програми, Австрія прийняла на себе зобов'язання «активно і солідарно» брати участь у будівництві «європейського співтовариства щодо забезпечення миру, безпеки й оборони», а по суті — у створенні військового альянсу в Європі. Метою австрійського уряду є єдиний європейський простір у сфері оборони, що передбачає створення ефективних спільних структур із прийняття рішень у військовій галузі, інтенсивне співробітництво у сфері військової промисловості. З цією метою Австрія висловлює готовність брати повномасштабну участь у європейському виробництві озброєнь, спільні зусилля щодо зміцнення промислового базису оборони ЄС. Керівництво країни прийняло запрошення вступити в Західноєвропейську групу з питань озброєнь як

повноправний член. Її уряд виходить з того, що Австрія зможе брати участь у створюваних багатонаціональних підрозділах ЄС із врегулювання криз і надавати підтримку миротворчим операціям, що проводяться іншими міжнародними організаціями.

В інтересах розширення трансатлантичних відносин Австрія виступає за відновлення атмосфери євро-американської довіри у сфері зовнішньої політики і політики безпеки. Сполучені Штати розглядаються як надійний стратегічний союзник. При відновленні Іраку Австрія концентрує свої зусилля в гуманітарній сфері. Так, Австрія запросила на лікування іракських дітей, австрійські фахівці і представники гуманітарних організацій організовують водопостачання для населення, а також надають іншу гуманітарну допомогу жителям Іраку.

З питання подальшого розвитку трансатлантичного співробітництва Австрія виходить з того, що розбіжності з приводу війни в Іраку не сприяли зміцненню взаєморозуміння. Але оскільки розбіжності подолані і залишилися в минулому Європі та США необхідно відновити атмосферу довіри і взаєморозуміння.

У 2000-і роки відзначається зовнішньополітична активність Австрії в Південно-Східній Європі і середземноморському регіоні. Вона послідовно підтримувала проведення переговорів із прийняттям в ЄС Румунії та Болгарії, а також виступила за позитивний розгляд заявки Хорватії на вступ до ЄС. Щодо Туреччини позиція Австрії співзвучна з офіційною позицією ЄС: вітаючи проведення демократичних реформ, австрійці вважають, що необхідний час, щоб оцінити їх ефективність і на основі цього прийняти рішення про початок переговорів із керівництвом Туреччини. З метою недопущення «вакууму» в Європі Австрія має намір підтримувати зближення інших держав цього регіону з ЄС, зокрема, в рамках Пакту стабільності в Європі.

§ 4. Особливість швейцарського нейтралітету та вступ в Організацію Об'єднаних Націй

Федералізм у відносинах між різними регіональними структурами і методи «референдумної демократії» як сполучна ланка між державою та її жителями, політичні інститути влади зі своєю специфікою — усе це складові частини національної ідентичності Швейцарії. Її елементом, притому найважливішим, є постійний

нейтралітет. Не дотримуючись ось уже майже 200 років цього курсу, країна не змогла б витримати тиск зовнішніх сил, не менш небезпечних для її існування, ніж відцентрові тенденції самого швейцарського суспільства. Датою народження швейцарського нейтралітету прийнято вважати 20 листопада 1815 р., коли після знаменитого Віденського конгресу союзники по антинаполеонівській коаліції оприлюднили в Парижі документ про мир.

«Новий нейтралітет» Швейцарії останнього десятиліття ХХ — поч. ХХІ ст. став об'єктом досить гострої боротьби всередині Швейцарського суспільства. У 1994 р. на загальнонародний референдум було винесено питання відправки у вогнища напруженості швейцарського контингенту в складі «блакитних касок» ООН. Більшість не підтримала такий крок. У 2001 р. лише невеликою більшістю (51% проти 49%) вдалося на черговому референдумі домогтися згоди громадян на участь швейцарців у миротворчих операціях, маючи при собі заради самооборони комплект стрілкової зброї. Наприкінці 90-х років у Швейцарії знову прозвучали колишні мотиви про нейтралітет як засіб самоізоляції від того, що відбувається поза альпійською державою.

Найбільш активну позицію — про неучасть військовослужбовців Швейцарії в миротворчих операціях зайняла організація «Рух за незалежну і нейтральну Швейцарію». І хоча в обох референдумах (1994 і 2001) три інші партії «магічної формули» — демократичні християни, радикали та соціал-демократи — активно підтримували урядову позицію, проте в суспільстві спостерігався своєрідний паритет. При цьому, якщо одна сторона стверджувала, що посередники зі зброєю лише зміцнюють нейтральне реноме країни, то ізоляціоністи бачили в цьому засіб поступового відходу від нейтрального статусу. Аргументація, що все буде відбуватися під контролем ООН, не була невразливою, бо саме питання про членство в провідній міжнародній організації довгі роки був яблуком розбрату між різними політичними силами Швейцарії.

З ООН у Швейцарії протягом більше 50 років складалися непрості, багато в чому суперечливі відносини. Нові віяння нового століття внесли корективи в характер цих взаємин. Слід зазначити, що спочатку Швейцарія вважалася державою-попутником гітлерівської Німеччини, тому її вступ в ООН був неможливим. У березні 1945 р. французький уряд висунув ідею про те, щоб зро-

бити ООН «відкритою для всіх миролюбних держав», при цьому зазначивши, що «обов'язки, які накладає на державу членство в ООН, не сумісні з принципами нейтралітету».

Та й сама Швейцарія довгий час особливо не прагнула вступити до Організації Об'єднаних Націй. Однак поступово стала більш серйозно осмислювати необхідність подолання зовнішньополітичної ізоляції країни. З цієї причини були зроблені спроби вступити до лав ООН при збереженні нейтрального статусу в рамках організації, які, однак, не принесли очікуваного результату. Проводячи активну закулісну дипломатичну діяльність, Федеральна рада не наважилася розгорнути широку дискусію з проблеми приєднання до ООН.

У березні 1982 р. Федеральна Рада рекомендувала обом палатам парламенту винести рішення про можливий вступ до ООН. Ця рекомендація була мотивована тим, що неучасть Швейцарії як нечлена ООН у міжнародному житті шкодить її престижу у світі, створює навколо країни ореол байдужості та байдужості до подій поза межами держави. Обидві палати створили спеціальні комісії для аналізу урядової ініціативи. В результаті парламент виробив формулу для загальнонародного референдуму, що відбувся в березні 1986 р.

Референдум показав неготовність значної частини населення Швейцарії знехтувати гіпотетичним збитком суверенітету своєї країни від вступу в ООН. При досить високій явці для такого роду заходів — 50,3% всього дорослого населення — лише 24,3% голосуючих сказали ініціативі уряду «так»; проти були, відповідно, 75,7% швейцарців. Після проведення референдуму влада визнала свою помилку: багато в чому все було пущено на самоплив, пропозиція погано пропагувалося, а в рядах політиків не було одностайності, що використовували швейцарські противники ООН.

У наступні 16 років уряд Швейцарії інтенсифікував зусилля щодо створення необхідних умов для вступу в ООН лише тоді, коли в 1989 р. на Європейському континенті й у світі в цілому почали відбуватися відомі політичні зміни. Особливої активності ці зусилля досягли саме наприкінці 90-х років — початку XXI століття, коли були складені «Доповідь про відносини Швейцарії та Організації Об'єднаних Націй» 1998 р., «Зовнішньополітична доповідь за 2000 рік», «Послання про народну ініціативу до входу Швейцарії в Організацію Об'єднаних Націй» 2000 р.

Третього березня 2002 р. на референдумі народ Швейцарії проголосував за входження в ООН. Результати референдуму показали, що з важливого питання зовнішньої політики у населення немає одностайності, хоча участь у волевиявленні взяло близько 57,5% громадян — більше, ніж у 1986 році. «Так» з них сказали 54,6% і, відповідно, 45,4% були «проти».

У липні 2002 р. уряд Швейцарії офіційно подав заявку про вступ в ООН, у тексті якої було особливо підкреслено, що Швейцарія і будучи в ООН стане активно використовувати свій традиційний зовнішньополітичний інструментарій. У вересні того ж року 57-а сесія Генеральної Асамблеї ООН проголосувала за ухвалення вступу Швейцарії в цю організацію; країна стала її 190-м членом.

Входження в ООН поставило перед Швейцарією низку важливих проблем. Одна з них — фінансова. За розрахунками експертів, вона мала платити суму, еквівалентну 1,27% національного ВВП, ставши 14-ю за цим показником державою-донором. У Швейцарії з'явилася можливість підвищити свій статус в ООН. Уже в 2004-2006 рр. в політичних колах країни дебатовали питання про внесення Швейцарії в список країн, що претендують від Європи на місце непостійного члена Ради Безпеки. Тим самим, на думку тодішнього глави Федерального департаменту закордонних справ М. Кальмі-Рей, країна зможе більш активно впливати на розвиток міжнародних подій, підвищивши свій авторитет у міжнародному співтоваристві. Непрямим чином цим претензіям відповідало призначення деяких швейцарських дипломатів на пости керівників місій ООН у Грузії та на Кіпрі.

Серед швейцарських пріоритетів в ООН важливу роль відігравало питання вдосконалення механізму «цілових санкцій». Визнаючи необхідність такого інструменту міжнародного впливу, як санкції, Швейцарія закликала, проте, тільки до таких санкцій і до такого порядку їх застосування, при якому вони, по можливості, торкалися б виключно тих, хто реально відповідальний за виникнення кризи, що призвела до введення санкцій, не приносячи при цьому шкоди цивільному населенню або третім країнам. Серед можливих санкцій подібного роду Швейцарія виділяє заморожування рахунків, введення ембарго на постачання певних видів товарів (зброя, нафта, діаманти, інші природні ресурси), обмеження щодо віз і переміщень приватних та офіційних осіб.

Як повноправний член ООН Швейцарія активно працювала в «Першому комітеті» Генеральної Асамблеї ООН, який займається питаннями режиму нерозповсюдження та контролю за озброєннями. Швейцарія рішуче виступила за повну реалізацію «тринадцяти практичних заходів», прийнятих у 2000 р. на Конференції з імплементації положень «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». Швейцарія закликала країни, які ще не є членами «Договору про заборону ядерних випробувань», приєднатися до цього документа, а також приєднатися до переговорів щодо «Договору про заборону виробництва матеріалів, що розщеплюються, військового призначення».

Ще одне пріоритетне спрямування швейцарської політики в рамках ООН — контроль за торгівлею зброєю. Швейцарія надає великого значення розширенню сфери дії Угоди 1980 р. про деякі види звичайних озброєнь («CWW»). Країна підтримала відповідну резолюцію ООН щодо звичайних озброєнь і підкреслила важливість роботи спецуповноваженого генерального секретаря ООН О. Оттуну з проблеми участі дітей у збройних конфліктах. Швейцарія виступила за універсалізацію Оттавського договору щодо протипіхотних мін. Зі свого боку Швейцарія фінансує роботу Міжнародного гуманітарного протимінного центру в Женеві, який є найважливішим партнером ООН у сфері реалізації протимінної програми («UNMAS»). Швейцарія активно підтримує створення і роботу дослідницьких програм та інститутів у сфері безпеки. Так, у співпраці з секретаріатом ООН Швейцарія виступила творцем «Гарвардської програми гуманітарної політики та конфліктних досліджень». Швейцарія активно співпрацює і з іншими академічними партнерами, наприклад, з нью-йоркською «Міжнародною Академією миру».

Боротьба з бідністю — ще один важливий вектор у сфері діяльності Швейцарії в рамках ООН. Так, у ході обговорення результатів Міжнародної конференції, що пройшла в березні 2002 р. в м. Монтеррей (Мексика) з питань фінансування політики в галузі розвитку, Швейцарія закликала до тіснішої і систематичного співпраці всіх зацікавлених країн і структур (у першу чергу йшлося про ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, СОТ, приватні фірми і неурядові організації) у галузі розвитку країн «третього світу» і боротьби з глобальною бідністю, виступивши з

ініціативою щодо інтенсифікації діалогу між Світовим економічним форумом у Давосі й ООН.

Швейцарія надає вагомого значення проблематиці розвитку гірських регіонів планети. У грудні 2001 р. вона виступила в Нью-Йорку з ініціативою проведення в 2002 р. міжнародного року гір (який і був проведений). У рамках 57-ї сесії ГА ООН Швейцарія активно виступала, з використанням потенціалу «Групи з гірської проблематики», на користь забезпечення сталого розвитку гірських районів Землі. У результаті була прийнята відповідна резолюція, яка була із задоволенням сприйнята швейцарцями «як документ, що забезпечує політичну спрямованість проблеми розвитку гірських регіонів». На підставі цієї резолюції був заснований Міжнародний день гір — 11 грудня.

Боротьба за права людини — традиційна складова швейцарської зовнішньої політики. На підставі таких позицій Швейцарія будує свою роботу і в структурах ООН. На 57-й сесії ГА ООН Швейцарія активно виступала в рамках дебатів із проблематики, пов'язаної з боротьбою проти наркоманії та неконтрольованого розповсюдження наркотичних і прирівняних до них засобів. Швейцарія є учасником «Єдиної конвенції ООН щодо наркомісних засобів» 1961 р., «психотропної конвенції ООН» 1971 р. і «Додаткового протоколу до психотропної конвенції» 1972 р. Країна є одним із головних спонсорів «Програми ООН з міжнародного наркоконтролю».

Швейцарія особливу увагу приділяє ролі приватного сектору економіки в забезпеченні сталого поступального розвитку світового господарства і досягненні загального добробуту. Зокрема, беручи участь у дебатах на 57-й сесії ГА ООН, Швейцарія підкреслювала важливість тези про соціальну відповідальність підприємців як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Швейцарія використовує можливості, що відкрилися перед нею як перед повноправним членом ООН, для подальшого просування своєї екологічної політики. Розглядаючи Екологічну програму ООН як найважливішу опору світової екологічної архітектури, Швейцарія послідовно виступає за посилення ролі цієї структури, яка є ефективним інструментом реалізації прийнятих в екологічній сфері рішень.

Ще з 57-ї сесії ГА ООН Швейцарія наполегливо дотримується тези про те, що «між цілями захисту навколишнього середовища

і вигодами міжнародної торгівлі немає і не може бути ієрархічних відносин, вони однаково важливі, повинні доповнювати один одного і бути дотримані однаково». Тут її позиція відповідає, зокрема, позиції Норвегії, опонуючи підходам США і деяких країн, що розвиваються, які оцінюють екологічні цілі як фактори, які відіграють підлеглу роль стосовно потребам міжнародної торгівлі.

Популярність ООН у Швейцарії в останні роки значно зросла; в країні стає все менше людей, які вважають членство в Організації Об'єднаних Націй непотрібним. Це відповідає не тільки довгостроковим інтересам країни, але і потребам світового співтовариства, в якому в умовах однополярності підвищується роль малих країн, що спираються у своїй політиці не на силу, а на правові норми.

Таким чином, особливістю швейцарського нейтралітету є не тільки його фундаментальні основи, закладені багатовіковою практикою малої європейської держави. Своєрідний він і своїм органічним зв'язком зовнішньої і внутрішньої політики, побудованої на консенсусі, виявленої відкритим способом в процесі вдосконалення «референдумної демократії». Суто теоретично країна може добровільно відмовитися від свого статусу, однак навряд чи в близькому майбутньому в її народі виникне необхідність переглянути традиційний курс, що цілком вписується в політичні і міжнародні реалії ХХІ століття.

§ 5. Європейський напрям швейцарської дипломатії

Серед західноєвропейських країн Швейцарія, поряд з Норвегією та Ісландією, належить до категорії учасників Європейського Союзу. З іншого боку, Швейцарія поряд з європейськими нейтралами — Австрією, Швецією, Фінляндією, Ірландією, а також Великобританією і Данією утворила організацію ЄАВТ, що не мала на відміну від ЄЕС ні політичного профілю, ні суворих економічних і зовнішньоторговельних правил, що обмежували суверенне вирішення учасниками багатьох господарських проблем. Слід сказати, що членство в ЄАВТ допомогло Швейцарії вирішити низку проблем зовнішньоекономічного характеру. Національні монополії активно розвивали свою діяльність на ринках «сімки». У той же час експортні галузі Швейцарії страждали від митної дискримінації Спільного ринку; частка «шістки» в екс-

порті зменшувалася; якоюсь мірою це відносилось і до імпорту в країни ЄЕС.

Сукупність обставин «національні» властивості, але, перш за все, об'єктивна потреба європейського ринку в подоланні розколу на «шістку» і «сімку» привела Швейцарію, як і інших членів ЄАВТ, до початку переговорного процесу з ЄЕС, що зайняв усі 60-80-ті роки XX століття. На першому етапі йшлося про асоціацію Швейцарії з ЄЕС.

Перші угоди між Швейцарією та Європейським союзом було підписано ще в 1972 р. в рамках договору про входження в Європейський економічний простір ряду країн, що знаходилися в складі ЄАВТ. Таким чином, була створена основа для реалізації чотирьох основних принципів: свободи руху товарів, капіталів, послуг і робочої сили. Потім пройшла ціла серія референдумів, що визначили характер подальших відносин з ЄС. У грудні 1992 р. був проведений всенародний плебісцит щодо доцільності початку переговорів про умови вступу країни до Євросоюзу. Проти проголосувало 50,4% населення, перевага була лише у 23,3 тисячі голосів, але за цією незначною перевагою стоїть той факт, що проти включення країни в європейську інтеграцію висловилися 16 із 26 кантонів.

Черговий виток процесу подолання економічної розколу Західної Європи почався в середині 80-х років, причому тут вирішальне значення мала Конференція міністрів із країн ЄЕС і ЄАВТ 1984 р., у якій взяли участь і представники Швейцарії. На цій зустрічі було прийнято рішення про створення Європейського економічного простору (ЄЕП) як досить тривалого процесу зближення економіки обох груп країн. Швейцарію цей варіант цілком влаштовував, тому що тут не йшлося про якийсь утиск суверенітету в сфері економіки чи політики.

Чинники, які були стримуючими для зближення з ЄС в 60-ті — на початку 80-х років, певною мірою втрачали своє значення. Змінювався світ, еволюціонувала «європейська свідомість» інших нейтралів, не такою однозначно благополучною була на рубежі 80-90-х років економіка Швейцарії. Тут все більше проявлялися елементи стагнації, пов'язані не тільки з її національними структурними особливостями, але і з певними зовнішньоекономічними бар'єрами, породженими різношвидкісним розвитком економіки ЄС і ЄАВТ. В уряді Швейцарії запанувала думка про

доцільність початку переговорів не тільки з проблеми ЄЄП, але і про вступ країни в Європейський союз. Зрештою швейцарська делегація підписала в травні 1992 р. з керівництвом ЄС документ про входження Швейцарії в ЄЄП. Згідно з традиційним внутрішнім укладом політичного життя такі важливі рішення уряд не міг реалізувати без урахування думки населення країни. Шостого грудня 1992 р. сказав своє слово народ Швейцарії. Із незначною перевагою в 0,6% голосів верх взяли противники ЄЄП. «Ні» сказали жителі 16 із 26 суб'єктів Конфедерації.

Незабаром уряд зазнав ще однієї поразки від референдарного процесу. У лютому 1994 р. всупереч думці верхів німецькомовні кантони підтримали ініціативу, метою якої було не допустити автомобільні транспортні перевезення через Альпи. Влада Берна вважала, що в результаті ускладняться відносини з ЄС, бо для Союзу Швейцарія була важливим транспортним вікном до Південної Європи. Прихильники заборони виходили, передусім, із міркувань охорони альпійської природи, допускаючи можливість європеревезень виключно залізницею. На їхньому боці виявилось 52% учасників референдуму, що жили саме в кантонах, через які йшов основний потік автомобільного транспорту.

Після двох програних референдумів прихильники інтеграційних планів у Швейцарії повинні були спільно із зацікавленими колами Європейського союзу шукати інші шляхи співпраці. Для цього був обраний формат так званих білатеральних угод. Угоди повинні були бути складені таким чином, щоб референдарний шлях їх прийняття був би гарантований максимальним чином.

Надзвичайно важливою була процедура переговорного процесу, коли всі угоди кожного «пакету» (всього їх планувалось три) підписувалися одночасно, що давало б Швейцарії право заблокувати «білатеральний процес», якщо хоча б один документ не влаштовував її. Перемовини навколо «першого пакету» велися чотири роки (1994-1998 рр.). У результаті було підготовлено сім угод, які стосувалися науково-технічного співробітництва, державного замовлення та закупівельної політики, взаємного визнання сертифікатів відповідності, торгівлі сільськогосподарськими продуктами, повітряного сполучення, свободи пересування громадян.

На референдумі 21 травня 2000 р. «за» ратифікацію «першого пакету» було подано 67,2%. Ще важливішим є те, що «проти»

проголосувало населення лише двох кантонів. У Тічино побоювалися можливого посилення припливу іммігрантів з Італії, а в Швіц взагалі завжди були проти будь-якого розширення зв'язків з сусідніми країнами.

На думку швейцарського уряду, підписані угоди забезпечують країні майже три чверті всіх переваг, якими володіють держави-члени ЄС, але не змушують до відповідних поступок. При цьому не завдають будь-якої шкоди державному суверенітету. Всі чотири політичні партії, що входять в уряд, а також основні фінансово-промислові та профспілкові об'єднання підтримали угоди.

Одним із проблемних аспектів відносин Швейцарії з Євросоюзом є питання таємниці банківських вкладів швейцарських банків. ЄС зацікавлений в тому, щоб отримати доступ до бази даних швейцарських банків, де багато громадян країн Євросоюзу зберігали свої заощадження, тим самим уникаючи сплати податків за банківськими нарахуваннями у своїх державах. Цим не тільки завдано було матеріальних збитків фінансовій системі ЄС, а й ускладнювалася робота правоохоронних органів, з-під контролю яких вислизала значна частина доходів кримінального світу. Зі свого боку, Швейцарія, пішовши на поступку ЄС, завдала б непоправного збитку своєму реноме, оскільки, крім високої надійності, багатьох приваблює гарантована швейцарським законом таємниця банківських рахунків та імен їхніх власників. Правда, в самій Швейцарії вважають, що багато чого, що пов'язано з цією проблемою, можна характеризувати як «популярний міф». Насправді в банківській системі країни не існує анонімних рахунків (*blind eye*), їх власники добре відомі керівництву банків. Діє також найсуворіша система постійної перевірки власників номерних рахунків.

І все ж останнім часом тиск світової спільноти і, особливо, Євросоюзу на Швейцарію зростає. Незважаючи на потужний тиск Євросоюзу, остаточно відмовлятися від принципу банківської таємниці Швейцарія не має наміру. Швейцарія має намір надалі ретельно аналізувати всі можливі наслідки реалізації двосторонніх угод з ЄС та його членами. У першу трійку актуальних проблем, по яких альпійська республіка не готова йти на які-небудь радикальні поступки, входять питання збереження банківської таємниці, незалежності швейцарського франка і непорушності принципу нейтралітету в зовнішній політиці.

В цілому, Швейцарія не готова вести справи в банківській сфері за «правилами Євросоюзу». Вважається, що країна була змушена вже піти на значні поступки, що істотно девальвує привабливість її національних банків. Такий розвиток подій особливо не влаштовує невеликі приватні (сімейні) банки, що становлять основу фінансової системи країни.

Питання приєднання до системи «Шенген-Дублін» поряд «проблемою банківської таємниці постійно ставили переговори з ЄС на межу провалу. Євросоюз намагався переконати Швейцарію в доцільності винесення спірних питань за рамки уже досягнутих домовленостей. Швейцарія ж, як і у випадку з прийняттям «першого пакету», наполягала на комплексному, а не індивідуальному вирішенні питань співробітництва. У тактичному плані вона розраховувала на підписання «другої угоди» ще до 1 травня 2004 р., коли ЄС стане організацією не 15, а 25 учасників, з якими буде по цілій низці причин ще важче домовлятися. У нових обставинах швейцарські державні діячі проявили небачену для них досі активність у сфері різнобічних контактів із державами-членами ЄС. Протягом 2003 р. вони відвідали Афіни, Париж, Рим, Берлін, Дублін. Контакти продовжили і на початку 2004 р., коли начальник Департаменту іноземних справ М. Кальмі-Рей зустрілася в Брюсселі з тодішнім головою Єврокомісії Р. Проді.

19 травня 2004 р. Швейцарія підписала такі угоди: «Про звільнення від митного оподаткування експорту в ЄС швейцарських перероблених сільгосппродуктів», «Про входження Швейцарії в Європейське екологічне агентство», «Про приєднання Швейцарії до системи європейського статистичного обліку («Євростат»)), «Про приєднання Швейцарії до Європейської програми розвитку в галузі мас-медіа», «Про приєднання Швейцарії до європейської освітньої програми», «Про звільнення від подвійного оподаткування чиновників ЄС, які вийшли на пенсію і живуть у Швейцарії», «Про приєднання Швейцарії до Шенгенської і Дублінської угод», «Про оподаткування відсотків із розміщених у швейцарських банках європейських капіталів», «Про приєднання Швейцарії до угоди про боротьбу з ухиленням від непрямих податків (ПДВ, акцизи тощо)». Конфедерації вдалося все-таки зберегти за собою право не надавати правову допомогу країнам-членам ЄС у справах, пов'язаних з ухиленням від прямих податків, у рамках приєднання до «Шенгену-Дубліну».

Референдум за угоди з ЄС був проведений 5 червня 2005 р. Він дав цифри більш оптимістичні, ніж очікувалося. По-перше, явка виявилася вище від прогнозованої — 55,8%. Прихильників «Шенгену-Дубліна» виявилось майже на 10% більше, ніж противників (54,6% проти 45,4%). Що стосується розкладу сил по кантонам, то він у цілому підтвердив різний підхід у франкомовній і німецькомовних частинах країни.

Із 12 грудня 2008 р. Швейцарія офіційно вступила в Шенгенський безвізовий простір. В аеропортах Швейцарії паспортний контроль зберігся до 29 березня 2009 р. За цей час країна підготувала свої авіаційні термінали для обслуговування внутрішньо-шенгенських авіарейсів, де паспортний контроль не потрібен, і відокремила ці рейси від інших міжнародних терміналів. Що стосується питання про поширення свободи переміщення на 10 нових держав-членів ЄС, то було прийнято рішення винести його на референдум, який відбувся 25 вересня 2005 р. Принцип свободи пересування з новими членами ЄС підтримали 55,95% швейцарців.

Восьмого лютого 2009 р. громадяни Швейцарії схвалили на референдумі продовження угоди з Євросоюзом про вільний рух робочої сили, давши зелене світло і на те, щоб це право поширилося й на громадян Румунії та Болгарії. Напередодні голосування ультраправі, які виступали проти, лякали співгромадян тим, що приплив у країну румунів і болгар загрожувє зростанням безробіття та злочинності. Проте втрата привілеїв у торгівлі з ЄС і погіршення відносин, якими погрожував Брюссель, здалися швейцарцям страшнішими.

Якщо до громадян 25 країн ЄС швейцарці вже більш-менш звикли, то до перспективи напливу в країну румунів і болгар багато хто поставився неоднозначно. Напередодні референдуму на цих настроях спробувала зіграти ультраправа Народна партія, через відмову якої розширити дію договору на Софію та Бухарест шляхом голосування в парламенті це питання власне і довелось виносити на загальнонаціональний плебісцит.

Прихильники продовження угод з ЄС, своєю чергою, звертали увагу на те, що негативний результат голосування поставить під загрозу весь комплекс відносин Швейцарії з Євросоюзом. Тим більше, що Брюссель не раз давав зрозуміти, що дискримінація двох нових членів ЄС недопустима і що швейцарське «ні» автоматично зведе нанівець шість інших угод, які стосуються взаємного

зняття торговельних бар'єрів. Деякі єврочиновники навіть говорили, що як відповідь на швейцарське «ні» ЄС може призупинити дію Шенгенської угоди з цією країною. З огляду на те, що близько третини робочих місць у Швейцарії безпосередньо пов'язані з ЄС, обсяг торгівлі з якими сягає 150 млрд. євро щороку, скасування режиму вільного працевлаштування створило б величезні труднощі й збільшило б витрати швейцарських експортерів.

Однак якщо вперше рішення впустити в країну робітників з ЄС приймалося на тлі економічного буму і тому в 2000 р. його підтримали 67% громадян, то на початку XXI ст. Швейцарія, як і більшість країн світу, переживає фінансову кризу. І хоча рівень безробіття в країні становить всього 3%, кількість безробітних у порівнянні з докризовим періодом усе ж виросла.

Тому всього за кілька днів до референдуму кількість прихильників продовження угоди з ЄС і двома його новими членами становило тільки 50%. Проти виступали 43%, тоді коли решта, як і раніше, не могли визначитися. Тим не менше, близько 60% виборців усе-таки відповіли на питання референдуму ствердно. І тим самим продемонстрували, що загроза зіпсувати відносини з Євросоюзом для них страшніша, ніж можливий наплив іммігрантів із Болгарії та Румунії.

У нове століття Швейцарія вступає в стані активного пошуку іншого іміджу і місця в сучасному світі. Опинившись у географічному центрі розширеного Євросоюзу, Швейцарія змушена виробляти нові принципи міжнародного співробітництва. Європа залишається для Швейцарії найважливішим партнером: економічним, політичним, культурним. В цілому, цей напрям зовнішньої політики Швейцарії в новому столітті став більш прагматичним. Швейцарія не є членом Євросоюзу і, очевидно, ще довго ним не стане. При цьому у неї є низка незаперечних переваг перед ЄС, як-то: дипломатична компетенція Швейцарії, її надійність і репутація, здобута у сфері захисту прав людини. І Швейцарія досить успішно навчилася їх використовувати в нових реаліях.

§ 6. Відносини Швейцарії та США

На початку XXI ст. керівництво Федерального Департаменту закордонних справ (ФДЗС) Швейцарії усвідомило, що в нових умовах країна повинна приділяти підвищену увагу не лише

Європейському Союзу, а й решті світу. З цієї причини ФДЗС у співпраці з іншими міністерствами розробив відповідні стратегії, зокрема, в плані інтенсифікації відносин із США, які займають поза Європою друге місце в списку найважливіших торговельних партнерів Швейцарії.

У зв'язку з цим слід зазначити, що М. Кальмі-Рей (яка почала керувати ФДЗС в лютому 2003 р.) дозволяла собі висловлювати критичні зауваження на адресу зовнішньої політики США. Так, у жовтні 2003 р., виступаючи в Нью-Йорку, вона вказала на неприпустимість гегемонії однієї супердержави і необхідність дотримання прийнятих на міжнародній арені правил гри. Безумовно, навіть у самій Швейцарії багато хто не схильний був схвалювати таку поведінку глави ФДЗС. У результаті, після більше двох років перебування на посаді керівника швейцарського зовнішньополітичного відомства, назріла необхідність коректур у зовнішньополітичному курсі країни. Зовнішня політика «спроб і помилок» була різким контрастом у швейцарських дипломатичних традиціях, на першому плані яких стоять довірливість і передбачуваність. М. Кальмі-Рей звинувачували також у «гуманітарному» ухилі в зовнішній політиці, при цьому за бортом її уваги залишалися такі важливі досьє, як відносини Швейцарії та США, тоді як елементарні міркування реальної політики мали б привести її до необхідності підтримувати з США хороші відносини. Однак визнавалося, що з часу вступу на свою посаду М. Кальмі-Рей вдалося значно розширити палітру зовнішньополітичних тем.

18 травня 2005 р. відбулося спеціальне засідання Федеральної ради, присвячене виключно питанням зовнішньої політики Конфедерації. М. Кальмі-Рей багато в чому погодилася з критикою на її адресу. За підсумками засідання було оголошено, що мова повинна йти не про кардинальну зміну зовнішньополітичного курсу, а про усунення акцентів, які підкреслюють як мету необхідність захисту своїх власних (насамперед економічних) інтересів і вказують на універсальність швейцарської зовнішньої політики.

На відносини Швейцарії з США серйозно вплинули події в Іраку. Швейцарія заявила про неприпустимість в Іраку зброї масового ураження і про те, що іракці навмисно розміщують свої війська у районі цивільних об'єктів, що суперечить міжнародному праву, що США самі порушили міжнародне право, розпочавши

війну в Іраку, а режим С. Хусейна неодноразово і в грубій формі порушував права людини. Тим не менше, з боку Швейцарії було недвозначно підкреслено, що вона виступає за мирні засоби для того, щоб примусити Багдад до роззброєння. Лише після цього на розгляд може бути поставлено питання про застосування сили як останнього засобу.

Слід зазначити, що на початку століття врозріз із попередньою практикою державні мужі стали давати добро на прольоти військових літаків і транзит вантажів Північноатлантичного альянсу, що прямували в кризові регіони (умовою цього, правда, була наявність мандата ООН). Після бурхливих внутрішньополітичних дискусій швейцарці також приєдналися до натовської програми «Партнерство заради миру». Проте напередодні війни в Іраку Швейцарія посіла досить жорстку позицію з питання прольотів літаків антиіракської коаліції над її територією, не виявляючи беззастережну підтримку діям НАТО та США.

По-перше, було заявлено, що у випадку, якщо США почнуть операцію проти Іраку без санкції РБ ООН, Швейцарія відмовить Вашингтону в будь-яких прольотах із військовими цілями, що й було в підсумку зроблено. По-друге, якщо резолюція Ради Безпеки ООН схвалить силовий варіант, Швейцарія надаватиме США можливості прольоту через свою територію «від випадку до випадку», тобто зважаючи всі за і проти кожного разу окремо. Ніякого генерального дозволу на прольоти передбачено не було.

Паралельно Федеральна рада ухвалила рішення про заборону С.Хусейну на в'їзд до Швейцарії на підставі «важких порушень прав людини і військових злочинів». Цей крок служив метою зберегти реноме країни як поборника прав людини. Одночасно Швейцарія навідріз відмовилася вислати з країни іракських дипломатів, як того вимагав від неї Вашингтон. Федеральна рада ухвалила прагматичну позицію і не зупинила військово-технічне співробітництво з США, при цьому було підкреслено, що Швейцарія буде займати нейтральну позицію, зокрема, вона припинить поставки озброєнь, які можуть бути безпосередньо застосовані в зоні військових дій.

Оцінюючи результати війни, в Берні порахували, що успішно випробувана американцями в Іраку доктрина превентивної війни призвела до певної мілітаризації світової дипломатії. Відмовившись від багатосторонньої дипломатії, Вашингтон перейшов до

тактики створення коаліцій за допомогою економічних обіцянок і політичних загроз, що означає багато в чому повернення до військово-політичного мислення XIX століття. Війна в Іраку вирішила одну проблему, але створила масу нових, після неї світ не став стабільнішим. Слід зазначити, що Швейцарія до теперішнього часу представляє інтереси США на Кубі та в Ірані.

Що стосується банківської сфери, то і тут існували й існують серйозні суперечності швейцарської і вашингтонської позицій. У той час як Європа проявляє властиву їй делікатність щодо «швейцарських гномів», США наполегливо домагаються своїх цілей і змушують Швейцарію йти на деякі поступки.

Так, з січня 2001 р. набула чинності угода між обома країнами, відповідно до якої з рахунків американських громадян на користь державної скарбниці США автоматично знімається 31% від накопиченого протягом року доходу по вкладах. У цьому зв'язку варто згадати, що 10 грудня 2007 р. швейцарський банк UBS³⁰, оголосив про списання десяти мільярдів доларів, причиною якого стала саме іпотечна криза в США. А в жовтні 2008 р. уряд Швейцарії прийняв рішення про викуп 10% акцій банку за 3,9 мільярда євро у зв'язку зі світовою фінансовою кризою. Це був сильний удар по Швейцарії, маленькій альпійській країні, відомій як батьківщина приватної банківської справи.

Принцип найсуворішого дотримання таємниці вкладів, який допоміг Швейцарії стати найбільшим офшорним банківським центром з активами у 2 трильйони доларів, пережив серйозне випробування після фінансової кризи, коли влада постраждалих країн почала боротьбу з ухиленням від податків. Швейцарія перетворилася на зручний громовідвід для фінансово занепокоєних країн, які можуть таким чином розрядити свою незадоволеність і відвернути увагу своїх громадян від вад у власних погано діючих податкових системах. До того ж Швейцарія претендує на досягнення амбітної мети — увійти до 2015 р. в першу трійку світових фінансових центрів поряд із Нью-Йорком і Лондоном.

³⁰ UBS AG — найбільший швейцарський банк, що надає різні фінансові послуги по всьому світу. Базується в Базелі і Цюриху. UBS є другим найбільшим банком Європи як за капіталізацією, так і за прибутковістю. «UBS» — це аббревіатура компанії-попередниці (Union Bank of Switzerland), хоча після злиття з Swiss Bank Corporation назва компанії перестала бути акронімом.

На тлі такої обстановки звернення в серпні 2008 р. Міністерства юстиції США до суду з вимогою до швейцарського банку UBS задовольнити запити американських податківців (Internal Revenue Service) і розкрити імена клієнтів UBS з Америки, які відкрили в банку анонімні рахунки, виявилися досить недоречними. Владі Швейцарії довелося співпрацювати з американською стороною і піти на значні поступки.

§ 7. Питання національної безпеки Швейцарії

Історично склалося так, що найважливішим компонентом швейцарського нейтралітету була здатність невеликої держави в центрі Європи самостійно захищати себе, спираючись на власні збройні сили. З урахуванням цієї обставини, а також гарантії європейським співтовариством під час Паризького миру 1815 р. суверенітету Швейцарії, останній не був поставлений під сумнів навіть у період двох світових воєн XX ст.

У період «холодної війни», коли, з одного боку, існував цілком зрозумілий ризик стати жертвою ядерного зіткнення «наддержав», тотальної конфронтації в Європі сил НАТО і ОВД, всі помисли і зусилля Швейцарії були спрямовані на максимальну готовність до потенційного збройного конфлікту в Європі. Швейцарія на відміну від свого нейтрального сусіда — Австрії створила на своїй території мережу бомбосховищ, де могло в разі війни розміститися майже все її населення. Були також створені стратегічні запаси продовольства, сировини і медикаментів. У зіставленні з Австрією Швейцарія мала в 4 рази більше солдатів, у 3 рази більше танків, в 11 разів більше літаків, у 4,5 рази — гармат. У цілому все це цілком відповідало концепції «тотальної національної оборони».

Зміни як європейського, так і глобального характеру, що наставали на рубежі 80-90-х років, не пройшли повз Швейцарію. І країна досить оперативно відреагувала на те, що сталося в Європі та світі. Уже в жовтні 1990 р. Федеральна Рада оприлюднила доповідь під назвою: «Зміни у швейцарській політиці безпеки». У ній було переглянуто багато минулих оцінок можливих загроз національній безпеці, була зроблена ставка на інших компонентах нестабільності, пов'язаних із міграційними процесами, націоналізмом, терористичною діяльністю, внутрішніми конфліктами

в окремих країнах. Остання обставина слідувала, насамперед, із збройних зіткнень на території колишньої Югославії, а також нового загострення напруженості на Близькому і Середньому Сході і вимагала розробки нових швейцарських концепцій, де були б пов'язані як суто військові аспекти, так і стратегія нового етапу співробітництва європейських держав у рамках ЄС. Рамки співпраці не могли не торкнутися і сфери безпеки як у діяльності міжнародних організацій типу ООН і ОБСЄ, так і в масштабі політико-військової кооперації в Європі. По-новому стала звучати в Швейцарії тема участі в миротворчих акціях, санкції проти держав-ізоїв, спільну підготовку військовослужбовців та обміні військово-технічною інформацією.

У середині 90-х в країні відбувалися досить бурхливі політичні дискусії про зміну парадигми в питаннях безпеки. Замість тези про тотальну оборонну стратегію висувається концепція «Безпека через співпрацю». У 1999 р. Федеральна Рада ухвалила цю концепцію, хоча у неї було чимало противників, яких умовно можна було позначити як «традиціоналісти». До останніх можна було віднести діячів швейцарської Народної партії. Роль ударної сили відіграла громадська організація «Рух за незалежну і нейтральну Швейцарію». Серед аргументів «традиціоналістів», що стосувалися безпосередньо питань національної безпеки, була і теза про загрозу перетворення збройних сил в інтервенціоністську армію, підпорядковану НАТО, що в перспективі загрожувє ліквідацією самого нейтрального статусу Швейцарії.

«Традиціоналісти» по-своєму використовували той факт, що після низки переговорів країна в 1996 р. приєдналася до натовської програми «Партнерство заради миру». У той же період Швейцарія стала спостерігачем у Раді євроатлантичного партнерства. У 2003 р. Федеральна Рада висловила за продовження співпраці з вищезгаданими структурами. При цьому було підкреслено, що вони залишаються для Швейцарії «істотним інструментом міжнародних та швейцарських зусиль із забезпечення миру і стабільності в Європі». Очевидно, що гнучка стратегія уряду в питаннях контактів з військово-політичним союзом у головному збігалася з думкою більшості швейцарців. Ця думка висловлювалася не тільки на референдумах, хоча з приводу відносин з НАТО такі не проводилися. Вони були просто не потрібні, бо навіть часткові опитування громадської думки свідчили про

негативне ставлення жителів нейтральної держави до подібного кроку. Так, опитування, організоване в серпні 2004 р., свідчило, що лише 19% опитаних бажали вступу країни в НАТО і 36% підтримали ідею «зближення» з Північноатлантичним альянсом.

Опитування громадської думки і в ще більшою мірою референдуми останніх років показали, що більшість швейцарців негативно ставляться й до іншої крайності — повної відмови від армії та переходу на суто міліцейський формат підтримки безпеки.

Складовою національної безпеки Швейцарії є система цивільної оборони. Загальне керівництво здійснює Громадянська оборонна федеральна рада, оперативне керівництво покладено на Федеральний департамент у справах оборони. Первинними ланками системи ГО є громади, які відповідають за проведення на їх території необхідних заходів у цій царині. У системі громадянської оборони задіяні ті швейцарці, які за станом здоров'я чи з інших причин не можуть проходити дійсну військову службу.

Влада Швейцарії усвідомлює, що армія в системі національної оборони повинна відповідати потребам нової міжнародної та внутрішньополітичної ситуації. У травні 2003 р. на загальний референдум була винесена урядова програма «Армія в ХХІ столітті». Більшість його учасників схвалили поступове скорочення потенційно можливої кількості військовослужбовців до 220 тис., а терміну обов'язкової військової служби — до одного року.

Система цивільної оборони в Швейцарії набула великої популярності у зв'язку з масштабним зростанням у світі терористичної активності. Якщо в роки «холодної війни» основна ставка робилася на забезпечення безпеки громадян шляхом будівництва бомбосховищ, то сьогодні ГО Швейцарії націлена на припинення в основі вилазок екстремістських груп і терористів-одинаків. Посилюється контроль над в'їздом іноземців, над нелегальною і напівлегальною діяльністю угруповань фундаменталістського спрямування. Інша загроза внутрішній безпеці — масові акції ліворадикальних елементів, насамперед антиглобалістів.

Реакція влади як на зростання терористичної загрози у світі, так і на певні прояви анархізму і вандалізму в самій Швейцарії стало рішення уряду від 8 вересня 2004 р. про створення координаційного органу у сфері безпеки з метою не тільки припинення реальних дій екстремістів, але і прогнозування ризиків, породжених активністю «ультра».

Перший крок у справі спільної боротьби з тероризмом швейцарці зробили вже в липні 2006 р., підписавши із США відповідний договір. Він замінив тимчасову угоду, укладену після атаки терористів на Нью-Йорк 11 вересня 2001 р. Новий договір розширив сфери співробітництва правоохоронних органів двох країн, вивівши їх на проблему рахунків терористичних організацій у швейцарських банках. Відзначимо, що в обстановці різкої критики мало місце порушення владою США міжнародно-правових норм щодо підозрюваних у тероризмі. Національна Рада (червень 2007 р.) надала прокуратурі країни можливість відмовитися від спільних дій із владою США, якщо останні порушать швейцарське законодавство, що стосується прав людини.

Таким чином, Швейцарія досить принципово підходить до можливості своєї участі у відбитті однієї з найбільш реальних загроз загальному миру. Принципова готовність до співпраці багато в чому визначається конкретною ситуацією, а також відповідністю дій, нормам швейцарського і міжнародного права.

§ 8. Зовнішня політика Ліхтенштейну

13 листопада 1989 р. помер Правлячий князь Ліхтенштейну Франц-Йозеф II і наступником став його син Ханс-Адам II. Успадкувавши престол, 13-й Правлячий князь енергійно взявся за зміцнення незалежності країни та підвищення її міжнародного авторитету. Він почав своє правління з того, що розпустив парламент, який відмовився підтримати його ініціативи. Енергійна зовнішня політика розходила з традиціями ліхтенштейнських суверенів не бути втягнутими в активні політичні дії. Фактично вона ознаменувала новий підхід монарха до визначення своєї ролі та Ліхтенштейну в міжнародній політиці. На порозі 90-х рр. країна значно зміцніла в економічному і фінансовому відношенні, домоглася зростання життєвого рівня населення. Князівство все глибше входило в європейську та світову політику.

Головними опорами зовнішньополітичної концепції Ліхтенштейну є геополітичне становище князівства, незначні розміри його території та чисельності населення, скромні економічні ресурси країни. Не маючи значного матеріального потенціалу та ефективних важелів впливу, князівство надавало першочергового значення політиці нейтралітету, інтеграції у світове співтова-

риство, використанню різних міжнародних інститутів і особливо укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів.

Політика нейтралітету здавна служить однією з надійних опор ліхтенштейнської держави. Вона витримала випробування часом, руйнівними міжнародними катастрофами. Неучасть у військових і політичних союзах, відмова від армії дозволили Ліхтенштейну, поряд з іншими чинниками, уникнути втягнення в обидві світові війни, не кажучи вже про локальні збройні конфлікти.

Юридично статус нейтралітету не закріплений у чинній Конституції 1921 р. Положення про нейтралітет міститься лише в заяві уряду від 1 вересня 1939 р. у зв'язку з початком Другої світової війни. Після 1945 р. курс нейтралітету ніби підпирали з двох сторін нейтральні Швейцарія та Австрія.

У Вадуці заявляють, що політика нейтралітету буде здійснюватися країною і в майбутньому. У той же час вона не є самоціллю, а повинна відповідати духу часу, гнучко реагувати на конкретні зміни у внутрішній і міжнародній обстановці. Ліхтенштейн трактує свою політику як «активний нейтралітет», що передбачає діяльну участь у створенні європейської архітектури безпеки відповідно до власних інтересів і можливостей.

Князівство було серед тих, хто стояв біля витоків гельсінського процесу, взяло самостійну участь у НБСЕ в Гельсінкі і в подальших зустрічах у Белграді, Мадриді і Відні. У Вадуці вважають ОБСЕ головною організацією, яка відповідає за безпеку в Європі, що дозволяє великим і малим державам брати участь у прийнятті найважливіших рішень, у створенні нової архітектури безпеки. Оскільки в ОБСЕ діє принцип одноголосності при прийнятті рішень, голос Ліхтенштейну настільки ж важливий, як і інших держав-учасників. Історія авторитетної організації відобразила факт, коли Ліхтенштейн блокував консенсус при розгляді питання про місцезнаходження секретаріату ОБСЕ в Празі. Він поступився лише після того, як чехи пішли на розв'язку деяких проблем своїх відносин із князівством. Ліхтенштейнська дипломатія бере участь у підготовці документів ОБСЕ, обговоренні діяльності миротворчих операцій і місій. Вадуц має постійне представництво у Відні. У роботі парламентських зборів ОБСЕ Ліхтенштейн представлений двома депутатами ландтагу.

У 1978 р. Ліхтенштейн вступив до Ради Європи. Ця подія разом з участю в НБСЕ поклала початок активізації його зовніш-

ньополітичної діяльності. Кульмінацією участі в цій організації було головування в Комітеті міністрів у 1987 р. У 1992 р. Правлячий князь відвідав Раду Європи, у 1995 р. глава уряду виступив перед Парламентською асамблеєю. Ліхтенштейн узяв на себе зобов'язання багатьох конвенцій, прийнятих Радою Європи, підключився до діяльності низки комісій та інших робочих органів. Із 1976 р. Ліхтенштейн член Соціального фонду, метою якого є допомога біженцям, надає йому значну фінансову підтримку.

Симптоматично, що саме у Вадуці відбулася в квітні 1991 р. зустріч міністрів закордонних справ групи нейтральних неприєднаних держав у рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Учасники підкреслили, що в новій міжнародній обстановці їхнє співробітництво слід продовжити з метою сприяння розвитку процесу НБСЄ в ім'я демократичної, мирної і єдиної Європи. Разом з тим, традиційно орієнтуючись у політиці безпеки на сусідні держави, Вадуц не може не враховувати, що Швейцарія і Австрія беруть участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру».

Іншою надійною зовнішньополітичною опорою служить також перевірене на практиці прагнення до інтеграції на європейському та міжнародному рівні. Правда, у період після Другої світової війни залежність країни від більш великих партнерів стала поступово слабшати в результаті зміни загального балансу сил, підвищення ролі ООН та інших міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, посилення ролі громадськості та ЗМІ. Зазначені зміни взагалі сприяли зміцненню позицій і впливу малих країн у міжнародних справах. Ліхтенштейнці вважають, що їх роль може ще більше зрости.

1990 р. ознаменувався для Ліхтенштейну великою подією — вступом до ООН. До цього Ліхтенштейн йшов багато років. Головне, що переважило шальки терезів, було усвідомлення необхідності такого рішення з точки зору актуальних економічних і політичних інтересів країни. Треба було ставити хрест на традиційно пасивній участі в міжнародному житті, приводити свою поведінку у відповідність із збільшеним потенціалом. Активізація дипломатичної діяльності Ліхтенштейну в 80-х рр. наблизила важливе рішення, розкрила його реальні ресурси на міжнародній арені.

На підставі рішення ландтагу від 14 грудня 1989 р. Ліхтенштейн звернувся 13 серпня 1990 р. до Ради Безпеки ООН з офі-

ційним проханням про прийняття його в Організацію Об'єднаних Націй. 14 серпня Рада Безпеки одностайно висловився за прийняття Ліхтенштейну в ООН. На підтримку виступили представники Великобританії, США, Канади, Колумбії, Фінляндії, КНР, СРСР, Малайзії, Франції, Ємену, Ефіопії, Румунії.

18 вересня 1990 р. 45-я сесія Генеральної Асамблеї ООН прийняла Князівство Ліхтенштейн в Організацію Об'єднаних Націй. Воно стало її 160-м членом. Вступ Ліхтенштейну в ООН добре вписувався в тодішній етап переходу від холодної війни і конфронтації до формування в міжнародному житті клімату довіри і співпраці, сама подія була вираженням цього процесу, безсумнівно, зазначений акт сприяв зростанню авторитету князівства, продемонстрував незалежний підхід до здійснюваної ним зовнішньої політики.

Ліхтенштейн підключився до діяльності окремих органів ООН, насамперед Третього комітету Генеральної Асамблеї, який займається правами людини, соціальними і гуманітарними питаннями. Велику увагу він приділяє проблемі біженців, здійснює взаємодію з цією проблематики з Верховним комісаром ООН у справах біженців, надає важливого значення участі в роботі органів ООН з таких проблем, як боротьба з розповсюдженням наркотиків і зброї та ін. Князівство є одним з найбільш обов'язкових у фінансовому відношенні донорів ООН, фінансує проведення різних миротворчих операцій. У рамках ООН Ліхтенштейн тісно співпрацює з багатьма державами.

У Ліхтенштейну немає національної валюти, армії, університетів, власної авіакомпанії. Майже 80 років ліхтенштейнці використовують швейцарський франк як національну валюту, як раніше в тих же цілях — австрійський шилінг. По суті, князівство могло б без особливих проблем використовувати будь-яку конвертовану валюту. Зовсім мало у нього дипломатичних представництв за кордоном. Членство в ООН, Раді Європи тощо дозволило Ліхтенштейну з користю для себе передати багато прав та функцій міжнародним організаціям.

У 90-х рр. зовнішньополітична активність Ліхтенштейну розвивалася переважно по лінії міжнародних організацій та на двосторонньому рівні. Коло зазначених організацій, членом яких стало князівство, розширилося, ним були підписані нові договори та угоди. Ліхтенштейнська дипломатія взяла участь у вирішен-

ні низки проблем міжнародного і регіонального значення. Більш зримим виглядав її внесок у діяльність ООН та ОБСЄ.

У вересні 1991 р. Ліхтенштейн став сьомим членом Європейської асоціації вільної торгівлі. Важливою подією для Ліхтенштейну була підтримка населенням приєднання до Європейського економічного простору (ЄЕП) у 1992 р. З 1 травня 1995 р. князівство — член Європейського економічного простору.

Економічний зв'язок Ліхтенштейну зі Швейцарією при одночасній участі Ліхтенштейну в ЄЕП забезпечує йому ефективну участь у процесі європейської інтеграції. Незважаючи на зрослу самостійність Ліхтенштейну в зовнішній політиці, ніхто в обох країнах не ставить під сумнів значення митної унії, якій у 1998 р. виповнилося 75 років. Не викликає сумніву, що Ліхтенштейн відповідно до своїх інтересів буде і надалі розвивати тісне співробітництво із західним сусідом.

Завдяки членству в ЄЕП Ліхтенштейн сприяє реалізації ряду програм ЄС, надає підтримку фонду допомоги відсталим регіонам. Участь князівства в ЄЕП означає поліпшення ринкових умов для промисловості, відкриття нових ринкових ніш (страхова справа, інвестиційні підприємства, телекомунікації), поступове подолання дискримінації для навчання її громадян та їх зайнятості в межах ЄЕП, налагодження вільного руху робочої сили.

Однією з основних завдань зовнішньої політики князівства є подальші кроки для зближення з Європейським Союзом, розширення участі в європейській інтеграції в цілому. Цьому приділяється особлива увага. Ще в 1993 р. ландтаг прийняв рішення про заснування дипломатичної місії в Брюсселі «для більш повної участі в заходах на європейській сцені та підтримки і без того чудових відносин із Бельгійської Коронаю».

Як правило, князівство підтримує ініціативи країн ЄС, якщо в них зачіпаються і враховуються його інтереси. Наприклад, у 1990 р. під час кризи в Перській затоці воно приєдналося до міжнародних санкцій проти Іраку.

Ліхтенштейнська дипломатія задіяна в Європейській комісії з демократії («Венеціанська комісія»), у Європейському центрі глобальної взаємозалежності та солідарності (Центр-Північ-Південь), у Комітеті із заборони катувань, у Європейській комісії з боротьби з расизмом, створеної в ході зустрічі на вищому рівні в Страсбурзі у 1997 р.

У період драматичних подій на Балканах наприкінці 90-х рр. князівство надавало допомогу біженцям. Воно фінансує також проведення рятувальних операцій при катастрофах. Помітну роль відіграє Ліхтенштейнський Червоний Хрест, очолюваний княгинею Марією.

В останні роки відзначається розвиток відносин Ліхтенштейну з багатьма державами, особливо з європейськими, і серед них в першу чергу з Швейцарією і Австрією, а також із ФРН. Рамки двостороннього співробітництва розсунулися, обсяг його збільшився.

В основі відносин з Австрією лежать договори та угоди, що охоплюють усі основні їх сфери. Це, крім політики та економіки, освіта, соціальний захист, правова допомога, нотаріат, визнання та виконання судових рішень, арбітраж, взаємне визнання атестатів, академічних ступенів, допомога при катастрофах і т.д. Громадяни Ліхтенштейну можуть розраховувати на консульську допомогу Австрії за кордоном.

Важко переоцінити значення для Ліхтенштейну співпраці з ФРН. Обидві держави пов'язують економічні інтереси, спільна історія, мова. При вступі до Ради Європи та ООН, а також при підготовці до приєднання до ЄЄП, ФРН зробила Ліхтенштейну значну підтримку. Неважко припустити, що в умовах, коли роль Німеччини в Європі і світі зростає, князівство буде розширювати взаємодію з традиційним партнером.

Важливе місце займають відносини з Ватиканом і Римо-католицькою церквою, яка, згідно з Конституцією, є в князівстві державною. Вони оформлені акредитацією ліхтенштейнського посла без постійної резиденції у Ватикані. Святий престол і Ліхтенштейн здійснюють довірчу взаємодію в ООН ОБСЄ, Раді Європи та інших міжнародних організаціях. Крім іншого, княжа родина є одним із найбільших фінансових партнерів Ватикану.

Набирають обертів зв'язки Ліхтенштейну з іншими країнами Європи, а також Америки. Ці зв'язки не носять всеосяжного характеру, не претендують на великий обсяг і якісні характеристики, властиві співпраці між більшими державами, і, тим не менш, князівство знаходить із різними партнерами питання, що становлять взаємний інтерес. Наприклад, Вадуц уклав угоду з Коста Рікою про культурне співробітництво та співробітництво у сфері освіти, підписав угоду з Італією і здійснив обмін нотами з питань соціального захисту з США.

Вадуц не обмежується традиційними міждержавними зв'язками, а безпосередньо взаємодіє з урядами сусідніх швейцарських кантонів та австрійською землею Форарльберг у питаннях освіти, медичного обслуговування та безпеки. Без втручання зверху ліхтенштейнські громади, які мають значний ступінь автономії, розширюють контакти з прикордонними кантонами Швейцарії, що також володіють високим рівнем автономії. Така практика очевидно вигідна партнерам.

Співпраця на міжнародному та регіональному рівнях, державна децентралізація аж до найменшої громади і широкий простір для приватної ініціативи — основні передумови процвітання країни. Співпраця та взаємна допомога — це більше, ніж «європейська мода кінця XX століття», вважає князь Ханс Адам II.

У 2004 р. Ліхтенштейн уклав із Євросоюзом договір про розширення Європейської економічної зони. Довгий час підписання договору відкладалося внаслідок входження в ЄС у 2004 р. Чеської і Словацької Республік. Чехія і Словаччина відмовлялися визнавати Ліхтенштейн державою через невирішені питання власності правлячого княжого дому. За декретам Бенеша власність німецьких (у тому числі також австрійських та ліхтенштейнського) приватних і юридичних осіб на території Чехословаччини була експропрійована цією державою. Восьмого вересня 2009 р. між Чеською Республікою і Ліхтенштейном був укладений договір про співробітництво, що ознаменувало дипломатичне визнання Ліхтенштейну Чехією. У грудні того ж року був підписаний аналогічний договір зі Словаччиною.

На сьогодні Ліхтенштейн має свої посольства в США, Німеччині, Бельгії (одночасно представляє Ліхтенштейн у Ватикані і є місією при Європейському Союзі), Швейцарії та Австрії. В інших державах інтереси Ліхтенштейну представляють посольства Швейцарської Конфедерації. Крім того, остання також відповідає за оборону князівства після розпуску його армії в 1886 р.

Ліхтенштейн є сьогодні членом основних міжнародних організацій, активно бере участь у їх діяльності, підписав серію міжнародних договорів, конвенцій та угод, підтримує дипломатичні та консульські відносини з десятками держав. Це свідчить про те, що його зовнішньополітична біографія збагачується, все голосніше чується голос Вадуца в європейській і світовій політиці. Курс активної та незалежної зовнішньої політики себе виправдовує.

Однією з ланок зовнішніх зв'язків Ліхтенштейну є регулярні контакти Правлячого князя з іншими європейськими монархами. Принципове значення для князівства, особливо на нинішньому етапі, має питання про його міжнародний престиж. Це безпосередньо стосується самого існування Ліхтенштейну, яке залежить від життєдіяльності банківсько-фінансової системи, зовнішньої торгівлі, туризму.

У цілому становище Ліхтенштейну в сучасній Європі досить суперечливе. З одного боку, його фактично існуючий нейтралітет — не перешкода, а підмога у створенні системи європейської безпеки. З іншого боку, історично склалася банківсько-фінансова система країни, яка цілком відповідна неписаним законам глобалізації, все більше вступає у суперечність як із концептуальними засадами євроінтеграції, так і з законодавством інших європейських держав.

* * *

На альпійські держави значною мірою впливає геополітичний чинник: держави перебувають в самому центрі Європи. Стратегічне перехрестя Старого Світу сформувало своєрідну центристську модель у політиці, економіці, міжнародних відносинах. Його складові частини — нейтралітет як вектор мирного заломлення інтересів Заходу і Сходу, що дає чималий шанс для посередництва в процесі вирішення і континентальних, і глобальних проблем; соціально-орієнтована ринкова економіка; система політичної демократії, побудована на партнерстві партій істеблішменту з важливими елементами референдумного процесу. Усе це робить альпійські держави помітною ланкою на просторі Європи. Їх потенційний внесок у європейське благополуччя незрівнянно більш значущий, ніж розміри і чисельність населення.

Контрольні запитання

1. *У чому суть австрійської політики нейтралітету?*
2. *Які головні напрямки діяльності Швейцарії в ООН?*
3. *У чому суть співпраці Швейцарії і ЄС?*
4. *Які зміни відбулись у швейцарській політиці безпеки?*
5. *Які головні пріоритети зовнішньої політики Ліхтенштейну?*

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

КЕРІВНИКИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ 1990-Х – 2011 РР.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
28 листопада 1990 – 2 травня 1997	Джон Мейджор	Консервативна
2 травня 1997 – 27 червня 2007	Тоні Блер	Лейбористська
27 червня 2007 – 11 травня 2010	Гордон Браун	Лейбористська
11 травня 2010 –	Девід Кемерон	Консервативна

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ІРЛАНДІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
10 березня 1987 – 11 лютого 1992	Чарльз Хогі	Фіанна Файл
11 лютого 1992 – 15 грудня 1994	Альберт Рей- нольдс	Фіанна Файл
15 грудня 1994 – 26 червня 1997	Джон Братон	Фіне Гел
26 червня 1997 – 7 грудня 2008	Берті Ахерн	Фіанна Файл

7 грудня 2008 — 9 березня 2011	Брайан Коуен	Фіанна Файл
9 березня 2011 —	Енда Кенні	Фіне Гел

ПРЕЗИДЕНТИ ФРАНЦІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
21 травня 1981 — 17 травня 1995	Франсуа Міттеран	Соціалістична
17 травня 1995 — 16 травня 2007	Жак Рене Ширак	Союз за Народний Рух
16 травня 2007 —	Ніколя Саркозі	Союз за Народний Рух

ФЕДЕРАЛЬНІ КАНЦЛЕРИ ФРН

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
1 жовтня 1982 — 27 жовтня 1998	Гельмут Коль	Християнсько- Демократичний Союз
27 жовтня 1998 — 22 листопада 2005	Герхард Шрьодер	Соціал-Демо- кратична
22 листопада 2005 —	Ангела Меркель	Християнсько- Демократичний Союз

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ІТАЛІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
22 липня 1989 — 24 червня 1992	Джуліо Андреотті	Християнсько- демократична

28 червня 1992 — 28 квітня 1993	Джуліано Амато	Соціалістична
28 квітня 1993 — 10 травня 1994	Карло Адзе- ліо Чампі	безпартійний
10 травня 1994 — 17 січня 1995	Сільвіо Бер- лусконі	Вперед Італія
17 січня 1995 — 17 травня 1996	Ламберто Діні	безпартійний
17 травня 1996 — 21 жовтня 1998	Романо Проді	Коаліція «Оливко- ве дерево»
21 жовтня 1998 — 25 квітня 2000	Масімо д'Алема	Демократична
25 квітня 2000 — 11 червня 2001	Джуліано Амато	Коаліція «Оливко- ве дерево»
11 червня 2001 — 17 травня 2006	Сільвіо Бер- лусконі	Вперед Італія
17 травня 2006 — 5 травня 2008	Романо Проді	Коаліція «Оливко- ве дерево»
5 травня 2008 — 16 листопада 2011	Сільвіо Бер- лусконі	Вперед Італія, Народ свободи (з 2009)
16 листопада 2011 —	Маріо Монті	безпартійний

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ НІДЕРЛАНДІВ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
4 листопада 1982 — 22 серпня 1994	Рууд Любберс	Християнсько- демократичний заклик
22 серпня 1994 — 22 липня 2002	Вім Кок	Партія праці

22 липня 2002 — 14 жовтня 2010	Ян Петер Бал- кененде	Християнсько- демократичний заклик
14 жовтня 2010 —	Марк Рютте	Народна партія за свободу і демократію

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ БЕЛЬГІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
17 грудня 1981 — 7 березня 1992	Вілфрід Мартенс	Християнська Демократична і Фламандська
7 березня 1992 — 12 липня 1999	Жан-Люк Дегане	Християнська Демократична і Фламандська
12 липня 1999 — 20 березня 2008	Гі Вергофстадт	Фламандська ліберально-демо- кратична
20 березня 2008 — 30 грудня 2008	Ів Летерм	Християнська Демократична і Фламандська
30 грудня 2008 — 25 листопада 2009	Герман ван Ромпей	Християнська Демократична і Фламандська
25 листопада 2009 — 6 грудня 2011	Ів Летерм	Християнська Демократична і Фламандська
6 грудня 2011 —	Еліоді Рупо	Соціалістична

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ЛЮКСЕМБУРГУ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
20 липня 1984 — 20 січня 1995	Жак Сантер	Християнсько-со- ціальна народна
20 січня 1995 —	Жан-Клод Юнкер	Християнсько-со- ціальна народна

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ІСПАНІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
29 жовтня 1989 — 6 червня 1993	Феліпе Гонса- лес Маркес	Іспанська соціаліс- тична робітнича
6 червня 1993 — 3 березня 1996	Феліпе Гонса- лес Маркес	Іспанська соціаліс- тична робітнича
3 березня 1996 — 12 березня 2000	Хосе Марія Аснар Лопес	Народна
12 березня 2000 — 14 березня 2004	Хосе Марія Аснар Лопес	Народна
14 березня 2004 — 21 грудня 2011	Хосе Луїс Родрігес Сапатеро	Іспанська соціаліс- тична робітнича
21 грудня 2011 —	Маріано Рахой Брей	Народна

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ПОРТУГАЛІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
6 листопада 1985 — 28 жовтня 1995	Анібал Антоніу Каваку Сілва	Соціал- демократична

28 жовтня 1995 — 6 квітня 2002	Антоніу Мануел де Олівейра Гутерреш	Соціалістична
6 квітня 2002 — 29 червня 2004	Жозе Мануел Дурау Баррозу	Соціал- демократична
29 червня 2004 — 12 березня 2005	Педру Мігел де Сантана Лопеш	Соціал- демократична
12 березня 2005 — 21 червня 2011	Жозе Сократеш Карвалью Пінту де Соуза	Соціалістична
21 червня 2011 —	Педру Пасуш Коелью	Соціал- демократична

ПРЕЗИДЕНТИ АВСТРІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
8 липня 1986 — 8 липня 1992	Курт Вальдхайм	Австрійська народна
8 липня 1992 — 6 липня 2004	Томас Клестіль	Австрійська народна
8 липня 2004 —	Гайнц Фішер	Соціал- демократична

КАНЦЛЕРИ АВСТРІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
16 червня 1986 — 28 січня 1997	Франц Враніцькі	Соціал- демократична
28 січня 1997 — 4 лютого 2000	Віктор Кліма	Соціал- демократична

7 червня 2000 — 11 січня 2007	Вольфганг Шюссель	Австрійська народна
11 січня 2007 — 2 грудня 2008	Альфред Гу- зенбауер	Соціал- демократична
2 грудня 2008 —	Вернер Файман	Соціал- демократична

ПРЕЗИДЕНТИ ШВЕЙЦАРІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
1 січня — 31 грудня 1990	Арнольд Коллер	Християнсько- демократична народна
1 січня — 31 грудня 1991	Флавіо Котті	Християнсько- демократична народна
1 січня — 31 грудня 1992	Рене Фельбер	Соціал- демократична
1 січня — 31 грудня 1993	Адольф Огі	Швейцарська народна
1 січня — 31 грудня 1994	Отто Штіх	Соціал- демократична
1 січня — 31 грудня 1995	Каспар Філлігер	Вільна демократична
1 січня — 31 грудня 1996	Жан-Паскаль Деламюра	Вільна демократична
1 січня — 31 грудня 1997	Арнольд Коллер	Християнсько- демократична народна
1 січня — 31 грудня 1998	Флавіо Котті	Християнсько- демократична народна

1 січня – 31 грудня 1999	Рут Дрейфус	Соціал- демократична
1 січня – 31 грудня 2000	Адольф Огі	Швейцарська народна
1 січня – 31 грудня 2001	Моріц Лойєнбергер	Соціал- демократична
1 січня – 31 грудня 2002	Каспар Філігер	Вільна демократична
1 січня – 31 грудня 2003	Паскаль Кушпен	Радикально- демократична
1 січня – 31 грудня 2004	Йозеф Дейс	Християнсько- демократична народна
1 січня – 31 грудня 2005	Самуель Шмід	Швейцарська на- родна, Бюргерсько-демо- кратична (з 2008)
1 січня – 31 грудня 2006	Моріц Лойєнбергер	Соціал- демократична
1 січня – 31 грудня 2007	Мішлін Кальмі-Рей	Соціал- демократична
1 січня – 31 грудня 2008	Паскаль Кушпен	Радикально- демократична
1 січня – 31 грудня 2009	Ханс-Рудольф Мерц	Вільна демократична
1 січня – 31 грудня 2010	Дорис Лойтхард	Християнсько- демократична народна
1 січня 2011 – 31 грудня 2011	Мішлін Кальмі-Рей	Соціал- демократична
1 січня 2012 –	Евеліне Відмер- Шлупф	Консервативна демократична

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ЛІХТЕНШТЕЙНУ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
26 квітня 1978 — 26 травня 1993	Ханс Брунхарт	Патріотичний союз Ліхтенштейну
26 травня 1993 — 15 грудня 1993	Маркус Бю- хель	Прогресивна гро- мадянська
15 грудня 1993 — 5 квітня 2001	Маріо Фрік	—
5 квітня 2001 — 25 березня 2009	Отмар Хаслер	Прогресивна гро- мадянська
25 березня 2009 —	Клаус Чючер	Вітчизняний союз

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ШВЕЙЦЕРШВИЦЬ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
4 жовтня 1991 — 7 жовтня 1994	Карл Більдт	Поміркована коаліційна
7 жовтня 1994 — 22 березня 1996	Інгвар Карлссон	Соціал- демократична
22 березня 1996 — 6 жовтня 2006	Йоран Перссон	Поміркована коаліційна
6 жовтня 2006 —	Фредрік Райнфельдт	Поміркована коаліційна

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ НОРВЕГІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
3 листопада 1990 — 25 жовтня 1996	Гру Харлем Брунтланн	Норвезька робітничка

25 жовтня 1996 – 17 жовтня 1997	Турб'єрн Ягланд	Норвезька робітнича
17 жовтня 1997 – 17 березня 2000	Х'ель Магне Бунневік	Християнська народна
17 березня 2000 – 19 жовтня 2001	Єнс Столтенберг	Норвезька робітнича
19 жовтня 2001 – 17 жовтня 2005	Х'ель Магне Бунневік	Християнська народна
17 жовтня 2005 –	Єнс Столтенберг	Норвезька робітнича

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ДАНІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
10 вересня 1982 – 25 січня 1993	Поуль Шлютер	Консервативна народна
25 січня 1993 – 27 листопада 2001	Поуль Нюруп Расмуссен	Соціал- демократична
27 листопада 2001 – 5 квітня 2009	Андерс Фог Расмуссен	Венстре – Ліберальна
5 квітня 2009 – 3 жовтня 2011	Ларс Льокке Расмуссен	Венстре – Ліберальна
3 жовтня 2011 –	Гелле Торнінг-Шміт	Соціал- демократична

ПРЕЗИДЕНТИ ФІНЛЯНДІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
27 січня 1982 – 1 березня 1994	Мауно Койвісто	Соціал- демократична

1 березня 1994 — 1 березня 2000	Мартті Агтісаарі	Соціал- демократична
1 березня 2000 —	Тар'я Галонен	Соціал- демократична

ПРЕЗИДЕНТИ ІСЛАНДІЇ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
1 серпня 1980 — 1 серпня 1996	Вігдіс Фіннбо- гадоттір	—
1 серпня 1996 —	Олафур Раг- нар Грімссон	Народний союз

ДОДАТОК 2

КЕРІВНИКИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ВІДОМСТВ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ 1990-Х — 2011 РР.

Міністр закордонних справ і у справах Співдружності Націй Великої Британії (дослівно з англ. Державний Секретар із закордонних і Співдружності Націй справ)

Дуглас Херд (1989 — 1995)
 Малькольм Ріфкінд (1995 — 1997)
 Робін Кук (1997 — 2001)
 Джек Стро (2001 — 2006)
 Маргарет Бекетт (2006 — 2007)
 Девід Мілібенд (2007 — 2010)
 Вільям Хейг (2010 —)

Міністри закордонних справ Ірландії

Джеррі Коллінз (1989 — 1992)
 Девід Андрюс (1992 — 1993)
 Дік Спрінг (1993 — 1994)
 Альберт Рейнольдс (1994)
 Дік Спрінг (1994 — 1997)

Рей Берк (1997)
Девід Андрюс (1997 – 2000)
Браян Ковен (2000 – 2004)
Дермот Орн (2004 – 2008)
Мічел Мартін (2008 –)

Міністри закордонних і європейських справ Франції

Ролан Дюма (1988 – 1993)
Ален Жюппе (1993 – 1995)
Ерве де Шаретт (1995 – 1997)
Юбер Ведрін (1997 – 2002)
Домінік де Вільпен (2002 – 2004)
Мішель Барньє (2004 – 2005)
Філіпп Дуст-Блазі (2005 – 2007)
Бернар Кушнер (2007 – 2010)
Мішель Алліо-Марі (2010 – 2011)
Ален Жюппе (2011 –)

Міністри закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина

Клаус Кінкель (1992 – 1998)
Йошка Фішер (1998 – 2005)
Франк-Вальтер Штайнмаєр (2005 – 2009)
Гідо Вестервелле (2009 –)

Міністри закордонних справ Італії

Джанні Де Мікеліс (1989 – 1992)
Вінченцо Скотті (1992)
Джуліано Амато (1992)
Еміліо Коломбо (1992 – 1993)
Беньяміно Андреатта (1993 – 1994)
Леопольдо Еліа (1994)
Антоніо Мартіно (1994 – 1995)
Сюзанна Аньеллі (1995 – 1996)
Ламберто Діні (1996 – 2001)
Джуліано Амато (2001)
Ренато Руджієро (2001 – 2002)
Сільвіо Берлусконі (2002)
Франко Фраттіні (2002 – 2004)

Джанфранко Фіні (2004 – 2006)
Массімо Д'Алема (2006 – 2008)
Франко Фраттіні (2008 –)

Міністри закордонних справ Бельгії

Марк Ейскенс (1989 – 1992)
Віллі Клас (1992 – 1994)
Франк Ванденбрук (1994 – 1995)
Ерік Дерік (1995 – 1999)
Луї Мішель (1999 – 2004)
Карел де Гюхт (2004 – 2009)
Ів Летерм (2009 – 2009)
Стевен Ванакере (2009 –)

Міністри закордонних справ Нідерландів

Ханс ван дер Брук (1982 – 1993)
Петер Коейманс (1993 – 1994)
Ханс ван Мірло (1994 – 1998)
Йозіас ван Аартсен (1998 – 2002)
Яап де Хооп Схеффер (2002 – 2003)
Бен Бот (2003 – 2007)
Максим Ферхаген (2007 – 2010)
Урі Розенталь (2010 –)

Міністри закордонних справ Люксембургу

Жак Поос (1984 – 1999)
Лідіє Польфер (1999 – 2004)
Шарль Геренс (2004 – 2004)
Жан Ассельборн (2004 –)

Міністри закордонних справ Іспанії

Франсіско Фернандес Ордоньєс (1985 – 1992)
Хав'єр Солана (1992 – 1995)
Карлос Вестендорп (1995 – 1996)
Абель Матутес (1996 – 2000)
Хосеп Піке-і-Кампс (2000 – 2002)
Ана Паласіо (2002 – 2004)
Мігель Анхель Моратінос (2004 – 2010)
Трінідад Хіменес (2010 –)

Міністри закордонних справ Португалії

Жоао де Деуш Пинейро (1987 — 1992)

Жозе Мануел Баррозу (1992 — 1995)

Жайме Гама (1995 — 2002)

Антоніу Мартінш да Круз (2002 — 2003)

Тереза Патрісіу Гувейя (2003 — 2004)

Антоніу Монтейру (2004 — 2005)

Діогу Фрейташ ду Амарал (2005 — 2006)

Луїш Амаду (2006 —)

Міністри закордонних справ Данії

Уффе Еллеман-Єнсен (1982 — 1993)

Нільс Хельвег Петерсен (1993 — 2000)

Могенс Люккетoft (2000 — 2001)

Пер Стіг Меллер (2001 — 2010)

Лене Есперсен (2010 —)

Міністри закордонних справ Ісландії

Йон Балдвін Ганнібалссон (1988 — 1995)

Гатльдор Асгрімссон (1995 — 2004)

Давид Оддссон (2004 — 2005)

Гейр Гілмар Гарде (2005 — 2006)

Валгердур Сверрісдоттір (2006 — 2007)

Інгеб'єрг Солрун Гісладоттір (2007 — 2009)

Оссур Скарфедінссон (2009 —)

Міністри закордонних справ Норвегії

Хьєль Магне Бунневік (1989 — 1990)

Торвальд Столтенберг (1990 — 1993)

Юхан Йорген Хольст (1993 — 1994)

Б'єрн Туре Годаль (1994 — 1997)

Кнут Воллебек (1997 — 2000)

Турб'єрн Ягланд (2000 — 2001)

Ян Петерсен (2001 — 2005)

Йонас Гар Ст'єре (2005 —)

Міністри закордонних справ Фінляндії

Пертті Паасіо (1989 — 1991)

Мартті Агтісаарі (1991)

Пааво Вякюнен (1991 — 1993)

Гейккі Гаавісто (1993 — 1995)
Пааво Рантанен (1995)
Тар'я Галонен (1995 — 2000)
Ерккі Туоміоя (2000 — 2007)
Ілкка Канерва (2007 — 2008)
Александр Стубб (2008 —)

Міністри закордонних справ Швеції

Стен Андерссон (1985 — 1991)
Маргарета Угглас (1991 — 1994)
Лена Ельм-Валлен (1994 — 1998)
Ганна Лінд (1998 — 2003)
Ян Карлссон (2003)
Лайла Фрейвальдс (2003 — 2006)
Буссе Рінгхольм (2006)
Карін Ємтін (2006)
Ян Еліассон (2006)
Карл Більдт (2006 —)

Керівники Федерального Департаменту закордонних справ Швейцарії

Рене Фельбер (1988 — 1993)
Флавіо Котті (1994 — 1999)
Йозеф Дейс (1999 — 2002)
Мішлін Кальмі-Рей (2003 —)

Міністри закордонних справ Австрії

Алоїз Мок (1987 — 1995)
Вольфганг Шюссель (1995 — 2000)
Беніта Ферреро-Вальднер (2000 — 2004)
Урсула Пласснік (2004 — 2008)
Міхаель Шпінделеггер (2008 —)

Міністри закордонних справ Ліхтенштейну

Ханс Брунхарт (1978 — 1993)
Маркус Бюхель (26 травня 1993 — 15 грудня 1993)
Андреа Віллі (1993 — 2001)
Ернст Вольх (2001 — 2005)
Ріта Кібер-Бек (2005 — 2009)
Аурелія Фрік (2009 —)

ІСТОРІЯ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Рік	Країна	Загальна кількість членів
1957	Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН	6
1973	Велика Британія Данія Ірландія	9
1981	Греція	10
1985	Гренландія (автономна територія Данії) покинула союз	10
1986	Іспанія Португалія	12
1990	НДР (Об'єдналась із ФРН, надалі як єдина Німеччина)	12
1995	Австрія Фінляндія Швеція	15
2004	Естонія Кіпр Латвія Литва Мальта Польща Словаччина Словенія Угорщина Чехія	25
2007	Болгарія Румунія	27

ДОДАТОК 4

ІСТОРІЯ РОЗШИРЕННЯ НАТО

Дата вступу	Країна
4 квітня 1949	<i>(країни-засновники): Бельгія, Велика Британія, Данія, Франція (з липня 1966 р. вийшла з військової організації НАТО, залишаючись учасницею політичної структури організації. У 2009 повернулася в усі покинуті структури), Нідерланди, Ісландія, Канада, Люксембург, Норвегія, Португалія, США, Італія.</i>
18 лютого 1952	<i>Греція (з 1974 по 1980 р. не брала участь у військовій організації НАТО через напружені відносини з іншим членом блоку – Туреччиною), Туреччина</i>
6 травня 1955	<i>ФРН</i>
30 травня 1982	<i>Іспанія</i>
12 березня 1999	<i>Чехія, Польща, Угорщина</i>
2 квітня 2004	<i>Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія та Естонія</i>
1 квітня 2009	<i>Албанія, Хорватія</i>

КРАЇНИ-ЧЛЕНИ ШЕНГЕНСЬКОЇ УГОДИ

14 червня 1985 — *Бельгія, Франція, ФРН, Люксембург, Нідерланди*

27 листопада 1990 — *Італія*

25 червня 1992 — *Португалія, Іспанія*

6 листопада 1992 — *Греція*

28 квітня 1995 — *Австрія*

19 грудня 1996 — *Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція*

29 травня 2000 — *Ірландія, Великобританія (обидві країни мають обмежене членство)*

1 травня 2004 — *Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія*

12 грудня 2008 — *Швейцарія (повністю з 29 березня 2009 р.)*

ДОДАТОК 6

**КАРТИ
КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ**

КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЧЛЕНИ ЄС

КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЧЛЕНИ НАТО

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аникеева Н. Испания в конце XX — начале XXI века / Н. Аникеева // Новая и новейшая история. — 2006. — №2. — С.71-84.
2. Аникеева Н. Отношения Испании и США в начале XXI века / Н. Аникеева // США-Канада: экономика, политика, культура. — 2007. — №1. — С.41-50.
3. Арбатова Н. Европеизм и атлантизм как две опоры внешней политики Италии / Н. Арбанова // Мировая экономика и международные отношения. — 2010. — №3. — С.28-38.
4. Барабанов О. Внешняя политика Италии на современном этапе / О.Барабанов // Мировая экономика и международные отношения, 2003. — №10. — С. 82-89.
5. Барабанов О. Италия после холодной войны: от средней державы к миру протагонистов / О.Барабанов. — М.: РОССПЭН, 2002. — 160 с.
6. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / О.Барабанов. — 2006. — 203 с.
7. Братчиков И. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI в. / И.Братчиков. — М.: РИСИ, 2000.
8. Ватлин А. Германия в 2000 — 2010 годах / А. Ватлин // Новая и новейшая история. — 2010. — №6. — С.18-39.
9. Великобритания: эпоха реформ / Под ред. Ал.Громыко. — М.: Весь мир, 2007. — 536 с.
10. Вплив франко-американських взаємовідносин на формування військово-політичної стратегії П'ятої республіки Франції // Людина і політика. — 2003. — №5. — С.23-35.
11. Германия. Вызовы XXI века / Под ред. В.Белова. — М.: Весь мир, 2009. — 792 с.
12. Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / Под ред. В.Швейцера. — М.: Весь мир, 2009. — 544 с.
13. Громыко Ал. Внешняя и оборонная политика Великобритании в свете иракского кризиса. Електронний режим доступу www.inion.ru/product/eurosec/st5vp9.htm

14. Громыко Ал. Внешняя политика Великобритании: от империи к «осевой державе». Электронный режим доступа www.globalaffairs.ru/articles/0/4043.html

15. Гула К. Шляхи врегулювання конфлікту в Північній Ірландії (1968-2007 рр.): дис. кандидата іст. н. : 07.00.02 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова — К., 2009.

16. Дубинко Е. Формирование концепции внешней политики Дании (1993 — 2003 гг.) / Е.Дубинко // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2008. — № 2. Электронный режим доступа http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1405&Itemid=215

17. Дудо А. Голлизм как модель национальной безопасности Франции / А.Дудо // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2002. — № 2.

18. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б.Дюрозель. — К., 1995.

19. Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николя Саркози / Т.Зверева // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 6. — С.34-48.

20. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процеси динамічних геополітичних змін / А.Зленко. — Х.: Фоліо, 2003. — 559 с.

21. Зуева К. Внешняя политика Франции в эпоху «неоголлизма» / К.Зуева // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 1. — С.70-79

22. Имангалиев Р. Новая Германия в меняющемся мире: международное положение и внешняя политика Германии на рубеже XX — XXI вв. / Р.Имангалиев. — М.: Новое знание, 2006. — 252 с.

23. Иорданская Э. Расширение ЕС на восток: позиции Германии / Э. Иорданская // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 2. — С.67-74.

24. Испания в начале XXI века: Учебное пособие / отв. ред. С.Хенкин. — М., 2006.

25. Испания. Анфас и профиль / Под ред. В.Верникова. — М.: Весь мир, 2007. — 480 с.

26. Іваницька О. Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-і — 2000-і роки) / О.Іваницька. — К.: Слово, 2012. — 720 с.

27. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: іс-

торична ретроспектива та сучасний стан / О.Івченко. — К.: РІЦ УАННП, 1997. — 688 с.

28. Капитонова М. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990 — 1997 гг.) / М. Капитонова. — М.: РОССПЭН, 1999. — 144 с.

29. Кокеев А. О соотношении атлантизма и европеизма во внешней политике ФРГ / А. Кокеев // Мировая экономика и международные отношения. — 2009. — №7. — С.21-27.

30. Копійка В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: Навч. посібн / В.Копійка, Т.Шинкаренко. — К.: Знання, 2009. — 751 с.

31. Коппель О. Міжнародні відносини ХХ століття: Навч. посібник для студ. Вузів / О.Коппель, О.Пархомчук. — К.: Школяр, 1999. — 256 с.

32. Кривонос Р. Німеччина після виборів 1998 р.: проблеми і перспективи / Р. Кривонос // Людина і політика. — 1999. — № 1.

33. Крушинський В. Британська Європа чи європейська Британія: Великобританія в європейських інтеграційних процесах / В.Крушинський. — К.: Київський університет, 2003. — 214 с.

34. Кудряченко А. Об'єднана Німеччина: нові геополітичні виміри / А. Кудряченко // Віче. — 2003. — №8.

35. Кучменко Е. Ірландія і ольстерська криза, пошуки шляхів її подолання у другій половині ХХ століття: (Історичний огляд) / Е.Кучменко. — К., 2000. — 98 с.

36. Лільгерн Г. Від Талліна до Туреччини. Мемуари шведа і дипломата / Г.Лільгерн. — К.: Темпора, 2010. — 352 с.

37. Манжола В. Європейський Союз у міжнародних відносинах: Конспект лекцій / В.Манжола, В.Копійка. — К.: Інститут міжнародних відносин, 1998.

38. Манжола В. Міжнародні відносини та зовнішня політика (70-ті — 90-ті роки) / В.Манжола, М.Білоусов, Л.Гайдуков та ін. — К.: «Либідь», 2001.

39. Манжола В. Політична інновація французької дипломатії / В.Манжола, О.Шаповалова // Зовнішні справи. — К., 2008. — № 11. — С. 10-14.

40. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу. (90-ті р. ХХ ст. — 10-ті р. ХХІ ст.). Погляд з України / А.Мартинов. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 262 с.

41. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980 — 2000 роки: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. С.Головки. — К.: Либідь, 2001. — 621 с.
42. Муромцева О. Италия: формирование концепции средиземноморской безопасности / О.Муромцева // Мировая экономика и международные отношения. — 2004 — №8. — С.91-97.
43. Навчально-методичний посібник зі спецкурсу «Зовнішня політика країн Західної Європи»: Для студ., які навчаються за спец. «Міжнародні відносини» / уклад. О.Войтович. — Одеса: Астропринт, 2002. — Ч. 2. — 87с.
44. НАТО. Довідник. — Київ: Основи, 1997.
45. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век. 1954 — 2000. / Под. ред. А. Родригеса. — М., 2001. — Ч.3.
46. Обичкина Е. Голлистская традиция в современной французской дипломатии / Е.Обичкина // Новая и новейшая история. — 2004. — №6. — С.66-78.
47. Орлов Б. Политический портрет Герхарда Шредера / Б. Орлов. — М., 1999.
48. Павлов Н. Внешняя политика ФРГ в постбиполярном мире. — М.: Наука, 2005. — 410 с.
49. Павлов Ю. Американо-германские отношения: партнерство и соперничество / Ю.Павлов. — М.: РИСИ, 1997. — С. 345-375.
50. Пик С. США — Велика Британія: «особливі відносини» / С.Пик. — К.: Знання, 2006. — 283 с.
51. Погорельская С. Некоторые аспекты европейской политики объединенной Германии / С. Погорельская // Мировая экономика и международные отношения. — 2000 — №1. — С.89-95.
52. Полтораков О. Стратегія зовнішньої безпеки Ірландії: від геополітики до геоekonomіки. Електронний режим доступу http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=74730
53. Полякова Е. Ирландия в XX веке. учебное пособие / Е.Полякова. — М.: КДУ, 2009. — 170 с.
54. Поплавский А. Формирование политики безопасности Норвегии и Швеции в 1990-е гг. / А.Поплавский // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2003. — № 4.
55. Рубинский Ю. Франция. Время Саркози. Серия «Лица современной политики» / Ю.Рубинский. — М.: Международные отношения, 2011. — 320 с.

56. Рудольф П. Основные направления внешней политики ФРГ / П.Рудольф // Проблемы внешней и оборонной политики. — М.: РИСИ, 1994. — С. 62-87.

57. Северная Европа регион нового развития / Под ред. Ю.Дерябиной, Н.Антюшиной. — М.: Весь мир, 2008. — 508 с.

58. Синдеев А. Двусторонние отношения США и ФРГ: из прошлого в будущее / А. Синдаев // США — Канада: экономика, политика, культура. — 2010. — № 10. — С.73-82.

59. Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия — наука и искусство: Курс лекций. — М., 2010. — 576 с.

60. Современные международные отношения: Учебник / Под ред. А.Торкунова. — М.: РОСПЭН, 1999. — 584 с.

61. Степанов А. Незнакомый Лихтенштейн глазами первого российского посла / А.Степанов. — М.: Международные отношения, 2002. — 448 с.

62. Сухоруков А. Британское Содружество наций: прошлое и настоящее / А. Сухоруков // Новая и новейшая история. — 2006. — № 5. — С.70-85.

63. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра / А.Терентьев // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — № 9. — С.47—54; № 10. — С.45-53

64. Терентьев А. Торийская внешняя політика Тони Блера / А. Терентьев // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — № 9. — С.46-54.

65. Федеров С. Европейская политика Н.Саркози / С. Федеров // Международная жизнь. — 2008. — № 8/9. — С.39-59.

66. Филатова А. Франция — НАТО: что стоит за решением о возврате в военную структуру / А. Филатова // Современная Европа. — 2010. — № 3. — С.96-107.

67. Фишер М. Внешняя политика Германии на рубеже XX-XXI веков / М.Фишер. — СПб., 1998.

68. Франция. В поисках новых путей / Отв. ред. Ю.Рубинский. — М.: Весь мир, 2007. — 624 с.

69. Фрольцов В. Внешняя политика ФРГ после Герхарда Шредера: проблемы и перспективы // Wider Europe review. — 2005. — Т.2. — № 4. Электронный режим доступа <http://www.review.w-europe.org/6/1.html>

70. Черкасова Е. Испания между атлантизмом и европеизмом (постфранкистский период) / Е. Черкасова // Мировая

экономика и международные отношения. — 2009. — №8. — С.82-88.

71. Черкасова Е. Поворот во внешней политике Испании: амбиции и границы возможного / Е. Черкасова // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — №8. — С.65-76.

72. Шрёдер Г. Решения. Моя жизнь в политике / Г.Шрёдер. — М.: Европа, 2007. — 549 с.

73. Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н.Яковенко. — К.: Наук. світ, 2003.

74. Яковлев П. Иbero-американское измерение мировой политики / П. Яковлев // Латинская Америка. — 2006. — №5. — С.75-83; №6. — С.39-46.

75. Яковлев П. Испания: три десятилетия достижений и перемен // Латинская Америка. — 2005. — №10. — С.31-36.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Аартсен Йозіас ван 382
 Агтісаарі Мартті 383
 Адамс Джеррі 97-98
 Аденауер Конрад 129
 Алліо-Марі Мішель 381
 Амаду Луїш 383
 Амарал Діогу Фрейташ ду 383
 Амато Джуліано 372, 381
 Андерссон Стен
 Андреатта Беньяміно 381
 Андреотті Джуліо 371
 Андрюс Девід 380-381
 Аннан Кофі 91, 243, 277
 Аньєллі Сюзанна 381
 Арафат Ясір 138
 Асгейрссон Бенедикт, 327
 Асрімссон Гатльдор 383
 Аснар Лопес Хосе Марія 261-262, 267, 271-274, 282, 285, 294, 374
 Ассельборн Жан 382
 Ахерн Берті 90-91, 370
 Ахтісаарі Марті 125, 322, 380
 Ачесон Дін 33
 Балкененде Ян Петер 248, 373
 Балладюр Едуард 127, 142
 Барньє Мішель 381
 Баррозу Жозе Мануель Дурау 10, 93, 230, 375, 383
 Бейк Рей 381
 Бекетт Маргарет 380
 Берлусконі Сільвіо 183, 372, 381
 Бжезінський Збігнєв 105
 Більдт Карл 14, 378, 384
 Бісмарк Отто фон 36
 Блер Тоні 35-36, 38, 44-47, 49, 51, 56-57, 59-61, 64-65, 68-71, 75-76, 80, 98, 100, 169, 230, 247, 370
 Блікс Ханс 303
 Бордес Франсуа 223
 Бот Бен 382
 Бразаускас Альгірдас 173
 Братон Джон 97, 370
 Браун Гордон 49, 61, 370
 Брей Маріано Рахой 374
 Брук Хендрік ван ден 245, 382
 Брунтланн Гру Харлем 378
 Брунхарт Ханс 378, 384
 Бунневік Хьєль Магне 379, 383
 Буш Джордж Герберт Уокер 41, 43, 46, 165
 Буш Джордж Уокер 47, 49, 66, 136, 169, 262, 272, 274
 Бюхель Маркус 378, 384
 Вальдхайм Курт 375
 Ванакаре Стевен 382
 Ванденбрук Франк 382
 Ведрін Юбер 381
 Верхофстадт Гі 227-233, 235, 373
 Вестендорп Карлос 382
 Вестервелле Гідо 381
 Відмер-Шлумпф Евеліне 377
 Віллі Андреа 384
 Вільпен Домінік де 381
 Воллебек Кнут 310, 383

- Вольх Ернст 384
 Воцелк Карел 331
 Враніцькі Франц 375
 Вьяорюнен Пааво 383
 Гаавісто Гейккі 384
 Гавел Вацлав 174
 Гайн Дж.-І. 25
 Галонен Тар'я 380, 384
 Гама Жайме 383
 Ганнібалссон Йон Балдвін 383
 Гарде Гейр Гілмар 383
 Геншер Ганс-Дітріх 152
 Геренс Шарль 382
 Годаль Б'єрн Туре 308, 383
 Голль Шарль де 104, 112, 116-117, 122, 126-129
 Гонсалес Маркес Феліпе 125, 374
 Гувейя Тереза Патрісіу 383
 Гутерреш Антоніу Мануел де Олівейра 375
 Гюхт Карл де 232, 382
 Гісладоттір Інгеб'єрг Солрун 383
 Грімссон Олафур Рагнар 380
 Д'Алема Массімо 204, 207, 211-212, 372, 382
 Далай-лама 179
 Дегане Жан-Люк 224-225, 373
 Дейс Йозеф 377, 384
 Дерік Ерік 224, 382
 Діні Ламберто 372, 381
 Додд Крістофер 97
 Дрейфус Руд 377
 Дуст-Блазі Філіпп 381
 Дюма Ролан 107, 146, 381
 Ейскенс Марк 10, 382
 Еліа Леопольдо 381
 Еліассон Ян 384
 Еллеман-Йенсен Уффе 313
 Ельм-Валлен Лена 384
 Ердоган Реджеп Тайіпа 277
 Єлизавета, королева 69
 Єльцин Борис 176
 Ємтін Карін 384
 Жискар д'Естен Валері 116, 121
 Жюппе Ален 381
 Кабба Ахмад Теджан 37
 Каган Роберт 10
 Каддафі Муаммар 225
 Кальмі-Рей Мішлін 346, 353, 356, 377, 384
 Канерва Ілкка 384
 Карл Великий 31
 Карлссон Інгвар 378
 Карлссон Ян 384
 Кваснєвський Александр 173
 Келер Хорст 174, 179
 Кемерон Девід 33, 49, 52, 76-78, 80, 370
 Кеннеді Ентоні 97
 Кеннеді Пол 48
 Кеннеді-Сміт Джейн 97
 Кенні Енда 371
 Керрі Джон 273
 Кібер-Бек Ріта 384
 Кінкель Клаус 381
 Кіплінг Редьярд 9
 Клаас Віллі 208, 234, 382
 Клестіль Томас 375
 Кліма Віктор 375
 Гузенбауер Альфред 376
 Клінтон Біл 43-45, 97-98, 272
 Ковен Браян 381
 Коейманс Петер 383
 Коелью Педру Пасуш 375
 Койвісто Мауно 379

- Кок Вім 372
 Коллер Арнольд 376
 Коллінз Джеррі 380
 Коломбо Еміліо 381
 Коль Гельмут 54, 66-67, 106-108, 148, 154, 156, 165-166, 173, 176, 371
 Котті Флавіо 376, 384
 Коуен Брайан 91-92, 371
 Крайські Бруно 337
 Круж Антоніу Мартінш да 383
 Кук Робін 36-38, 46, 380
 Куке Ш. 331
 Кушнер Бернар 381
 Кушпен Паскаль 377
 Левінські Моніка 45
 Летерм Ів 373, 382
 Лільєгрєн Генрік 148, 295
 Лінд Анна 194, 384
 Лінден Рене ван дер 243
 Ліппонен Пааво 298, 322
 Лобо Антунес Мануель 291
 Лойєнбергер Моріц 377
 Лойтхард Дорис 377
 Лопеш Педру Мігел де Сантана 375
 Лоренц Хендрік 223
 Любберс Рууд 245, 372
 Магафі Джон 81
 МакГіннес Мартін 98, 102
 Мандела Нельсон 144
 Мануель Марін 261
 Марія, княгиня Ліхтенштейну 367
 Мартенс Вілфрід 373
 Мартін Мічел 381
 Мартіно Антоніо 381
 Матутес Абель 382
 Мейджор Джон 35, 42-44, 54-56, 64, 67, 97, 122, 370
 Меркель Ангела 130, 158-159, 163-164, 169-170, 173-174, 179, 371
 Мерс Ханс-Рудольф 377
 Мікеліс Джанні де 184, 381
 Мілібенд Девід 380
 Мілошевич Слободан 46, 204, 322
 Мірло Ханс ван 382
 Міттеран Франсуа 41, 62-64, 104-112, 116-117, 130-131, 137, 141-142, 144, 371
 Мітчелл Джордж Джон 97-98
 Мішель Луї 223, 382
 Мок Алоїз 384
 Моніхен Деніел 97
 Монтейру Антоніу 383
 Монті Маріо 372
 Моратінос Мігель Анхель 267, 274, 288, 382
 Мохамед VI 286
 Мубарак Хосні 136, 139
 Муххамед 315
 Мушараф Первез 74
 Нойман Бернд 179
 Нордман Франсуа 331
 Обама Барак 52
 Огі Адольф 376, 377
 Оддссон Давид 383
 Олбрайт Мадлен 24, 272
 Ордоньєс Франсіско Фернандес 382
 Орн Дермот 381
 Оттон III 31
 Оттуну Олар 347
 Паасіо Пертті 383

- Паласіо Ана 382
 Пауелл Колін 47, 169
 Пейнзлі Ян 102
 Перес Шимон 77
 Перссон Йоран 378
 Петерсен Ян
 Петріш Вольфганг 14
 Пинейро Жоао де Деуш 383
 Піке-і-Кампс Хосеп 382
 Пім Френсіс 53
 Піночет Августо 38
 Плассник Урсула 384
 Польфер Лідіє 382
 Поос Жак 382
 Проді Романо 230, 353, 372
 Путін Володимир 175
 Райнфельдт Фредрік 378
 Райс Кондоліза 47, 274
 Рантанен Пааво 384
 Расмуссен Андерс Фог 379
 Расмуссен Ларс Льокке 379
 Расмуссен Поуль Нюруп 379
 Рейган Рональд 165
 Рейнольдс Альберт 97, 370, 380
 Рінгхольм Буссе 384
 Ріфкінд Малькольм 380
 Робертсон Джон 205
 Робінсон Мері 83
 Розенталь Урі 382
 Ромпей Герман ван 233, 373
 Рох Людвіг фон 36
 Руджієро Ренато 381
 Рупо Еліоді 373
 Рює Фолькер 165
 Рютте Марк 373
 Сантер Жак 249-250, 255, 273, 374
 Сапатеро Хосе Луїс Родрігес 258, 262-263, 267, 273-274, 277, 282, 285-286, 288, 294, 374
 Саркозі Ніколя 113-115, 124-126, 130, 132, 136, 163-164, 232, 371
 Сверрісдоттір Валгердур 383
 Сілва Анібал Антоніу Каваку 374
 Скарфедінссон Оссур 383
 Скотті Вінченцо 381
 Солана Хав'єр 382
 Соуза Жозе Сократеш Карвалью Пінту де 375
 Спрінг Дік 380
 Столтенберг Єнс 379
 Столтенберг Торвальд 383
 Стро Джек 60, 380
 Стубб Олександр 295
 Стьоре Йонас Гар 383
 Схеффер Яап де Хооп 382
 Тетчер Маргарет 34-35, 40-41, 53-55, 66, 69-70, 96
 Торнінг-Шміт Гелле 379
 Трімбл Девід 99-100
 Туоміоя Ерккі 384
 Туск Дональд 173-174
 Угглас Маргарета 384
 Уестендорп Карлос 14
 Файман Вернер 376
 Фельбер Рене 376, 384
 Ферреро-Вальднер Беніта 384
 Ферхаген Максим 382
 Філлігер Каспар 376, 377
 Фіні Джанфранко 382
 Фіннбогадоттір Вігдіс 380
 Фіцджеральд Гарольд 96
 Фішер Гайнц 375
 Фішер Йошка 89, 167, 191, 381

- Франко Франциско 8
 Франц-Йозеф II 362
 Фраттіні Франко 381-382
 Фрейвальдс Лайла 384
 Фрік Аурелія 384
 Фрік Маріо 378
 Хабібі Бухарудін 37
 Хай дер Йорг 338
 Ханс-Адам II 362, 368
 Хантінгтон Самуель 262
 Хаслер Омар 378
 Хатамі Мухаммад 199
 Хейг Вільям 49, 52, 61, 78-80, 380
 Херд Дуглас 33, 380
 Хіменес Трінідад 382
 Хогі Чарльз 370
 Хольст Юхан Йорген 383
 Хуан Карлос I, король 263-264, 272, 290
 Хусейн Саддам 48, 141, 169, 236, 254, 357
 Хьюм Джон 99
 Чампі Карло Адзеліо 372
 Чаушеску Ніколае 109
 Чейні Дік 47
 Черчилль Уінстон 11, 53
 Чючер Клаус 378
 Шаретт Ерве де 381
 Шарон Аріель 138
 Ширак Жак Рене 64-65, 69, 112-113, 116-118, 121, 123, 126, 128, 131, 138, 140, 144-147, 158, 164, 247, 267, 371
 Шлютер Поуль 379
 Шмід Самуель 377
 Шміт Ніколас 256
 Шпінделеггер Міхаель 384
 Шпрангер Карл-Дітер 176
 Шрьодер Герхард 65, 68, 123, 148, 156, 158, 164, 167-169, 172-174, 177-178, 182, 230, 247, 371
 Штайнмайєр Франк-Вальтер 180, 381
 Штіх Отто 376
 Шуман Робер 249
 Шюссель Вольфганг 230, 376, 384
 Юнг Франц 179
 Юнкер Жан-Клод 230, 250-257, 374
 Ягланд Турб'єрн 379, 383

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

§ 1. Загальна організаційна структура та основні напрямки діяльності загальноєвропейських організацій (Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейський Союз (ЄС))	11
§ 2. Західноєвропейський Союз (ЗЄС)	18
§ 3. Спільна зовнішня політика та політики безпеки країн Західної Європи	21
§ 4. Відносини між НАТО — ЗЄС та ЄС	25

РОЗДІЛ 2.

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

§ 1. Зміцнення зовнішньополітичних позицій у 1980-х — 90-х рр.	34
§ 2. Еволюція «особливих відносин» зі США	39
§ 3. Місце та роль Великої Британії у НАТО	50
§ 4. Великобританія в європейських інтеграційних процесах	53
§ 5. Відносини з Францією	62
§ 6. Відносини з ФРН	65
§ 7. Велика Британія і держави Співдружності	69
§ 8. Політика «нового реалізму» Д. Кемерона	76

РОЗДІЛ 3.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІРЛАНДІЇ

§ 1. Головні напрямки зовнішньої політики Ірландської Республіки	81
§ 2. Зміни соціально-економічного становища Ірландії наприк. XX — на поч. XXI ст.	84
§ 3. Сприяння Ірландської Республіки процесам європейської інтеграції	89
§ 4. Мирний процес у Північній Ірландії на сучасному етапі	95

РОЗДІЛ 4.

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ

§ 1. Розпад біполярної системи та зовнішня політика Ф. Міттерана	104
--	-----

§ 2. Еволюція зовнішньополітичного курсу Франції в постбіполярний період	112
§ 3. Франція в процесах європейської інтеграції	115
§ 4. Франко-німецькі відносини як стрижень європейської безпеки і співробітництва	126
§ 5. Еволюція відносин Франції і НАТО	130
§ 6. Середземноморський вектор в політиці Франції	133
§ 7. Франція і країни Африки та Південно-Східної Азії	141

РОЗДІЛ 5. МІСЦЕ ФРН У ПОСТБІПОЛЯРНІЙ ЄВРОПІ

§ 1. Об'єднання та нова зовнішня політика Німеччини	149
§ 2. Роль Німеччини в інтеграційних процесах Європейського Союзу	154
§ 3. Німецько-французькі відносини в контексті розвитку інтеграційних процесів у Євросоюзі	162
§ 4. ФРН і США в контексті євроатлантичних відносин	164
§ 5. «Drang nach Osten» сучасної зовнішньої політики Німеччини	171
§ 6. ФРН і країни, що розвиваються	176

РОЗДІЛ 6. МІСЦЕ ІТАЛІЇ У СВІТОВІЙ, ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

§ 1. Формування зовнішньополітичного курсу Італії після закінчення «холодної війни»	183
§ 2. Зовнішня політика Італії в рамках Європейського Союзу. Діяльність Італії в Раді Європи	189
§ 3. Середземномор'я як пріоритет регіональної політики Італії	193
§ 4. Балкани у зовнішній політиці Італії	200
§ 5. Італія та основні інститути безпеки (ОБСЄ, НАТО)	206
§ 6. Діяльність Італії у «Великій вісімці»	210
§ 7. Італія і країни Північної та Латинської Америки	213
§ 8. Африка та Азіатсько-Тихоокеанський регіон в італійській дипломатії	217

РОЗДІЛ 7. ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН БЕНІЛЮКСУ

§ 1. Нова зовнішньополітична доктрина Бельгії	224
---	-----

§ 2. Бельгія в процесах євроінтеграції	226
§ 3. Євроатлантизм і стратегія міжнародної безпеки сучасної Бельгії	233
§ 4. Основні напрямки зовнішньої політики Нідерландів	238
§ 5. Доктрина національної безпеки Нідерландів	241
§ 6. Нідерланди і Європейський Союз	244
§ 7. Внесок Люксембургу в процес євроінтеграції	249

РОЗДІЛ 8. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІСПАНІЇ ТА ПОРТУГАЛІЇ

§ 1. Національні інтереси в зовнішній політиці Іспанії	258
§ 2. Європейський напрям дипломатії Іспанії	264
§ 3. Іспанія та США в контексті євроатлантичних відносин	271
§ 4. «Альянс цивілізацій»	276
§ 5. Взаємовідносини Іспанії з Латинською Америкою	279
§ 6. Середземноморський напрям зовнішньої політики Іспанії	284
§ 7. Головні пріоритети зовнішньої політики Португалії	290

РОЗДІЛ 9. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ КРАЇН ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

§ 1. Євроінтеграційний напрям зовнішньої політики Швеції	296
§ 2. Нейтралітет Швеції та її військово-політичні відносини з ЄС і НАТО	299
§ 3. Євроінтеграційні прагнення Норвегії	304
§ 4. Співпраця Норвегії в контексті європейської системи безпеки і оборони	308
§ 5. Нова зовнішньополітична концепція Данії	313
§ 6. Європейська складова дипломатії Данії	316
§ 7. Еволюція зовнішньополітичних пріоритетів Фінляндії	320
§ 8. Основні напрями зовнішньополітичного курсу Ісландії	324
§ 9. Північна рада — система співробітництва країн Північної Європи	328

РОЗДІЛ 10.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ АЛЬПІЙСЬКИХ ДЕРЖАВ (АВСТРІЯ, ШВЕЙЦАРІЯ, ЛІХТЕНШТЕЙН)

§ 1. Еволюція австрійського нейтралітету	332
§ 2. Внутрішні чинники формування і реалізації європейської політики Австрійської республіки	336
§ 3. Європейський вектор австрійської дипломатії	338
§ 4. Особливість швейцарського нейтралітету та вступ в Організацію Об'єднаних Націй	343
§ 5. Європейський напрям швейцарської дипломатії	349
§ 6. Відносини Швейцарії та США	355
§ 7. Питання національної безпеки Швейцарії	359
§ 8. Зовнішня політика Ліхтенштейну	362
ДОДАТКИ	370
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	391
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	397

CONTENTS

INTRODUCTION	5
SECTION 1. EUROPEAN AND SUBREGIONAL ORGANIZATIONS AS INSTRUMENTS OF INTERNATIONAL POLICY	
§ 1. General organizational structure and main activities of European institutions (the Council of Europe, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), the European Union (EU))	11
§ 2. Western European Union (WEU)	18
§ 3. Common foreign and security policy of Western European countries	21
§ 4. Relations between NATO - WEU and the EU	25
SECTION 2. PRIORITIES OF THE UK FOREIGN POLICY	
§ 1. Strengthening of the foreign policy positions in the 1980's - 90's	34
§ 2. Evolution of the «special relationship» with the U.S.A.	39
§ 3. Place and role of Great Britain in NATO	50
§ 4. Britain in the European integration processes	53
§ 5. Relations with France	62
§ 6. Relations with Germany	65
§ 7. The United Kingdom and Commonwealth of Nations	67
§ 8. The policy of new realism by D. Kemerona	76
SECTION 3. FOREIGN POLICY OF IRELAND	
§ 1. The main directions of foreign policy of the Irish Republic	81
§ 2. Changes in socio-economic situation of Ireland at the end of XX - the beginning of XXI century	84
§ 3. The Irish Republic assistance to European integration processes	89
§ 4. The peace process in Northern Ireland today.	95
SECTION 4. PRIORITIES OF FRENCH FOREIGN POLICY	
§ 1. The collapse of the bipolar system and the foreign policy of F.Mitteran	104
§ 2. The evolution of French foreign policy direction in the post-bipolar period	112

§ 3. European intergration of France	115
§ 4. French-German relations as the core of European security and cooperation.	126
§ 5. Evolution of the relationship between France and NATO	130
§ 6. Mediterranean vector of French policy	133
§ 7. France and the countries of Africa and Southeast Asia	141

SECTION 5. ROLE OF GERMANY IN POST-BIPOLAR EUROPE

§ 1. Union and a new foreign policy in Germany	149
§ 2. Germany's role in the integration processes of the European Union	154
§ 3. German-French relations in the context of the integration processes in the EU	162
§ 4 Germany and the United States in the context of Euro-Atlantic relations	164
§ 5. "Drang nach Osten" contemporary German foreign policy	171
§ 6. Germany and developing countries	176

SECTION 6. ROLE OF ITALY IN GLOBAL, EUROPEAN AND SUBREGIONAL POLITICS

§ 1. Formation of Italy's foreign policy after the Cold War	183
§ 2. Italy's foreign policy in the European Union. Activities of Italy in the Council of Europe	189
§ 3. The Mediterranean as a priority for regional policy in Italy	193
§ 4. Balkans in the foreign policy of Italy	200
§ 5. Italy and the main security institutions (OSCE, NATO)	206
§ 6. Italian activities in the Group of Eight	210
§ 7. Italy and the countries of North and South America	213
§ 8. African direction of the Italian diplomacy	217

SECTION 7. THE ORIGIN POLICY PRIORITIES OF THE BENELUX

§ 1. A new foreign policy doctrine of Belgium	224
§ 2. Belgium in the process of European integration	226
§ 3. European Atlanticism and international security strategy of modern Belgium	233
§ 4. Main directions of the foreign policy of the Netherlands	238
§ 5. The doctrine of the national security strategy of the Netherlands	241

§ 6. The Netherlands and the European Union	244
§ 7. The contribution of Luxembourg into the process of European integration	249

SECTION 8. FOREIGN POLICY OF SPAIN AND PORTUGAL.

§ 1. National interests in the foreign policy of Spain	258
§ 2. European direction of Spain's diplomacy	264
§ 3. Spain and the United States in the context of Euro-Atlantic relations	271
§ 4. The Alliance of Civilizations	276
§ 5. Relationships of Spain with Latin America and Asia-Pacific countries	279
§ 6. The Mediterranean foreign policy direction of Spain	284
§ 7. The main foreign policy priorities of Portugal	290

SECTION 9. FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE NORDIC COUNTRIES.

§ 1. European integration direction of foreign policy of Sweden	296
§ 2. Swedish neutrality and its military and political relations with the EU and NATO	299
§ 3. European integration aspirations of Norway	304
§ 4. Cooperation of Norway with European Security and Defence	308
§ 5. A new foreign policy concept of Denmark	313
§ 6. The European part of Danish diplomacy	316
§ 7. The evolution of the foreign policy priorities of Finland	320
§ 8. The main directions of the foreign policy of Iceland	324
§ 9. The Nordic Council as the system of the Nordic countries cooperation	328

SECTION 10. FOREIGN POLICY PRIORITIES OF ALPINE COUNTRIES (AUSTRIA, SWITZERLAND, LIECHTENSTEIN)

§ 1. The evolution of Austrian neutrality	332
§ 2. Internal factors of the European policy formation and implementation in the Republic of Austria	336
§ 3. European vector of Austrian diplomacy	338
§ 4. The peculiarity of Swiss neutrality and its entry the United Nations	343
§ 5. European direction of Swiss diplomacy	349

Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період	409
§ 6. Relations between Switzerland and the USA	355
§ 7. Issues of national security in Switzerland	359
§ 8. Liechtenstein's foreign policy	362
APPENDIX	370
NAME INDEX	391
CONTENTS	397

Навчальне видання

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»

Рудько Сергій Олексійович

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

навчально-методичний посібник з курсу

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Коректор *Любов Черуша*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Формат 42х30 /4.

Папір офсетний. Друк різнографія.

Ум. друк. арк. 25,25. Гарнітура "TextBookC"

Тираж 100 прим.

Видавництво Національного університету "Острозька академія"
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

